

გურამ შორანაშვილი

ეროვნული საკითხი

(ზოგადთეორიული და კონკრეტულ-ისტორიული
ასპექტები)

ზ. პ. ს. „ნიკე“

თბილისი

1997

ნაშრომში გაკრიტიკებულია ეროვნული საკითხის ტრადიციული საბჭოური გაგება. ლაპარაკია ეროვნულ თვითშეგნებაზე, ხასიათზე, ერის წარმოშობის პირობებსა და დროზე, როგორც საერთოდ, თეორიულ პლანში, ისე კონკრეტულად — ქართველობის მაგალითზე. ცალკე თავი ეძღვნება ილიას, აკაკის, იაკობ გოგებაშვილის, ვაჟა-ფშაველასა და მიხაკო წერეთლის ნააზრევს მოცემულ საკითხზე. გფიქრობთ, ნაშრომი დააინტერესებს მკითხველთა საკმაოდ ფართო წრეს, მითუმეტეს რომ იგი ეხმიანება ჩვენს ეროვნულ მისწრაფებას ნამდვილი დამოუკიდებლობის აღდგენისა და სუვერენიტეტის მოპოვებისადმი.

ავტორისაგან

წინამდებარე ნაშრომის ძირითადი ნაწილი 80-იან წლებში დაიწერა. მაგრამ დღემდე ვერ მომიხერხდა მისი მთლიანი სახით გამოქვეყნება; საბჭოური სისტემის პირობებში მთავარი დაბრკოლება იყო იდეოლოგიური ხასიათისა, ახლა კი იგი, საბედნიეროდ, მოიხსნა, მაგრამ წიგნის ბეჭდვის ეკონომიკურმა სიძნელებებმა იჩინა თავი. დავსძენთ იმასაც, რომ „ძველი რეჟიმის“ დროს ეროვნული საკითხის ობიექტური, მეცნიერული დამუშავება თუმცა ერთობ გაძნელებული იყო, მაგრამ უცნულო მაინც თანდათანობით ღლევებოდა.

ძნელი როდია იმის მიხედვით, რომ აღნიშნული პრობლემის სხვაგვარი, არასტანდარტული გააზრება არ აწყობდათ იმპერიის მმართველ კლასსა და ხელისუფლებას, მაგრამ შეესაბამებოდა დამონებული „საბჭოთა“ ხალხების ნამდვილ ეროვნულ ინტერესებს. ჩვენს მონოგრაფიას აშკარად ატყვია იმდროინდელი იდეოლოგიური დაპირისპირების კვალი, კერძოდ, ვცდილობდით გვეჩვენებინა ის დიდი განსხვავებულობანი, რაც არსებობს ერთი მხრივ კ. მარქსსა და ფრ. ენგელსს, მეორე მხრივ კი ვ. ი. ლენინსა და ი. ბ. სტალინს შორის აღნიშნულ საკითხშიც. მიგვაჩნია, რომ მიუხედავად მისი დაწერის შემდგომ წლების გავლისა, მონოგრაფია გარკვეულ წვლილს შეიტანს ეროვნული პრობლემატიკის მეცნიერულ დონეზე დამუშავებაში.

წინათმშა

უცილობელი ფაქტია, რომ ერის რაობა, ნიშან-თვისებათა დადგენა, თითოეული ამათგანის დაწვრილებითი ანალიზი, აწმყო და მომავლის პერსპექტივები დიდი, თავისუფალი ერების მოაზროვნეებსა და მეცნიერებს ნაკლებად აინტერესებდათ. მაშინ, როდესაც საყოველთაოდ ცნობილია მათ (ამ ერების) წარმომადგენელთა გადამწყვეტი როლი საზოგადოების შესახებ მეცნიერებათა (პოლიტეკონომიის, სოციოლოგიის, სახელმწიფო —, სამარალმცოდნეობის და სხვ.) განვითარებაში. ახალი ხანის გერმანულ აზროვნებაში აღნიშნული პრობლემათ ყველაზე მეტად ფილოსოფოსი ი. ფიხტე დაინტერესდა, თანაც მაშინ(მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში), როდესაც გერმანია ფრანგების მიერ იყო დაპყრობილი. იტალიელთა საზოგადოებრივი აზროვნება (გგულისხმობთ სტანისლაო მანჩინის შემოქმედებას) კი აღნიშნული საკითხით ძალიან იყო დაინტერესებული იმ პერიოდში, როცა მათი ქვეყანა ეროვნული თავისუფლებისა და გაერთიანებისათვის იბრძოდა. შემდეგ გერმანელთა და იტალიელთა საზოგადოებრივი ცნობიერების ინტერესი ერის პრობლემისადმი ძალიან მიწელდა.

ზემოაღნიშნულ კანონზომიერებას, თავის მხრივ, სათანადო საფუძველი, ასე ვთქვათ, თავისი კანონზომიერება გააჩნია. დიდი, თავისუფალი ერების სინამდვილე, სოციალური პრაქტიკა აქტუალურს არ ხდის ერის პრობლემატიკის თეორიულ კვლევა-ძიებას. მოტანილი მაგალითების გარდა, პრობლემისადმი დიდი ინტერესი გამოიჩინა ე. წ. ავსტრომარქსიზმმა, რომლის წარმომადგენლებმა — კარლ რენერმა და ოტო ბაუერმა მნიშვნელოვანი შრომები შექმნეს ერის შესახებ. ამ შემთხვევაში, ცხადია, ეროვნული დაჩაგრულობა არაფერ შუაში იყო; შესაბამისმა სინამდვილემ — მრავალეროვნულმა ავსტრია-უნგრეთის იმპერიამ დღის წესრიგში დასვა ეროვნული საკითხის ასე თუ ისე გადაჭრა, რასაც თავისებური სოციალურ-იმპე-

რიალისტური პოზიციიდან შეეცადნენ კ. რენერი და ო. ბაუერი. ასევე მოიქცნენ რუსი სოციალ-დემოკრატები (მოგვიანებით, თანაც ავსტრომარქსისტების ზეგავლენით). აქვე შევნიშნავთ, რომ დიდი ერების საზოგადოებრივმა ცნობიერებამ ეროვნულ საკითხს სათანადო ყურადღება მხოლოდ ბოლო ათწლეულებში მიაქცია, ე. წ. მესამე სამყაროში მიმდინარე პროცესების გაგების მიზნით.

ე. წ. საბჭოთა კავშირში ერის პრობლემატიკის მეცნიერული, ფილოსოფიური კვლევა-ძიება დიდი ხნის მანძილზე აბსოლუტურად გამორიცხული იყო. ის, რაც საკითხზე ი. ბ. სტალინსა და ვ. ი. ლენინს ჰქონდათ გამოთქმული, ითვლებოდა საბოლოო ინსტანციის კემპარიტებად, თანაც საბჭოური იდეოლოგიის ურყევ დებულებებად. გარდა ამისა, საბჭოთა ლიდერებსა და იდეოლოგებს მიაჩნდათ, რომ ერის შესახებ არსებული თეორიული შეხედულებები პრაქტიკულადაც სათანადოდ იყო განხორციელებული. ერთი სიტყვით, დაასკენიდნენ, რომ ეროვნული საკითხი ე. წ. საბჭოთა კავშირში ერთხელ და სამუდამოდ იყო გადაჭრილი, რაშიც იგულისხმებოდა ორივე მხარე — თეორიულიც და პრაქტიკულიც.

დიდი ხნის მანძილზე ფიქრობდნენ, რომ ეროვნული საკითხის თაობაზე საკუთარი თეორია ჰქონდათ შექმნილი ჯერ კიდევ კ. მარქსსა და ფრ. ენგელსს, შემდეგში კი ამავე საკითხზე საკუთარი თეორიები ჩამოაყალიბეს ვ. ი. ლენინმა და ი. ბ. სტალინმა. საქმე გვაქვს პარადოქსულ სიტუაციასთან: ერთი და იმავე საკითხის შესახებ, თითქოსდა ერთი და იმავე მეთოდოლოგიურ საფუძველზე, არსებობს... სამი თეორია! თუ კრიტიკულ აზროვნებას მოვიხმობთ, ადვილად დავრწმუნდებით, რომ ე. წ. მარქსიზმ-ლენინიზმში ერის თაობაზე არათუ სამი, არამედ ერთი თეორიაც კი არ იყო შექმნილი. მიზეზი კი ადვილად დასადგენია.

ჯერ დავიწყოთ კ. მარქსიდან და ფრ. ენგელსიდან. მათ სოციოლოგიურ ნააზრევსა და მომავალი საზოგადოების შესახებ წარმოდგენებში ეროვნული საკითხი თითქმის სავსებით იგნორირებული იყო. მაგრამ ამ ორ მოაზროვნეს შორის, აღნიშნული თვალსაზრისით, განსხვავებაც არსებობდა, რაც პერსონოლოგიური თვალთახედვით საკმაოდ იოლად გაოგება. კ. მარქსი, წარმოშობით ებრაელი იყო. მაგრამ გაქრისტიანებული. არსებითად რომ ვთქვათ, იგი არც ებრაელი იყო და არც გერმანელი. მეტიც: იგი ანტისემიტი იყო, რასაც უდავოდ ამტკიცებს მისი ახალგაზრდული პერიოდის ნაშრომი

„ეზრათა საკითხისათვის“. კ. მარქსი ასევე დაცლილი იყო გერმანული ეროვნული გრძნობისა და შეგნებისაგან. ასე რომ, იგი კოსმოპოლიტი პიროვნება იყო და, როგორც ასეთისაგან, ეროვნული საკითხის ღრმა თეორიული დამუშავება, ცხადია, წარმოუდგენელია. ამ მხრივ ფრ. ენგელსი აშკარად განსხვავებული პიროვნება იყო. მისთვის, როგორც გერმანელისათვის, პატრიოტიზმი სულაც არ ყოფილა უცხო. იგი დაინტერესებული იყო გერმანული თემატიკით და ამ მხრივ საკმაოდ საინტერესო ნაშრომებიც შექმნა მას უდავოდ ჰქონდა ყურადსაღები აზრები ერის, საერთოდ ეთნოსის, თაობაზე, რომელთა გამოყენებით საკითხის გააზრება იოლდება. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ერის შესახებ თეორია (ცნების ნაღდი მნიშვნელობით) არც ენგელსს ჩამოუყალიბებია.

კიდევ უფრო მწირია აღნიშნული თვალსაზრისით ვ. ი. ლენინისა და ი. ბ. სტალინის შეხედულებანი. პერსონოლოგიურად ვ. ი. ლენინიც დენაციონალიზებული იყო. თავისი მსოფლმხედველობის გამო იგივე ითქმის ი. ბ. სტალინზე. უკვე ეს გარემოება გამორიცხავდა მათგან ერის შესახებ რამდენადმე სრულფასოვანი თეორიის შექმნას. მიზეზი კიდევ უფრო გაცხადდება, თუ გავითვალისწინებთ აღნიშნული ორი პიროვნების უმწეობას ნაღდი თეორიული, მეცნიერული კვლევა-ძიების საქმეში.

დიდი, თავისუფალი ერებისაგან განსხვავებით, ერის პრობლემატიკისადმი ინტერესი ყოველთვის დიდი იყო დამონებულ, დაპყრობილ ხალხთა შორის. ეროვნული თავისუფლების მოპოვების წყურვილი აღძრავდა ერის რაობის გაგება-გააზრების ინტერესსაც. კერძოდ, ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებას საკმაო ენერგია დაუხარჯავს და შედეგიც თვალსაჩინო მოუპოვებია ერის რაობის, ნიშან-თვისებათა დადგენის და ა. შ. პრობლემების გაცნობიერებაში. ნიკოლოზ კათალიკოსს (გულაბერიძეს), ვახუშტი ბატონიშვილს, ილიას, იაკობ გოგებაშვილს, არჩილ ჭორჭაძეს, მიხაკო წერეთელსა და სხვებს საინტერესო იდეები ჰქონდათ გამოთქმული აღნიშნული საკითხის გაცნობიერების თაობაზე. სამწუხაროდ, ქართული საისტორიო მეცნიერებისა და საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიის მკვლევართ გაშლილი, სისტემური სახით მათი ნააზრევი ერის თაობაზე ჯერჯერობით არ წარმოუჩენიათ. ეს კი დიდი ლაფსუსია. უამპირობოდ სათანადოდ ვერ განვითარდება ახალი, დროის შესაფერისი ეროვნული კონცეფცია, რაც, თავის მხრივ, სოლიდურ საფუძ-

ველს წარმოადგენს თანამედროვე ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისათვის. ბოლოს და ბოლოს, ყველგან და, მათ შორის, საქართველოშიც, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა ყოველთვის ეფუძნებოდა სათანადო ეროვნულ იდეოლოგიას და დღევანდელი ჩვენი მოძრაობა შესაბამისი ეროვნული იდეოლოგიის გარეშე დიდად ნაკლოვანი იქნება.

არ ვიქნებით ობიექტურნი თუ ვიტყვით, რომ აღნიშნული თვალსაზრისით ჩვენში, საქართველოში, დიდი ხნის განმავლობაში აღარაფერი აღარ გაკეთებულა და ჩვენი აზროვნება ი. ბ. სტალინის „მარქსიზმსა და ნაციონალურ საკითხზე“ შეჩერდა. საბედნიეროდ, ბოლო წლების მანძილზე აღნიშნული პრობლემისადმი ინტერესი კვლავ აღორძინდა (იხ. გ. ასათიანის, დ. ქერქაძის, ნ. ნათაძისა და სხვათა შრომები). მაგრამ ეს სულაც არაა საკმარისი. ამ მხრივ ქართულ აზროვნებას მეტი აქვს გასაკეთებელი.

სხვაგან, განსაკუთრებით დიდ ერებში, ჯერდებიან საზოგადოების სოციოლოგიურ გააზრებას, მაგრამ საზოგადოებას, საკუთრივ სოციოლოგიური ასპექტების გარდა, ეთნიკური ასპექტებიც გააჩნია, რომელთა გაცნობიერებაც დაჩაგრული ერების მხრივ დიდ ინტერესს იწვევს. ღმერთმა ჰქნას, ამ, მეორე, თვალსაზრისითაც ქართული საზოგადოებრივი აზროვნება ავანგარდული ყოფილიყოს.

პირველი თავი

საპითხის ზოგადთეორიული ასპექტები

§ 1. ერის საპითხე ი. ბ. სტალინის შეხედულებათა კრიტიკა

ე. წ. საბჭოთა კავშირში ათეული წლების მანძილზე მიაჩნდათ, რომ ი. ბ. სტალინის ნაშრომში—„მარქსიზმი და ნაციონალური საკითხი“ — განხილული პრობლემა ამომწურავად იყო გააზრებული და ამის შემდგომ კაცს მხოლოდ ი. ბ. სტალინისეული აზრების კომენტირებაღა თუ ღირებოდა. ბევრი ქართველთაგანი, როგორც ჩანს, ახლაც ასე ფიქრობს. მაგალითად, გაზეთ „ცხოვრების“ 1991 წლის სამი ივლისის ნომერში (იხ. სტატია „ინტერპრეტაციის ხელოვნება“) გვითხულობთ: „მისაღებია ერის ცნების განმარტების თანამედროვე მარქსისტული თეორია (განმარტების თეორია?—გ.ყ.). ის საუკეთესოა მსოფლიო ფილოსოფიური აზროვნების ისტორიაში. ვერც ერთი ფილოსოფიური სკოლა და სისტემა ვერ ამაღლდა ამ საკითხში მარქსიზმის დონემდე“ (ვ. ალფენიძემ). ეს მაშინ, როდესაც ი. ბ. სტალინის ადნიშნული ნაშრომის ნაკლოვანებანი, საკითხის გაღრმავებული კვლევა-ძიებას საჭიროება კარგა ხანია იგრძნობა. ჯერ კიდევ 1966—70 წლებში ჟურნალ „ვოპროსი ისტორიი“-ს ფურცლებზე ამ საკითხის გარშემო გაცხოველებული დისკუსიები წარმოებდა და იგი (დისკუსიები) ე. წ. საბჭოთა კავშირში შემდგომ წლებშიც გრძელდებოდა.

მოდით განვთავისუფლდეთ დითირამბული განწყობისაგან და ი. ბ. სტალინისეულ ნაშრომს კრიტიკულად შევხედოთ. „მარქსიზმი და ნაციონალური საკითხი“ სულ რაღაც სამი ნაბეჭდი თაბახის მოცულობისაა და აქედან საკუთრივ ეროვნული საკითხის თეორიულ გააზრებას შეიძირავა გვერდი თუ აქვს დათმობილი, დანარჩენი ბუნდისა (რუსეთის ებრაელ მუშათა პარტია) და ქართველი მენშევი-

კების კრიტიკას ეძღვნება. სხვათა შორის, მოცემული იდეოლოგიური, პროპაგანდისტული ამოცანის შესასრულებლად ი. ბ. სტალინი შემთხვევით როდი შეუჩინებიათ: არარუხების კრიტიკა უპრიანი იქნებოდა, სახელდობრ, არარუხის მხრივ. ეს იყო პირველი პრეცედენტი ამ მიმართებით და ასე გრძელდებოდა ბოლო წლებამდე — რუსეთის ბოლშევიკურ იმპერიას იდეოლოგიურად (ეროვნულ საკითხში) არარუხები იცავდნენ (უფრო სწორად: აცვევინებდნენ). თვითონ ვ. ი. ლენინს ი. ბ. სტალინისეულ ნაშრომში უმთავრესად სწორედ პოლიტიკური პოზიცია (ბუნდისა და ქართველი მენშევიკების წინააღმდეგ) მიაჩნდა და პრინციპულად წინააღმდეგი იყო ამ მხრივ რაიმე შესწორების შეტანისა. ასე რომ, „მარქსიზმი და ნაციონალური საკითხი“ ძირითადად პოლიტიკურია და არა წმინდა მეცნიერული ხასიათისა. ეთნიკური ფორმებისა და, კერძოდ, ერის შესახებ იმდენი რამაა გასააზრებელი, რომ შეიძლება გვერდი მხოლოდ თეზისური ფორმით გადმოცემასაც კი არ ეყოფა. სპეციალური მონოგრაფიაა საჭირო ისეთი საკითხების გასაშუქებლად, როგორიცაა ეთნიკური ფორმების მონაცვლეობის საკითხი, ერი და ენა, ეროვნული ხასიათი, ერი და კულტურა, ერი და ტრადიციები და ა. შ.

ეროვნული საკითხის მეცნიერულ დონეზე გასააზრებლად აუცილებელია სოლიდური ემპირიული ცოდნა მრავალი ერისა და მათი ისტორიის შესახებ. „მარქსიზმსა და ნაციონალურ საკითხში“ კი ამას ვერ ვხედავთ. განზოგადებანი ზღბა ძირითადად ქართველი ერის საფუძველზე, მაგრამ შესაბამისი ცოდნაც ძალიან ზედაპირულია. გარდა ამისა, საკითხის თაობაზე იმ დროისათვისაც კი საკმაოდ ვრცელი ლიტერატურა არსებობდა, მაგრამ იგი ი. ბ. სტალინისეულ ნაშრომში იგნორირებულია. მასში განხილულია მხოლოდ ოთხ ბაუერისა და რუდოლფ შპრინგერის ნაშრომები, ისიც ბევრ შემთხვევაში დამახინჯებული სახით. მეტსაც ვიტყვოდით. რასაკვირველია, მარქსიზმის კლასიკოსებს ეროვნული საკითხი ნაკლებად აინტერესებდათ, ამიტომაც პრობლემის თაობაზე მათ რაიმე თეორია (როგორც მათ მიაწერენ) არ შეუქმნიათ. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, კ. მარქსისა და ფრ. ენგელსის (განსაკუთრებით უკანასკნელს) ჰქონდათ ცალკეული აზრები, რის გაუთვალისწინებლობაც, მითუმეტეს აღნიშნული სათაურის ნაშრომში, არ შეიძლება. პარადოქსულია, მაგრამ ფაქტია, რომ „მარქსიზმსა და ნაციონალურ საკითხში“ კ. მარქსი და ფრ. ენგელსი ერთხელაც კი არაა მოხსენიებულა.

ამ ზოგადი შენიშვნების შემდეგ უფრო კონკრეტული ხასიათის შენიშვნებზე გადავალთ. ჯერ ერის ნიშან-თვისებების შესახებ. ნაშრომში აღნიშნულია, რომ ეროვნული ერთობა არაა რასობრივი და მოტანილია იტალიელი ერის მაგალითი, რომელიც სხვადასხვა რასებისა და ხალხების შერწყმის შედეგად ჩამოყალიბდა. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, იტალიელები რასობრივი აზრით მთლად ამორფულნი როდი არიან და შესაბამის კლასიფიკაციაში მათ გარკვეული ადგილი უკავიათ. მით უფრო ითქმის ეს გერმანელების, შვედების, ნორვეგიელების, პოლონელებისა და სხვათა მიმართ, რომლებიც რასობრივი თვალსაზრისით ბევრად უფრო მონოგენურნი, წმინდანი არიან, ე. ი. რასობრივი შერევა უფრო ნაკლებად ახასიათებთ. ერთი სიტყვით, რასობრივი განსხვავებულობანი აშკარად შეიმჩნევა თვით ევროპოეიდული რასის შიგნით (ავიღოთ თუნდაც ქართველებისა და სომხების მაგალითი). ცხადია, მით უფრო ითქმის ეს სხვადასხვა რასების წარმომადგენელი ერების თაობაზე. ასე მაგალითად, როდესაც ერთმანეთს ვადარებთ ჩინელებს, ნიგერიელებსა და ირლანდიელებს, ვფიქრობთ, საეჭვო არ უნდა იყოს მათი სხვადასხვანაირი რასიული იერსახე. ერთი სიტყვით, რასა ერის ერთ-ერთი ნიშან-თვისებაა, რომლის დადგენასაც არავითარი სპეციალური ხასიათის თეორიული კვლევა-ძიება არ სჭირდება. (სხვათა შორის, აღნიშნულ მომენტს გარკვევით უთითებდა მიხაკო წერეთელი“ 1910 წელს გამოცემულ წიგნში „ერი და კაცობრიობა“). უფრო მეტიც, რასა, როგორც ფიზიკური ტიპი, აისახება კულტურაში, კერძოდ ხელოვნებაში — ფერწერა, ლიტერატურა და ქანდაკება ამას თვალნათლივ ადასტურებენ.

ერი, ცხადია, ენობრივი ერთობაა, მაგრამ, როგორ უნდა წარმოვადგინოთ ერთიანი ენა? იგი ხომ თავისთავად არ განვითარდება, არამედ სახელმწიფოებრივი, სამართლებრივი ცხოვრების, მეცნიერებისა და განსაკუთრებით ლიტერატურის (მხატვრული) განვითარების პროდუქტაცაა. გვაქვს უამრავი შემთხვევა, როცა ამა თუ იმ ხალხში ერთიანი ენა კაპიტალიზმის წარმოშობამდე ბევრად უფრო ადრე გაჩნდა. მაშინ როგორ გავიაზროთ ერის წარმოშობა — მხოლოდ და მხოლოდ კაპიტალიზმის შედეგად?

ტერიტორიის ერთიანობაც არ შექმნილა მხოლოდ ეთნოსის უშუალო განფენით: აქაც ღიღი როლს თამაშობდა სახელმწიფო. ბევრ შემთხვევაში განსხვავებულ უნდა იქნეს ეთნიკური და პოლიტიკური ტერიტორია. თუ პირველ შემთხვევაში ეთნოსი განფენილია საკუთა-

ჩი სახელმწიფოს ფარგლებს გარეთაც, მეორე შემთხვევაში მას საკუთარი სახელმწიფო შემოფარგლავს. მაშინ უნდა დაზუსტდეს, თუ რას ნიშნავს ტერიტორიული ერთიანობა.

ი. ბ. სტალინისეულ ნაშრომში ეკონომიკური ცხოვრების ერთობა წარმოდგენილია, როგორც ერის ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშან-თვისება. ასე რომ, უამპირობოდ ერის არსებობა თითქოს წარმოუდგენელია. ავტორი ეკონომიკურ ისტორიას ასე გაიაზრებს: წინაკაპიტალისტური ფორმაციების დროს ეკონომიკა ძირითადად ნატურალური, კარჩაკეტილი რჩებოდა, სასაქონლო-ფულადი წარმოება განვითარდა მხოლოდ კაპიტალიზმის დროს. ამგვარი ეკონომიკური ბაზისები თითქოსდა საფუძვლად დაედო შესაბამის ეთნიკურ ზედნაშენებს: წინაკაპიტალისტურ ეპოქებში ადგილი ჰქონდა ჰეგე ეთნიკური ფორმების არსებობას, კაპიტალიზმის წარმოშობის ხანაში კი გაჩნდა ერი, როგორც უმაღლესი ეთნიკური ფორმა. ამდენად, ვიმეორებთ, ეთნიკური ევოლუციის ბაზას თითქოს წარმოადგენდა კაპიტალისტური ეკონომიკა. მაგრამ მაგალითად, ანტიკური საბერძნეთისა და რომის ეკონომიკა განა განვითარებული სასაქონლო-ფულადი სახისა არ იყო? მაშ ეთნიკური ევოლუციის აზრით რა საფუძულებზე იდგნენ ძველი ბერძნები და რომაელები? ამასაც რომ თავი დავახებოთ, დასავლეთ ევროპაში ფეოდალიზმის მეორე ფაზაში (X—XV საუკუნეებში) განა ქალაქები, სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობანი მნიშვნელოვნად არ იყო განვითარებული? ნაშრომში საკუთრივ ჩვენს, ქართველობის, მიმართ ვკითხულობთ: „ავიღოთ თუნდაც ქართველები. რეფორმამდელ ხანაში ქართველები საერთო ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენ და ერთ ენაზე ლაპარაკობდნენ, მიუხედავად ამისა ისინი არსებითად ერთ ერს არ შეადგენდნენ, ვინაიდან დანაწილებული იყვნენ მთელ რიგ ერთმანეთისაგან მოწყვეტილ სამთავროებად, არ შეეძლოთ საერთო ეკონომიკური ცხოვრებით ეცხოვრათ“¹. აქედან გამომდინარე, „საქართველო როგორც ერი, მხოლოდ XIX საუკუნის მეორე ნახევარში გაჩნდა“². ჯერ ერთი, გაურკვეველია, თუ ეკონომიკურად ასე დაქუცმაცებულ ქვეყანაში როგორ ლაპარაკობდნენ საერთო ენაზე და მეორე, რატომ უნდა დავივიწყოთ ჩვენი ისტორიის „ოქროს ხანა“ — მეთერთმეტე-მეთორმეტე საუკუნე-

¹ ი. ბ. სტალინი, თხზ., ტ. 2, გვ. 335—336.

² იქვე, გვ. 318.

ები, ზოცა სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობები საქართველოში
საკმაოდ ღრმად იყო წასული.

ახლა ფსიქიკური წყობის თაობაზე. ი. ბ. სტალინი აღნიშნავდა:
„რა თქმა უნდა, თავისთავად ფსიქიკური წყობა ანუ — როგორც მას
სხვანაირად უწოდებენ — „ნაციონალური ხასიათი“, დამკვირვებლი-
სათვის რაღაც მიუწვდომელი რამაა, მაგრამ რამდენადაც ის
ერისათვის საერთო კულტურის თავისებურებებით გამოიხატება, —
იმდენად ის მისაწვდომია და არც შეიძლება უგულებელყოფილ იქ-
ნას“¹. როგორც ვხედავთ, ი. ბ. სტალინის მიხედვით, ფსიქიკური
წყობა თავისთავადი რეალობა, სინამდვილე როდია, იგი „მოუხელ-
თებელი“ რამ არის, მისი არსებობა დიდი-დიდი შესაბამისი კულტუ-
რის თავისებურებებში თუ მელავნდება. ამასთანავე, ფსიქიკური
წყობა ეროვნული ხასიათის იდენტური ყოფილა. მაგრამ, ჩვენი აზ-
რით, ფსიქიკური წყობა უფრო ფართო შინაარსის ცნებაა და ეროვნ-
ული ხასიათის გარდა ერის განწყობასა და განწყობილებებსაც მო-
იცავს, რომლებიც უფრო სწრაფად იცვლება, ვიდრე ეროვნული
ხასიათი. ფსიქიკური წყობა, ცხადია, ეროვნული ხასიათის ჩათვლით,
საკმაოდ ცხადი სინამდვილეა და სავსებით რაციონალურად გააზრე-
ბადი. მაგრამ ბოლშევიკ-კომუნისტებისათვის დიდ სიძნელეს
წარმოადგენდა (აქედან გამომდინარე პოლიტიკური ხასიათის
დასკვნას რომ თავი დავანებოთ) ეროვნული ხასიათის საერთო
თვისებების ძიება ერის დაჩაგრულ და გაბატონებულ კლასებს შო-
რის. 1904 წელს დაწერილ სტატიაში — „როგორ ესმის სოციალ-
დემოკრატიას ნაციონალური საკითხი“ — ი. ბ. სტალინი აღნიშნავდა:
„თუ ამ გზაზე სიარულს გავაგრძელებთ, ადრე თუ გვიან იძულებუ-
ლი ვიქნებით დავასკვნათ, რომ „ნაციონალური“ და კიდევ სხვა „გან-
სხვავებანი“ მაგალითად, სომეხი პროლეტარისა ისეთივეა, როგო-
რიც სომეხი ბურჟუაზიისა, რომ სომეხ პროლეტარსა და სო-
მეხ ბურჟუას ერთნაირი ხასიათი და ზნე-ჩვეულება აქვთ, რომ
ესენი ერთ ხალხს, ერთ განუყოფელ „ნაციას“ შეადგენენ“².

ფსიქიკური წყობის გაცნობიერება შეუძლებელია ეროვნული
თვითშეგნების გარეშე, ეს მომენტი კი ი. ბ. სტალინის ნაშ-

¹ ი. ბ. სტალინი, თხზ., ტ. 2, გვ. 319.

² ი. ბ. სტალინი, თხზ., ტ. 1, გვ. 28.

რომში იგნორირებულია. ი. ბ. სტალინის მომხრეებს მიაჩნიათ, რომ იგი „ფსიქიკურ წყობაში“ იგულისხმება, მაგრამ ასეც რომ იყოს, მხოლოდ, მინიშნება ჰქონდა არ არის საკმარისი.

საბოლოოდ, როგორც ვიცით, ი. ბ. სტალინი ერს ასე განმარტავდა: „ერი არის ადამიანთა ისტორიულად ჩამოყალიბებული მყარი ერთობა, წარმოშობილი ენის, ტერიტორიის, ეკონომიკური ცხოვრებისა და იმ ფსიქიკური წყობის ერთობის ბაზაზე, რომლის გამოხატულებაც კულტურის ერთობა“¹. ეს დეფინიცია, როგორც ვიცით, ბევრს დღესაც უნაკლოდ მიაჩნია. მაგრამ შევეცადოთ კრიტიკულად განვიხილოთ იგი, შევამოწმოთ გაუძლებს ამგვარ მიდგომას თუ არა. აღნიშნული განმარტება სავსებით მიესადაგება ეთნიკური ევოლუციის დაბალ ფორმასაც — ტომს. ამიტომაც ლოგიკურია დეფინიციაში აღნიშნულ იქნეს ტომისაგან განმასხვავებელი მომენტი — მაღალი ან უმაღლესი ეთნიკური ფორმა. გარდა ამისა, როგორც ცნობილია, განსაზღვრაში მითითებული უნდა იყოს არსი და არა საგნის, მოვლენის ყველა ნიშან-თვისება. ი. ბ. სტალინისეულ ნაშრომში კი, როგორც ვიცით, ჯერ ლაპარაკია ერის ცალკეულ ნიშან-თვისებებზე და შემდეგ, განსაზღვრისას, შეჯამებულია ყველა ნიშან-თვისება. ასეთებად მიჩნეულია ოთხი, მაგრამ გაურკვეველია მეოთხე ნიშან-თვისება — „ფსიქიკური წყობა, რომლის გამოხატულებაც კულტურის ერთობა“.

უკვე ვაჩვენეთ როგორი „მოუხელთებელი“, „უჩინარი“ რამ არის, ი. ბ. სტალინის შეხედულებით რომ ვიმსჯელოთ, ფსიქიკური წყობა, რომელიც, მიუხედავად ამისა, მის მიერ ცალკე ნიშან-თვისებად იყო ჩათვლილი და მეტიც, მას მიტმასნილი ჰქონდა კულტურა. გამოდის, რომ კულტურა არ შეიძლება ჩაითვალოს ცალკე, დამოუკიდებელ ნიშან-თვისებად. ამ საკითხში კი რუსი ბოლშევიკების (კომუნისტების) პოზიცია შემდეგნაირი იყო. ვ. ი. ლენინის შეხედულებიდან გამომდინარე, მანამდე ისინი უარყოფდნენ ერთიან ეროვნულ კულტურას. ი. ბ. სტალინის ნაშრომის დაწერის ხანაში მათ, მართალია, აღიარეს ერის კულტურის ერთობა, მაგრამ გაურკვეველობანი კვლავ რჩებოდა. ეს ვითარება აისახა ი. ბ. სტალინისეულ ნაშრომში, სადაც ვკითხულობთ: „კაპიტალიზმის პირველ სტადიებში (!) კიდევ შეიძლება ლაპარაკი პროლეტარიატისა და ბურჟუაზი-

¹ ი. ბ. სტალინი, თხზ. ტ. 2, გვ. 319.

ის „კულტურულ ერთობაზე.“¹“ მაგრამ მსხვილინდუსტრიის განვითარებასა და კლასობრივი ბრძოლის გამწვავებასთან ერთად „ერთობა“ თანდათან ქრება. არ შეიძლება სერიოზულად ლაპარაკი ერის „კულტურულ ერთობაზე“ როდესაც ერთი და იმავე ერის მეპატრონეებსა და მუშებს ერთმანეთისა აღარაფერი გაეგებათ“². მამ როგორ გავიგოთ ერი, როგორც ეთნიკური ერთობა კულტურის გარეშე?

ჩვენ მივუთითებდით ერის შემადგენელი წევრების რასობრივ ერთობაზე. საერთოდ, შეიძლება ლაპარაკი ეთნიკურ (ეროვნულ) შეგნებასა და თვითშეგნებაზე, საერთო ისტორიულ ბედ-იღბალზე (ამ გარემოებას გარკვევით გასაზავდა ილია ჭავჭავაძე), ყოფილი ტრადიციების ერთობაზე და სხვ. მაშინ, თუ დეფინაციის აღნიშნულ ფასს დავადგებოდი, უნდა ჩამოგვეთვალა ეს ნიშან-თვისებებიც. ვიმეორებთ, განსაზღვრის ამგვარი გზა ჩვენ მიუღებლად მიგვაჩნია.

ბევრად უფრო მისაღებია ერის ოტო ბაუერისეული დეფინიცია, სადაც წაშვასმულია ეროვნული ხასიათის ერთობა ისტორიული ბედის ერთობის საფუძველზე. თუმცა, ი. ბ. სტალინის მიხედვით, ო. ბაუერისეული განსაზღვრა „სპირიტუალისტური და მისტიკური“, ვინაიდან „ეროვნული ხასიათის ერთობა ბედის ერთობის ნიადაგზე“ ტერიტორიის, ენისა და ეკონომიკური ცხოვრების ერთობის გარეშეა წარმოდგენილი. ეს აშკარად მცდარია: ო. ბაუერი ამ ფაქტორებზე გარკვევით ლაპარაკობდა, ოღონდ დეფინიციაში მათთვის აღგვიღს არ სტოვებდა. ამასთანავე, ტერიტორია და ეკონომიკური ცხოვრება ამ უკანასკნელისათვის ერის არსებობისათვის აუცილებელი პირობები (და არა ნიშან-თვისებები) იყო, რაც ფრიად საგულისხმოა აზრისა.

ი. ბ. სტალინის თანახმად, „საკმარისია არ იყოს თუნდაც ერთი ამ ნიშანთაგანი, რომ ერი ერთად აღარ ღარჩეს“³, მაგრამ რაკი ერი ჩამოყალიბდა როგორც გარკვეული სიმყარე, ასე ვთქვათ, სოციალური სისტემა, განა რაიმე ნიშან-თვისებების დაკარგვის გამო იგი ჰქრება როგორც ერი? როგორც ისტორიული მთლიანობა, სხვა დანარჩენი

1 ი. ბ. სტალინი, თხზ., ტ. 2, გვ. 353.

2 იქვე.

3 შევნიშნავთ რომ მსგავსავე აზრს ავითარებდა ნიკო ჭავჭავაძე წიგნში „Культура и ценности“, Тб., 1981, იხ. განაკუთრებით გვ. 143 და 147.

4 ი. ბ. სტალინი, თხზ., ტ. 2, გვ. 319.

ნიშან-თვისებების ერთობლიობა, იგი ხომ მაინც განაგრძობს არსებობას? ისტორიული მაგალითია ირლანდიელები, რომელთაც ინგლისელთა ბატონობის შედეგად დაკარგეს მშობლიური ენა (ამჟამადაც კი ირლანდიელთა მხოლოდ თხუთმეტი პროცენტილა თუ ლაპარაკობს ირლანდიურად), პოლონელები, რომელთაც, მეთვრამეტე საუკუნის ბოლოდან მოყოლებული, აღარ ჰქონდათ ტერიტორიული ერთობა (სახელმწიფოებრიობის დაკარგვის გამო). მაგრამ ყველაზე შთამბეჭდავი მაინც ამ ჰქრიე ებრაელთა მაგალითია: ამ დიდად ტანჯულმა ხალხმა დაკარგა ტერიტორია, იგი მოკლებული იყო საერთო ეკონომიკურ ცხოვრებას, მ-სი ბევრი წარმომადგენელი მშობლიურ ენაზე ვეღარ ლაპარაკობდა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მაინც შეინარჩუნა კულტურა, ეროვნული თვითშეგნება. და კვლავ დარჩა ცალკე, ებრაელ ერად. თუმცა, ვ. ი. ლენინისა და ი. ბ. სტალინის მიხედვით, ებრაელობა, როგორც ერი, მხოლოდ წარსულის კუთვნილება თუ იყო. მაგრამ თანამედროვე ებრაელობამ, მისმა ისტორიულმა პრაქტიკამ ხომ ნათლად დაამტკიცა მსგავსი მოსაზრების მცდარობა!

ახლა უფრო დაწვრილებით ი. ბ. სტალინის შეხედულებაზე ერების წარმოშობის შესახებ. აღნიშნულ ნაშრომში ვკითხულობთ: „ფეოდალიზმის ლიკვიდაციისა და კაპიტალიზმის განვითარების პროცესი ამავე დროს აღამიანების ერებად ჩამოყალიბების პროცესია“; „ასე ხდება, მაგალითად, დასავლეთ ევროპაში, ინგლისელები, ფრანგები, გერმანელები, იტალიელები და სხვები ერებად ჩამოყალიბდნენ მაშინ, როდესაც კაპიტალიზმი ფეოდალურ დაქუცმაცებაზე იმარჯვებდა და ძლევამოსილად მიიწევდა წინ“¹. ერთი სიტყვით, ეს თითქოს ხდებოდა კაპიტალიზმის ბოლო, მესამე ფაზაზე. აქვე ვკითხულობთ: „ერების წარმოშობა იქ ნიშნავდა ამავე დროს მათ გადაქცევას დამოუკიდებელ ნაციონალურ სახელმწიფოებად. ინგლისელი, ფრანგი და სხვა ერები ამავე დროს ინგლისისა და სხვა სახელმწიფოებს წარმოადგენდნენ“². მაგრამ აქ უზარმაზარი ისტორიული ლაფსუსია დაშვებული; ცენტრალიზებული, ეროვნულ სახელმწიფოები ინგლისში, საფრანგეთში, ესპანეთში, წარმოიშვა არა ფეოდალიზმის მესამე ფაზაზე, როცა კაპიტალიზმი ეკონომიკურ

¹ ი. ბ. სტალინი, თხზ., ტ. 2, გვ. 326.

² იქვე.

წყობის სახით უკვე არსებობდა, არამედ მეორე ფაზაზე—მეთხუთმეტე საუკუნეში. ამავე საუკუნეში გაჩნდა რუსეთის ეროვნული სახელმწიფოც (მხოლოდ სხვაგვარ, დასავლეთ ევროპისაგან განსხვავებულ, ეკონომიკურ ბაზაზე, სპეციფიკური, აზიური, აღმოსავლური წარმოების წესის პირობებში). ხოლო იტალიელებმა და გერმანელებმა მსგავს (სახელმწიფოებრივ) საფეხურს მხოლოდ მეცხრამეტე საუკუნეში მიაღწიეს. ვიმეორებთ, აღნიშნული გარემოება შუა საუკუნეების ისტორიის ელემენტარული ფაქტია, მაგრამ ვ. ი. ლენინისა და ი. ბ. სტალინის გავლენით საბჭოთა ისტორიკოსები ისტორიის ამ ტრუიზმს იგნორირებდნენ (სხვათა შორის, ფრ. ენგელსი სპეციალურ სტატიაში სწორედ ზემოაღნიშნულ თვალსაზრისს ამტკიცებდა.

ქართელობა ერად, როგორც უკვე მივუთითებდით, ი. ბ. სტალინის შეხედულებით, მხოლოდ მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში გაჩნდა. უნდა ვიგულისხმოთ, რომ არა იმდენად 1850—64 წლებში, რამდენადაც ბატონყმობის გადავარდნის შემდგომ — 1864—1900 წლებში. მაგან ნიპილისტს შეიძლება კითხვა გაუჩნდეს: იქნებ ეს პროცესი შემდგომაც გრძელდებოდა და დამოუკიდებლობის წლებში დასრულდა? ზოგმა ისტორიკოსმა ი. ბ. სტალინის შეხედულებიდან ის დასკვნაც კი გააკეთა, რომ ქართველი ერის, როგორც ყოველი სხვა ერის, წარმოშობა (გენეზისი) თითქმის უკავშირდებოდა მხოლოდ ფეოდალიზმის რღვევასა და კაპიტალიზმის წარმოშობას.

ასე რომ, ი. ბ. სტალინის მიხედვით, ქართელობა „ახალგაზრდა“ ერია, უფრო ახალგაზრდა, ვიდრე ფრანგები, ინგლისელები, ესპანელები და სხვ. მეტიც — ვიდრე ამერიკელები (შეერთებული შტატებისა) და თანატოლი (ასაკის მიხედვით) ავსტრალიელების, ბრაზილიელების, არგენტინელებისა და ა. შ. თავი დავანებოთ ამ აბსურდს რა დავსვათ ასეთი კითხვა: მაშ რას, რავვარ ეთნიკურ ერთობას წარმოადგენდა ქართელობა მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარამდე? ამ ეთნიკური ფორმის აღსანიშნავად ნაშრომში გვხვდება ტერმინი „ეროვნება“ (национальность). აღსანიშნავია, რომ ი. ბ. სტალინის სხვა ნაშრომში „ნაციონალური საკითხი და ლენინიზმი“ (1929) წერია, რომ სპარსელი და თურქი ასიმილაციარები ასეული წლების განმავლობაში ფლეთუნენ, აწამებდნენ და ქლებ-

დნენ სომეხ და ქართველ ერებს¹. ასე რომ, ჩვენი და სომხების ეთნიკური მდგომარეობა XV—XVIII საუკუნეების მანძილზე აქ გამოხატულია ტერმინი „ერით“.

აკრიტიკებდა რა კულტურულ-ეროვნული ავტონომიის იდეას, ი. ბ. სტალინი ისეთ აზრებს ავითარებდა, რომლებიც „დაამშვენებდა“ პირწავარდნილ იმპერიულ დერჟიმორდას, ქართველოფობს. იგი ასეთ კითხვებს სვამდა: „რა ვუყოთ მეგრელებს, აფხაზებს, აჭარლებს, სვანებს, ლეკებს და სხვ.. რომლებიც სხვადასხვა ენაზე ლაპარაკობენ, მაგრამ თავიანთი ლიტერატურა კი არა აქვთ? რა ერებს მივაკუთვნოთ ისინი? შესაძლებელია თუ არა მათი „მოწყობა“ ნაციონალურ კავშირებად? რა „კულტურული საქმეების“ გარშემო „მოვაწყოთ“ ისინი?“². იგი შემდგომ განაგრძობდა: „რომელ ნაციონალურ კავშირს მივაკუთვნოთ აჭარლები, რომლებიც ქართულ ენაზე ლაპარაკობენ, მაგრამ თურქული კულტურით ცხოვრობენ და ისლამის რჯულს აღიარებენ? ხომ არ „მოვაწყოთ“ ისინი ქართველებისაგან განცალკევებულად რელიგიური საქმეების ნიადაგზე, ქართველებთან ერთად სხვა კულტურული საქმეების ნიადაგზე? ანდა ქობულეთელები? ანდა ინგუშები? ანდა ინგილოები?“³. ცხადია, ასეთ აბსურდულ კითხვებზე პასუხის გაცემას არც კი უნდა ვეცადოთ. ზემოთ უკვე ვწერდით იმაზე, რომ ერის შესახებ მსჯელობისას ი. ბ. სტალინი ძირითადად საქართველოს ისტორიიდან ამოდიოდა და იოლი დასანახია როგორ იცოდა მან თვით „საკუთარი“ ხალხის ისტორია.

როგორც დავინახეთ, ერის რაობის, ნიშან-თვისებებისა და წარმოშობის პრობლემების გაგებაში ი. ბ. სტალინის „მარქსიზმი“ და ნაციონალურ საკითხში“ ძალიან ბევრი გაურკვევლობაა. ისინი აზარიან გაცხადებული სხვა მისეულ შემდეგდროინდელ ნაშრომებშიც: „ნაციონალური საკითხი და ლენინიზმი“ და „მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები“, სადაც ეროვნულ თემატიკაზეა საუბარი. თუ მაგალითად, ილიასათვის, არჩილ ჭორჭაძისათვის, მიხაკო წერეთლისათვის და სხვათათვის დიდად მნიშვნელოვანი იყო ერის ფასეულობითი (აქსიოლოგიური) მხარე, ი. ბ. სტალინისათვის,

¹ ი. ბ. სტალინი, თხზ., ტ. 11, გვ. 385.

² თხზ., ტ. 2, გვ. 377.

³ იქვე.

როგორც დავინახეთ, ეს გამოირიცხებოდა. მის ცნობიერებაში ერი წარმოადგენდა მოვლენას, რომელიც წარმოიშვა საზოგადოების ევოლუციის გვიანდელ საფეხურზე, კაპიტალიზმის ფაზაში, არსებობს მოკლე პერიოდის მანძილზე და გაქრება მომავალში. კიდევ მეტი, ერების არსებობა ისტორიისათვის თითქოს ზედმეტიც კია, რადგან სოციალისტური იდეალის აღსრულება უიმისოდ თითქოს უფრო ადვილად გახდება შესაძლებელი.

დაბოლოს ერთი გარემოების შესახებ. რამდენადაც ქართველობის ნაწილს დიდი ილუზიები აქვს ი. ბ. სტალინისა და მისი აქ განხილული ნაშრომის შესახებ, ამდენადვე მიიჩნევენ, რომ იგი (ეს ნაშრომი) ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების მონაპოვარია (თანაც მნიშვნელოვანი!). ამგვარად განწყობილთა სამწუხაროდ აღვნიშნავთ, რომ სულისკვეთებითა და შინაარსით ი. ბ. სტალინისეული ეს ნაშრომი ჩვენგან, ქართული კულტურისაგან ძალიან დაშორებულია. თვითონ ი. ბ. სტალინი მთელი გარკვეულობით აცხადებდა: „რუს მარქსისტებს უკვე დიდი ხანია აქვთ თავიანთი თეორია ერისა“¹. და თანაც „მოკრძალებულად“ დასძენდა: „ერთი რამ დავგრჩენია: ვაღიაროთ, რომ ერის რუსული მარქსისტული თეორია ერთადერთი სწორი თეორიაა“². ამის აღიარებაში ი. ბ. სტალინს უთუოდ უნდა დაეუჭეროთ და მისი „ნაშრომები“ ეროვნულ საკითხზე უნდა გადავულოცოთ სხვა ხალხს. ჩვენ, ქართველებს, კი ეროვნულ პრობლემატიკაზე საკმაოდ მდიდარი თეორიული მემკვიდრეობა გვაქვს: საკიროა მისი წარმოჩენა და ახალი იდეებითა და ფაქტებით გამდიდრება. ეს ნაღდი წინაპირობაა ჩვენი ეროვნული იდეალის ხორც-შესხმის გზაზე.

¹ ი. ბ. სტალინი, თხზ., ტ. 11, გვ. 365.

² იქვე, გვ. 371.

„თუ კერძო ადამიანის უდიდესი ვალია სოკრატესებური თვითშეგნება, მით უმეტეს მთელ ერს, ამ გაცილებით უფრო ღრმასა და რთულ იდეოლოგიურ ერთეულს — მართებს თავისი ძალის სიგრძე-სიგანის შეგნება, თავისი შემოქმედების ფარგლების ცნობა“.¹

კონსტანტინე გამსახურდია.

ეთნოსები, ხალხები ერთმანეთთან კონტაქტებში იმყოფებოდნენ ჯერ კიდევ წინაკაპიტალისტური სოციალურ-ეკონომიკური ფორმაციების ხანაში. ეს ხელს უწყობდა მათი ცხოვრების სხვადასხვა მხარეების განვითარებას, ურთიერთგამდიდრებას. მაგრამ დიდი ხნის მანძილზე, ეს კონტაქტები ლოკალურ საფეხურზე, ისტორიული რეგიონის მასშტაბით ჯდებოდა. ამ მიმართებით დიდი ძვრები მოხდა მეთექვსმეტე საუკუნიდან მოყოლებული, რაც კაპიტალიზმის განვითარებასთან იყო დაკავშირებული. როგორც კარლ მარქსი აღნიშნავდა, მხოლოდ კაპიტალიზმის, როგორც სოციალურ-ეკონომიკური ფორმაციის, განვითარების შედეგად წარმოიქმნა მსოფლიო ისტორია. ამიერიდან, შრომის მსოფლიო დანაწილების, მსოფლიო ბაზრის, კომუნიკაციებისა და ა. შ. საფუძველზე, მანამდე არნახული მასშტაბებით განვითარდა ხალხთაშორის კონტაქტები, შესაბამისად — ხალხთა დაახლოება და ეროვნული კულტურების ურთიერთგამდიდრება. სწევანია რომ ვთქვათ, ფართოდ გაიშალა ინტერნაციონალიზაციის პროცესი საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა მხარის გახვითარებაში, გაჩნდა გლობალური, პლანეტარული მასშტაბის ცნობიერება.

მაგრამ ეს ისტორიული პროცესის მხოლოდ ერთი მხარეა. კაპიტალიზმის ეპოქაში მეორე მხარეს შეადგენდა ძველი ერების კონსოლიდაცია და მომავალი ისტორიული შემოქმედებისათვის ამოძრავება, ახალი ერების წარმოშობა, ამ ერების, — როგორც ძველის, ისე ახლის, — ეროვნული თვითშეგნების გაღვიძება-გაღრმავება, შესაბამისად — ეროვნული სიამაყის გრძნობის განვითარება. და ეს პროცესი გრძელდება ამჟამადაც, კაცობრიობის მასშტაბით ძველი

¹ კ. გამსახურდია, თხზულებანი, ტ. VIII, თბ., 1967, გვ. 148.

ფორმის კლასობრივი საზოგადოებიდან ახალ, პოსტინდუსტრიულ საზოგადოებაზე გადასვლის ხანაში. სხვათა შორის, აღნიშნული გარემოება კარგადაა ასახული თვით მარქსისტულ აზროვნებაში. მაგალითად, ფრიდრიხ ენგელსი მშობლიური ხალხის — გერმანელების შესახებ აღნიშნავდა: „გერმანელ ხალხსაც აქვს თავისი რევოლუციური ტრადიცია. იყო დრო, როცა გერმანია ისეთ პიროვნებებს წამოაყენებდა ხოლმე, რომლებიც შეიძლება გვერდში ამოვუყვნოთ სხვა ქვეყნების საუკეთესო რევოლუციონერებს, როცა გერმანელმა ხალხმა ისეთი გამძლეობა და ენერგია განავითარა, რომ მათი შემწეობით ცენტრალიზებული ერი დიდებულ შედეგებს მიაღწევდა, როცა გერმანელი გლეხებისა და პლებეების შეგნებაში ისახებოდა იდეები, რომლებიც მათს შთამომავალთ ხშირად შიშის ყრუანტელს ჰკვირან“¹. 1859 წელს კი ფ. ენგელსი წერდა: „გერმანელებმა უკვე დიდი ხანია დაამტკიცეს, რომ მეცნიერების ყველა დარგში ისინი დანარჩენი ცივილიზებული ერების თანასწორნი არიან, ხოლო შეტ წილ დარგებში მათ თავიანთი უპრატესობაც კი აქვთ“².

ვ. ი. ლენინი თავის ცნობილ სტატიაში „ველიკორუსების ეროვნული სიამაყის შესახებ“ წერდა: „ჩვენ ვამაყობთ იმით, რომ ეს ძალადობა (მეფის რუსეთის გაბატონებული ფენების მხრივ — გ. ჯ.) წინააღმდეგობას ხდებოდა ჩვენი წრიდან, ველიკორუსების წრიდან, რომ ამ წრემ წარმოშვა რადიშჩევი, დეკაბრისტები, 70-იანი წლების რევოლუციონერი რაზნოჩინელები, რომ ველიკორუსმა მუშათა კლასმა 1905 წელს შექმნა მასების ძლიერი რევოლუციური პარტია, რომ ამავე დროს ველიკორუსმა გლეხმა დაიწყო დემოკრატიულ გადაქცევა, დაიწყო ხუცესისა და მემამულის დამხობა“³. ამავე სტატიაში ვ. ი. ლენინი სვამდა კითხვას: „უცხოა თუ არა ჩვენთვის, ველიკორუსი შეგნებული პროლეტარებისათვის, ეროვნული სიამაყის გრძნობა?“ და იქვე პასუხობდა: „რა თქმა უნდა, არა! ჩვენ გვიყ-

¹ იხ. ფ. ენგელსი, გლეხთა ომი გერმანიაში, თბ., 1956, გვ. 22.

² იხ. კ. მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, თბ., 1953, გვ. 299. სხვაგანაც ფ. ენგელსი აღნიშნავდა ხოლმე გერმანელი მუშების უპირატესობას იმის გამო, რომ ისინი ეკუთვნოდნენ ყველაზე უფრო თეორეტიკოსებს. მეორე მხრივ, ფ. ენგელსი არაერთგზის აღნიშნავდა გერმანელი ერის ხასიათის უარყოფით მომენტებს, რაც ისტორიულად იყო განპირობებული

³ იხ. ვ. ი. ლენინი, თხზ., IV გამ., ტ. 21, 1951, გვ. 111—112.

ვარს ჩვენი ენა და ჩვენი სამშობლო“¹. ვ. ი. ლენინის იმავე სტატიაში ვკითხულობთ: „ჩვენ აღსავსენი ვართ ეროვნული სიამაყის გრძნობით, და სწორედ ამიტომ განსაკუთრებით გვძულს ჩვენი მონური წარსული... და ჩვენი მონური აწმყო“².

ცნობილი ფაქტია, თუ როგორი ეროვნული სიამაყის გრძნობას ჰგვრიდა ვ. ი. ლენინს ლევ ტოლსტოის რუსული წარმოშობა (მთავი-გონით მისი საუბარი მ. გორკისთან). მარტო აქ მოტანილი მაგალითებიდანაც კი კარგად ჩანს, თუ რა დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ფ. ენგელსი და თვით ვ. ი. ლენინიც კი ეროვნულ თვითშეგნებას, ამ უკანასკნელიდან გამომდინარე ეროვნული სიამაყის გრძნობას. სტატიაში „საჭიროა თუ არა სავალდებულო სახელმწიფო ენა?“ (დაწერილია 1914 წელს) ვ. ი. ლენინი რამდენჯერმე ლაპარაკობს „დიად და მძლავრ“ რუსულ ენაზე.

ყოფილი საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის პროგრამაში აღნიშნული იყო, რომ ხალხის მასების კლასობრივი და ეროვნული თვითშეგნების განუხრელი ზრდა საზოგადოებრივი განვითარების თანამედროვე პერიოდის დამახასიათებელი ნიშანია³.

ე. წ. საბჭოთა კავშირის შექმნის მესამოცე წლისთავის ზეიმზე წარმოთქმულ სიტყვაში ი. ვ. ანდროპოვი აღნიშნავდა: „ცხოვრება მოწმობს, რომ ყველა ერისა და ეროვნების ეკონომიკურ და კულტურულ პროგრესს უცილობლად თან სდევს მათი ეროვნული თვითშეგნების ზრდა. ეს კანონზომიერი, ობიექტური პროცესია“. მოხსენებაში ი. ვ. ანდროპოვი მიუთითებდა აგრეთვე ეროვნულ თვითშეგნებასთან დაკავშირებულ ეროვნული სიამაყის გრძნობას⁴.

საერთაშორისო კომუნისტური და მუშათა მოძრაობის ერთ-ერთი ცნობილი წარმომადგენელი ზ. კომოჩინი (ეროვნებით უნგრელი) წერდა: „ვეყრდნობით რა სინამდვილეს, ფაქტებს, ჩვენ გაბედულად მივმართავთ პატრიოტულ გრძნობებს, სოციალისტურ ეროვნულ თვითშეგნებას“⁵.

ერთი სიტყვით, თახამედროვე; სამყაროში ეთნიკური, მათ შორის ეროვნული გრძნობები და თვითშეგნება მნიშვნელოვანი იდეოლოგიური და სოციალურ-ფსიქოლოგიური ფენომენებია, რომლებიც გაა-

¹ იხ. ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 21, გვ. 111. მომდევნო გვერდზე გაპერებუ-
ლია სიტყვები: „ჩვენი ველიკორუსული ეროვნული ღირსება“.

² იქვე, გვ. 112.

³ სკპ პროგრამა, 1961, გვ. 54.

⁴ იხ. გაზ. „კომუნისტი“, 1981 წლის 22 დეკემბერი.

⁵ „პრობლემი მირა ი სოციალიზმა“, 1966, №6, გვ. 32.

ზრებას საჭიროებენ. ეს აქტუალურია აგრეთვე იდეოლოგიური ბრძოლის საჭიროების გამოც. გარკვეული ყაიდის იდეოლოგოსები, ხედავენ რა ამ მოვლენათა რეალურ ხასიათს, მათ განმარტავენ თავისებურად. მათი მიხედვით, ეთნიკური, ეროვნული თვითშეგნება ყოველთვის ეთნოსის, ერის შემადგენელი სოციალური კლასებისა და ჯგუფების მსოფლგაგების აბსოლუტური ერთიანობაა, რაც თითქოს განაპირობებს ინტერესების და ამოცანების ასეთსავე ერთიანობას. ამ ყაიდის იდეოლოგოსების მიერ საკითხის ასეთი ინტერპრეტაცია საჭიროებს სათანადო პასუხის გაცემას კერძოდ ქართული მეცნიერებისა და ფილოსოფიის მხრივ, რაც დღემდე არაა გაკეთებული.



რუსულ ე. წ. საბჭოურ მეცნიერებაში კარგა ხანია, რაც დაისვა საკითხი ეთნიკური თვითშეგნების შესახებ. 1945 წელს დ. ს. ლიხაჩოვმა გამოაქვეყნა მონოგრაფია „Национальное самосознание Древней Руси“, სადაც საკმაოდ ფართოდ განიხილა ეთნიკური თვითშეგნების საკითხი კიევის რუსეთსა და საკუთრივ რუსეთში მეჩვიდმეტე საუკუნემდე¹. 1947 წელს გამოსულ ბროშურაში „Формирование русской нации“ ვ. ვ. მავროდინი არა მარტო ოპერირებდა ეთნიკური თვითშეგნების ცნებით, არამედ პირდაპირ აღნიშნავდა, რომ მოცემულ ენაზე მოლაპარაკე ადამიანთა მიერ ერთობის შეგნება და ენა ის ფაქტორებია, რომლებიც განსაზღვრავენ ხალხს, როგორც ეთნიკურ ცნებას². კიდევ მეტი, ომისშემდგომ წლებში ე. წ. საბჭოურ საისტორიო მეცნიერებაში ფართოდ გავრცელდა აზრი

¹ უნდა აღინიშნოს, რომ საბჭოურ მეცნიერებაში პირველი, რომელმაც ეს საკითხი (სომხების ისტორიის მაგალითზე) დააყენა, იყო ი. მანანდიანი, იხ. მისი: „Месроп Маштоц и борьба армянского народа за культурную самобытность», Ереван, 1941.

² В. В. Мавродин, Формирование русской нации, Л., 1947, с. 13, 21.

ერთიან სლავურ თვითშეგნებაზე (ამ აზრს შემდგომაც საკმაოდ ხშირად ვხვდებოდით).

შემდგომში აღნიშნულმა იდეამ მხარდაჭერა ჰპოვა საბჭოთა ეთნოგრაფოსების მხრივ¹. 60-იანი წლების მეორე ნახევარში განსაკუთრებით ეურნალ „Вопросы истории“-ს ფურცლებზე ერის, ნაციის შესახებ გამართული დისკუსიის დროს რიგი ავტორებისა (პ. მ. როგაჩოვი, მ. ა. სვერდლინი, მ. ს. ჯუნუსოვი, ს. ტ. კალტახჩიანი, ვ. ი. კოზლოვი, ა. გ. ალაევი, ა. ი. გორიაჩევა, ნ. ა. თავაკალიანი და სხვ.) სწორედ მიუთითებდა ეთნოსის, და, კერძოდ, ერის ნიშან-თვისებათა ჩამოთვლისას თვითშეგნების ნიშნის შეტანის აუცილებლობასაც². მაგრამ ეს აზრი მსოფლიო მეცნიერებაში სულაც არ ყოფილა ახალი; იგი ჯერ კიდევ ჩვენი საუკუნის დასაწყისში გაჩნდა და სისტემური სახით გატარდა ავსტრიელი სოციალ-დემოკრატის რ. ბაუერის ნაშრომში. მისი დასაბუთებისათვის აბოლიტურ საფუძველს იძლეოდა აგრეთვე ამერიკელი სოციოლოგოსის უ. სამნერის ამავე ხანებში გამოსული ნაშრომი³.

¹ П. И. Кушнер (Кнышев), Национальное самосознание как этнический определитель, Краткие сообщения Института этнографии, VIII, М., 1949; его же «Этнические территории и этнические границы», Труды Института этнографии, т. XV, М., 1956; И. И. Потехин, Формирование национальной общности южно-африканских банту, гл. 12, т., 1955; И. И. Чебоксаров. Проблемы происхождения древних и современных народов, М., 1967, с. 5.

² П. М. Рогачев и М. А. Сverdлин, О понятии „нация“, „Вопросы истории“, 1966, № 1; М. С. Джунусов, Нация как социально-этническая общность людей, ВИ, 1966, № 4; В. И. Козлов, О понятии этнической общности, Советская этнография, 1967, № 2; Его же, Некоторые проблемы теории нации, ВИ, 1967, № 1; С. Т. Калтахчян, К вопросу о понятии „нация“, ВИ, 1967, № 2; А. Г. Агаев. Нация. Ее сущность и самосознание, ВИ, 1967, № 7; А. И. Горячева, Является ли психический склад признаком нации? ВИ, 1967, № 8.

³ იხ. О. Бауэр, Национальный вопрос и социал-демократия, СПб., 1909. W. Gr. Sumner, Folkways, New York, 1906. საბჭოთა მეცნიერთა გარკვეულ წრეში გავრცელებული შეხედულების თანახმად, რაც თავის მხრივ ვ. ი. ლენინსა და ი. ბ. სტალინისაგან მოდის, რ. ბაუერისეული ერის თეორია იდეალისტურად ითვლებოდა. ჩვენ ამ თვალსაზრისს კერავითარ შემთხვევაში ვერ გავიზიარებთ.

საბჭოთა ავტორთა შორის წარმოიშვა შეხედულებათა სხვადა-სხვაობა ეთნიკური, კერძოდ ეროვნული, თვითშეგნების ცნების შინაარსის თაობაზე. ვ. ი. კოზლოვის მიხედვით, ეთნიკური თვით-შეგნება — ესაა შეგნება კუთვნილებისა განსაზღვრული ეთნოსის, ხალხისადმი, რაც კონკრეტულად ვლინდება ეთნოსის, ხალხის ერ-თიან სახელდებაში (ეთნონიმში)¹. სხვა ადგილას ვ. ი. კოზლოვი ეროვნულ თვითშეგნებას განსაზღვრავს, როგორც ადამიანთა კუთვ-ნილების გრძნობას განსაზღვრული ერისადმი, რაც (ეს გრძნობა) მათ აერთიანებთ ერთ სოციალურ კოლექტივში². ამასთანავე, უკანასკნე-ლის მიხედვით, ეთნიკური თვითშეგნება გადამწყვეტ ფაქტორს წარ-მოადგენს ერის ნიშან-თვისებათა შორის. საერთოდ, ვ. ი. კოზლოვის სწორი შენიშვნით, ერი, როგორც ადამიანთა ერთობის განსაკუთრე-ბული ეთნიკური ფორმა, საკმაოდ რეალურად ავლენს თავს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მის წევრებს განვითარებული აქვთ ეროვნული თვითშეგნება³. ა. ი. გორიაჩევის შეხედულებით, ეროვნული თვით-შეგნება მხოლოდ ინდივიდის მიერ განსაზღვრული ეთნიკური ჯგუ-ფისადმი თავისი კუთვნილების გაცნობიერება კი არაა, არამედ ისეთი სოციალური გრძნობების ერთობლიობაც, როგორიცაა სამშობლოს სიყვარული, ეროვნული სიამაყე, განსაზღვრული ეროვნული ფასე-ულობების დაცვის, რიგი იდეოლოგიური მომენტების შეგნება, რომ-ლებიც ერის განვითარების ინტერესებს გამოხატავენ⁴.

ანალოგიურ პოზიციაზე დგას ი. ვ. ბრომლეიცი. მისი შეხედუ-ლებით, არ არსებობს იმის საფუძველი, რომ ეთნიკური, და, კერ-ძოდ, ეროვნული თვითშეგნება დაყვანილ იქნეს მხოლოდ და მხო-ლოდ ეთნიკური (ეროვნული) კუთვნილების გაცნობიერებაზე. ი. ვ. ბრომლეის აზრით, ეთნიკური თვითშეგნება მოიცავს ეთნოსის წევ-რთა განსჯას თავიანთი ერთობის მოქმედებათა ხასიათსა, თვისებებსა

¹ В. И. Козлов, О понятии этнической общности, СЭ, 1967, №2, с. 109.

² В. И. Козлов, Некоторые проблемы теории нации, ВИ, 1967, №1, с. 91, 91—92.

³ იქვე, გვ. 97.

⁴ А. И. Горячева, Является ли психический склад признаком нации? ВИ, 1967, №8, с. 98. იხ. აგრეთვე, А. И. Горячева, Н. Н. Ма-каров, Общественная психология, Л., 1979. შევნიშნავთ, რომ ასევე ფართო მნიშვნელობით ესმოდა. „ეთნიკური თვითშეგნება“ დ. ს. ლიხაჩოვის თავის აქ და-სახელებულ ნაშრომში.

და შილწევებზე. რომ ეს განსჯანი ხშირად დაკავშირებულია წარმოდგენებთან სხვა ეთნოსების შესახებ.¹

6. ჯანდილდინი, რიგ საბჭოთა ფილოსოფოსთა მსგავსად, ერთმანეთისაგან გამიჯნავს ცნებებს „ეთნიკური კუთვნილების შეგნება“ და „ეროვნული თვითშეგნება“. ეროვნულ თვითშეგნებას ეს უკანასკნელი განიხილავს, როგორც ეროვნული ფსიქოლოგიის შემადგენელ ნაწილს და გაიაზრებს, როგორც „ერის მიერ თავისი საკუთარი სოციალური და ეთნიკური ბუნების შეგნებას, მის მიერ იმის გაცნობიერებას, თუ როგორი ადგილი და მდგომარეობა უკავია მას ან შეიძლება დაიკავოს ერთაშორის ურთიერთობებში, თუ როგორი როლი შეასრულა ან პოტენციაში შეუძლია შეასრულოს კაცობრიობის ისტორიაში, აგრეთვე თავისი ბუნებრივ-ისტორიული უფლების შეგნებას თავისუფალი, დამოუკიდებელი განვითარებისათვის“².

როგორც დავინახეთ, საბჭოურ მეცნიერებაში არ იყო შეხედულებათა ერთიანობა ეთნიკური შეგნების გაგების საკითხში. ერის შესახებ გამართული დისკუსიის შემაჯამებელ სტატიაში ეროვნული თვითშეგნება თუნდაც ვიწრო შნიშვნელობით (ეთნიკური კუთვნილების თვითშეგნების აზრით) უკუგდებულ იქნა იმ მოტივით, რომ იგი წარმოადგენს ადამიანთა თავებში ერის არსებობის ობიექტური ფაქტის სუბიექტურ ასახვას³. მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ „ცნობიერებაში სხვა არა არის რა, თუ არა გაცნობიერებული ყოფიერება“ (კ. მარქსი, ფ. ენგელსი) და იმდენად, რამდენადაც არსებობს ცნობიერება რაიმეს შესახებ, იმდენად არსებობს ეს „რაიმეც“, როგორც პირველის საფუძველი⁴.

ასევე, საბჭოურ ფილოსოფიაში გავრცელებული ტრადიციის თანახმად, თვითშეგნების კატეგორია მიეყენება, ძირითადად, პიროვნებას, ძალზე იზვიათად — სოციალურ კლასს, მაგრამ არა — ეთნოსს, და კერძოდ, ერს.

ასეთია მოკლე შეხედულებათა ის სხვადასხვაობანი, რომლებიც არსებობდა ეთნიკური თვითშეგნების პრობლემის გაგებაში საბჭო-

¹ იხ. Ю. В. Бромлей, Этнос и этнография, М., 1973, с. 97.

² Н. Джандильдин, Природа национальной психологии, Алма-Ата, 1971, с. 223.

³ იხ. ВИ, 1970, №8, გვ. 94—95.

⁴ ამასთან დაკავშირებით ნ. ნ. ჩებოქსაროვი, ისევე როგორც დისკუსიის რიგი მონაწილენი, სწორად შენიშნავენ, რომ ეთნიკური თვითშეგნება წარმოადგენს ეთნიკური ერთობის ჩამომყალიბებელ ფაქტორთა მოქმედების რეზულტატს. იხ. მისი «Проблемы типологии этнических общностей в трудах советских ученых», СЭ, 1967, №4, с. 99.

ურ მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში¹. აქ ჩამოთვლილ შეხედულებათაგან ჩვენ ვიზიარებთ იმ თვალსაზრისს, რომელიც ეთნიკურ თვითშეგნებას ფართო მნიშვნელობით იაზრებს. მიგვაჩნია, რომ საკუთრივ ეთნიკური კუთვნილების თვითშეგნების გარდა აღნიშნულ ცნებაში უნდა ვიგულისხმოთ ეთნოსის, ერის წევრთა მიერ ამ კუთვნილების განცდა, მათი წარმოდგენები, აზრები საკუთარი ეთნოსის, ერის ღირსებების შესახებ, ე. ი. ეთნიკური ავტოსტერეოტიპები და საერთოდ ავტოპორტრეტი, ასევე მათი შეხედულებანი სხვა ეთნოსების თვისებების შესახებ, რაც გაიაზრება ეთნოსის, ერის საკუთარი თვისებების პრიზმაში. ამ მიმართულებით კი ბევრი რამ არის გასააზრებელი. პრობლემა ძალზე მარტივდება იმ შემთხვევაში, თუ „ეთნიკურ თვითშეგნებას“, ვ. ი. კოზლოვისა და სხვათა მსგავსად, ვიწრო მნიშვნელობით გავიგებთ. ამ შემთხვევაში საკმარისია კაცმა გააცნობიეროს ამა თუ იმ ეთნოსის წარმომქმნელი ფაქტორები, მათი გამოხატულება საერთო ეთნონიმსა და ტოპონიმში (ქვეყნის სახელდებაში), რომ საკითხი გააზრებული იქნება. სინამდვილეში კი ყოველივე ზემოაღნიშნული მხოლოდ დასაწყისია საკითხის გაგებაში. ამის შემდეგ უნდა დადგინდეს ამ ცნების შინაარსი, მისი რაობა, ანუ, სახელდობრ ის—ყოველდღიური, მასობრივი ცნობიერების პროდუქტია იგი თუ მასში შედის იდეოლოგიის (მხედველობაში გვაქვს მეცნიერული იდეოლოგია) ელემენტებიც. ეს ეხება საკითხს აღნიშნული მოვლენის საზოგადოებრივი ცნობიერების ამა თუ იმ საფეხურისადმი კუთვნილების თაობაზე.

მაგრამ, მეორე მხრივ, ამ შეგნებას იზიარებენ და — კიდევ მეტი — ქმნიან იდეოლოგოსები, ამდენად, იგი ელიტარული ცნობიერების პროდუქტია. ეს რომ პრობლემაა, კარგად გამოჩნდა ი. ვ. ბრომლეის მიერ უკვე დასახელებულ წიგნში. ერთი მხრივ, ავტორის თანახმად, ეთნიკური თვითშეგნება ყოველდღიური ცნობიერების სპეციფიკური კომპონენტია². მეორე მხრივ, ეროვნული ცნობიერების ჩამოყალიბებაში აქტიურ როლს თამაშობს ინტელიგენცია³. თუ ეს

¹ საკითხის ისტორიოგრაფია მიმოხილული აქვთ ი. ვ. ბრომლეისა და ე. ი. კოზლოვის აქ დასახელებულ ნაშრომებში. გაცეხას იწვევს ის ფაქტი, რომ პრობლემის კვლევის ისტორიოგრაფიას იწვევენ ეთნოგრაფოს პ. ი. კუშნერის შრომებით და ანდენად, ყურადღების გარეშე ტოვებენ დ. ს. ლიხაჩოვისა და ე. ე. მავროლინის ნაშრომებს. აღარას ვამბობთ ი. მანანდიანის ნაშრომზე.

² იხ. Ю. В. Бромлей, Этнос и этнография, с. 95.

³ იქვე, გვ. 109.

ასეა, ე. ი. თუ ყოველ შემთხვევაში კულტურის მაღალ საფეხურზე, ეთნიკური, ეროვნული თვითშეგნების ჩამოყალიბებაში დიდ როლს ასრულებს მეცნიერება (ავტორი გულისხმობს ისტორიოგრაფიასა და ეთნოგრაფიას), რასაც ი. ვ. ბრომლეი უთუოდ აღიარებს, მაშინ ცხადია, რომ ეს ცნება მხოლოდ ყოველდღიური, მასობრივი ცნობიერების მოვლენას არ ასახავს.

ამრიგად, ეთნიკური თვითშეგნება, ჯერ კიდევ ცივილიზაციის წარმოქმნიდან მოყოლებული, მხოლოდ ყოველდღიური, მასობრივი ცნობიერების კომპონენტი როდია, არამედ მასში აისახება აგრეთვე იდეოლოგიის (მეცნიერულის ჩათვლით) ელემენტებიც, და ამას მით უფრო მეტად აქვს ადგილი, რაც უფრო კულტურის მაღალ საფეხურზე აღის კაცობრიობა. და მეორეც, ერთი ეთნოსის, ერის შიგნით რაც უფრო განათლებულ სოციალურ ფენებთან გვაქვს საქმე, მით უფრო მეტია იდეოლოგიის (გულისხმობთ მეცნიერულს) ელემენტები ეთნიკური თვითშეგნების სტრუქტურაში, შინაარსში.

ეთნიკურ თვითშეგნებაში აისახება ძირითადად ჰუმანიტარული, საზოგადოებრივი მეცნიერების მიღწევები. უპირველესად უნდა აღინიშნოს ისტორიოგრაფიის (ფართო აზრით, ეთნოლოგიისა და არქეოლოგიის ჩათვლით) მნიშვნელობა. ამის შესახებ კარგად წერდა ივანე ჯავახიშვილი: „ეროვნული თვითშეგნების გამოღვიძებისა და გაღვივებისათვის, განსაკუთრებით კი განმტკიცებისათვის, წარსულის ცოდნას აქვს დიდი მნიშვნელობა ისტორია ადამიანის მსოფლმხედველობას აფართოვებს და იმავე დროს საჭირო სიღრმესა და საფუძვლიანობას ანიჭებს“¹. ამით თავის მხრივ ისტორიოგრაფია სოლიდურ საფუძველს წარმოადგენს პატრიოტიზმისათვის. ამის თაობაზე კი უაღრესად მართებულია ნიკო ბერძენიელის აზრი: „ისტორია და პატრიოტიზმი ერთიმეორისაგან განუყოფელია. მეორე პირველის საფუძველია. ისტორია პატრიოტული მეცნიერებაა. პატ-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი IV, 1967, გვ. 401. ამისაგან განსხვავებით, ფრანგი პოეტი და მოაზროვნე პოლ ვალერი (1871—1945) აცხადებდა: „ისტორია ინტელექტის ქიმიის მიერ გამოუშვებული ყველაზე სახიფათო პროდუქტია. მისი ნიშან-თვისებები კარგად არის ცნობილი. იგი იწვევს ოცნებებს, აფრობს ხალხებს, ჰბადებს ზათში ყალბ მოგონებებს, აღრმავებს მათს რეფლექსებს, აღიზიანებს ძველ წყლულებს, უფროსობს მათ სიმშვიდეს, მიჰყავს ისინი განდიდების ან დევნის პანაღდე და ზღის ერებს მწარეს, ყოყლოჩინას, აუტანელს და ზოუსეზნარს“. იხ. Поль Валери, Избранные М., 1936, გვ. 289. ცხადია, პოლ ვალერი აქ უაღრესად ცალმხრივი იყო და ძალზე აკარბებდა.

როტიზმთან გარკვეული დამოკიდებულებების გარეშე ისტორიოგრაფია წარმოუდგენელია¹.

შემდეგ უნდა აღინიშნოს ლიტერატურის მცოდნეობა, ენათმეცნიერება, ხელოვნებათმცოდნეობა, რელიგიათმცოდნეობა, სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია და სხვ. შეისწავლიან რა ამა თუ იმ ეთნოსის ისტორიასა და კულტურული შემოქმედების შესაბამის დარგებს, ეს მეცნიერებანი eo ipso აღრმავებენ ეთნიკურ თვითშეგნებას; მათი შედეგები ხდება, — ამა თუ იმ ზომით, — შესაბამისი ეთნოსის ფართო მასების კუთვნილებაც².

ეთნიკური თვითშეგნების ფორმირება-დადგინებაში დიდი როლი მიუძღვის ხელოვნებას, განსაკუთრებით — მხატვრულ ლიტერატურას. მის ფართო გავრცელებას მასებში ხელს უწყობს ცნობიერების ამ დარგის სპეციფიკა — მხატვრული სახეებით აზროვნება და ემოციური მომენტები.

ზოგჯერ ეთნიკური თვითშეგნების განვითარებაში თვალსაჩინო როლს ასრულებდნენ ფილოსოფოსები (ამის ერთ-ერთი პირველი მაგალითია არისტოტელე. გერმანელი ერის თვითშეგნების განვითარებაში მაგალითისათვის დავასახელებთ ი. ფიხტეს წვლილს). ეს ითქმის იმ აზრითაც, რომ ისინი ეროვნული სიამაყის ობიექტებად იქცევიან ხოლმე. ამდენად, ეთნიკური თვითშეგნების ფენომენის ჩამოყალიბებაში გარკვეული როლი მიუძღვის ფილოსოფიასაც. განსაკუთრებით ითქმის ეს ისტორიის ფილოსოფიისა და კულტურის ფილოსოფიის მიმართ.

განვითარების უწინდელ ფაზებზე აღნიშნულ საქმეში დიდ წვლილი შეჰქონდა რელიგიასაც (მაგალითისათვის ჩვენ სპეციალუ-

¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. II, 1965, გვ. 44. მეორე მხრივ, ავტორისავე განცხადებით, „ეროვნული ნიპილიზმი, საკუთარი ისტორიის სიძულვილი, — ან სულელის როტაა, ან წარმავალი კლასის დამასასიათებელი უსასოო ბოძა სიკვდილის წინ“. იქვე, გვ. 45. ქართველი ხალხისა და სოციალ-დემოკრატების მაგალითები სხვა რანგს ადასტურებს.

² ბუნებისმეტყველებიდან პირველ რიგში ეს ითქმის გეოგრაფიაზე, საზღვრობაზე, ფიზიკურ გეოგრაფიაზე, დიდ ბუნებისმეტყველებზე (მაგალითად, ისაყ ნიუტონზე, ჩარლზ დარვინზე, ალბერტ აინშტაინზე და სხვ.), ზოგჯერ, ცნობიერების გარკვეული დონისას, უკანასკნელთა აღმოჩენებზე (თუმცა ხშირად მათზე ზუნდოვანი წარმოდგენა აქვთ ხოლმე). ეთნიკური სიამაყის გრძნობას აძლიერებენ, აგრეთვე, დიდი ტექნიკოსები და მათი გამოგონებანი.

რად შეეჩერდებით საქართველოს ისტორიაზე). ამის რეციდივები შეიმჩნევა თვით თანამედროვე მესამე სამყაროში (განსაკუთრებით შთამბეჭდავია ამ თვალსაზრისით ერანის მაგალითი).

ყოველივე ზემოაღნიშნულიდან ნათელია, რომ ეთნიკური თვითშეგნება მხოლოდ სინამდვილის ასახვა როდია ყოველდღიური, მასობრივი ცნობიერების დონეზე, არამედ იდეოლოგიური (მეცნიერული) შემოქმედების სფეროცაა. ამდენად, იგი ხასიათდება შეფარდებითი დამოუკიდებლობით. თავის მხრივ, ცხადია, ეთნიკური თვითშეგნება უკუშემოქმედებას ახდენს საზოგადოებრივი ცნობიერების სხვადასხვა ფორმებზე—მეცნიერებაზე (ჰუმანიტარულზე), ხელოვნებაზე, ფილოსოფიაზე და ა. შ.

ეთნიკური თვითშეგნების განვითარებაზე დიდ გავლენას ახდენს ამა თუ იმ ხალხის გარემომცველი ისტორიული გარემო, სხვა ხალხების სახით. ასეთ გარემოცვაში ეთნოსს უვითარდება „ჩვენის“, როგორც ერთობის — „ჩვენ-ჯგუფის“ ცნობიერება. ამ მოვლენის გაგებისათვის ძალზე მნიშვნელოვანია კარლ მარქსის შემდეგი აზრი: „ადამიანი ამ ქვეყნად, არც სარკით იბადება და არც ფიზიკური ფილოსოფოსის სახით: „მე — მე ვარ“. ამიტომ თავის თავს იგი ჯერ სხვა ადამიანში ხედავს, როგორც სარკეში. მხოლოდ მიმართებით ადამიან პავლესთან, როგორც თავის მსგავსთან, ამყარებს ადამიანი პეტრე მიმართებას თავის თავთან, როგორც ადამიანთან. ამით პავლეც, როგორც ასეთი, მთელი თავისი პავლესებური სხეულებრიობით, ხდება მისთვის მნიშვნელოვანი, როგორც გამოვლინების ფორმა ადამიანის მოდგმისა“¹. თუმცა აქ ლაპარაკია ცალკე ადამიანზე, მაგრამ ეს მოსაზრება არანაკლებ სწორია ეთნოსების, ხალხების მიმართაც. ამასთანავე დავსძენთ, რომ, რაც უფრო მტკუღლია ამა თუ იმ ხალხისათვის ისტორიული გარემოცვა, მით უფრო ღრმავდება და მძაფრდება უკანასკნელის ეთნიკური თვითშეგნება და გრძნობა.

აღნიშნული გარემოება ერთ-ერთი იმ მიზეზთაგანია, რის წყალობითაც ქართველთა ეთნიკურმა თვითშეგნებამ მრავალი ქრისტიანული ხალხის ეთნიკურ თვითშეგნებას გაუსწრო თავის განვითარებაში. ამით დაჩქარდა პირველის თვალსაჩინო ემანსიპაცია რელიგიური მსოფლმხედველობისაგან. დასავლეთ ევროპაში ეს მოხდა რამდენიმე საუკუნის შემდეგ, რეფორმაციის ეპოქაში.

ეთნიკურ, ეროვნულ თვითშეგნებაში ეთნიკურ, ეროვნულ ფსი-

¹ იხ. კაპიტალი, ტ. 1, ფბ., 1954, გვ. 71—72.

ქოლოგიასთან ერთად, აისახება იდეოლოგიის სპეციფიკური ეთნიკური, ეროვნული შინაარსი და ფორმა¹. კლასობრივ საზოგადოებაში, მიუხედავად კლასობრივი იდეოლოგიის გაბატონებულობისა, არის საერთო იდეოლოგიური მომენტებიც. ეს ეროვნული იდეოლოგია ისევე რეალურად არსებობს როგორც ერი, რომელიც, ეთნიკური ერთიანობის მიუხედავად, სოციალურ კლასებადაა დაყოფილი. ამ თვალსაზრისით უპრიანია მოვიგონოთ ი. ბ. სტალინის ფართოდ გავრცელებული განსაზღვრა ერისა: „ერი არის ადამიანთა ისტორიულად ჩამოყალიბებული მყარი ერთობა, წარმოშობილი ენის, ტერიტორიის, ეკონომიური ცხოვრებისა და ფსიქიკური წყობის ერთობის ბაზაზე, რომლის გამოხატულებაც კულტურის ერთობა“². თავის მხრივ, როგორც რეალობაა ერი, ასევე რეალობას წარმოადგენს ეროვნული ინტერესი, რომლის თეორიული გამოხატულებაცაა ეროვნული იდეოლოგია.

ეთნიკური, ეროვნული იდეოლოგია შემოქმედებითი ინტელიგენციის მიერ იქმნება და მთელი ეთნოსის, ერის ინტერესებს, იდეალებს ასახავს³. ვიმეორებთ, რომ აღნიშნული სახის იდეოლოგია მხოლოდ მცირე ნაწილია კლასობრივ საზოგადოებაში არსებული იდეოლოგიისა საერთოდ, რომელიც უფრო მეტად კლასობრივი შინაარსის მატარებელი, კლასობრივი ინტერესების გამომხატველია. არის საშიშროება, რომ გაბატონებულმა ფენებმა თავიანთი კლასობრივი ინტერესები, იდეალები თავს მოახვიონ მთელ ერს. ამის მაგა-

¹ საყოველთაოდ იყო გავრცელებული შეხედულება კულტურის სოციალისტურ შინაარსსა და ფორმის ეროვნულობაზე. ამის თანახმად, ეროვნული სპეციფიკა მხოლოდ ფორმაში ვლინდებოდა და თითქმის პირველს არავითარი შინაარსი არ გააჩნია. ეს თვალსაზრისი აშკარად მცდარია. ეროვნულ კულტურას ეროვნულობის ფორმის გარდა გააჩნია სპეციფიკური შინაარსიც, რაშიც აისახება ერის ისტორია, კულტურა, ყოფა, ტრადიციები, ქვეყნის ბუნება და ა. შ. შევნიშნავო რომ ეს საკითხი ე. წ. საბჭოურ პეცნიერებასა და ფილოსოფიაში ვერ იქნა სათანადოდ გაშუქებული.

² იხ. ი. ბ. სტალინი, თხზ., ტ. 2, გვ. 219.

³ სხვათა შორის, ე. ი. ლენინი წერდა: „ინტელიგენციას იმიტომ ჰქვია ინტელიგენცია, რომ ის ყველაზე შეგნებულად, ყველაზე გაბედულად და ყველაზე ზედმიწევნით ასახავს და გამოხატავს კლასობრივ ინტერესთა და პოლიტიკურ დაჯგუფებათა განვითარებას მთელ საზოგადოებაში“. იხ. ვ. ი. ლენინი, თხზ. ტ. 7, 1949, გვ. 37. იგივე ითქმის ამ სოციალურ ფენის მიერ ერის ინტერესებისა და მისწრაფებების გამოხატვაზე.

ლითი კი ისტორიამ უამრავი იცის. მაგრამ ეს ვითარება, ძირითადად, თავისუფალი, დამოუკიდებელი ხალხებისათვის არის დამახასიათებელი. იგივე ითქმის ექსპანსიონისტური, იმპერიალისტური ხალხების მიმართ. ამისაგან განსხვავებით, დაპყრობილ ან დაპყრობის საშუალებების წინაშე მდგარ ხალხებში, ერებში,—მითუმეტეს, თუ ეს ხალხები მცირერიცხოვანნი არიან,—ეროვნული იდეოლოგია, ასახავს რა ერის საერთო მისწრაფებებს, ინტერესებსა და იდეალებს, ამით ერთმანეთთან აკავშირებს უკანასკნელის შემადგენელ წევრებს და საერთო ეროვნული საქმის აღსრულების კეთილშობილურ მიზანს ემსახურება.

დაპყრობილი ხალხის პიტუაცია კარგადაა გამოხატული ინდოეთის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ცნობილი მოღვაწის ჯ. ნერუს სიტყვებში, რომლებიც პირველი მსოფლიო ომის წლებშია დაწერილი: „ჩვენ ვიქცეით უმეტესადაა, ბედის ანაბარად მიგდებულ ერად, მაგრამ რა შეგვეძლო ჩვენ გაგვეკეთებინა, როგორ შეგვეძლო შეგვეცვალა ეს საბედისწერო პროცესი? ჩვენ გჩანდით უმწეო მსხვერპლად ყოვლისშემძლე ურჩხულის ხელში: ჩვენი სხეულის ორგანოები პარალიზებული იყო, ჩვენი შეგნება კი დაჩლუნგებული“¹. ამ სიტუაციიდან გამოსვლა ეროვნული თვითშეგნების გაძლიერების გარეშე შეუძლებელი იყო. შევიჩრდებით ჩვენთვის პაინტერესო ერთ საკითხზე.

• • •

მარქსისტულ სოციოლოგიაში (ისტორიულ მატერიალიზმში) ანბანური ჭეშმარიტებაა ის აზრი, რომ კლასობრივად გათიშულ საზოგადოებაში ადგილი აქვს ბრძოლას ამ კლასებს შორის, შესაბამისად—საზოგადოებრივი ცნობიერების გათიშულობას. მაგრამ აშკარად არის ერთი მომენტი, რაც საგრძნობლად ამოღიფიცირებს, ასხვავერებს ამ კანონზომიერებას. ისაქმე ეხება ვითარებას, როდესაც ესა თუ ის საზოგადოება, ხალხი დაპყრობის საფრთხის წინაშეა, ან უკვე დაპყრობილია. ასეთ შემთხვევაში, ბუნებრივია, რომ მოცემულ საზოგადოებას, ეთნოსს უჩნდება საერთო ინტერესები, რის გამოც ხდება საზოგადოების შემადგენელი კლასებისა და ფენების დროებითი გაერთიანება. უნდა აღინიშნოს, რომ ისტორიულმა მატე-

¹ Дж. Неру, Открытие Индии, М., 1955, с. 384-385.

რიალიზმმა ამას უკვე დიდი ხნის წინათ მიაქცია ყურადღება. ფ. ენგელსი 1875 წელს წერდა: „სანამ სიცოცხლისუნარიანი ხალხი შებოროკილია უცხოელი დამპყრობლის მიერ, იგი აუცილებლობით წარმართავს მთელს თავის ძალებს, მთელ თავის მისწრაფებებს, მთელ თავის ენერგიას საგარეო მტრის წინააღმდეგ; და სანამ მისი საშინაო ცხოვრება რჩება ამგვარად პარალიზებული, მას არ შეუძლია იბრძოლოს სოციალური განთავისუფლებისათვის. ირლანდია, რუსეთი თათარ-მონღოლთა უღლის ქვეშ და ა. შ. იძლევიან ამ მდგომარეობის ნათელ დადასტურებას“¹. რუსეთის ისტორიის აღნიშნული პერიოდის მიმართ ეს დებულება კარგად ჰქონდა გააზრებული გ. ვ. პლехანოვს თავის წიგნში „რუსული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორია“. XIX საუკუნის 50—60-იანი წლების შესაბამისი ვითარებას მიმართ ვ. ი. ლენინი აღნიშნავდა: „რევოლუციური იყო სწორედ პოლონეთი მთლიანად, არა მარტო გლეხობა, არამედ თავდაზნაურობის მასაც“². 1921 წელს ვ. ი. ლენინი მიუთითებდა, რომ მსოფლიო რევოლუციის მომავალ გადამწყვეტ ბრძოლებში დედაამიწის მოსახლეობის უდიდესი ნაწილის მოძრაობა წარიმართება ჯერ ეროვნული განთავისუფლებისათვის, ხოლო შემდეგ—კაპიტალიზმის წინააღმდეგ³. ამრიგად, ფ. ენგელსი, გ. ვ. პლехანოვი და ვ. ი. ლენინი სავსებით ნათლად მიუთითებდნენ გარკვეულ ისტორიულ სიტუაციებში მთელი ერის შეკავშირების შესაძლებლობასა და ფაქტს.

გვიანი ხანის საბჭოურ აზროვნებაში აღნიშნული მოსაზრება თანდათანობით მკვიდრდებოდა. 1967 წელს გამოსულ მეცნიერული კომუნიზმის სახელმძღვანელოში ვკითხულობთ: „კოლონიური ბატონობის პერიოდში თითქმის ყველა კლასი და სოციალური ფენა განიცდის კოლონიზატორთა მხრივ ჩაგვრას და ამიტომ ამა თუ იმ ზომით მონაწილეობს განმათავისუფლებელ მოძრაობაში. პოლიტიკური დამოუკიდებლობის მოთხოვნის მხარდასაჭერად ერთიმეორას

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 18, 1961, гл. 555. შევნიშნავთ, რომ ენგელსი ამას ლაპარაკობდა პოლონეთის მსგავს ვითარებასთან დაკავშირებით.

² ვ. ლენინი, თხზ., ტ. 6, 1949, გვ. 569—70.

³ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 32, 1952, გვ. 614.

შხარდამხარ გამოდიან ქალაქისა და სოფლის პროლეტარები, გლეხობა, ქალაქის წვრილი ბურჟუაზია, ხოლო ზოგჯერ პატრიოტულად განწყობილი თავადაზნაურობაც¹. ეს, როგორც ვხედავთ, აღნიშნული იყო თანამედროვე მესამე სამყაროს მიმართ. საერთოდ კლასობრივი სოციალურ-ეკონომიკური ფორმაციების მიმართ ეს გარემოება აღნიშნული ჰქონდა საბჭოთა ფილოსოფოსს ა. ა. მაკაროვსკის² ამასვე აღიარებდა საბჭოთა (ყაზახი) ფილოსოფოსი ნ. ჯანდილდინიც იგივე ავტორი სწორად შენიშნავდა, რომ, როდესაც ეროვნულ-გრძნობა გამოხატავს ამა თუ იმ ერის შემადგენელი წევრების დამოკიდებულებას (მიმართებას) თავიანთი მონური, დამცირებულ მდგომარეობისადმი და მათს პატრიოტულ მისწრაფებას — ჩამოშოროს უცხოურა უღელი, ამით მიაღწიოს თავისუფლებასა და თანასწორობას, მაშინ იგი (ეს გრძნობა) ვლინდება ხოლმე როგორც ერთიანი, ზოგადეროვნული³. ისტორიაში, კერძოდ, საფრანგეთში 1792—1799 წლების ეროვნულ ომებში, ასევე თანამედროვე მესამე სამყაროში ერის უდიდესი ნაწილის გაერთიანებას საერთო მიზნით აღიარებდა ი. ვ. ბრომლეი⁴. იგივე იყო აღნიშნული კომუნისტების საერთაშორისო ჟურნალში „Проблемы мира и социализма“⁵.

საქართველოს ისტორიაში ზემოაღნიშნულის ბრწყინვალე ილუსტრაციაა ოღონდ იმ სპეციფიკით, რომ ასეთი სიტუაციები ჩვენს ისტორიაში ძალზე ხშირი იყო. შესაბამისად, ჩვენში კლასობრივი-ბრძოლა უფრო დიდი ხნის განმავლობაში ინაცვლებდა უკანა პლანზე და ეგარემოება შეუმჩნეველი არ დარჩენია ქართულ აზროვნებას; მასზე მიუთითებდნენ არჩ. ჭორჭაძე, ივ ჯავახიშვილი, თ. ჟორდანიას, გ. ნა

¹ Основы научного коммунизма, М., 1967, გვ. 185; იხ. აგრეთვე, გ. 190. ეს აღნიშნა სუდანის კავშირის (მალის რესპუბლიკის მმართველი პარტიის) საანგარიშო მოხსენებაში VI ყრილობისადმი, 1962 წელს, იხ. Р. Барнс, *Общественные классы в Черной Африке*, М., 1966,

² А. А. Макаровский, *Общественный прогресс*, М. 1970, с. 177

³ Н. Джандильдин, *Природа национальной психологии*, Алма-Ата 1971, გვ. 222; იხ. აგრეთვე გვ. 223.

⁴ Ю. В. Бромлей, *Этнос и этнография*, М., 1973, с. 109.

⁵ იხ. „ПМС“, 1981, №9, გვ. 76.

თაძე, ს. დანელია, ნაწილობრივ, არასისტემატურად, ნ. ბერძენი-შვილი¹.

კიდევ მეტი. ისტორიამ იცის საკმაოდ ბევრი მაგალითი იმისა, თუ როგორ აკავშირებდა ძლიერი საგარეო საფრთხე თვით რაშლე-ნიმე ხალხსაც კი. პოლონეთის ისტორიიდან ცნობილია პოლონე-ლებისა და ლიტველების გაერთიანება გერმანელებისა და თურქების აგრესიის წინააღმდეგ; პოლონეთის, ავსტრიის იმპერიის, ვენეციისა და რუსეთისა — თურქეთის იმპერიის აგრესიის აღსაკვეთად. XIII საუკუნის დასაწყისში კიევის რუსეთი და მისი გუშინდელი მტრე-ბი—ყივჩაყები გაერთიანდნენ მონღოლთა წინააღმდეგ. საქართვე-ლოს წარსული ისტორიიდანაც ცნობილია ქართველთა, სომეხთა და ალვანელთა გაერთიანება პონტოს სამეფოს მეთაურობით, რომის ექ-სპანსიის წინააღმდეგ. ცნობილი ფაქტია აგრეთვე ჩვენი წინაპრების სწრაფვა გაერთიანებისაკენ ვენეციასთან, რომის პაპთან, უნგრეთ-თან, პოლონეთთან და ა. შ. თურქეთის აგრესიის მოსაგერიებლად. უახლესი ფაქტებიდან მივუთითებთ ყოფილი საბჭოთა კავშირის ხალხების, ამერიკელებისა (აშშ) და ინგლისელების ერთობლივ გა-მოსვლას ფაშისტური გერმანიისა და იტალიის წინააღმდეგ. ასეთი ფაქტების ჩამოთვლა კი შორს წაგვიყვანდა.

აქ ისმის კითხვა: როგორია თანაფარდობა ეროვნული და სო-ციალური საკითხების გადაწყვეტისა აღნიშნულ სიტუაციებში? დგება ისინი თანაბრად, თუ სოციალური საკითხი მაინც წინა პლან-ზე იწევს? ამაზედაც დამაჯერებელ პასუხს ვპოულობთ ფ. ენგელს-თან. მისი შეხედულებით, „ეროვნული ჩაგვრის მოშორება ძირითა-დი პირობაა ყოველი ჯანსაღი და თავისუფალი განვითარებისათვის“²; „მანამ, სანამ არ არის მიღწეული ეროვნული დამოუკიდებლობა, დიდ ხალხს ისტორიულად არ შეუძლია განიხილოს რამდენადმე

¹ როგორც ზოგად, თეორიულ პლანში, ისე კონკრეტულად საქართველოს ისტორიის მიმართ, იხ. თეზისები ჩვენი მოხსენებისა „К проблеме мо-дификации закономерности классовой борьбы» კრებულში «Актуаль-ные проблемы детерминизма», Тбилиси, 1980; აგრეთვე ჩვენი სტატია „კლასობრივი ბრძოლის საკითხი „ადრეკლასობრივი“ და ფეოდალური ხანის საქართველოში“, კრებულში „საქართველოს ისტორიის საკითხები“, I, თბილისი, 1994.

² К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 35, 1964, с. 221.

სერიოზულად რაიმე საშინაო საკითხები¹. სხვაგან ფ. ენგელსი ამ აზრს ასე გამოთქვამდა: „...მხოლოდ მას შემდეგ, რაც პოლონეთი ხელახლა მიაღწევს თავის დამოუკიდებლობას, მხოლოდ მაშინ, როცა იგი ხელახლა იქნება განმკარგულებელი თავისი ბედ-იღბლისა, როგორც დამოუკიდებელი ერი, — მხოლოდ მაშინ ხელახლა დაიწყება შინაგანი განვითარების პროცესი“².

ნათელია ის გარემოება, რომ ეთნოსის, ერის დაპყრობის შემთხვევაში ამ უკანასკნელის მთელი ენერგია უნდა წარიმართოს უცხოელთაგან გათავისუფლებისათვის საბრძოლველად, რომ სოციალური საკითხი ამჯერად უკანა პლანზე უნდა გადავიდეს და გადადის კიდევ. ეს უკანასკნელი დგება მხოლოდ ერის მიერ დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ. ენგელსს მოჰქონდა იტალიის, გერმანიისა და უნგრეთის მაგალითები და უჩვენებდა, რომ გასული საუკუნის 60—70-იან წლებამდე სოციალური გათავისუფლებისათვის ბრძოლა ამ ქვეყნებში ძალზე ნელა მიდიოდა ეროვნული სახელმწიფოებრიობის უქონლობის, ამით ეროვნული თავისუფლების არარსებობის მიზეზით, რომ მხოლოდ ეროვნული თავისუფლების მოპოვების შემდეგ სოციალური გათავისუფლების საქმე აქ წინ წავიდა³. შემდგომ, 1893 წელს, აღნიშნული აზრი ფ. ენგელსმა ასე განავითარა: „თუ არ იქნა აღდგენილი ყოველი ცალკეული ერის დამოუკიდებლობა და ერთიანობა, ისე არც პროლეტარიატის საერთაშორისო გაერთიანებაა შესაძლებელი და არც ამ ერების მშვიდობიანი და შეგნებული თანამშრომლობა საერთო მიზნების მისაღწევად. აბა წარმოიდგინეთ იტალიელი, უნგრელი, გერმანელი, პოლონელი, რუსი მუშების რაიმე ერთობლივი საერთაშორისო მოქმედება ისეთ პოლიტიკურ პირობებში, რომლებიც 1848 წლამდე იყო გაბატონებული“⁴.

ამრიგად, გარკვეულ ისტორიულ სიტუაციაში, კერძოდ, როცა ეთნოსი, ერი დაპყრობის საფრთხის წინაშეა ან უკვე დაპყრობილია, ხდება მისი კონსოლიდირება; ამ შემთხვევაში „ჩვენ — ჩგუფის“, „შიდაჩგუფის.“ როგორც ერთი მთლიანის გაცნობიერება უფრო ძლიერდება, შესაბამისად, უფრო მეტად აქვს ადგილი მის დაბი-

¹ იქვე, გვ. 220; აგრეთვე ტ. 22, 1962, გვ. 220.

² К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 18, 1961, გვ. 555.

³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 35, с. 220.

⁴ კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, კონკრეტული პარტიის მანიფესტი, 1974, გვ. XXXIII.

რისპირებას „არა — ჩვენ — ჯგუფისადმი“, „ისინი — ჯგუფისადმი“, როგორც მტრისადმი.



ამა თუ იმ ხალხის დაპყრობის საფრთხის ან თვით დაპყრობის სიტუაციაში დიდ როლს ასრულებს ეროვნული, კერძოდ, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეოლოგია. იგი თეორიულად, მეცნიერულად უხსნის დაბეჩავებულ ხალხს თავის მდგომარეობას, საერთო ინტერესებსა და იდეალებს, რითაც აორგანიზებს, რაზმავს ჩაგრულ ერს ეროვნული გათავისუფლებისათვის. თავის მხრივ, როგორც კ. მარქსი და ფ. ენგელსი მიუთითებდნენ, თეორია იქცევა მატერიალურ ძალად, როგორც კი იგი მასებს დაეუფლება. ეს ეხება, ცხადია, დაჩაგრული ხალხის ვითარებასაც. თუ დაპყრობილ ხალხში არ განვითარდა ასეთი იდეოლოგია, რასაკვირველია, მასში არც ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა განვითარდება. ასეთ სიტუაციაში იწყება ეთნოსის, ერის დეგრადაცია¹, მის მიერ ეროვნულ ფასეულობებზე უარისთქმა, მისი შემადგენელი წევრების მიერ ორიენტაციის გადატანა დამპყრობელი ხალხის კულტურაზე, მის ფასეულობებზე. ამიერიდან ასეთი ხალხი ჰქრება ისტორიის არენიდან.

მაგრამ, როგორც ისტორიის გამოცდილება გვიჩვენებს, ამას ადგილი აქვს ეთნოსის დაბალი ფორმების არსებობის პირობებში, შესაბამისად, ეთნიკური თვითშეგნების განვითარების დაბალ დონეზე. ეთნოსის, მითუმეტეს ერის, მაღალი განვითარების პირობებში, მაღალი კულტურისა და თვითშეგნების არსებობისას ზემოაღნიშნული სიტუაცია გამორიცხულია. ამ შემთხვევაში ერს ძალუძს გაუძლოს ისტორიის მკაცრ გამოცდებს და ენერგიის მობილიზაციით მიადწიოს ეროვნულ გათავისუფლებას. XIX—XX საუკუნეებმა ამის უამრავი მაგალითი მოგვცა.

ეროვნული იდეოლოგიის ასეთ მნიშვნელოვან როლს კარგად

¹ ეურნალში „პრობლემი ზირა ი სოციალიზმა“ ვკითხულობთ, რომ განსაზღვრულ სიტუაციებში უცხოელთა ჩაგვრას, ისევე, როგორც ყოველგვარი გარედან დანერგულ ძალადობის ფორმებს, მითუმეტეს, თუ ეს ხდება საუკუნეების მანძილზე, შეუძლია გამოიწვიოს ეროვნული სულის შესუსტება და გაქრობაც კი. იხ.

ამჩნევენ კოლონიზატორები. ამიტომაც ისინი ყოველნაირად ცდილობენ დააჩლუნგონ დაპყრობილი ხალხის ეროვნული თვითშეგნება, ხელი შეუშალონ მის გამომუშავებასა და ფართოდ გავრცელებას. ამის მაგალითებიც ისტორიამ უამრავი შემოინახა.

თავის მხრივ, ძლევამოსილ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას (განსაკუთრებით კი მის უმაღლეს ფორმას—აჯანყებას) ახალ საფეხურზე აყვავს ეროვნული თვითშეგნება, ეროვნული სიამაყის გრძნობა. მაგალითისათვის აქ მივუთითებთ რუსეთის ისტორიის ცნობილ ფაქტებს: თათარ-მონღოლთა უღლის გადაგდება, პოლონელი და შვედი ინტერვენტების, შემდეგ ნაპოლეონის არმიის განდევნამ, გერმანელებზე გამარჯვებამ მეორე მსოფლიო ომში უდიდესი სტიმული მისცა რუსი ხალხის პატრიოტული შეგნებისა და გრძნობების აღმავლობას.

წარმოიშობა რა სტიქიურად, ფართო მასების შემოქმედებით ანდა ეთნოსის, ერის მოაზროვნე, ინტელექტუალური ნაწილის აქტიურობით, თავის მხრივ, ეთნიკური, ეროვნული თვითშეგნება მნიშვნელოვანი ფაქტორი ღდება ეთნოსის, ერის არსებობა-განვითარებაში. დაპყრობის შემთხვევაში ეს თავს იჩენს, როგორც უკვე მივუთითებდით, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გაღვივება-განვითარებაში, მშობლიური ენისა და ტრადიციების დაცვაში, უცხო ხალხების მიერ მიტაცებული ტერიტორიების დაბრუნებისაკენ სწრაფვაში. ასეთ პირობებში ეთნიკური, ეროვნული თვითშეგნება ერთ-ერთი მძლავრი სტიმული ღდება ეთნოსის, ერის სულიერი კულტურის განვითარების საქმეში. სხვა ეპოქებს რომ თავი დავანებოთ, ამის ილუსტრაცია მრავლად მოგვცა XIX—XX საუკუნეებმა. ასე მაგალითად, XIX საუკუნის 60-იან წლებამდე იტალიის ხელოვნება და მეცნიერება (ჰუმანიტარული) დიდად დავალებულია იტალიელთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობისაგან ავსტრიის იმპერიის უღლისაგან გათავისუფლებისათვის. ასევე ითქმის პოლონური კულტურის გარკვეული მხარეების მიმართ, XIX საუკუნისა და XX საუკუნის დასაწყისის ქართულ კულტურაზე და სხვა მრავალზე.

ყოფილ საბჭოურ მეცნიერებაში დასმული იყო, აგრეთვე, საკითხი ეთნიკური თვითშეგნების ფორმების, ანუ, სხვანაირად, ეთნიკური ფორმების თვითშეგნების შესახებ. მაგრამ აქ გვერდს უვლიან საკითხს იმის თაობაზე, თუ როგორ უნდა გაიმაჯნოს საკუთრივ ეთნოსის დაბალი ფორმის—ე. წ. ეროვნების თვითშეგნება ერის,

ეროვნული თვითშეგნებისაგან. ჩვენი აზრით, ამაში გადამწყვეტად უნდა ჩაითვალოს თვითშეგნების განვითარების დონე, ხარისხი. ეთნიკური თვითშეგნება იმ შინაარსით, როგორც ეს წარმოუდგენია ვ. ი. კოზლოვსა და სხვებს, ახასიათებს ეთნოსის დაბალ ფორმებსაც, მაგრამ იმ ფორმით, რაზედაც ჩვენ უკვე ვილაპარაკეთ, ვ. ი. როცა ეთნოსი შეიმეცნება, შეიგნება საერთო ინტერესებს, დაისახავს საერთო იდეალებს, გაიცნობიერებს თავის ადგილს სხვა ხალხებთან ურთიერთობაში, განავითარებს საკმაოდ მაღალ კულტურას და ა. შ., ჩვენ უკვე საქმე გვაქვს, ეროვნულ (ერის) თვითშეგნებასთან, ანუ, სხვანაირად რომ ვთქვათ, აღნიშნული ფორმის, ხარისხის თვითშეგნება ხდება მითუმეტეს ერის არსებობის ერთ-ერთი ნიშანთვისება. რასაკვირველია, ასეთი ცნობიერება შესაბამის ეკონომიკურ და სოციალურ საფუძველსაც ეფუძნება; რაც უფრო მეტად არის განვითარებული ეს უკანასკნელი მომენტები, მით უფრო მეტად ვითარდება პირველი. მაგრამ შეცდომაა ვიფიქროთ, რომ მხოლოდ კაპიტალიზმის მნიშვნელოვანმა განვითარებამ (ეროვნული ბაზრის წარმოქმნა, ბურჟუაზიის გაჩენა) განაპირობა ეროვნული თვითშეგნების განმტკიცება-ჩამოყალიბება¹. უკვე ფეოდალიზმის მეორე ფაზაზე გაჩნდა რიგი ფაქტორებისა, მათ შორის ეკონომიკური და სოციალური, რომელთაც ხელი შეუწყვეს ეროვნული თვითშეგნების განმტკიცებას. ასე იყო დასავლეთ ევროპის ისტორიაში, ასევე იყო ჩვენს, ქართველობის, ისტორიულ პრაქტიკაში.

ეთნოსის, ხალხის, გარემომცველი ბუნება მისი თვითშეგნების შინაარსში ერთ-ერთი მთავარი მომენტია. ეს ბუნება მის მიერ აღიქმება, როგორც საკუთარი, მისგან განუყრელი დიდი ნაწილი, რომლისადმი გარკვეული ემოციური მიმართება მყარდება. მაგალითისათვის შეეჩერდებით მხოლოდ ჩვენს მიმართებაზე ჩვენი ქვეყნის ბუნებასთან. ქართველი კაცის ცნობიერებაში საქართველოს

¹ მით უფრო გაუმართლებელი გვეჩვენება გამოთქმა „ეროვნული თვითგამორკვევა“. რამდენადაც საქმე გვაქვს განვითარებულ ეთნიკურ ფორმასთან, განსაკუთრებით ერთან, იმთავითვე იგულისხმება განვითარებული ეთნიკური, ეროვნული თვითშეგნებაც. ასე რომ, ასეთ სიტუაციაში ეროვნული თვითგამორკვევა პრობლემას არ წარმოადგენს. შესაბამისი მოვლენის გამოსახატავად უნდა იხმარებოდეს ტერმინი „ერის პოლიტიკური თვითგამორკვევა“. სხვათა შორის, ტერმინი „თვითგამორკვევა“ არაზუსტი თარგმანია გერმანული ტერმინისა Selbststimmung, რომლის ზუსტი თარგმანია „თვითგანსაზღვრა“.

ბუნება დიდად ფასეულად არის წარმოდგენილი. ეს გამოჩნდა ჯერ კიდევ ქრისტიანული იდეოლოგიის აბსოლუტური დომინირების ხანაში, როცა ჩვენმა წინაპრებმა მეთე საუკუნეში შეჰქმნეს კონცეფცია საქართველოს ღვთისმშობლისადმი წილხვდომილობის თაობაზე. ლეონტი მროველის საისტორიო კონცეფციის თანახმად თუ ვიმსჯელებთ, ჩვენი ქვეყნის (ქართლის) ბუნება აღემატებოდა კავკასიის სხვა რიგი დანარჩენი ქვეყნებისას. უახლოეს დროში აღნიშნული მომენტი კარგად აისახა ქართულ პოეზიაში (მოვიგონოთ გრიგოლ ორბელიანის „სხვა საქართველო სად არის, რომელი კუთხე ქვეყნისა!“, აკაკი წერეთლის „ცა-ფირუზ, ხმელეთ-ზურმუხტო, ჩემო სამშობლო მხარეო!“, ანა კალანდაძის ლექსი „საქართველოო ლამაზო“ და სხვ.).

ეთნიკურ, ეროვნულ თვითშეგნებაში აისახება, აგრეთვე, ეთნიკური, ეროვნული ხასიათი. ეს უკანასკნელი სულაც არ არის ფიქცია, როგორც ეს ზოგიერთს ეჩვენება, არამედ საფუძვლით გარკვეული, ჩამოყალიბებული რეალობაა. ეთნოსი, ერი ცხოვრობს რამდენადმე სპეციფიკურ ისტორიულ გარემოში (როგორც თავისი საზოგადოების, ისე გარემომომცველ საზოგადოებათა სახით). ეს გარემო საკმაო სპეციფიკით ხასიათდება თვით ერთი საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციის დონეზე მყოფი ხალხებისათვის. მით უფრო იქმნის ეს, ცხადია, სხვადასხვა საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციების განმასახიერებელი ხალხების მიმართ. საზოგადოების გარემომცველი ბუნება, ძალაუფლება ამ უკანასკნელზე, ისტორია, რელიგია, სახელმწიფოებრივი ფორმა, სამართალი და ა. შ. სათანადოდ აისახება საზოგადოების შემადგენელი წევრების ხასიათში¹. ერთი სიტყვით, ადამიანებს ერთობის (საკაცობრიო მასშტაბით) გარდა ახასიათებთ სპეციფიკაც, რაც ვლინდება ეთნიკურ, ეროვნულ ხასიათში². ეს ხასიათი, ვიმეორებთ, ცნობიერდება ეთნიკურ, ეროვნულ თვითშეგნებაში და რაც უფრო კულტურული, ცივილიზებული

¹ კანტი თითქმის უგულებელყოფდა აქ აღნიშნული ფაქტორების როლს ეთნოსების, ერების ხასიათის ჩამოყალიბებაში. სამაგიეროდ, იგი წინ სწევდა მათს თანდაყოლილ თვისებებს, რასების, ტომების შერევას. მით უფრო უგულებელყოფილია ამ ფაქტორთა როლი რასისტულ იდეოლოგიაში.

² ამ საკითხზე დწერილებით ჩვენ ეწერა ნაშრომში „ეთნოფსიქოლოგია და ტრადიციები“, 1983.

ხდება ეთნოსი, ერი, მით უფრო ობიექტური, სინამდვილის აღდგენა-ტური ხდება ცოდნა ეთნიკური, ეროვნული მეობის შესახებ.

კაცობრიობის განვითარების აზრით ეთნიკური თვითშეგნების უწინდელ განვითარებაში დიდი უთანაბრობა შეინიშნება. ისევე, როგორც წინაურდებოდა ერთი ისტორიული რეგიონი, გარკვეულ ხალხთა ჯგუფი, შესაბამისად ხდებოდა ეთნიკური თვითშეგნების დაწინაურება სხვებთან შედარებით¹. კაპიტალისტურმა სოციალურ-ეკონომიკურმა ფორმაციამ, რომელმაც, როგორც უკვე ვამბობდით, ნამდვილად მსოფლიო ისტორია შექმნა, ამ მიმართულებითაც დიდი კორექტივები შეიტანა.

როგორც არ არსებობს აბსოლუტურად წმინდა სახით ესა თუ ის წარმოების წესი, საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაცია, ასევე ითქმის ეს ერის, ეროვნული შეგნების მიმართაც. ერი, ეროვნული შეგნება არ არსებობს წმინდა სახით, ისე, რომ აბსოლუტურად ნიველირებული, წაშლილი იყოს განსხვავებულობანი ქვეყნის შემადგენელ ისტორიულ პროვინციებს შორის. განვითარებულ ერებში ეს ითქმის არა მხოლოდ გერმანელებზე, რომელთა ეროვნული კონსოლიდაცია, ცნობილი მიზეზების გამო, საკმაოდ შეფერხდა, არამედ ფრანგების მიმართაც, რომელთა ისტორიაშიც აღნიშნული პროცესი არ შეფერხებულა. ფრანგი უპირველესად თავის თავს აკუთვნებს ფრანგებს, მაგრამ ამის შემდეგ — პროვანსელებს, გასკონელებს, ნორმანდიელებს და ა. შ. ასეთივე ეთნიკური, ეროვნული იერარქიულობა ახასიათებს, როგორც ვიცით, ქართველებსაც. საერთო ქართული ეროვნული თვითშეგნების შემდეგ ქართველი თავის თავს მიაკუთვნებს ამა თუ იმ ისტორიულ თემს². ეროვნული თვითშეგნების ასეთი სიტუაცია კიდევ დიდხანს დარჩება როგორც სხვაგან,

¹ ეს მომენტი, მართალია, იდეალისტური ფორმით, ჯერ კიდევ ჰეგელმა გააცნობიერა. ზოგ მკვლევარს ჰეგელის ეს კონცეფცია მსოფლიო ისტორიული პროცესის მისტიფიკაციად მიაჩნია. იხ. მაგალითად, ო. ჯიოვისი სტატია „Культура-нация—личность“, „ევპროსი ფილოსოფიი“, 1982, № 10, გვ. 77. ჩვენ ვერ გავიზიარებთ ამ მოსაზრებას, რადგან იგი საკითხის არსის გაუთვალისწინებლობაზეა დამყარებული. სხვათა შორის, იგივე ავტორი სხვაგან უარყოფს ამ თვალსაზრისის ჰეგლისეულობას. იხ. „მაიენ“, ფილოსოფიის... სერია, 1976, № 2, გვ. 185.

² მოვიგონოთ ილიას საუბრის დასაწყისი ლელთ ლუნიასთან „მგზავრის წერილებში“, სადაც კითხვაზე — თუ ვინ არის, ლელთ ლუნია ასე პასუხობს: „ქართველ ვარნ, მახევე (მოხევე)“.

სხვა ხალხებში, ისე ჩვენში, ქართველობაში, და იგი, ჩვენი აზრით, სულაც არ ნიშნავს ეროვნული ცხოვრების, კერძოდ, ეროვნული შეგნების ჩამორჩენილობას¹.

ეთნიკური თვითშეგნება მჭიდროდ არის დაკავშირებული ეთნიკურ გრძნობებთან². ეს გრძნობები თავდაპირველად ვითარდება სტიქიურად, ნახევრად ცნობიერად, ხალხის მასების შიგნით, ასახავენ რა „სიმპათიების ერთობას“ (ფ. ენგელსი). ეთნიკური ცნობიერების, თვითშეგნების განვითარებასთან ერთად ისინი უფრო ვითარდებიან. სწორი იყო ჰეგელი, როდესაც აღნიშნავდა „...გრძნობა იკვებება და ხანგრძლივი ხდება წარმოდგენის მეშვეობით, აღორძინდება და აღინთება მასთან შეხებით“³.

კაცობრიობის ისტორიაში ყოფილა შემთხვევები, როდესაც ესა თუ ის ხალხი ჰკარგავდა ენას, მაგრამ ამით იგი, როგორც განსაზღვრული სახის ეთნოსი, არ ჰკრებოდა. მაგალითად, ებრაელებმა, ყოველ შემთხვევაში მათმა დიდმა ნაწილმა, როგორც ცნობილია, დიასპორირების შედეგად თითქმის დაჰკარგეს ენა, მაგრამ ამით, საერთოდ, მათი ღეეთნიზაცია, ღენაციონალიზაცია არ მომხდარა. ასევე დაემართათ ირლანდიელებს ინგლისელთა კოლონიური ბატონობის პირობებში, მაგრამ ირლანდიელები, როგორც ერი, არ გამქრალან. ამ შემთხვევებში უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ამ ხალხების შემჭიდროებას, ეროვნული თვითშეგნების განმტკიცებას (ჩვენ ამჟერად არ გვაინტერესებს ის გარემოება, რომ ებრაელთა და ირლანდიელთა დისკრიმინაცია იყო ძირითადი მიზეზი ასეთი შემჭიდროებისა, შესაბამისად — ეროვნული თვითშეგნების განმტკიცებისა). კიდევ მეტი, ფ. ენგელსი აღნიშნავდა სიტუაციას, როცა ენა არ წარმოადგენდა კრიტერიუმს ეროვნების (ეთნიკური კუთვნილების აზრით) საკითხის გადასაწყვეტად⁴.

¹ ჩრდილოეთამერიკელებმა, როგორც ვიცით, ეთნიკური ფორმირება დაიწყეს კაპიტალიზმის გენეზისთან ერთად, მაგრამ მათში, კაპიტალიზმის უმაღლესი ფაზის მიუხედავად, მაინც ვერ მოხერხდა სავსებით უნიფიცირებული ეთნიკური თვითშეგნების გამოქმნა.

² საბჭოურ მეცნიერებაში, კერძოდ ფილოსოფიაში, ეს აღნიშნული ჰქონდა ყაზახ ავტორს, ნ. ჯანდილინს თავის დასახელებულ ნაშრომში.

³ იხ. Гегель, *Философия религии*, т. I, М., 1975, с. 308.

⁴ ფ. ენგელსი ირლანდიელების შესახებ (ცხადია, დაპყრობის ხანისა) წერდა, რომ რაც უფრო ითვისებდნენ ინგლისურ ენას და ივიწყებდნენ თავის საკუთარს. მით უფრო მეტად ხდებოდნენ ირლანდიელებიო. იხ. Архив Маркса и Энгельса, X, 1948, с. 104.

ენგელსს მოჰქონდა აღზასელებისა და ლოთარინგიელების მაგალითები იმის საილუსტრაციოდ, რომ, მიუხედავად მათი გერმანული წარმოშობისა და გერმანულენოვნობისა, საფრანგეთის დიდი რევოლუციის მიერ ჩატარებული მნიშვნელოვანი რეფორმების წყალობით ისინი ეთნიკურად, ეროვნულად მთლიანად ფრანგებზე იქნენ ორიენტირებულნი¹. ე. ი. ამ შემთხვევაში დიდი როლი ითამაში წათმა ფრანგულმა ეროვნულმა თვითშეგნებამ. ასევე, როგორც ენგელსი აღნიშნავდა, მიუხედავად გერმანული ენის შენარჩუნებისა, უნგრეთში მცხოვრები გერმანელები სულით, ხასიათითა და ზნე-ჩვეულებებით მაღიარები (უნგრელები) გახდნენ². ეს მაგალითები, ცხადია, მიუთითებს ეროვნული თვითშეგნების დიდ მნიშვნელობას.

დღევანდელი მსოფლიო ერების, თუნდაც ყველაზე მოწინავეთა მიერ მიღწეული ეროვნული თვითშეგნების დონე, რა თქმა უნდა, ultima ora, უკანასკნელი მიჯნა როდია. საზოგადოებრივი მეცნიერების, ხელოვნების დარგების შემდგომი პროგრესის, მათი მიღწევების ფართოდ გავრცელების შედეგად, თანამედროვე მასობრივი კომუნიკაციების პირობებში ეს შეგნება კიდევ უფრო გაღრმავდება³. ერის შემადგენელი ფართო მასების განათლების დონის ამაღლების ვითარებაში ეროვნული თვითშეგნება კიდევ უფრო მეტად დაეფუძნება ობიექტურ ფაქტებს, მეცნიერულ დასკვნებსა და შედეგებს. ამდენად, ეთნოცენტრიზმი (შეზღუდულობა სხვა ეთნოსთა ობიექტური შეფასების სფეროში) თანდათანობით შესუსტდება. ინფორმაციის ფართოდ გავრცელების გარდა, ამ პროცესს განვითარებს ამა თუ იმ ერის შემადგენელი მასების კონტაქტები სხვა ერებსა შემადგენელ მასებთან. შესაბამისად გაღრმავდება ობიექტური ცოდნა საკუთარი ერის შესახებ. ამდენად, კიდევ უფრო გაღ-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 21, с. 461—62.

² К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 6, с. 181.

³ თანამედროვე მსოფლიოში ჩვენ მოწინააღმდეგე ვართ იმისა თუ რა დიდ როლს ასრულებს ეროვნული თვითშეგნების, გრძნობების განვითარებასა და გაღრმავებაში სპორტი (მიღწევები საერთაშორისო შეჯიბრებებში). უწინდელ ისტორიაში ანალოგიურ პოვლენას ადგილი ჰქონდა მსოფლიო ანტიკურ საბერძნეთში, სადაც სპორტი ხელს უწყობდა ბერძნული ეთნოსის კონსოლიდაციას.

რმავლება როგორც საკუთარი ეროვნული „მე“-ს, ისე სხვა ერების შესახებ ცოდნა, შესაბამისად — ერების ურთიერთგაგება-ნდობა. ყველაფერი ზემოაღნიშნული ითქმის, რასაკვირველია, ქართველთა ეროვნული თვითშეგნების შესახებაც. რაც დრო გავა, საკუთარი ეროვნული მეობის ჩვენი ცოდნა უფრო ადეკვატური იქნება სინამდვილისა, უფრო ფართოდ გავრცელდება მოსახლეობის ფართო ფენებში.

ამდენად, ჩანსადი, ნორმალური ეთნიკური, კერძოდ, ეროვნული თვითშეგნება სულაც არ ნიშნავს ეთნოსის, ერის ცნობიერების წარმართვას მხოლოდ თავის თავისადმი, მხოლოდ იმ თავისებურებების წაზმოჩენას, რაც მას განასხვავებს სხვებისაგან. ნორმალურ, ჩანსად ვითარებაში ეთნოსის, ერის შეგნება ფართოდ იღება დანარჩენი კაცობრიობის, როგორც ისტორიული სინამდვილის, გაცნობიერებისათვის. დანარჩენი კაცობრიობის სახით იგი მტერს ან, უკეთეს შემთხვევაში, კონკურენტს როდი უნდა ხედავდეს, არამედ საინტერესო პარტნიორს პლანეტა დედამიწაზე თანაცხოვრებაში. სხვა ხალხების მიღწევების შეთვისების, გათავისების შედეგად ესა თუ ის ხალხი უფრო ამდიდრებს თავის ეროვნულ ცნობიერებას. კულტურას. (მოვიგონოთ კ. მარქსის აზრი იმის თაობაზე, რომ ყოველ ერს შეუძლია და უნდა ისწავლოს კიდევაც სხვებისაგან). ქართველმა ერმა ასეთი ეთნიკური, ეროვნული ქცევის არაერთი კარგი მაგალითი მოგვცა¹.

ეთნიკური, ეროვნული თვითშეგნება დეკავშირებულია შესაბამის ტრადიციებთან. ამ თვითშეგნების შინაარსში, სტრუქტურაში შედის აგრეთვე ეთნოსის, ერის ზნე-ჩვეულებების, საერთოდ ტრადიციების გაცნობიერება. სხვანაირად, მოცემული ეთნოსი, ერი თავის მეობას აიდეტიფიცირებს შესაბამის ზნე-ჩვეულებებთან, ტრადიციებთანაც. რაც უფრო მეტად გვაქვს საქმე ისტორიის ჭილრმეებთან, მით უფრო მეტად ახდენს ესა თუ ის ეთნოსი თავისი ტრადიციების გააბსოლუტურებას, განიხილავს მათ, როგორც ყოველ-

¹ უამრავ მაგალითთან დაჯერდებით მხოლოდ ერთი მაგალითის მოტანას. იური მარის მტკიცებით, XI—XII საუკუნეებში სპარსულ კულტურას თვითონ სპარსეთში არ ჰქონია ისეთი დაფასება, როგორც საქართველოში. იხ. „მნათობი“, 1934, № 9, გვ. 146.

მხრივ დადებით მოვლენას სხვა ეთნოსების ტრადიციებთან შედარებით¹.

საზოგადოებრივი ცხოვრების პროგრესთან ერთად, სხვა ხალხებთან კონტაქტების გაინტენსივების პარალელურად, ხდება კორექტივების შეტანა ასეთ წარმოდგენებში. ეს კი ხელს უწყობს ეთნოსის, ერის ადაპტირებას მოწინავე ეკონომიკურ და სოციალურ სისტემებთან. მავალითისათვის, ტრადიციული ფეოდალური ცნობიერების მქონე ქართველებისათვის ბურჟუაზიული ინგლისის საზოგადოებ-სათვის დამახასიათებელი სოციალური ტიპი მისი ინიციატივიანობით, მომპირნეობით, აკურატულობით (ეს თვისება, როგორც ცნობილია, უფრო მეტად არის დამახასიათებელი დღევანდელი გერმანელებისა და პოლანდიელებისათვის) და სხვ. უცნაურად გამოჩნდებოდა და ჩანდა კიდეც. მაგრამ ამჟამად ჩვენი ტრადიციული წარმოდგენები ამ მხრივ შეიცვალა. ეს კი დაკავშირებულია შესაბამის ძვრებთან ჩვენს ეროვნულ ცნობიერებაში, თვითშეგნების ჩათვლით.

ასევე ითქმის ეთნოსის მრავალი სხვა ტრადიციის, — განსაკუთრებით ყოფითის, — მიმართ. ხდება ეთნიკური ტრადიციების თავისებური ისტორიული შერჩევა. ის ტრადიციები, რომლებიც გამოხატავენ ეთნოსის, ერის ხასიათის მდგრად მხარეებს, ეროვნული ცხოვრების არსებით მომენტებს, კვლავ რჩება; ეთნიკური, ეროვნული თვითშეგნება მათ მიიჩნევს ეთნოსის, ერის ცხოვრების აუცილებელ მომენტებად.

ამის პარალელურად ეთნიკური, ეროვნული თვითშეგნება საჭიროდ მიიჩნევს ახალი ტრადიციების დანერგვასაც, რამდენადაც ეს უკანასკნელნი კარგად შეეფერებიან ახალ ისტორიულ სიტუაციას. ინტერნაციონალიზაციას, ისევე როგორც ცხოვრების სხვა მრავალ სფეროში, ადგილი აქვს ტრადიციების გავრცელებაშიც. მაგრამ ეს პროცესი ისე არ უნდა წარმოვადგინოთ, რომ ეროვნული ტრადიციები ინტერნაციონალურად, ზოგადკაცობრიულის სასარგებლოდ თანდათანობით მინიმუმამდე დავა, მინიმალურ სიდიდედ იქცევა. თვით ნაკლებ განვითარებულ ეთნოსსაც კი, რომელიც თანედროვე ცხოვ-

¹ გერმანელი პოეტი ვალტერ ფონ დერ ფოგელვაიდესათვის (1170—1220) გერმანელების სიკვებთან შედარებისას წინა პლანზე იდგა გერმანული ზნე-ჩვეულებანი (პოეტის შეხედულებით, ეს ზნე-ჩვეულებანი აღმატებოდა დანარჩენი ხალხებისას).

რებაში ჩაერთო, რჩება რიგი ტრადიციებისა, რომლებიც ასახავენ მის მიმართებას ბუნებასთან (ეს განსაკუთრებით აისახება ყოფით ტრადიციებში, სულიერ კულტურას (მითოლოგია, ეპოსი, გამოყენებითი ხელოვნება და სხვა) და რომლებიც მნიშვნელოვან ფასეულობას შეინარჩუნებენ კიდევ დიდი ხნის განმავლობაში. მით უფრო ითქმის ეს იმ ხალხების მიმართ, რომლებმაც ბევრად უფრო დიდი მანძილი გაიარეს კულტურის, ცივილიზაციის გზაზე. ეროვნული თვითშეგნებისათვის ტრადიციების ფონდი მარადჟამს ფასეულად დარჩება.



ვაჭამებთ რა ყოველივე ზემოთქმულის შინაარსს, დავასკვნით, რომ ეთნიკური თვითშეგნება მნიშვნელოვანი ისტორიული რეალობაა. იგი არ დაიყვანება მხოლოდ ცალკეული ინდივიდებისა ან ეთნოსების შემადგენელი წევრების საერთო ეთნიკური კუთვნილების განცდაზე. არამედ უფრო ღრმა და ფართო მოვლენაა და მოიცავს ეთნოსის, ერის საერთო იდეოლოგიას, რაც გამოხატულებას პოპულურს შესაბამის გარემოებებში, ქვეყნებში, იდეალებში და ა. შ. აღნიშნული ფენომენის გაცნობიერება უაღრესად აქტუალური სადღეისო პრობლემაა. საბედნიეროდ, ამ მოვლენის გაცნობიერებაში ქართულ აზროვნებას დიდი ტრადიცია გააჩნია და ეს ტრადიცია კვლავაც წარმატებით უნდა გაგრძელდეს. ამ ტრადიციის საფუძველი იყო თვითონ საერთოდ ჩვენი ხალხის ეთნიკური, ეროვნული თვითშეგნების მაღალი დონე.

წარმოიშობა რა განსაზღვრულ ისტორიულ საფუძველზე, ეთნიკური, ეროვნული თვითშეგნება, თავის მხრივ, აქტიური ფაქტორი ხდება ეთნოსის, ერის ცხოვრებაში. მითუმეტეს ითქმის ეს იმათ მიმართ, ვინც დაპყრობის, დამორჩილების ობიექტი ხდება. იგი (ეთნიკური თვითშეგნება) ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნიშან-თვისებაა ეთნოსის ამა თუ იმ ფორმისა. ისევე, როგორც ხდებოდა უთანაბრო განვითარება კაცობრიობის ცალკეულ ნაწილებში, ასევე არსებობდა ეთნიკური, ეროვნული თვითშეგნების განვითარების უთანაბრობაც. ეს უკანასკნელი განპირობებული იყო მთელი რიგი ობიექტური ფაქტორებით. განვითარებული სახით ეთნიკური თვითშეგნების არსებობა იმის დამადასტურებელია, რომ მისი მატარებელი ეთნოსი უკვე ერად ყალიბდება. ამის კიდევ ერთი დამამტკიცებელი ფაქტია

ერების (ნაციების) წარმომქმნელი პროცესები თანამედროვე ე. წ. მესამე სამყაროს მნიშვნელოვან ნაწილში¹.

ეთნიკური, კერძოდ ეროვნული თვითშეგნება პატრიოტიზმის განვითარების საფუძველს წარმოადგენს. თავის მხრივ, ეს თვითშეგნება მაქსიმალურად უნდა უახლოვდებოდეს ნამდვილ ისტორიულ ვითარებას, შორს იდგეს ეთნოსის, ერის ყალბი, ილუზიური წარმოდგენებისაგან თავის თავზე. ეს გარემოება კი ერთ-ერთი მომენტია ეთნოსის, ერის შემდგომი ჭანსალი განვითარების პროცესისათვის. აღნიშნულის თაობაზე კარგად თქვა ი. პერდერმა: „პატრიოტიზმი აუცილებლად სულ უფრო და უფრო უნდა გასუფთავდეს და გათავისუფლდეს წილისაგან. თითოეულმა ერმა უნდა ისწავლოს იმის შეგრძნება, რომ იგი ხდება დიდი, მშვენიერი, კეთილშობილი, მდიდარი, ორგანიზებული, საქმიანი და ბედნიერი არა სხვათა თვალში, არა შთამომავალთა პირით, არამედ მხოლოდ თავის შიგნით, თავისთავად, და რომ მხოლოდ ამ შემთხვევაში წარმოიშობა მეზობელთა და შთამომავალთა მხრივ პატივისცემა, მსგავსად იმისა, როგორც ჩრდილი თან დაჰყვება სხეულს“². სხვა ხალხებთან ნორმალური, ჭანსალი მიმართებისა და ურთიერთობების გარეშე ეს შეუძლებელია.

§ 2. ეთნიკური ფსიქოლოგიის პრობლემა

„ყოველი თესლის ერს თავისი განსხვავებული ხასიათი აქვს“.

ილია.

ეთნოფსიქოლოგიური ცოდნა-წარმოდგენების ჩასახვა ათეული ათასწლეულების სიღრმეებში მოხდა. იგი უკავშირდება იმ პერიოდს,

¹ თანამედროვე მსოფლიოში მსხვილი ეთნიკური ჯგუფების რაოდენობა 1500—2000-ს, აღწევს, აქედან მხოლოდ ერებისა—206. იხ. კრებული „Национальное и интернациональное в современном мире“, Кишинев, 1981, с. 370-71.

² И. Г. Гердер, Избранные сочинения М.,— Л., 1959, с. 296, დიდებულად აქვს ნათქვამი აგრეთვე ვაჟა-ფშაველას: „გიჟვარდეს შენი ერი, შენი ქვეყანა, იღვანე მის საკეთილდღეოდ. ნუ გძულს სხვა ერები და ნუ გშურს იმათთვის ბედნიერება, ნუ შეუშლი იმათ მისწრაფებას ხელს და ეცადე, რომ შენი სამშობლო არავინ დაჩაგროს და გაუთანასწოროდეს მოწინავე ერებს... ცალ-ცალკე ეროვნებათა განვითარება აუცილებელი პირობაა მთელი კაცობრიობის განვითარებისა“. იხ. ვაჟას სტატია „კოსმოპოლიტიზმი და პატრიოტიზმი“, თხზ. ტ. IX, გვ. 257.

როდესაც წარმოიშვა ტომი დუალური ორგანიზაციით (იმ დროს, როგორც ცნობილია, ეს ეთნიკური ფორმა მინიმუმ ორი მონათესავე გვარისაგან შედგებოდა). აღვლილი გასაგებია, რომ საერთო ნიშან-თვისებების გარდა, რაც მონათესავე გვაროვნულ კოლექტივებს გააჩნდათ, თითოეული მათგანი აცნობიერებდა იმ განსაკუთრებულს, სპეციფიკურს, რითაც ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდნენ. ასევე გაცნობიერდებოდა განსხვავებულობა სხვადასხვა ტომებს შორისაც. ამასთანავე, სხვა ეთნოსის ნიშან-თვისებების შეფასება ხდებოდა საკუთარი ეთნოსისთვის პრიზმაში. (სპეციალურ ლიტერატურაში ამ მოვლენას, როგორც ცნობილია, ტერმინ „ეთნოცენტრიზმით“ აღნიშნავენ). შემდეგში ეს მოხდა მონათესავე ტომთა გაერთიანებებს შორის. აქ არ შევჩერდებით იმაზე, რომ თითოეული ტომთა კავშირის, ტომის და თუნდაც გვარის ეთნოფსიქოლოგიური სტერეოტიპების შინაარსი საკმაოდ დაფენებული იყო მცდარი, სუბიექტივისტური წარმოდგენებით. ეს წარმოდგენები გამომდინარეობდა აგრეთვე იქიდან, თუ როგორ ურთიერთობაში იმყოფებოდნენ ერთმანეთთან ეს ტომები -- იყო ეს ურთიერთობანი მტრული (უფრო ხშირად) თუ მეგობრული. ასეა თუ ისე, თითოეული ეთნიკური ერთეულის თვითშეგნების განვითარება ემყარებოდა სხვა ერთეულებისათვის დამახასიათებელი ნიშან-თვისებების ცოდნას.

შესაბამისად, რაც უფრო მეტად ხდებოდა ეთნიკური განვითარება, ეთნიკური თვითშეგნების ზრდა, მით უფრო მეტად ღრმავდებოდა ცოდნა სხვა ეთნოსების¹ ხასიათისა და საერთოდ ფსიქოლოგიის შესახებ. და ეს ითქმის არა მხოლოდ საყოველთაო, ყოველდღი-

¹ ტერმინ „ეთნოსში“ ჩვეულებრივ გულისხმობენ სხვადასხვა ეთნიკურ ფორმას თვით ერის, ნაციის ჩათვლით. „ეთნოფსიქოლოგია“ კი იხმარება ორგვარი მნიშვნელობით: როგორც შესაბამისი მოვლენების, პროცესების აღმნიშვნელი და როგორც მოძღვრება ამ მოვლენების, პროცესების შესახებ. უკანასკნელ ტერმინს ჩვენ ვამოქონიებთ ვიდრე „ფსიქიკურ წყობას“, რადგანაც „წყობა“ მიგვანიშნებს გარკვეულ მონოლითურობას, სტრუქტურულობას, მაშინ როდესაც ეთნიკური ხასიათი, განწყობილებანი, გრძნობები, სტერეოტიპები და ა. შ., საკმაოდ ამორტულ მთლიანობას ჰქმნიან, რის გამოსახატავად უფრო უპრიანია „ეთნოფსიქოლოგია“.

ური ცნობიერების მიმართ, არამედ მეცნიერული, ფილოსოფიური ცნობიერების მიმართაც. მართლაც, ეთნოფსიქოლოგიური აზრის ჩასახვა-განვითარების გზას თუ გადავხედავთ, დავინახავთ, რომ იგი საკმაოდ დიდი და მდიდარია. მაგრამ, მიუხედავად ზემოაღნიშნულისა ე. წ. საბჭოთა კავშირში, ეთნოფსიქოლოგიის (როგორც ცოდნის დარგის) სტატუსი საკმაოდ გაურკვეველი რჩებოდა. თუმცა, სამოციანი წლების მეორე ნახევრიდან მოყოლებული, საბჭოთა კავშირში გაჩნდა არცთუ ისე უმნიშვნელო მოცულობის ლიტერატურა მოცემულ საკითხზე და თანაც ბევრ ნაშრომში პრობლემის მნიშვნელოვანი მომენტები იყო წარმოჩენილი, საკითხი იმის შესახებ, არსებობს თუ არა ეთნოფსიქოლოგია, როგორც მეცნიერების დამოუკიდებელი დარგი, ანდა ფსიქოლოგიის მეცნიერების ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი, საბჭოთა მეცნიერებაში მაინც გაურკვეველი იყო. ერთი მხრივ, ეთნოფსიქოლოგიური აზრის ისტორია, რიგი თვალნათლივი ნიშან-თვისებებისა, რითაც ერთი ეთნოსი ყოველთვის განსხვავდებოდა და განსხვავდება სხვებისაგან, თითქოს არავითარ ექვს არ იწევს, მაგრამ, მეორე მხრივ, მოაქვთ რიგი არგუმენტებისა, რომლებითაც ცდილობენ დამტკიცონ ეთნოფსიქოლოგიის, როგორც დამოუკიდებელი რეალობის, და, აქედან გამომდინარე, როგორც მეცნიერების აზარსებობა.

აი ისინი, ეს არგუმენტები. მიუთითებდნენ იმას, რომ რამდენადაც არქაული კომუნიზმის დამლის შემდეგ საზოგადოება ყოველთვის იყო და არის დაყოფილი სოციალურ კლასებად, სტრატებად (ფენებად) და ა. შ., რომელთაც თავის შიგნით ახასიათებს სოციალური ხასიათისა და საერთოდ ფსიქოლოგიის ერთობა¹, რომლებითაც ისინი უფრო სხვა საზოგადოების შესაბამის სოციალურ ერთეულებს ემსგავსებიან, ამდენად, ლაპარაკი ამა თუ იმ ეთნოსის საერთო ხასიათზე, ფსიქიკურ წყობაზე თითქოს შეუძლებელია. თუმცა ეს შესიტყვება საკმაოდ რეზონანსულია, მაინც, მიუხედავად ამისა, იგი ვერ ლაპარაკობს ეთნოფსიქოლოგიის, როგორც სინამდვილის სფეროს არარსებობის სასარგებლოდ. მართალია, სოციალურად განზრევებული ეთნოსების შიგნით აშკარად შეინიშნება სოციალური ფსი-

¹ ჩვენ ერთმანეთისაგან ვანსხვავებთ ეთნიკური ხასიათისა და ფსიქოლოგიის (ფსიქიკის) ცნებებს. უკანასკნელი გულისხმობს როგორც ეთნიკურ ხასიათს, ისე ეთნოსის განწყობას, განწყობილებებს, გრძნობებს და ა. შ.

ქოლოგიის განსხვავებულობა სოციალური კლასებისა და ა. შ. მიხედვით, მაგრამ მაინც არის საკმაოდ მნიშვნელოვანი საერთო მომენტები, რაც ერთ ეთნოსს ერთ მთლიანობად ჰკრავს და რითაც ერთი ეთნოსი მეორისაგან განსხვავდება. ბოლოს და ბოლოს, როდესაც ლაპარაკობენ ეთნიკურ ერთობაზე, მის ისტორიულ ფორმებზე, ამ სიტყვებით მხოლოდ ფიქცია როდი იგულისხმება ანდა მხოლოდ რასის ან ანთროპოლოგიური ტიპის შედარებითი ერთგვაროვნება. ეს ტერმინები ასახავენ გარკვეული ეთნოსის განსაზღვრულ ფსიქიკურ ერთიანობასაც. მაგრამ ამაზე შედარებით დაწვრილებით შემდეგ შევჩერდებით. ის გარემოება, რომ განსაზღვრული ეთნოსის გაბატონებულ კლასს შეუძლია გამოიყენოს ეთნოსის ფსიქიკური ერთობის მტკიცება ეგოისტური კლასობრივი მიზნებისათვის, სულაც არ მიუთითებს ეთნოსის ფსიქიკური ერთობის არსებობის წინააღმდეგ. ეს ისეთივე უაზრობაა, როგორც, მაგალითად, ატომური ენერგიის ნამდვილობის უარყოფა იმ მოტივით, რომ ამ ენერგიას დაეუფლებიან გაბატონებული კლასები ან იმპერიალისტური საზღვარგარეთი თავიანთი ანგარებითი ინტერესებისათვის.

მიუთითებდნენ იმასაც, რომ ეთნიკური, თანამედროვე პირობებში ეროვნული, ფსიქოლოგიის წარმოჩენა გაუმართლებელია იმიტომაც, რომ თითქმის ეს ხელს შეუშლის ხალხთა შორის ჯანსაღი ურთიერთობების ატმოსფეროს დამყარებას, ვინაიდან ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს იმის აღიარებასთან, რაც ხალხებს ერთმანეთისაგან თიშავს და არა აერთიანებს¹. ეს არგუმენტიც ჩვენ უსასურრად ჯა მიამიტურად გვეჩვენება. ამ შემთხვევაშიც ობიექტური სინამდვილის გაგების, წვდომის სურვილთან კი არა გვაქვს საქმე, არამედ სულ სხვა, გარეშე მოსაზრებასთან. ამით იგულისხმება, რომ თუ თვალებს დავხუჭავთ, მაშინ შესაბამისი სინამდვილე აღარ იარსებებს. ამასაც რომ თავი დავანებოთ, ხალხთა შორის ჯანსაღ, ნამდვილად ინტერნაციონალისტურ ურთიერთობებს სულაც არ უშლის ხელს მათი ფსიქიკური განსხვავებულობანი. პირიქით, მათ შორის ურთიერთობანი სტიმულირდება და უფრო საინტერესო ხდება არა ფსიქიკური და

¹ ეს არგუმენტები იხ. ბ. თ. პორშნევის ნაშრომში „Социальная психология и история“, М., 1966, აგრეთვე პ. მ. როგაჩოვისა და მ. ა. სვერდლოვის წიგნში «Место Советского народа среди исторических общностей людей», Волгоград, 1968.

კულტურული თავისებურებების წაშლით, არა მათი აბსოლუტური ნიველირებით, არამედ ამ თავისებურების შენარჩუნებითა და შემდგომი განვითარებით. ამის შესახებ ი. გოგებაშვილი ძალზე მართებულად შენიშნავდა: „...ერის გადაგვარება და გაქრობა მართო მისს კერძო უბედურებას როდი შეადგენს: იგი ნამდვილი დანაკლისია თვით კაცობრიობისათვისაც, რომელსაც იმითი აკლდება ერთი თავისი ნაწილი ანუ წევრი, უშრება ერთი იმ წყაროთაგანი, რომელნიც ავსებენ შეერთებულად კულტურის მსოფლიო ზღვასა“¹.

აღნიშნული თვალსაზრისის მომხრეები მიუთითებდნენ იმასაც, რომ თითქოსდა ერის ფსიქიკური წყობის აღიარება ნიშნავს მის (ერის) მარადიულ ეთნო-სოციალურ კატეგორიად გამოცხადებასა და.. მოვლენების შესწავლისადმი კლასობრივი პრინციპის უგულებელყოფას. ეს არგუმენტიც ჩვენ აშკარად არამეცნიერულად მიგვაჩნია. ისანი ცდილობენ აგრეთვე თავიანთი პოზიცია დაასაბუთონ ე. წ. მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსებზე დაყრდნობით. მოაქვთ ფ. ენგელსის აზრი იმის შესახებ, რომ მსხვილმა მრეწველობამ ინგლისის მუშათა კლასი და ბურჟუაზია ორ სხვადასხვა ერად, ნაციად ჩამოაყალიბა, რომ ბურჟუაზიას უფრო მეტი ნათესაური რამ აქვს სხვა ერის ბურჟუაზიასთან, ვიდრე ინგლისის მუშათა კლასთან². ისინი გამოდიან აგრეთვე ვ. ი. ლენინის მსგავსი აზრიდან ბურჟუაზიული ხანის რუსეთის შესახებ³. მაგრამ ფ. ენგელსისა და ვ. ი. ლენინის ეს გამონათქვამები (მსგავსი აზრი ჰქონდა გამოთქმული აგრეთვე ცნობილ ინგლისელ პოლიტიკურ მოღვაწესა და მწერალს ბ. ღიზარელის) არ უნდა გავიგოთ აბსოლუტური მნიშვნელობით. მიუხედავად შეფარდებითი განსხვავებულობისა მუშათა კლასსა და ბურჟუაზიას შორის, ისინი მაინც არსებობას განაგრძობდნენ და განაგრძობენ ერთი ერის ფარგლებში. თვით ფ. ენგელსი და ვ. ი. ლენინი, ცხადია, შორს იდ-

¹ ი. გოგებაშვილი, ბურჯი ეროვნების, ტფილისი, 1903, გვ. 60. უკანასკნელ ხანებში მსგავსი აზრი გამოთქმული აქვთ ი. კონს (იხ. მისი «Национальный характер—миф или реальность», «Иностранная литература», 1968, №7) და ზ. კაკაბაძეს (იხ. მისი სტატია „ადამიანის სპეციფიკური დეტერმინაციის საკითხისათვის“, „სკოლა და ცხოვრება“, 1981, №6).

² ფ. ენგელსი, მუშათა კლასის მდგომარეობა ინგლისში, 1935, გვ. 122.—123.

³ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 9, გვ. 377.

4. გ. ყორანაშვილი

გენ ინგლისელი და რუსი ერების ფიქციებად გამოცხადებისაგან (ენგელსის ამ აზრზე კიდევე შევჩერდებით).

მოჰქონდათ აგრეთვე ვ. ი. ლენინის პასუხი, რომელიც მან გამოთქვა იტალიელ სოციალისტ ლაძარისთან საუბარში. ცნობილია, რომ როდესაც ამ უკანასკნელმა განაცხადა, ჩვენ ვიცნობთ იტალიელი ხალხის ფსიქოლოგიასო, ვ. ი. ლენინმა უპასუხა: „მე პირადად ვერ გავხედავდი ამის თქმას რუს ხალხზე“¹. ეს კი მოჰქონდათ იმის დასადასტურებლად, რომ ვ. ი. ლენინი თითქოს წინააღმდეგი იყო ეთნოფსიქოლოგიის პრობლემის ნამდვილობისა. მაგრამ მის სხვა ნაშრომებში არაერთგზის ვხვდებით გამოწვევებს, სადაც მისი პოზიცია ეთნოფსიქოლოგიის, როგორც სინამდვილის მიმართ არაერთად ეჭვს არ იწვევს. ჩაგალითად, 1903 წელს ვ. ი. ლენინი, აღნიშნავდა რა ეროვნულ ნიშანს უცხოელებს, მიუთითებდა ენის, ყოფის, კულტურისა და ფსიქოლოგიის თავისებურებებს². 1906 წელს, ე. ი. რუსეთის პირველი რევოლუციის პერიოდში, ვ. ი. ლენინი წერდა: „ზედნიზედ იმსხვრევა ეს ილუზიები, ზედნიზედ ქრება ის ცრურწმენანი, რომელშიც რუს ხალხს გულმინდობილს, მომთმენს, გულუბრყვილობს, მორჩილს, ყველაფრის ამტანსა და ყველაფრის მიმტევებელს ხდიდნენ“³.

საყოველთაოდ ცნობილია ვ. ი. ლენინის სტატია „ველიკორუსების ეროვნული სიამაყის შესახებ“, სადაც ლაპარაკია რა ეროვნული სიამაყის გრძნობაზე, — ამ შემთხვევაში რუსი ხალხისა, — ამით საზგასმულია ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ეთნოფსიქოლოგიური მომენტი. სხვა ადგილებში ვ. ი. ლენინი მიუთითებდა რუსი ხალხის თავგანწირულების (самопожертвование) თვისებასა და განსაზღვრულ (დობალ) ორგანიზატორულ უნარზე. გერმანელების შესახებ კი აღნიშნავდა თეორიული აზროვნებისადმი მიდრეკილებას. ვ. ი. ლენინი ლაპარაკობდა აგრეთვე ჩაგრული ერების განაწყენებაზე დიდსახელმწიფოებრივი მჩაგვრელების მიმართ, პირველთა უნდობ-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 32, გვ. 589. შესაძლოა ამის აღიარებაში იგი გულწრფელი იყო, მაგრამ ამგვარი აღიარებით შესაბამისი სინამდვილის უცნობას ავლენდა.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 8, გვ. 68.

³ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 2, გვ. 146.

ლობაზე უკანასკნელების მიმართ¹. ამ შემთხვევებში, როგორც ვხედავთ, ეს გრძნობები გავრცელებულია მთელს დაჩაგრულ ხალხზე, ე. ი. მისი ყველა კლასის წევრებზე. ნაშრომში „ერთა თვითგამორკვევის უფლების შესახებ“ ვ. ი. ლენინი მიუთითებდა, რომ ჩაგრული ერების მოძრაობათა დათრგუნვის ხანგრძლივმა ისტორიამ, ასეთი დათრგუნვის სისტემატურმა პროპაგანდამ „მაღალი“ კლასების მხრივ რუს ხალხში წარმოშვა ცრურწმენები (ეთნიკური)². ასევე საყოველთაოდაა ცნობილი ვ. ი. ლენინის აზრი პატრიოტიზმზე, როგორც საუკუნეებითა და ათასწლობით განმტკიცებულ ყველაზე ღრმა გრძნობათაგანზე. იგი აღნიშნავდა, რომ რუსები და უკრაინელები ერთმანეთს ემსგავსებიან მთელი რიგი ნიშან-თვისებებით, მათ შორის ხასიათითაც³. დაბოლოს, 1922 წელს ვ. ი. ლენინმა იხმარა ტერმინი „ეროვნული ფსიქოლოგია“. იგი აღნიშნავდა აგრეთვე მცირე ხალხების მხრივ თანასწორობის გრძნობასა და მგრძნობიარობას თანასწორობის დარღვევისადმი თუნდაც დაუდევრობით ანდა ხუმრობის სახით⁴.

მიუთითებდნენ აგრეთვე ვ. ი. ლენინის აზრს ორი კულტურის შესახებ ბურჟუაზიულ კულტურაში. რამდენადაც კულტურა ეფუძნება ფსიქოლოგიას, ამდენად თითქოს ორი კულტურის აღიარება გამორიცხავს ერთიანი ეთნოფსიქოლოგიის არსებობას. ამაზე შევნიშნავთ, რომ ამ ორი კულტურის თანაარსებობა გულისხმობს ბურჟუაზიული საზოგადოების ბოლო ფაზას და არა მთლიანად ამ ფორმაციას⁵, თანაც „ორი კულტურა“ ისევე შეფარდებითი აზრით უნდა გაეიგოთ, როგორც „ორი ერი“.

არსებობს კიდევ ერთი გარემოება, რაც ადამიანებს განაწყობს ეთნოფსიქოლოგიის ნამდვილობის წინააღმდეგ. ეს არის ყოველდღიური, ჩვეულებრივ ცნობიერებაში გავრცელებული ეთნოფსიქოლოგი-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 36, გვ. 695—96.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 20, გვ. 282—283.

³ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 25, გვ. 97.

⁴ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 45, გვ. 357, 360.

⁵ ეს აღნიშნული აქვს არგენტინელ ავტორს ე. აგოსტის თავის წიგნში «Нация и культура», М., 1963, с. 111.

ური (მათ შორის ავტოთნოფსიქოლოგიური) სტერეოტიპები. მათ მიხედვით იქმნება საკმაოდ ყალბი წარმოდგენები როგორც საკუთრივ ამა თუ იმ ხალხზე (თავის თავის შესახებ), ისე ამ ხალხის მიერ სხვათა შესახებ. ეს ითქმის თვით მოწინავე კულტურული ერების მიმართაც კი. მოვიგონოთ უამრავი მაგალითი პუბლიცისტიკიდან, მხატვრული ლიტერატურიდან და ა. შ. გერმანელების, ფრანგების და სხვათა წარმოდგენებისა საკუთარი ხალხისა და სხვების შესახებ. ადვილი გასაგებია, თუ როგორ ჩქმალავენ საკუთარ ნაკლოვანებებს რიგითი (და მხოლოდ რიგითი არა!) გერმანელები, ფრანგები და სხვები, როგორ გულუხვად მიაწერენ ხოლმე ისინი დადებით ნიშანთვისებებს თავიანთ თავს, ხოლო უარყოფით თვისებებს — სხვა ხალხებს. მაგრამ ყველაფერი ეს ხომ ეხება მხოლოდ და მხოლოდ ყოველდღიურ, მეცნიერებამდელ, ფილოსოფიამდელ აზროვნებას. მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში კი საკითხი ხომ სულ სხვანაირი გზითა და საფუძვლიანობით გაიგება. ასევე ნამდვილი მეცნიერება ხომ მნიშვნელოვანწილად თავისუფალია აპრიორული, სუბიექტივისტური წარმოდგენებისაგან.

ყოველივე ზემოაღნიშნულის ფონზე პარადოქსულად გამოიყურება ის ფაქტი, რომ მეორე მხრივ, ი. ბ. სტალინი თავის ნაშრომში „მარქსიზმი და ნაციონალური საკითხი“ ნათლად ლაპარაკობდა, — და სავსებით სწორადაც, — ფსიქიკური წყობის ერთობაზე, როგორც ერის, ნაციის ერთ-ერთ აქსებზე ნიშან-თვისებაზე, რომ ფსიქიკური წყობის ეს ერთობა ვლინდება კულტურის ერთობაში. ნაშრომში სწორად იყო აგრეთვე მითითებული ისიც, რომ ეროვნული ხასიათი (ამ ცნებასა და ფსიქიკური წყობის ცნებას ი. ბ. სტალინი ერთმანეთთან აიგივებდა) იყო ასახვა ცხოვრების პირობებისა, შენადელი შთაბეჭდილებისა. კონკრეტულად ავტორი მიუთითებდა ინგლისელების, ამერიკელების (აშშ), ქართველების ეროვნულ ხასიათებზე ამავე ნაშრომში ლაპარაკი იყო აგრეთვე ეროვნულ გრძნობებზე¹. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ვიმეორებთ, ეთნოფსიქოლოგიური კვლევა-ძიება საბჭოთა კავშირში ათეული წლების განმავლობაში არ ხდებოდა.

¹ თავის მხრივ ი. ბ. სტალინის მსჯელობას აღნიშნულ საკითხზე დეკლარაციული განცხადების სახე ჰქონდა და არ იყო დაფუძნებული კონკრეტულ მასალაზე. ერის ზეოთქ ნიშან-თვისებად ავტორი აცხადებდა ფსიქიკურ წყობასაც და კულტურასაც, ამრიგად, მკვეთრად არ მიჯნავდა მათ ერთმანეთისაგან და ა. შ.

ვიმეორებთ, რომ ეთნოფსიქოლოგიას 80-იან წლებშიც კი არ მიაკუთვნებდნენ ცალკე მეცნიერების სტატუსს¹. ამ მიზეზით ეთნოფსიქოლოგიის განვითარება ყოფილ საბჭოთა კავშირში, ცხადია, ძალზე შეფერხდა.

ახლა ძალზე მოკლედ გავადევნოთ თვალი ეთნოფსიქოლოგიური აზრის ისტორიას.



ძველი ბერძენი მეცნიერი, მედიცინის ფუძემდებელი ჰიპოკრატე (ძვ. წ. 460—377) პირველი იყო, ვინც თვალსაჩინო წვლილი შეიტანა მეცნიერული ეთნოფსიქოლოგიური აზრის განვითარებაში. აკვირდებოდა რა სხვადასხვა, იმ ეპოქის ბერძენთათვის ცნობილი, ხალხების ხასიათსა და ზნე-ჩვეულებებს, მათს განსხვავებულობებს, ჰიპოკრატე იმ დასკვნამდე მიდიოდა, რომ ხასიათების განსხვავებულობების მთავარი მიზეზი იყო ჰავა, კლიმატი. მნიშვნელოვანი ეთნოფსიქოლოგიური დაკვირვებები ჰქონდათ, აგრეთვე, ჰეროდოტეს, არისტოტელეს, სტრაბონს, ტაციტუსსა და სხვ. უდიდესი ბერძენი მოაზროვნე არისტოტელე აღნიშნული საკითხის გააზრებაში რასიზმამდე მიდიოდა. მის მიხედვით, ბერძნები დაბადებიდანვე გაჩენილი იყვნენ თავისუფალი, დემოკრატიული სახელმწიფოს მოქალაქეებად, ამიტომაც მათთვის უცხო იყო სერვილიზმის გრძნობა, შეურაცხყოფელი იყო დესპოტიზმის პირობებისადმი შეგუება. აღმოსავლეთის ხალხებისათვის კი — პირიქით, დაბადებიდანვე დამახასიათებელია მონური (სიტყვის პოლიტიკური მნიშვნელობით) სული. სწორედ ამ მიზეზით, არისტოტელეს აზრით, ბერძნების მოწოდებას შეადგენდა დანარჩენ ხალხებზე — „ბარბაროსებზე“ ბატონობა. იტალიელი მოაზროვნე ჯ. ვიკო (1668—1744) თავის ცნობილ წიგნში „ერთა ზოგადი ბუნების შესახებ ახალი მეცნიერების საფუძვლები“ მიუთითებდა, რომ ყოველი კულტურულად განვითარებული ხალხი თავის ისტორიაში გადიოდა და გადის ერთნაირ საფეხურებს (დმერთების, გმირთა და ადამიანთა ეპოქები) მსგავსად ადამიანის ორგანიზმისა (ბავშვობა, სიკვამლე და მოწიფულობა). ამის

¹ БСЭ-ის მეორე გამოცემაში ერის ფსიქიკური წყობა ხაზგასმული იყო სპეციალურ სტატიამი. ამავე დროს, ამავე გამოცემაში ეთნიკური ფსიქოლოგია აღიარებული იყო... ბურჟუაზიული(!) ფსიქოლოგიის ერთ-ერთ განშტოებად. კბ. ტ. 49, გვ. 248.

შესაბამისად, მათ ახასიათებდა და ახასიათებს ერთნაირი თვისებები, ე. ი. ხალხების ხასიათებს შორის განსხვავებულობების ან მსგავსების საფუძველია ევოლუციის შესაბამისი ფაზა. როგორც ვხედავთ, ვიკოს მიღვომა საკითხისადმი, მიუხედავად დადებითი მომენტებისა, მაინც აბსტრაქტული იყო, იგი არ განიხილავდა მთელ რიგ ფაქტორებს (ბუნება, სახელმწიფო, მეურნეობის ფორმები, ყოფა და ა. შ.), რომლებიც თავის დაღს ასვამდნენ ამა თუ იმ ხალხის ხასიათსა და საერთოდ ფსიქიკას. საყურადღებოა, რომ ვიკო აღნიშნავდა ზოგიერთი ხალხის „მედიდურობას“, რის გამოც გააჩნიათ უკრიტიკო რწმენა თავიანთ განსაკუთრებულობაში, უპირატესობაში სხვებთან შედარებით (მაგალითისათვის მას მოჰქონდა ჩინელები). ამ „მედიდურობის“ მიზეზს ვიკო იმაში ზედავდა, რომ მომწიფებული ცივილიზაციის შედეგები გადააქვთ ხოლმე ისტორიის საწყის ფაზებზე, რითაც ესა თუ ის ხალხი „რჩეულად“ გამოჩნდება.

ეთნოფსიქოლოგიური პრობლემატიკის გააზრებაში ჯ. ვიკოსთან შედარებით ბევრად უფრო წინ წავიდა შ. ლ. მონტესკიე. იგი უჩვენებდა სხვადასხვა ფაქტორებს (გეოგრაფიული გარემო, ჰავა, სახელმწიფო, სამართალი, მეურნეობის ფორმები, ტერიტორიის სიდიდე, მოსახლეობის ესა თუ ის სიმჭიდროვე და საერთო რაოდენობა), რომელთა მიზეზითაც ერთი ხალხის ხასიათი და საერთოდ ფსიქიკური თვისებები მეორისაგან განსხვავდებოდა. მეორე მხრივ, სახელმწიფოსა და სამართლის განვითარების უმთავრეს მიზეზს მონტესკიე ზედავდა არა პოლიტიკური მოღვაწეებისა და კანონმდებლების საქმიანობაში, არამედ შესაბამისი ხალხის გონში¹.

სპეციალურ ნაშრომში, რომელიც ძველი რომაელების აღზევებასა და დაცემას ეხებოდა, დიდი ფრანგი მოაზროვნე გადმოსცემდა ევოლუციას ამ ხალხის ფსიქიკაში. უმთავრეს მიზეზს, რომლის წყალობითაც რომაელების სამხედრო და პოლიტიკური ძლიერება ასე აღზევდა, იგი ზედავდა მათს თავდაპირველ უბრალო ცხოვრებაში, მეომრულ სულში და ა. შ. მაგრამ შემდგომში სიმდიდრის დაგროვე-

¹ აქ არ შევხებით მონტესკიეს მიერ „ხალხის გონის“ საკითხის გაგების უპირატესობას მომდევნო ხანის გერმანული სამართლის ისტორიული სკოლის „ხალხის გონთან“ შედარებით. შევნიშნავთ, რომ ბერძენი ეთნოფსიქოლოგის განვითარებაში დიდი როლი ითამაშა სახელდობრ უკანასკნელმა კონცეფციამ.

ბაშ, ფუფუნებით ცხოვრებამ რომელები, მონტესკიეს აზრით, და-
ლუპვამდე მიიყვანა. რომის საზოგადოების ისტორიის ევოლუციის
მთავარი მიზეზების ასეთი წარმოდგენა, ცხადია, სინამდვილისაგან
საკმაოდ დაშორებულია. მაგრამ, მეორე მხრივ, მხოლოდ სოციალურ-
ეკონომიკური განვითარების ჩვენებაც ნაკლებოვანია. უნდა მიე-
თითოს აგრეთვე შესაბამისი ეთნოფსიქოლოგიური სიტუაციებიც,
ამაში კი მონტესკიე უდავოდ მართალი იყო.

საყურადღებოა ი. გ. პერდერის ისტორიოსოფიული შემოქმე-
დებაც, სადაც ეთნოფსიქოლოგიის საკითხიცაა აღძრული; გადმო-
ცემულია სხვადასხვა ხალხების ფსიქიკური თვისებები. მაგრამ ამ
თვისებების გაგებაში იგი ისე ღრმა არ არის, როგორც მონტესკიე.
იგივე ითქმის ი. კანტზეც.

მონტესკიეს აზრების უშუალო გაგრძელებას დიდი გერმანელი
ფილოსოფოსის ჰეგელის შემოქმედება წარმოადგენს. ჰეგელის მი-
ხედვით, თითოეული ხალხის პოლიტიკური, სულიერი და ა. შ. ფი-
ზიონომიის თავისებურებანი, გასსწავებულობანი სხვადასხვა
ხალხებს შორის, თვალნათლავი გარემოებაა. მაგრამ ამის უმთავრე-
აი საფუძველი მღვდმარეობს მსოფლიო გონის განუვითარებლობა-
განვითარებაში, მისი განვითარების საფესურებში. საყოველთაო
ანარქია, მოუწყვსრაგებლობა, ამდენად თავისუფლების არარსებობა,
თავისუფლების ჩანასახოვანი ფორმით გაჩენა, მისი შემდგომი გან-
ვითარების ფაზები განპირობებული იყო სწორედ მსოფლიო გონის
განვითარებით, ხოლო მის მსვლელობაში ხდებოდა ცენტრების გა-
დანაცვლება. ამ საკითხის გაგებაში ჰეგელიც საკმაოდ აბსტრაქტუ-
ლი იყო, ყოველ შემთხვევაში საკითხის კონკრეტული გაგებით იგი
ჩამორჩებოდა მის წინამდგომ მონტესკიეს. თავის „გონის ფილოსო-
ფიაში“ ჰეგელი გადმოსცემდა დასავლეთ ევროპის მთელი რიგი
ხალხების — ფრანგების, ინგლისელების, გერმანელების, იტალიე-
ლებისა და ესპანელების დახასიათებას.

ჰეგელმა, ისევე როგორც მანამდე მონტესკიემ, ნათლად გააცხა-
და ერთი გარემოება, რაც ასე მტკიცედ დამკვიდრდა გეოგრაფიულ
დეტერმინიზმში, სახელგნობრ, ჰავის, კლიმატის როლი საზოგადოე-
ბის (ხალხების) განვითარებაში. მართლაც, თუ ექსტრემალურ პირო-
ბებს ავიღებთ, მაგალითად, უკიდურესი ჩრდილოეთისა და ტროპი-
კულ სარტყლებს, შევნიშნავთ, რომ პირველ შემთხვევაში ჰავა, თა-
ვისი სიმკაცრის გამო, ძალზე აფერჩებს საზოგადოების, ხალხების

განვითარებას. შესაბამისად ტექნიკა, შრომის უნარი, ჩვევები აქ ვერ ვითარდება მნიშვნელოვნად. ცხადია, ასევე ითქმის ეს მათი მოთხოვნილებების მიმართაც. ტროპიკულ ზონაში, პირიქით, ხელსაყრელი პავა თვალსაჩინოდ ზღუდავს ვიტალური (სასიცოცხლო) მოთხოვნილებების, ალებ-მიცემობის განვითარებას. ამ პირობებში, აღნიშნულსაც რომ თავი დავანებოთ, ფიზიკური შრომა დღის უმეტეს მანძილზე ძალზე ძნელი საქმეა.

აღნიშნული ორი ექსტრემუმიდან განსხვავებით, ფიზიკური შრომა შეიძლება მნიშვნელოვნად განვითარდეს და განვითარდა კიდეც ზომიერ ზონაში. გარდა იმისა, რომ, ვიტალური მოთხოვნილებების მეტი რაოდენობით არსებობის გამო, აქ ადამიანებს მეტი სტიმულები ჰქონდათ შრომის განვითარებისათვის, თვითონ შრომის პროცესი, პავის ზომიერების გამო, ისეთი ძნელი და მომქანცველი არაა, როგორც ტროპიკულ ზონაში. ამდენად, შრომისადმი დამოკიდებულება, შრომის ნაყოფიერება ზომიერ ზონაში მცხოვრებ ხალხებში დადებითად განსხვავდებოდა სხვა ზონების ხალხთაგან. გეოგრაფიული დეტერმინიზმის ეს ნაყოფიერი იდეა გაიზიარა კ. მარქსმაც. „კაპიტალის“ პირველ ტომში იგი აღნიშნავდა: „მეტისმეტად გულუხვი ბუნება „ადამიანს, როგორც ბავშვს, ხელით ატარებს“. იგი ორ ხდის მის საკუთარ განვითარებას ბუნებრივ აუცილებლობად. კაპიტალის სამშობლოა არა ტროპიკული პავა მისი დიდმშვენიერი მცენარეულობით, არამედ — ზომიერი ზონა“¹. მაგრამ ზემოაღნიშნული სულაც არ ნიშნავს, რომ ასეთი სიტუაცია მარადიული იქნება, რომ ტროპიკულ ზონაში მცხოვრები ხალხები განწირული არიან მუდმივი ჩაბოროტებისათვის. ამჟამად ტექნიკის განვითარების შედეგად შრომის პირობები შემსუბუქდა, ძალზე გაიზარდა მოთხოვნილებათა წრეც. ყოველივე ეს კი ამ ზონაში მცხოვრებთ თვალსაჩინოდ განვითარებთ შრომის უნარს, ჩვევებს და ა. შ. ეს პროცესები კი აქ უკვე კარგა ხანია რაც დაიწყო.

სწორია გეოგრაფიული დეტერმინიზმის ის აზრიც (მას ავითარებდა ინგლისელი სოციოლოგოსი და ისტორიკოსი ჰ. თ. ბოკლი), რომლის თანახმადაც ხშირი და დიდი წყალდიდობები, მიწისძვრები, ქარიშხლები და სხვ. თავისებურ დაღს ასვამდნენ ხალხების ფსიქოლოგიას, მათს წარმოსახვასა და ფანტაზიას (განსაკუთრებით, მაგა-

¹ იხ. კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, გვ. 647.

ლითად, ინდოეთში). ამისაგან განსხვავებით, ევროპაში, ბოკლის აზრით, შედარებით მცირე ზომის მდინარეები, მთები, ნაკლები წყალდიდობები, მიწისძვრები და სხვ. სულ სხვანაირ შედეგებს იწვევდნენ ხალხთა ფსიქოლოგიის განვითარების თვალსაზრისით.

აი, ასეთია ძალზე მოკლედ ის განვითარება, რაც ეთნოფსიქოლოგიურმა აზრმა განიცადა ისტორიის მატერიალისტური გაგების აღმოჩენამდე და ჩამოყალიბებამდე. ისმის კითხვა: როგორი იყო მარქსისა და ენგელსის პოზიცია მოცემული საკითხის გაგებაში? პირველი, რაც შეიძლება ამაზე ითქვას, იყო ის, რომ მათ არათუ არ უარუყვიათ ეთნოფსიქოლოგიის პრობლემის ნამდვილობა, არამედ შემდგომ განავითარეს კიდევ იგი. აქ არ შევუდგებით იმის გადმოცემას, თუ რა დიდ შესაძლებლობებს იძლევა ისტორიული მატერიალიზმი (არა საბჭოურ ყაიდაზე გაგებული!), ამ საკითხის გაღრმავებული შესწავლისათვის. ამჯერად მხოლოდ მარქსისა და ენგელსის თეორიული მემკვიდრეობის შესაბამისი ნაწილის გადმოცემით დავკმაყოფილდებით.

მარქსისა და ენგელსის ჯერ კიდევ აღრინდელ ნააზრევში საკმაოდ ხშირადაა ხოლმე აღძრული ეროვნული ხასიათის თემა. მითითებულია ინგლისური, გერმანული, ფრანგული, იტალიური ეროვნული ხასიათები, აგრეთვე მათი ერთმანეთისაგან განსხვავებულობა¹. მარქსი აკრიტიკებდა გ. ჰუგოს (გერმანელი სამართალმცოდნე) (1764—1844) ხალხების ეროვნული ხასიათების ნიველირების, მათი სპეციფიკური თვისებების უგულვებელყოფის გამო და საგანგებოდ უჩვენებდა სიამელების, ინგლისელების, ფრანგების, გერმანელებისა და რაჭპუტების ეროვნული ხასიათების განსხვავებულობას². ენგელსი სპეციალურად ჩერდებოდა ინგლისელების ეროვნული ხასიათის საკითხზე, მიუთითებდა რა, რომ პოლიტიკურმა საქმიანობამ, თავისუფალმა პრესამ, ზღვებზე ბატონობამ და ქვეყნის მრეწველობის მაღალმა განვითარებამ თითქმის ყველა ინგლისელში განავითარა ეროვნული ხასიათისათვის ნიშანდობლივი ენერგია,

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. I, с. 602, 87, 603; т. 2, с. 493.

² К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 2, с. 602. მოგვიანებით მარქსი აღნიშნავდა ირლანდიელების უფრო მგზნებარე და რევოლუციურ ხასიათს ინგლისელებთან შედარებით, იხ. К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 32, გვ. 557.

გერგილიანობა ძალიან მშვიდ გონებადამკდარობასთან ერთად¹. აქვე იგი მიუთითებდა, რომ, სამწუხაროდ, კონტინენტზე არავის არ მოაქვია აზრად ჩადრმავებულიყო ინგლისური ეროვნული ხასიათის არსში. ინგლისელების ერთ-ერთ თვალშისაცემ თვისებად ენგელსს მიაჩნდა მეფისადმი თაყვანისცემა — რაც უფრო ნაკლებად მნიშვნელოვანი ხდებოდა მონარქიული ელემენტი ინგლისის სინამდვილეში, მით უფრო დიდ მნიშვნელობას იძენდა იგი ინგლისელის თვალში; არსად, პიროვნება, რომელიც არ მართავს, არ სარგებლობს ისეთი დიდი თაყვანისცემით, როგორც ინგლისში². ასეთივეა, ენგელსის მიხედვით, ინგლისელის დამოკიდებულება ლორდთა პალატისადმი.

ენგელსი ბევრ რამეში ეთანხმებოდა ისტორიკოს თ. კარლაილს ირლანდიელების დახასიათებაში და ისიც აღნიშნავდა ირლანდიელთათვის დამახასიათებელ თავქარიანობას, უხეშ ზნე-ჩვეულებებს, მცირე მოთხოვნილებებს, ზიზღს ყოველგვარი ფუფუნება-განცხრომისადმი³. მაგრამ ამ თვისებებს ენგელსი ირლანდიის საზოგადოების ცხოვრების პირობებით ხსნიდა. იგი დასძენდა, რომ ირლანდიელებსა და ინგლისელებს შორის ბევრ მხრივ იგივენაირი განსხვავებულობაა. როგორც ფრანგებსა და გერმანელებს შორის. ურთიერთობა უფრო თავქარიან, იოლად აღტყინებად. ფიცხ ირლანდიელთა და მშვიდ, თავშეკავებულ, გონებადამკდარ ინგლისელებს შორის საბოლოო ანგარიშით სასარგებლო იქნება ორივე ხალხისათვის. ინგლისის ბურჟუაზიის გულქვა ეგოიზმი გაცილებით უფრო დიდხანს დარჩებოდა მუშათა კლასში, მასში რომ არ შერეულიყო თავგანწირულობამდე სეკულარული და გრძნობით აღსავსე ირლანდიური ხასიათი და რომ წმინდა გონივრული, ცივი ინგლისური ხასიათი არ შერბილებულყო. ერთი მხრივ, რასების შერევათ, და, მეორე მხრივ, მუდმივი ურთიერთობებით ირლანდიელებთან³.

როცა გერმანელი ერის ფსიქოლოგიას ეხებოდა, ენგელსი აღნიშნავდა, რომ დიდი ხნის მანძილზე: საფრანგეთის დიდი რევოლუციის წინარე ხანებშიც კი, მთელი გერმანელი ხალხი განმსჭვალული იყო მღაბალი, მონური, საცოდავი, ეპურუკანული აუღლით. ყველაფერა დალბა. მთავრად, მზალ იყო დამხობილიყო, მაგრამ შეუძ-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. т. I, с. 618-19.

² К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. I, с. 621-22.

³ ფ. ენგელსი, მუშათა კლასის მდგომარეობა ინგლისში, გვ. 127.

ლებელი იყო დადებითი ცვლილებების იმედის ქონაც კი, ვინაიდან ერს იმის ძალაც კი არ გააჩნდა, რათა მოეცილებინა დრომოკბული დაწესებულებების მიზარწნილი გვამი¹.

კიდევ მეტი, მარქსი და ენგელსი აღნიშნავდნენ ეროვნული ხასიათის მიერ სულიერი კულტურის განპირობებულობას შემოქმედების სხვადასხვა დარგში. „წმინდა ოჯახში“ ისინი აღნიშნავდნენ, რომ განსხვავებულობა ფრანგულ და ინგლისურ მატერიალიზმს შორის შესაბამისობაშია განსხვავებულობასთან ამ ერებს შორის. ფრანგებმა ინგლისური მატერიალიზმი გაამდიდრეს მახვილგონიერულობით, ზორცითა და სისხლით, მკვერამეტყველებით. მათ მას მიანიჭეს მისთვის მანამდე ნაკლული ტემპერამენტი და გრაციოზ². გიგეა მათ მიერ აღნიშნული მეცნიერების, კერძოდ პოლიტეკონომიის თაობაზე³. მარქსისა და ენგელსის, მიხედვით, გარდა იმისა რომ ფრანგები ემყარებოდნენ ინგლისური პოლიტეკონომიური აზრის მიღწევებსა და თავიანთ ეკონომიკურ განვითარებას XVI საუკუნეში, უფრო უნივერსალური ხასიათის საფუძველზე, რაც მათ ახასიათებდათ, თავიანთი იდეოლოგიების (პელვეციუსისა და პოლბახის) სახით თეორიას მისცეს თავისებური უნივერსალური შეფერილობა. ამრიგად, თეორია, რომელიც ინგლისელებთან წარმოადგენდა მხოლოდ ცნობილი ფაქტის კონსტატაციას, ფრანგებთან იქცა ფილოსოფიურ სისტემად⁴.

¹ ფ. ენგელსი, მუშათა კლასის მდგომარეობა ინგლისში, იქვე. ზემოთ ჩვენ უკვე მიუთითებდით ენგელსის ერთ აზრს, რომელსაც ზოგიერთი საბჭოთა ავტორი ეროვნული ფსიქოლოგიის არარსებობის დასამტკიცებლად იყენებდა. ეს ციტატა კი მოჰქონდათ იმ ადგილებიდან, სადაც ენგელსი ასე გარკვევით ლაპარაკობს ეროვნულ ხასიათზე.

² К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 2, с. 561-62.

³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 2, გვ. 144. საბჭოთა ფილოსოფოსი მ. ტ. იოჟიუკი აღნიშნავდა, რომ „საბჭოთა კავშირის თითოეულ რეგიონში მარქსისტულ-ლენინური ფილოსოფიური და მთელი თეორიული აზრის განვითარებისათვის დამახასიათებელია დიალექტიკური ერთიანობა ზოგადისა (ინტერნაციონალისტური აზრი), ცალკეულისა (საერთო-საკავშირო შინაარსისა) და ერთეულისა (ეროვნული ასპექტისა)“. იხ. ავტორის სტატია „Соотношение интернационального и национального в марксистской философии“, Вестник АН СССР, 1980, №4, с. 97.

⁴ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 3 გვ. 412. აქ იგულისხმება ინგლისური პოლიტეკონომია ა. სმიტისა და დ. რიკარდოს მიერ.

⁵ მოგვიანებით მსგავს იდეას ავითარებდა ნ. დანიელესკი თავის „Россия и Европа“-ში.

ხალხის წარმოებითი საქმიანობის, შესაბამისი შრომითი ჩვე-
ვების განვითარებაში ბუნების როლის შესახებ კ. მარქსი (ამაზე
ნაწილობრივ უკვე მივუთითებდით) ასე ლაპარაკობდა: „არა ნია-
დაგის აბსოლუტური ნაყოფიერება, არამედ — მისი დიფერენცი-
რებულობა, მისი ბუნებრივი პროდუქტების მრავალფეროვნება“¹ შეად-
გენს შრომის საზოგადოებრივი დანაწილების ბუნებრივ საფუძ-
ველს და აიძულებს ადამიანს, იმ ბუნებრივი პირობების ცვალება-
დობის მეოხებით, რომელშიც იგი მეურნეობას ეწევა, გაამრავალ-
ფეროვნოს თავისი საკუთარი მოთხოვნილებანი, უნარი, შრომის
საშუალებანი და შრომის წესები“². მარქსის ამავე ნაწარმოებში აღ-
ნიშნულია კოოპერაციის საჭიროება წარმოების (ირიგაციის) სფე-
როში ბუნებრივი პირობების მიზეზით³. ამდენად მითითებულია ბუ-
ნებრივი პირობების როლზეც ეთნიკური ფსიქოლოგიის ცალკეული
მხარეების განვითარებაში.

მეორე მხრივ, ენგელსი მკაცრად აკრიტიკებდა ავსტრიელები-
სა და გერმანელების ეთნოფსიქოლოგიურ სტერეოტიპებს იტალი-
ელთა შესახებ, რომელსაც საფუძვლად ედო არაობიექტური, პო-
ლიტიკური სიტუაციიდან გამომდინარე შეფასება⁴.

ეროვნული ფსიქოლოგიის საკითხი ხშირად ფიგურირებს მარ-
ქსისა და ენგელსის სხვა ნაშრომებშიც. მარქსი 1853 წელს აღნიშ-
ნავდა ინდოელების სინატიფესა და გაწაფულობას, რომლითაც ისი-
ნი იტალიელებსაც კი არ ჩამოუვარდებია. თანაც ეს თვისებები
ვლინდებოდა, მარქსის აზრით, ამ ხალხის უფართოეს ფენებში. ინ-
დოელები თავიანთ მორჩილებას ათანასწორებენ რაღაც მშვიდი კე-
თილშობილებით და თავიანთი ბუნებრივი მომთმენობის მიუხედავად,
ინგლისელ ოფიცრებს ანცვიფრებდნენ თავიანთი სიმამაცით⁵. ლაპა-

¹ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, გვ. 647.

² იქვე.

³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 4, с. 496.

⁴ კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, გვ. 398.

რაკობდა რა პირველყოფილი, ბუნებრივი ერთობის დაშლაზე, პავის, გეოგრაფიულ, ფიზიკური (ანთროპოლოგიური) პირობების შემდეგ მარქსი მიუთითებდა ადამიანთა ბუნებრივ მონაცემებს ანუ ტომის ხასიათს, როგორც ერთ-ერთ მიზეზს ამ ერთობის შენარჩუნებასა თუ დაშლაში¹. ფ. კუგელმანი მარქსის შესახებ მოგონებებში წერს, რომ მარქსის ფიქრით ი. ს. ტურგენევემ არაჩვეულებრივად სწორად ასახა რუსი ხალხის თავისებურება მისი სლავური თავშეკავებულობით².

მარქსი, ისევე როგორც ენგელსი, მრავალჯერ მიუთითებდა გერმანელების აბსტრაქტული აზროვნებისადმი მიდრეკილების თვისებას. ისინი აღნიშნავდნენ, რომ ხასიათის ეს თვისება გამოიმუშავა სახელდობრ გერმანიის ბურჟუაზიამ XVII, XVIII და XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, რაც აიხსნება სავსებით გასაგები ფაქტორებით (გერმანიის ეკონომიკური დაქვეითება, ბურჟუაზიის ეკონომიკური და პოლიტიკური სისუსტე. მისი იდეოლოგიების მისწრაფება აბსტრაქტული აზროვნებისადმი). შემდგომში, მარქსისა და ენგელსის აზრით, ეს ტრადიცია გერმანიის ბურჟუაზიამ დაჰკარგა და მისი გამგრძელებელი თითქოს უკვე გერმანიის მუშათა კლასია.

ის გარემოება, აღნიშნავს ენგელსი, რომ სხვადასხვა ერებს თავიანთ შემადგენლობაში ათქვეფილი ჰყავთ უცხო ელემენტები, სასარგებლოა ორი მხრივ: ჯერ ერთი, ეს ელემენტები შეადგენს შემაკავშირებელ რგოლებს სხვადასხვა ერებს შორის და მეორე, მათ შეაქვთ მრავალფეროვნება ეროვნული ხასიათის მონოტონურ ერთნაირობაში³. სხვა ადგილას იგი წერდა, არ უნდა გაგვიკვირდეს, რომ იულიუს კეისრის მიერ მოცემულ გალების დახასიათებაში გვხვდება რიგი ნიშან-თვისებებისა, რომლებსაც გირალდი (XII ს. ირლანდიელი ისტორიკოსი) კვლავ აღმოაჩენს ირლანდიელებში და რომლებსაც ჩვენ ახლაც კი ვნახულობთ ირლანდიელების ეროვნულ ხასიათში, მიუხედავად გერმანული სისხლის შერევისა⁴.

საყურადღებოა ენგელსის შემდეგი აზრიც. ისევე როგორც სკანდინავიისა და გერმანიის მცხოვრებნი VII და VIII საუკუნეებ-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 46, ч. I, с. 462.

² Воспоминания о Марксе и Энгельсе, М., 1956, с. 291.

³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 16, с. 161.

⁴ იქვე, გვ. 521—22.

ში უფრო ნაკლებ განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან ვიდრე ახლა, ასევე ირლანდიელ კელტებსა და გალიელ კელტებს შორის თავდაპირველად უფრო მეტი მსგავსება იქნებოდა ვიდრე თანამედროვე ირლანდიელებსა და ფრანგებს შორის¹. აქ, როგორც ვხედავთ, ხაზგასმულია ის გარემოება, რომ პირველყოფილ ეპოქაში საერთო წარმოშობა ხალხებისა კიდევ დიდხანს განაპირობებდა ხასიათის ბევრ საერთო თვისებებსაც.

„ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობაში“ ენგელსი, გვაროვნული წყობილების აყვავების ხანის ინდივუდების მაგალითზე, აღნიშნავდა ისეთ თვისებებს, როგორიცაა საკუთარი ღირსების გრძნობა, გულწრფელობა, ხასიათის სიმტკიცე, სიმამაცე, რომ სწორედ ამ თვისებების მიზეზით ამ ხანის ადამიანების დამონება შეუძლებელი იყო. მაგრამ, ამასთანავე, მიუთითებდა იმაზე, რომ ტომი, გვარი და მათი დაწესებულებანი იყო წმინდა და ხელშეუხებელი, წარმოადგენდა რა ბუნებით მოცემულ უმაღლეს ხელისუფლებას, რომელსაც ცალკეული ინდივიდი უპირობოდ ემორჩილებოდა თავის გრძნობებში, აზრებში, მოქმედებებში, რომ ინდივიდები ამ ეპოქაში ერთიმეორისაგან არ განსხვავდებოდნენ, რამდენადაც არ იყვნენ მოწყვეტილნი „პირველყოფილი ერთობის კუთხისაგან“ (მარქსი გამოთქმა).

ველურობისა და ბაზბაროლობის ასეთი ეთნოფსიქოლოგიური სიტუაციისაგან განსხვავებით, ცივილიზაციამ² ადამიანებში აამოძრავა უმდაბლესი მოტივები — ვულგარული სიხარბე, უხეში ყინი განცხრომისადმი, ბინძური სიძუნწე, ანგარებითი მისწრაფებანი საერთო ქონების ძარცვისა, სწორედ ადამიანთა ყველაზე საძაგელმა თვისებებმა — ქურდობამ, ძალადობამ, ჯერაგობამ, ღალატმა გამოუთხარა ძირი უკლასო გვაროვნულ საზოგადოებას და მიიყვანა იგი ღალუბვამდე. ენგელსის აღიარებით, ცივილიზაციამ აამოძრავა რა ადამიანთა ყველაზე მდაბალი მოტივები და ვნებები, განავითარა ისინი ყველა დანაჩენი მონაცემების საზიანოდ. კიდევ მეტი, ნაშრომში ვკითხულობთ, რომ მდაბალი სიხარბე იყო ცივილიზაციის

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 16, гл. 521.

² „ცივილიზაციის“ დაწყებას მარქსი და ენგელსი უკავშირებდნენ კერძო საკუთრების გაშროშებას, ე. ი. მას მიიჩნევდნენ 2500 წლის ხანგრძლივობის ისტორიის მქონედ.

მამოძრავებელი ძალა მისი. გაჩენის დღიდან დღემდე; სიმდიდრე, კიდევ სიმდიდრე და სამგზის სიმდიდრე, სიმდიდრე არა საზოგადოებისა, არამედ ცალკეული ინდივიდისა, იყო და არის ცივილიზაციის ერთადერთი, განმსაზღვრელი მიზანი.

„ბუნების დიალექტიკაში“ ენგელსის მიერ აღნიშნულია ბერძნების უნივერსალური ნიჭი და მოღვაწეობა, რომელთა წყალობითაც მათ ისეთი ადგილი დამკვიდრეს კაცობრიობის ისტორიაში, როგორსაც ვერც ერთი სხვა ხალხი ვერ დაიჩემებს¹. შემდგომში ბერძნული და საერთოდ ანტიკური ცივილიზაციის დეგრადაციისა და დაღუპვის მთავარი მიზეზი ენგელსის მიხედვით, იყო ბერძნებისა და რომაელების თავისებური ეროვნული ფსიქიკა, შრომისადმი როგორც მონური საქმიანობისადმი დამოკიდებულება.

„ოჯახის... წარმოშობასა“ და სხვა ნაშრომებში (აღრინდელი ქრისტიანობის შესახებ) ენგელსი საკმაოდ ვრცლად ლაპარაკობდა იმპერიის ხანის რომის მოსახლეობის ფსიქოლოგიაზე. კერძოდ, მიუთითებდა, რომ რომის პოლიტიკური ხელისუფლების მორალური დასაყრდენი იყო საყოველთაო რწმენა, რომ შექმნილი სიტუაციიდან არ არსებობდა გამოსავალი, რომ თუ არა ესა თუ ის იმპერატორი, სამხედრო ბატონობაზე დამყარებული იმპერატორთა ძალაუფლება გარდაუვალი აუცილებლობა იყო, რომ საყოველთაო უუფლებობასა და იმედის დაკარგვას უკეთესი ცხოვრები, შესაძლებლობაზე შეესაბამებოდა საყოველთაო აპათია და დემორალიზაცია. თანაც ეს იქმნის როგორც მაღალი, ისე დაბალი ფენების მიმართ. მცირეოდენი დარჩენილი ძველი რომაული პატრიციული წყობის აზრების აღამაანება ჩამოცილებულ იქნენ ანდა გარდაიცვალნენ (ცნობილი ისტორიკოსი ტაციტუსი ამათგან ერთ-ერთი უკანასკნელი იყო). გაბატონებული ფენების უმეტესი ნაწილი მოხარული იყო, თუ საზოგადოებრივი ცხოვრებიდან განზე გადგომას მოახერხებდა. მათი ცხოვრებას საზრისს შეადგენდა მომხვეჭელობა, სიმდიდრით განცხრომა, მეშჩანური ჭორები და ინტრიგები. რაც შეეხება უუფლებო მონებს, ისინი, ამავე დროს, უნებისყოფონი იყვნენ და არ შეეძლოთ გათავისუფლებულიყვნენ. მათში არსებობდა მხოლოდ გარეგნულად უძლეური სიძულვილი ცხოვრების პირობებისადმი. საერთოდ, სახელმწიფოს, მათ შორის იმპერატორის

¹ იხ. ფ. ენგელსი, ბუნების დიალექტიკა, 1954, გვ. 35.

მიმართ მდიდრებიც და ღარიბებიც ისეთივე უუფლებოანი იყვნენ, როგორც მონები თავიანთი ბატონებისადმი. ეს სიტუაცია განსაზღვრავდა იდეოლოგიების აზროვნებასა და მოღვაწეობასაც.

ენგელსის შრომებში არაერთგზის აღნიშნულია ეროვნული გრძნობაც. ასე მაგალითად, მისი აზრით, ნაპოლეონის წინააღმდეგ ხალხთა საყოველთაო ომი წარმოადგენდა ეროვნული გრძნობის საპასუხო რეაქციას, გრძნობისა, რომელსაც ნაპოლეონი ყველა ხალხში უხეშად თელავდა. მაგრამ ვენის კონგრესის შემდეგ მონარქებმა და დიპლომატებმა კადევ უფრო უხეშად გაქელეს ეს გრძნობა¹. მას აღნიშნული აქვს აგრეთვე რუსი ხალხის ეროვნული სიამაყე² და ა. შ. აქ აშკარად იგულისხმება, რომ ეს გრძნობა მხოლოდ ერის ზედა ფენებისათვის კი არ იყო დამახასიათებელი, არამედ მისი დიდი ნაწილისათვის; აგრეთვე მისი მეშვეობით ერები გარკვეულ მთლიანობას შეადგენდა.

, ენგელსი შემდგომშიც (იხ. 1890 წლის წერილი პ. ერნსტისადმი) აღნიშნავდა გერმანელი ბიურგერობის, მეშჩანობის (სოციალური ფენის) თვისებებს: სიმხდალეს, შეზღუდულობას, უმწეობასა და უუნარობას რაიმე ინიციატივისათვის. ეს თვისებები, რომელიც ამ ფენაში შემუშავდა XVII—XVIII საუკუნეების მანძილზე, შეიმჩნეოდა თვით XIX საუკუნეშიც, როდესაც გერმანია კვლავ ჩათრეულ იქნა (ინგლისისა და საფრანგეთის მეოხებით) აღმავალი ისტორიული განვითარების მდინარებაში. ეს თვისებები საკმაოდ მდგრადი და ღრმა აღმოჩნდა იმისათვის, რათა თავისებური დალი დაესვა გერმანიის საზოგადოების სხვა სოციალური კლასებისათვის, წარმოეშვა რა თავისებური საერთოგერმანული ტიპი³. კარგადაა ცნობილი აგრეთვე ენგელსის აზრი ინგლისის მუშათა არისტოკრატიაზე, რომელიც გაელენთილი იყო ბურჟუაზიული ფსიქოლოგიით.

დასასრულ, საყურადღებოა ენგელსის აზრი ნორვეგიული ლიტერატურის მაღალი განვითარების შესახებ, რომელიც მიღწეულ იქნა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში. ეს ახსნილია იმითაც, რომ ვინაიდან ნორვეგიაში არ არსებობდა ბატონყმობა და ვერ განვითარდა მეშჩანური ფსიქოლოგია, თავისუფალი გლეხობა განმსკეა-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 21, с. 491.

² К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 12, с. 637.

³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 37, гл. 351-52.

ლული იყო საკუთარი ღირსების, თავისუფლების გრძნობით. ეს ტრადიცია კი გადაჰყვა ქალაქის წვრილ ბურჟუაზიასაც, რამაც თავისი მხრივ ასახვა პპოვა მხატვრულ ლიტერატურაში (პ. იბსენისა და სხვათა შემოქმედება)¹.

ყოველივე ზემოთქმულიდან მკითხველი ადვილად დაინახავს მარქსისა და ენგელსის დადებით დამოკიდებულებას ეროვნული ხასიათისა და საერთოდ ეროვნული ფსიქოლოგიის საკითხისადმი. ამით მათ მიერ სათანადო ბაზა იყო შექმნილი აზრის გაღრმავებული კვლევა-ძიებისათვის².



მას შემდეგ, რაც მოკლედ გავაღვენეთ თვალი ეთნოფსიქოლოგიური აზრის განვითარებას, სპეციალურად შევჩერდებით საკითხის მეთოდოლოგიურ მხარეზე. როგორც დავინახეთ, მოცემული საკითხის გააზრება უნდა მოხდეს ყოველმხრივად, კომპლექსურად, იგი უნდა წარმოებდეს მრავალი მეცნიერების შესაყარზე (ისტორიოგრაფია, სოციოლოგია, ფსიქოლოგია, ლიტერატურათმცოდნეობა, ენათმეცნიერება, რელიგიათმცოდნეობა, სახელმწიფო — და სამართალმცოდნეობა და სხვა). ცალკეულ ამ მეცნიერებათაგან საკითხის მხოლოდ შესაბამისი ასპექტი თუ გაიგება. თვით საკუთრივ ფსიქოლოგიის ფარგლებიდანაც კი საკითხის მრავალი მხარე შეუსწავლელი რჩება. ეს უბრალოდ იმიტომ, რომ საკითხი ეროვნული ხასიათის, საერთოდ ეროვნული ფსიქოლოგიის შესახებ რთული და მრავალმხრივია. ამიტომაც მისი ყოველმხრივი გაშუქება, ვიმეორებთ, უნდა ხდებოდეს აღნიშნულ მეცნიერებათა შესაყარზე, მათი მიღწევების სინთეზის საფუძველზე.

ზემოთქმულიდან ადვილად გაიგება აგრეთვე ეთნოფსიქოლოგიის მიზეზის მრავალფაქტორულობა, ეთნიკური ხასიათის დეტერ-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 37, с. 352—53.

² თანამედროვე დასავლური ეთნოფსიქოლოგია ამ ტრადიციის გარეშე ვითარდება. ჩვენი აზრით, ამით მნიშვნელოვანწილად აიხსნება ის ჩიხი, რაშიც იგი მოექცა. იგი ემყარებოდა და ემყარება ძირითადად სამართლის ისტორიულ სკოლას (გერმანიაში), რასიზმს (ინგლისსა და აშშ-ში), ფროიდიზმს (ყველაზე მეტად აშშ-ში).

მინანტების სიმრავლე. უპირველესად უნდა გამოვლიოდე, რა თქმა უნდა, იმ საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონიდან, რომელსაც ესა თუ ის ხალხი ან ერი, საერთოდ ეთნოსი, ანსახიერებს. რამდენადაც აწმყოს რამდენადმე ადეკვატური გაგება შეუძლებელია ისტორიის შესწავლის გარეშე, ამდენად ხალხის ან ერის ფსიქოლოგიის შესწავლა გულისხმობს მისი ისტორიის ცოდნასაც. თავის მხრივ ეს ისტორია გულისხმობს როგორც საკუთრად ეთნოფსიქოლოგიის ისტორიის, ისე, რა თქმა უნდა, საერთოდ ხალხის ან ერის, საერთოდ ეთნოსის, ნამდვილ ობიექტურ ისტორიას. ამ მხრივ კი ე. წ. საბჭოთა მეცნიერებაში საკითხი საკმაოდ ბუნდოვანი იყო. აქ საკმაოდ გავრცელებული იყო შეხედულება, რომლის თანახმადაც ყველა ხალხი, განსაკუთრებით ძველი ისტორიის მქონენი, არქაული კომუნიტური საზოგადოების დაშლიდან მოყოლებული, გადიოდნენ ერთსა და იმავე საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ფორმაციებს.

მაგრამ თუ შევისწავლით აღნიშნული საკითხის გააზრების ისტორიას, თუ გავითვალისწინებთ მის შესახებ ჰეგელის, მარქსისა და ენგელსის პოზიციას, მივალთ შემდეგ დასკვნამდე. განვითარების ერთი გზა, ყველა ფორმაციის გავლა ეხება მთელს კაცობრიობას, მაშინ, როდესაც თითოეული ხალხის ან ისტორიული რეგიონის ევოლუცია სხვადასხვაგვარად ხდებოდა. შესაბამისად, ზოგი ეთნოსი ღიძლხანს, დასავლეთ ევროპაში კაპიტალიზმის გენეზისის პერიოდამდე, რჩებოდა არქაული კომუნიზმის ფაზაზე, ზოგნი იმყოფებოდნენ სავსებით სპეციფიკური აზიური ფორმაციის საფეხურზე (მას მარქსი აღნიშნავდა ტერმინით „აზიური წარმოების წესი“). შედარებით ვიწრო ისტორიულ რეგიონში, ბერძნულ-რომაულ სამყაროში, განვითარდა მონათმფლობელური ფორმაცია. ასევე ფეოდალიზმი ფორმაციად განვითარდა ძირითადად დასავლეთ ევროპის რეგიონში (სხვაგან მის განვითარებას ადგილი ჰქონდა, მაგალითად, იაპონიაში, საქართველოში, ერთი სიტყვით აზიის ცალკეულ „ოაზისებში“). მხოლოდ კაპიტალიზმმა შექმნა ერთიანი მსოფლიო ისტორია, რითაც მნიშვნელოვანი საფუძველი მოამზადა მომავალში მთელს პლანეტ-

ტაზე სოციალურ-ეკონომიკური პროცესების თანდათანობითი უნიფიკაციისათვის¹.

სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ასეთმა უთანაბრობამ და მრავალზნოვნებამ განაპირობა თითოეულ ხალხსა და ისტორიულ რეგიონში ეთნოფსიქოლოგიის თავისებურებანიც. ადვილი გასაგებია, რომ ავსტრალიელ აბორიგენებში ან ამერიკელი ინდიელების უდიდეს ნაწილში, სადაც დამოუკიდებელი სოციალური ევოლუცია შეჩერდა არქაული კომუნიზმის საფეხურზე, ამ უკანასკნელისათვის დამახასიათებელი მიწაზე კერძო საკუთრების არარსებობით, თანაბარი განაწილებით, სისხლისნათესაობითი კავშირ-ურთიერთობების გაბატონებული მდგომარეობითა და ა. შ. სოციალური ფსიქოლოგია და მათ შორის ეთნოფსიქოლოგიაც თავისებური იქნებოდა. კერძოდ: კოლექტივიზმმა ეკონომიკურ ცხოვრებაში განაპირობა კოლექტივისტური ფსიქოლოგიაც, ის გარემოება, რომ ინდივიდები აქ თავიანთი გრძნობებით, მსოფლმხედველობით, ქცევით, მოქმედებით ერთმანეთისაგან არ განსხვავდებოდნენ.

ასევე აზიის, აფრიკისა და ამერიკის მთელი რიგი ხალხებისათვის დამახასიათებელმა წარმოების წესმა მიწაზე კოლექტიური საკუთრებით (სასოფლო თემის ფორმით), სახელმწიფოს დესპოტური ფორმის არსებობით და ა. შ. შედეგად გამოიღო შესაბამისი ეთნოფსიქოლოგიური მოვლენები². და ა. შ. ყველაფერი ამის გათვალისწინება მხოლოდ ისტორიული ინტერესის დაკმაყოფილებისათვის კი არაა საჭირო, არამედ ე. წ. მესამე სამყაროში თანამედროვე ეთნოფსიქოლოგიური პროცესებისა და მოვლენების გასაგებად. საყოველთაოდ არის ცნობილი აღმოსავლეთის კარგი მცოდნე რ. კიპ-

¹ ამ საკითხის შესახებ დაწერილებით იხ. ჩვენი „Докапиталистические способы производства“, Тб., 1988.

² ცნობილია, თუ როგორ ფართოდ იყო გავრცელებული მიწაზე კოლექტიური საკუთრება (სასოფლო თემის ფორმით) რუს ხალხში. ამ ტრადიციის ძლიერ შემორჩენას გვიანობამდე მოწმობს თუნდაც ის ფაქტი, რომ 1917 წელს, ჭერ კიდევ დროებითი მთავრობის დროს, 242 გლეხთა ადგილობრივი განაწესის საფუძველზე დამფუძნებელი კრებისათვის შემუშავდა პროექტი, რომლის თანახმადაც მიწა უნდა ჩამოერთმეოდათ მემამულეებსა და ა. შ., მაგრამ იგი არავითარ შემთხვევაში არ უნდა გამხდარიყო კერძო საკუთრების ობიექტი. იხ. «Сборник документов по земельному законодательству СССР и РСФСР (1917—1954)», М., 1954, с. 11-12.

ლინგვის სენტენცია: „დასავლეთი — დასავლეთია, აღმოსავლეთი — აღმოსავლეთი და ისინი ერთმანეთს არ შეხვდებიან“. თუ ამ აზრს თანამედროვე მეცნიერების თვალთ შევხედავთ, დავასკვნით, რომ იგი აშკარად გაზვიადებულია. გაზვიადებულია, მაგრამ არა აბსოლუტურად მცდარი! მასში საკმაოდ რაციონალურიც უთუოდ არსებობს. მიზეზი ამისა არის სხვადასხვაგვარი სოციალურ-ეკონომიკური, გეოლოგიური, პოლიტიკური, რელიგიური და ა. შ. ევოლუცია, რაც საფუძვლად დაედო აღნიშნული ორი ისტორიული სამყაროს განვითარებას. და ეს ისტორიული, მათ შორის ეთნოფსიქოლოგიური, სპეციფიკა იმდენად დიდი იყო, იმდენად ღრმად იყო იგი ამ ორი ისტორიული სამყაროს მასებში გამჭდარი, რომ ამ ორი საუკუნის მანძილზე მათ შორის საკმაოდ ინტენსიურმა ზეგავლენებმა კი სულაც ვერ მოშალეს იგი, ვერ მოახდინეს მისი ნიველირება.

ასეთი მაგალითების მოტანა უამრავი შეიძლება. რა თქმა უნდა, აქედან არის ის „გამოსავალი“, რომ პრობლემის, ე. ი. ეთნოფსიქოლოგიის, არსებობა ხელაღებით უარვყოფ (როგორც ეს ხდებოდა საბჭოურ მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში). მაგრამ ეს ვერაფერი გამოსავალია. პრობლემა, ე. ი. ეთნოფსიქოლოგიის ნამდვილობა, უეჭველად არსებობს. საჭიროა მისი ახსნა, იმ მიზეზების გამოკვლევა, რომლებიც სხვადასხვა ხალხების სპეციფიკურ ფსიქოლოგიას განაპირობებს. ეს მიზეზები კი სავსებით რეალური, რაციონალურად გააზრებადი. თუ არა ამ მიზეზების მოძებნა, მაშინ აღნიშნული საკითხის გააზრებაში ფართოდ სარბიელი ეძლევა რასიზმს მისთვის დამახასიათებელი ირაციონალიზმით, ტენდენციურობით, ზერელობითა და საერთოდ რეაქციულობით.

ამა თუ იმ ეთნოსის განვითარებაში საერთოდ, ფსიქოლოგიის ჩამოყალიბებაში კერძოდ, დიდ როლს თამაშობს მისი გარემოცველი ბუნება. ეს აზრი აქსიომურ კეშმარიტებას წარმოადგენს (ჩვენ უკვე ვუჩვენეთ ამ აზრის საფუძვლიანობა). გარდა ზემოაღნიშნულისა, დავსძენთ, რომ ხელსაყრელი გეოგრაფიული პირობები ხელს უწყობდა მიწაზე კერძო საკუთრების განვითარებას, ვიტალურა მოთხოვნილებების გამრავალფეროვნებას. ეს კი, ცხადია, აისახებოდა შესაბამისი ეთნოსის ხასიათში, ფსიქოლოგიაში. წარმოების ინდივიდუალიზაციის პროცესის მკვეთრი შეფერხება, მიწაზე კერძო საკუთრების განუვითარებლობა ან ძალზე შეზღუდული განვი-

თარებულობა და ა. შ. იწვევდა კოლექტივიზმის მტკიცედ არსებობას, გამთანაბრებლობას. გარდა ამისა, სხვადასხვანაირი ბუნება, რომელიც ამა თუ იმ ეთნოსს გარს ერტყა, სხვადასხვანაირ ესთეტიკურ გრძნობას განაპირობებდა¹. მაგალითად, იტალიის ბუნება მისი ლანდშაფტების ნაირგვარობით, ხმელთაშუა ზღვის რბილი პავით, მზის შედარებით მაღალი რადიაციითა და ა. შ. აღამიანს სხვაგვარ წარმოდგენას უქმნიდა მშვენიერებაზე, ვიდრე ვთქვათ, ტუნდრების ზონის ჩუკოტკა — აქ მცხოვრებ ჩუქჩს.

ეთნოფსიქიკაზე გავლენას ახდენს დემოგრაფიული ფაქტორიც. მოსახლეობის სიმჭიდროვე, საერთო რაოდენობა შესაბამის წარმოდგენებსა და გრძნობებს წარმოშობს. შედარებით ფართო სასოფლო ტიპის დასახლებანი, ურბანიზაციის მაღალი დონე, მოსახლეობის მაღალი აბსოლუტური რაოდენობა ამ მხრივ სხვაგვარი ეფექტის მქონეა, ვიდრე იზოლირებული, ხუტორული ტიპის დასახლებების, ქალაქების მცირე გავრცელებულობის, მცირე რაოდენობის მოსახლეობის მქონე ეთნოსებში. შედარებით ფართო ზომის სასოფლო ტიპის დასახლებებში უფრო ვითარდებოდა საზოგადოებრივი გრძნობა, რაც, რასაკვირველია, სათანადო გამოხატულებას ჰპოულობდა შესაბამის ქცევაში, მოქმედებებში. პირიქით ითქმის იზოლირებული, ხუტორული ტიპის დასახლების მცხოვრებლებზე. ასევე *ceteris paribus* მოსახლეობის დიდი აბსოლუტური რაოდენობა აძლიერებდა ეროვნული სიამაყის გრძნობას, რაც დადებით მოვლენას წარმოადგენდა და წარმოადგენს იმ შემთხვევაში, თუ ესა თუ ის ეთნოსი მოსალოდნელი ან უკვე მომხდარი აგრესიის მსხვერპლი იყო ან ხდებოდა. მაგრამ ეს გრძნობა ხშირად უარყოფითი მნიშვნელობისა იყო იმ შემთხვევაში, თუ მისი მატარებელი ხალხი ექსპანსიონიზმისა და ჰეგემონიზმის სარბიელს დაადგებოდა. არ უნდა ვიფიქროთ, რომ ზედაფენების მილიტარიზმი თითქმის გავლენას არ ახდენს ხალხის ფართო მასებზე. თანამედროვე ისტორიაში აღნიშნულის საუკეთესო ილუსტრაცია არის გერმანელი და იაპონელი ხალხების მაგალითები ფაშისტური რეჟიმების დროს, რომელნიც

¹ ბერძნული ხელოვნების განვითარებაში ბუნების როლის მნიშვნელობაზე სწორად მიუთითებდა ი. ვინკლმანი.

რეაქციული იდეოლოგიისა (რასიზმი, გეოპოლიტიკა) და პოლიტიკის შედეგად დაადგნენ ასეთ გზას en masse¹.

ჩვენ მიერ აქ აღძრული საკითხის გასააზრებლად, თუ უახლეს განვლილ ისტორიას გავადევნებთ თვალს, კერძოდ გერმანიის ისტორიის მაგალითზე, დავინახავთ რეაქციული მილიტარისტული ტრადიციების (განსაკუთრებით პრუსიის იუნკრობიდან მომდინარე) უარყოფით როლს სხვა ხალხების მიმართ. იგივენაირი ფაშისტური პოლიტიკური რეჟიმის პირობებში იტალიის მილიტარიზმი და ექსპანსიონიზმი ფაშისტურ გერმანიასთან შედარებით ნაკლებ ბოროტებად გამოჩნდა (უკანასკნელ შემთხვევაშიც თავი იჩინა იტალიელი ხალხის შესაბამისმა ტრადიციებმა).

ცნობილია, რომ სახელმწიფო (პოლიტიკური წყობილება) წარმოიშობა და არსებობს შესაბამის ეკონომიკურ და სოციალურ ბაზაზე. მაგრამ რაკი წარმოიშობა, მას შეუძლია შედარებით დამოუკიდებელი როლი შეასრულოს საზოგადოების, ხალხის განვითარებაში. სახელმწიფოს დესპოტური ან დემოკრატიული ხასიათი თავისებურ დაღს ასვამს შესაბამისი ეთნოსების ხასიათს. პირველ შემთხვევაში აღდილი აქვს „საყოველთაო მონობას“ (კ. მარქსი), მეორე შემთხვევაში — პიროვნების შედარებით განვითარებას, პირადი ღირსების, თავისუფლების გრძნობებისა და ა. შ. მეტ განვითარებას. თუ მაგალითად ინგლისელებისათვის ტრადიციას, ის რომ მთავრობის შექმნაში, პოლიტიკის (საშინაო და საგარეო) განხორციელებაში იგი რამენაირად (მის მიერ არჩეული დეპუტატების მეშვეობით) მონაწილეობდეს², მაგალითად ჩინელებისათვის ასეთი

¹ მითუმეტეს, რომ ამას ხელს უწყობს, აგრეთვე, იაპონიის ისტორიული ტრადიციებიც. ამ წხრივ კონტრასტი აღნიშნულ ხალხსა და ინდოელებს შორის ძალზე მკვეთრია. სხვათა შორის ა. ტოინბი თავის წიგნში „America and the World Revolution...“ (New York, 1968), ლაპარაკობს რასობრივი უპირატესობის გრძნობასა და შოვინიზმზე, რაც ახასიათებს ამერიკელ (აშშ) პოლიტიკოსებს, იდეოლოგებსა და ობიექტებს. ეს გრძნობა, მისი აზრით, ძალიან უწყობს ზელს აშშ-ის ოზოლაციას დანარჩენი ქვეყნებისაგან და საერთოდ ხელს უშლის კაცობრიობის ნორმალურ მსვლელობას.

² სხვათა შორის ინგლისელების ხასიათსა და ტრადიციებზე იხ. რუს ჟურნალისტ ვ. ოსიპოვის წიგნი «Британия глазами русского», М., 1976. მათი და ფრანგების ხასიათებისა და ტრადიციების კონტრასტულობაზე კარგად წარდა ცნობილი ფრანგი იუმორისტი პ. დანიზოსი წიგნში „მაიორ ტომპსონის ჩანაწერები“.

ტრადიცია უცნობია. ყოველივე ამის მიზეზი კი რასა როდია, როგორც ამას ხშირად მიუთითებენ ბურჟუაზიული ეთნოფსიქოლოგო-სები, არამედ შესაბამისი ხალხების (ინგლისელებისა და ჩინელების) ისტორია. ასევე ითქმის ტრადიციების შესახებ სამართლის განვი-თარებაში.

ისევე როგორც სახელმწიფო და სამართალი, რელიგია, წარ-მოიშობა რა განსაზღვრულ ეკონომიკურ და სოციალურ ბაზისზე, თავის მხრივ გარკვეულ გავლენას ახდენს საზოგადოების, ეთნოსის განვითარებაზე. მისი ასეთი როლი მით უფრო დიდია, რამდენადაც მასების ცნობიერების ძირითად, გაბატონებულ ფორმას სწორედ რელიგია წარმოადგენს. მართო თანამედროვე მსოფლიო-ისტორი-ულ ვითარებას რომ შევხვთ, ქრისტიანობის, ისლამის, ბუდიზმისა და სხვ. როლები აღნიშნულის მხრივ ერთნაირი როდია.

ეთნოსის ფსიქიკაზე გარკვეულ ზეგავლენას ახდენს, აგრეთვე, მისი თვითშეგნება, თვითშეგნება. თავისთავად უკანასკნელის შეს-წავლა უფრო ცოდნის სხვა დარგების (ისტორიოგრაფია, ფილოსო-ფია და სხვ.) შიგნით ხდება, მაგრამ ამა თუ იმ ეთნოსის ფსიქოლო-გიის, მისი წევრების ქცევის („განსოვდეს ვისი გორისა ხარ!“) შეს-წავლა აღნიშნული მომენტის გათვალისწინების გარეშე შეუძლე-ბელია. ამდენად, აღნიშნული მოვლენის გააზრება საჭიროა ეთნო-ფსიქოლოგიური კვლევა-ძიებისათვისაც.

ისევე, როგორც ცვალებადობას განიცდის სოციალურ-ეკონო-მიკური, პოლიტიკური და სხვ. სისტემები, ასევე იცვლება ეთნოსის ხასიათი და ფსიქოლოგია საერთოდ. მის მატარებელთა შესახებ ვერ ვიტყვით, რომ მათ კარგად მიესადაგებოდეს ჩვენი პოეტის სიტყვე-ბი: „მე იგივე ვარ მარად და მარად“ ანდა „შავთა დოთ ვერა შესცვალეს მის გული ანდამატისა“ (ეს ითქმის, რა თქმა უნდა, „კარგ დროთა“ შესახებაც). ფეოდალიზმის ეპოქის ფრანგების ჟა-სეულობათა სკალა სულ სხვაგვარი იყო, რაც აისახა ამ ეპოქის ფრანგების აზროვნებასა, ქცევებსა და მოქმედებებში (მოვი-გონოთ თუნდაც ა. დიუმას ნაწარმოებები). მაგრამ რევოლუციის შემდეგ, წვრილი ბურჟუაზიის მნიშვნელოვანი განვითარების კვალო-ბაზე (მათ შორის გასათვალისწინებელია გლეხთა საკუთრების გან-ვითარება მემამულეთა მიწების კონფისკაციის ხარჯზე), ფრანგების ფსიქოლოგიაც საკმაოდ შეიცვალა (მხატვრულ ლიტერატურას რომ დავქერდეთ, მოვიგონოთ, მაგალითად, ო. ბალზაკის ან გი დე მო-

პასანის შემოქმედება). თუ წინამავალ ფეოდალურ ეპოქაში ფრანგი ხალხის დიდი უმეტესობა (გლეხკაცობა) ნატურალური ან წვრილი სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობების პირობებში ცხოვრობდა და მის გაბატონებულ ნაწილს შეადგენდა ფეოდალთა კლასი ამ ფორმაციის ფასეულობითი ორიენტირებითა და ორიენტაციებით, ისე რომ ფეოდალიზმის მორალური კოდექსი გარკვეულად აისახებოდა ხალხის მასებზედაც, ახალ და უახლეს დროში ვითარება საგრძნობლად შეიცვალა. საზოგადოების გაბატონებულ ნაწილად იქცა ბურჟუაზია, რომლის ფასეულობითი სისტემა, რა თქმა უნდა, ხალხის ფართო მასებზეც აისახა. სწორედ ისევე, როგორც ხშირად გაბატონებული კლასის იდეოლოგია მთელი საზოგადოების გაბატონებულ იდეოლოგიად იქცევა ხოლმე, ასევე პირველის მორალური წარმოდგენები, ქცევის ნორმები, მოქმედებანი და სხვ. დანარჩენი მოსახლეობის ფართო მასებზეც ვრცელდება¹. ასე რომ, მომავალ განვითარებულ უკლასო საზოგადოებას ამმიმართებით დიდი ნაშთების გადალახვა მოუხდება მთელი მსოფლიო მასშტაბით.

ჩვენ შევხებით იმ ფაქტორებს, რომლებიც მოქმედებენ საზოგადოების როგორც ცალკე აღებული, ჩაკეტილი სისტემის შიგნით. მაგრამ, თუ უწინაც კი იშვიათი იყო ეთნოსი, რომელიც კავშირ-ურთიერთობაში არ იყო სხვასთან და არ განიცდიდა მის ზეგავლენას, მით უფრო მეტად ითქმის ეს დღევანდელი სიტუაციის მიმართ (ნამდვილად მსოფლიო ისტორია, როგორც უკვე აღვნიშნავდით, კაპიტალიზმის გენეზისის ხანიდან დაიწყო). ეს კავშირ-ურთიერთობანი თუ, ერთი მხრივ, ხელს უწყობდა კულტურული (ტერმინის ფართო მნიშვნელობით) მიღწევების გავრცელებას, მეორე მხრივ, იწვევდა ომიანობას, ერთი ეთნოსის მიერ სხვათა დაპყრობას. აგრესიული მეზობლის არსებობა ერთი მხრივ აკაუჭებდა ამა თუ იმ ეთნოსს,

¹ თანამედროვე ინგლისელი მწერალი ე. ფორსტერი სწორად შენიშნავდა, რომ თანამედროვე ინგლისელების ხასიათი თავის საფუძველში ბურჟუაზიულია და ამას იგი ხსნის იმით, რომ XVIII საუკუნის ბოლოდან მოყოლებული, ინგლისის საზოგადოების გაბატონებულ კლასს წარმოადგენს ბურჟუაზია. ფხიზელი კჟუა-გონება, სიფრთხილე, გერგილიანობა, წესიერება, წარმოსახვის არქონა, ფარისევლობა, რა თვისებებიც ყველგან დამახასიათებელია ბურჟუაზიისათვის, ინგლისში მთელი 150 წლის განმავლობაში, ბურჟუაზიის გაბატონებულობის გამო, ეროვნულ ნიშან-თვისებებად იქცა. იხ. მ. M. Форстер, Избранное, М., 1977, с. 283.

ამჭიდროვებდა მის შემადგენელ წევრებს¹, მაგრამ, მეორე მხრივ, დამარცხების შემთხვევაში ხშირად მასში დემორალიზაციასა და აპათიას იწვევდა. ადრე თუ გვიან, ხელსაყრელი შინაგანი და საგარეო ცვლილებების პირობებში, ხდებოდა ძვრებიც დაპყრობილი ეთნოსის ფსიქიკაში. შექმნილი ეთნოფსიქოლოგიური სიტუაცია შეიძლება დახასიათდეს უკვე სიტყვა „შემართებით“. გამარჯვების შემთხვევაში კი ხალხს ხშირად ისეთნაირივე მორალური აღმაფრენა ახასიათებს, როგორც დამპყრობთაგან თავისუფალ ხალხს — სოციალურ-პოლიტიკური რევოლუციის პირობებში.



საზოგადოების, ეთნოსის ცხოვრება მრავალი მხარის ერთობლობას წარმოადგენს². აქედან გამომდინარე, ეთნიკური ფსიქოლოგია, — განსაკუთრებით ეროვნული, — რთული სტრუქტურის მქონეა. სხვადასხვა ეთნოსის დამოკიდებულება შრომის, ტექნიკისა და ტექნოლოგიის განვითარების, აღებ-მიცემობის, დაგროვების, სახელმწიფოს, რელიგიის, წარსულის, შექმნილი ფასეულობებისადმი³ და სხვ. არაა ყოველმხრივ ერთნაირი. ეს ითქმის თვით ერთი

¹ ამაზე მიუთითებდა ფ. ენგელსი. ეს აზრი გამოთქვა ჟურნალ „Проблемы мира и социализма“-შიც: „უცხოური ჩაგვრა ისევე, როგორც სხვა ყოველი გარედან თავმოხვეული ძალადობის ფორმები, როგორც წესი, იწვევს ეროვნული სულის შემჭიდროვებას, ეს უეჭველია“, იხ. „ПМС“, 1981, №9, გვ. 79.

² ეთნოსის ფსიქიკა და საერთოდ მსოფლმხედველობა აისახება ენაში (ამის შესახებ იხ. მაგალითად ა. ფრანგიშვილის ნაშრომი „ადამიანის ფსიქოლოგიური ცოდნის ისტორიიდან საქართველოში“, თბილისი, 1959), მათ შორის ტოპონიმიკასა და ეთნონიმიკაში. უკანასკნელის საილუსტრაციოდ მოვიტანთ შემდეგ მაგალითებს. ჩიწელები თავიანთ ქვეყანას უწოდებენ „ცისქვეშეთს“, კორეელები — „დილის სივრცის (ან სიმშვიდის) ქვეყანას“, იაპონელები — ამომაველი მზის ქვეყანას“, კორეელები კი თავიანთ თავს უწოდებენ „ლუორავეტლან“ (ნამდვილ ადამიანებს). აქ მორტილი მაგალითები გარკვეულ შტრახებს წარმოადგენს ამ ხალხების ეთნიკური ავტოსტერეოტიპებისათვის.

³ რუსი ფილოსოფოსი გ. შპეტეი შენიშნავდა: „შესაძლოა არაფერში ისე ნათლად არ გვლენდებოდა საღის ფსიქოლოგია, როგორც მის მიმართებაში მის მიერვე შექმნილი სულიერი ფასეულობებისადმი“. იხ. მისი „Введение в этническую психологию“, вып. I, М., 1927, с. 108.

და იმავე სოციალურ-ეკონომიკური ფორმაციის საფეხურზე მდგომი ხალხების ეთნოფსიქოლოგიაზე. მით უფრო მეტად შეიძლება ამის თქმა ხალხებზე, რომლებიც განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე (ფორმაციებზე) იმყოფებოდნენ და იმყოფებიან, რომლებიც გადიოდნენ სხვადასხვანაირ ისტორიულ გზებს.

ესა თუ ის ნიშან-თვისება (მითუმეტეს შრომა) რასაკვირველია, ყველა ხალხისათვის იყო და არის დამახასიათებელი. მაგრამ ჩვენ აქ საქმე გვაქვს აღნიშნული თვისებების მეტ-ნაკლებობასთან, გარკვეულ იხტენსიურობასთან. ბუნებრივი პირობების გარდა, ამაში თავის როლს თამაშობდა შესაბამისი სოციალურ-ეკონომიკური გარემო (კაპიტალიზმი ბევრად უფრო მეტად, ვიდრე ფეოდალიზმი და ა. შ.). მაგალითად, თუ სტუმართმოყვარეობა ყველა ხალხს ახასიათებს, ქართველებში ეს ნიშან-თვისება უფრო მკვეთრად არის გამოხატული. ასევე იუმორიც, უეჭველად, ადამიანთა მოღვმისათვის არის დამახასიათებელი, მაგრამ აქაც მეტ-ნაკლებობა შეინიშნება. საყოველთაოდ არის ცნობილი ფრანგებისა და ინგლისელების იუმორი¹, მაგრამ იგივეს ვერ ვიტყვით გერმანელებზე, ნორვეგიელებზე და ა. შ. ამასთანავე მთელი რიგი ნიუანსებია, რითაც ფრანგული იუმორი განსხვავდება ინგლისურისაგან (ეს საკითხი სპეციალურ შესწავლას მოითხოვს). იგივე ითქმის, აგრეთვე, ამა თუ იმ ხალხის მუსიკალურობის შესახებ. მართალია, ემოციებით ყველა ეთნოსის შემადგენელი წევრები არიან დაჯილდოებულნი (ეს თვისება, როგორც ცნობილია, ჩანასახოვანი სახით მაღალორგანიზებულ ცხოველებთანაც კი გვხვდება), იტალიელებზე მიმატებულ ემოციურობის შესახებ ეს ითქმის უფრო მეტად, შვედებზე—უფრო ნაკლებად და ა. შ. ზუსტად იგივეს თქმა შეიძლება ტემპერამენტის მიმართ, რაშიაც თავის როლს ასრულებს ამა თუ იმ ხალხის გარემომცველი ბუნებრივი პირობებიც.

თუ შრომის იარაღების კეთება და გამოყენება არსებითი ნიშან-თვისებაა Homo sapiens-ის სახეობისათვის, უწინ, დროის უზარმაზარი მონაკვეთების მანძილზე, ადამიანები სჯერდებოდნენ მათს ძველ ფორმებს; ამ იარაღების ერთი და იმავე სახით კეთება და გამოყენ-

¹ თავის მხრივ, ამ ხალხებში შექმნილია, იუმორის ძლიერი ტრადიცია. მისი მიხედვით, იუმორის თვისება ადამიანში დიდად ფასობს.

ნება მათთვის. ტრადიცია იყო (საერთოდ ტყუილად როდი უწოდებენ ამ საზოგადოებას, ისევე როგორც სხვებსაც, ტრადიციულს). მაგრამ კაპიტალიზმის ხანის და განსაკუთრებით მანქანური პერიოდის ვითარებაში მდგომარეობა ამ მხრივ არსებითად შეიცვალა. შესაბამისად შეიცვალა ამ თვალსაზრისით, მაგალითად, ინგლისელთა ხასიათიც.

ძალიან ბევრ ეთნოსს ახასიათებს მისწრაფება წარმოიდგინოს და წარმოადგინოს თავისი თავი სხვებზე მაღლა მდგომად (ესეც თავისებური ეთნოცენტრიზმის გამოვლინებაა). მაგრამ ამაშიც მეტნაკლებობა შეინიშნება. ჩინელებისათვის და ძველი ბერძნებისათვის ეს თვისება ჭარბად იყო დამახასიათებელი. თუ ძველ ბერძნებს ამის გარკვეული საფუძველი მაინც გააჩნდათ, მაგალითად XV—XIX სს. ჩინელების წარმოდგენა თავიანთ სამშობლოზე, როგორც სამყაროს ცენტრზე (გეოგრაფიული და კულტურული თვალსაზრისით), მოკლებული იყო სერიოზულ საფუძველს.

დასასრულ, ეთნიკური, ეროვნული ხასიათი, ფსიქოლოგია, როგორც ეს უკვე მითითებული იყო თვით მარქსისტულ აზროვნებაშიც, აისახება სულიერი შემოქმედების სხვადასხვა მხარეში. ამჯერად ჩვენ მხოლოდ ხელოვნებაზე შევჩერდებით, როგორც ცნობილი მექსიკელი მხატვარი დ. სიკეიროსი აღნიშნავდა: „ეროვნული სპეციფიკა გარდაუვალად შეადგენს ყოველი გამოჩენილი ნაწარმოების საფუძველს როგორც გამომსახველობით ხელოვნებაში, ისე ხელოვნების ყველა დანარჩენ დარგში. ყველა ერისა და დროის მხატვრული შემოქმედების ისტორია იმას ამტკიცებს, და არავითარი საფუძველი არა გვაქვს ვამტკიცოთ თითქოს ამ წინამძღვარმა ჩვენს დროში თავისი მნიშვნელობა დაკარგა“¹. ამ საკითხზე მსჯელობისას ჯერ უნდა გამოვდიოდეთ ეკონომიკური და სოციალური ვითარებიდან და შემდეგ ადამიანებიდან, რომლებიც ამ ვითარებების პროდუქტები არიან. მათი ფსიქოლოგია ბევრ რამეს გვიხსნის სულიერი შემოქმედების სხვადასხვა მხარის გაგებაში.

¹ იხ. ავტორის სტატია: „Национальное своеобразие в искусстве“, „Искусство“ 1958, № 8, გვ. 14. ამ საკითხის შესახებ იხ. Л. Даниленч, О национальном и интернациональном в советской музыке, „Советская культура“, 20.IV. 1972; Д. С. Лихачев, Заметки о русском, „Новый мир“, 1980, 3; N N. Peusner, The Englishness of English Art, L., 1955.

ერთი სიტყვით, ხალხები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან გარკვეულ თვისებათა ინტენსივობის მეტ-ნაკლებობით, მაშინ როდესაც ეს თვისებები საერთოდ ყველა ხალხს ახასიათებს. ეს მეტ-ნაკლებობა ითქმის თვით ერთი სოციალურ-ეკონომიკური ფორმაციის ფარგლებში. იგივე ითქმის (კვლავ ერთი ფორმაციის შიგნით) ისტორიული განვითარების თავისებურებების შესახებაც. ამდენად, ერთმანეთისაგან განსხვავებულია მათი ეთნოფსიქოლოგიის სტრუქტურა. ეს განსხვავებულობანი მით უფრო მეტია ვერტიკალურ სიბრტყეში, ე. ი. სხვადასხვა ფორმაციების განმასახიერებელ ხალხთა შორის. საერთოდ ეს (ეთნიკური ფსიქოლოგია) ერთ-ერთი ფაქტორია, რაც ამა თუ იმ ხალხში თავისებურად ამოდიფიციერებს ზოგად-ისტორიულ კანონზომიერებებს, ისტორიულ აუცილებლობას.

თუმცა ეკონომიკური და სოციალური (ვიწრო აზრით) განვითარების მხრივ მთელი პლანეტის მასშტაბით მძლავრად გაიშალა ნიველირების პროცესები, მაგრამ ამ მხრივ უნიფიკაციის მიუხედავად, განსხვავებულობანი სულიერ კულტურაში, ეროვნულ ხასიათსა და საერთოდ ეროვნულ ფსიქოლოგიაში კვლავაც დიდხანს დარჩება. თვითონ ვ. ი. ლენინიც კი მიუთითებდა, რომ ეროვნული განსხვავებულობანი კიდევ ძალიან, ძალიან დიდხანს დარჩება მას შემდეგაც კი, რაც თითქოსდა პროლეტარიატის დიქტატურა განხორციელდება მთელი მსოფლიოს მასშტაბით¹. (ამ განსხვავებულობებში პირველ რიგში იგულისხმება, რასაკვირველია, ეროვნული ფსიქოლოგია).

ეს განსხვავებულობანი, რომლებიც არსებობდა და იარსებებს ეროვნულ ხასიათში, ყოველთვის აისახებოდა და აისახება შესაბამის ტრადიციებში², როგორც შეგნების, ისე ქცევის მხრივ. მათგან დადებითი ტრადიციების შენახვა-შენარჩუნება, მათი გამდიდრება ახალ პირობებში ერის ცხოვრების მნიშვნელოვანი მხარე იყო, არის და იქნება. ეს მომენტი ისევე, როგორც ღღეს, მომავალშიც კიდევ უფრო გაამრავალფეროვნებს დედამიწელთა ცხოვრებას, სულიერ შემოქმედებას, უფრო საინტერესოს გახდის სხვა-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 31, გვ. 97—98.

² სწორად მიუთითებს ვ. გოგუაძე, რომ „ქართული ტრადიციების ფილოსოფიურ-ფსიქოლოგიური შესწავლა იმპედროულად ნიშნავს ქართული ხასიათის შესწავლას“. იხ. მისი „ერი გულადი, პურადი“, 1977, გვ. 8.

დასხვა ერების ურთიერთობას, ხელს შეუწყობს მათი კულტურების ურთიერთგამდიდრებას. რ. გამზათოვის ხატოვანი თქმისა არ იყოს, როგორც მირიადი ვარსკვლავით მოქედილი ცა ბევრად უფრო შიშხიდველია, ვიდრე ეს იქნებოდა ერთი გიგანტური ვარსკვლავის არსებობის პირობებში, ასევე მრავალი ერთ დასახლებული ჩვენი პლანეტა ბევრად უფრო საინტერესო არის და იქნება, ვიდრე ერთი ახალი გიგანტური ეთნოსის არსებობის პირობებში.

§ 4. მრის ჩამოუალიზების საკითხი

„ვერავინ ვერ ხედავდა შუა საუკუნეებში გადაღებულ დიდ ნაბიჯებს — ევროპის კულტურული სფეროს გაფართოებას, დიდი, სიცოცხლისუნარიანი ერების წარმოშობას ერთიმეორის მეზობლად“.

ფრ. ენგელსი.

ი. ბ. სტალინის „მარქსიზმი და ნაციონალური საკითხის“ საფუძველზე, ასევე ვ. ი. ლენინის შეხედულებების წყალობით, საბჭოურ მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში მტკიცედ დამკვიდრდა სტერეოტიპი, რომ ერი წარმოიშობა მხოლოდ ეკონომიკის მაღალი განვითარების ბაზაზე, ე. ი. კაპიტალიზმის პირობებში. თავისთავად იგულისხმებოდა რომ ზუსტად იგივე შეხედულებიანი იყვნენ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი. მართლაც, მარქსიზმის კლასიკოსთა ნააზრევში ჩვენ ვხვდებით ორ ადგილს (ნაშრომებში „კომუნისტური პარტიის მანიფესტი“ და „გლეხთა ომი გერმანიაში“), სადაც ერების წარმოქმნა დაკავშირებულია კაპიტალიზმის წარმოშობასთან. მაგრამ ეს სულაც არ არის საკმარისი; იმისათვის, რომ გავიგოთ კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის აზრი ერის წარმოშობის თაობაზე, საჭიროა, გავითვალისწინოთ აღნიშნულ საკითხზე მათი შეხედულებების მთელი კონტექსტი, თვალი გავადევნოთ იმას, დარჩენენ ისინი ამავე თვალსაზრისზე თუ მათმა შეხედულებამ პრობლემის შესახებ თვალსაჩინო ევოლუცია განიცადა (მკითხველებს შევახსენებთ, რომ მარქსიზმის კლასიკოსების ეს ნაშრომები შეიქმნა 1847—48 და 1850 წლებში). თვით „კომუნისტური პარტიის მანიფესტში“ ვკითხულობთ, რომ კაპიტალიზმის ეპოქაში ადგილი აქვს ერების (აქ იგულისხმება წინაკაპიტალისტური წარმოების წესების მქონენი)

ყოველმხრივ. კავშირ-ურთიერთობასა და ყოველმხრივ დამოკიდებულებას ერთმანეთისაგან, რომ კაპიტალიზმი ცივილიზაციისაქენ მიჰყვანებს ყოველ ერს, თვით უაღრესად ბარბაროსულსაც კი (შევნიშნავთ, რომ „ბარბაროსობაში“ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი გულისხმობდნენ საზოგადოებებს, მათ შორის აზიური წარმოების წესის მქონეთ, სადაც მიწაზე კერძო საკუთრება არ იყო განვითარებული) და რომ აღნიშნული სოციალურ-ეკონომიკური ფორმაცია აიძულებს ყველა ერს, ბურჟუაზიული წარმოების წესი შეითვისოსო¹ (ე. ი. აქაც ჩანს, რომ მათი შეხედულებით ერი შეიძლება არსებობდეს კაპიტალიზმის გარეშეც).

ამ და შემდგომი პერიოდების შემოქმედებაში კ. მარქსი და ფ. ენგელსი არაერთგზის აღნიშნავდნენ ერების არსებობას აღმოსავლეთ ევროპასა და აზიაში კაპიტალისტური წარმოების წესის გარეშე და მანამდე. ეს გარემოება უკვე აღინიშნა საბჭოურ მეცნიერებაში (მაგალითად ს. ტ. კალტახიანის მიერ)². მაგრამ, ამავე დროს, მიუთითებენ, რომ ტერმინი „ერი“ მათ მიერ თითქოს ხალხის, ეთნოსის მნიშვნელობით იხმარებოდა. ს. ტ. კალტახიანის ამ მოსაზრებას იმეორებს ა. სურგულაძეც, რომელიც წერს: „მარქსისა და ენგელსის შრომებში ერი ზოგჯერ მონათმფლობელური და ფეოდალური ფორმაციების მიმართაც იხმარება, მაგრამ ეს იმას ნიშნავს, რომ ისინი ერთმანეთისაგან არ განასხვავებდნენ ერსა და ეროვნებას. მარქსსა და ენგელსს, როცა ისინი წინაკაპიტალისტური ეპოქების „ერებზე“ ლაპარაკობდნენ, მხედველობაში ჰქონდათ ერი, როგორც ეთნიკური ერთობა, რაც, ცხადია, ერების ჩამოყალიბებამდე შეიქმნა. ხალხთა ეროვნული თავისებურებანი აღმოცენდებიან უფრო ადრე, ვიდრე ერები ამ სიტყვის თანამედროვე გაგებით“³. ჩვენ კი ვფიქრობთ, რომ მარქსიზმის კლასიკოსების შეხედულებებში ერის შესახებ ტერმინოლოგიური უზუსტობანი არ არსებობს. ამაში კი კეშმარიტების მაძიებელი მკითხველი ადვილად დარწმუნდება განსაკუთრებით ფ. ენგელსის ნააზრევის წარმოჩენით.

1 იხ. კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, 1950, გვ. 15—16.

2 იხ. მისი სტატია „К вопросу о понятии нации“, ჟურნალში „Вопросы истории“, 1966, № 6.

3 იხ. ავტორის სტატია „ქართული ერის ჩამოყალიბების შესახებ“, „მაცნე“, 1967, №5, გვ. 345.

ფრიდრიხ ენგელსი თვლიდა (იხ. მისი ნაშრომი „ფეოდალიზმის დაშლისა და ეროვნული სახელმწიფოების წარმოშობის შესახებ“, დაწერილია 1870-იან წლებში), რომ მეცხრე საუკუნისათვის დასავლეთ ევროპაში ჩამოყალიბდნენ ხალხები¹ (nationalities), რომლებიც ერების ჩამოყალიბების თავდაპირველ ფაზას წარმოადგენდნენ. უფრო მოგვიანებით, 1884 წელს დაწერილ ნაშრომში — „ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა“ — ვკითხულობთ: „... რაგინდ უნაყოფოდაც უნდა გვეჩვენებოდეს ეს ოთხასი წელიწადი (იგულისხმება პერიოდი, 476 წლიდან მოყოლებული IX საუკუნის შუა ხანებამდე — გ. ყ.) ამ პერიოდმა ერთი დიდი შედეგი დაგვიტოვა: თანამედროვე ეროვნებანი“². აღამიანთა გარკვეული მასები, ენგელსის მიხედვით, ერთ ხალხად შეკავშირდნენ ჯერ საერთო ენის გარშემო: ჩრდილოელი ფრანგები, სამხრეთელი ფრანგები, გერმანელები. თუ რამდენად არამყარი იყო აღამიანთა მასების გაერთიანება საერთო სახელმწიფოს შიგნით, მაგრამ საერთო ენის გარეშე, ეს, ენგელსის აზრით, კარგად გამოჩნდა ლოთარინგიის სამეფოს მაგალითზე (წარმოიშვა 843 წელს), რომელიც სწრაფად დაიშალა. ამ პერიოდიდან ხალხები (nationalities) იწყებენ გადაზრდას ერებად (nations), რაშიც დიდი წვლილი შეიტანა სამეფო ხელისუფლებამ. ეს უკანასკნელი, ენგელსის აზრით, იყო წარმომადგენელი ფორმირებადი ერისა მემბოხე ვასალურ სახელმწიფოებად დაშლილობის საპირისპიროდ. ენგელსის აზრით, ამ პერიოდიდან იწყება დასავლეთევროპელი ხალხების გადაზრდა ერებად.

ფეოდალიზმის განვითარების მეორე პერიოდში (XI—XV საუკუნეები) მომდინარეობდა ერების ჩამოყალიბების ინტენსიური პროცესი. ამ ხანაში ნათლად გამოიკვეთა იტალიელი, ფრანგი, ესპანელი, გერმანელი, ინგლისელი და ა. შ. ერების იერსახე, წარმოიშვნენ ეროვნული სახელმწიფოები (იხ. ფ. ენგელსის აღნიშნული ნაშრომი „ფეოდალიზმის დაშლისა... შესახებ“). მოგვიანებით, 1886 წელს დაწერილ ნაშრომში — „ლუდვიგ ფოიერბახი და გერმანული კლასიკური ფილოსოფიის დასასრული“ — ენგელსი საე-

¹ ჩვენ მიგვაჩნია რომ ქართული ტერმინი „ეროვნება“ ეთნოსის განსაზღვრული ფორმის გამოსახატავად ძალზე ხელოვნურია, ამიტომაც მის მაგივრად ვხმარობთ. „ხალხს“.

² იხ. კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, ჩრეული ნაწერები, ტ. II; გვ. 365—366.

სებით ნათლად აღნიშნავდა, რომ „ვერავინ ვერ ხედავდა შუა საუკუნეებში წინ გადადგმულ დიდ ნაბიჯებს — ევროპის კულტურული სფეროს გაფართოებას, დიდი, სიცოცხლისუნარიანი ერების წარმოშობას ერთიმეორის მეზობლად“¹.

ზემოაღნიშნულიდან, ვფიქრობთ, ადვილად შესამჩნევია ის გარემოება, რომ ფ. ენგელსი ტერმინ „ერს“ ხმარობდა საცესებით *explicitè* და მისი შემვეობით იგი გამოხატავდა უფრო მაღალ ეთნო-სოციალურ ფორმას, ვიდრე ხალხია (*nationalität*).

ვინც იზიარებს იმ თვალსაზრისს, რომ ერის ისეთი „ელემენტები“, როგორიცაა ენის, ტერიტორიის, კულტურის, ფსიქიკური წყობის ერთობა, წარმოიშვა საუკუნეების სიღრმეში, ხოლო ეკონომიკური ერთობა კი — მხოლოდ კაპიტალიზმის პირობებში, დიდი სიძნელის წინაშე დგანან თვით ისტორიული მატერიალიზმის ამოსავალი დებულების მიმართ. მაგალითად, მეთორმეტე საუკუნის საქართველოში ადგილი ჰქონდა ენის (სალიტერატურო) ერთობას, ერთიანი ტერიტორიისა და კულტურის არსებობას, საერთო ეთნიკურ (ჯერაჯერობით დავჯერდებით ამ ტერმინს) თვითშეგნებას, სახელმწიფოს, სამართალს და ა. შ. ყოველივე ეს, ვიმეორებთ, უთუოდ არსებობდა და ამაში არავინ არ ეჭვობს. მაგრამ ეკონომიკური ცხოვრების ერთობა ჩვენში თითქოს გაჩნდა მხოლოდ მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, კაპიტალიზმის განვითარების კვალდაკვალ და კვალობაზე. მაგრამ ისტორიული მატერიალიზმის ძირითადი პრინციპიდან თუ ამოვალთ, ძნელია, ასეთი მსჯელობის ქეშმარიტება ვირწმუნოთ. არსებობდა მთელი რიგი ზედნაშენური მხარეები, სისტემები, მაგრამ არ არსებობდა ეკონომიკური ბაზისი, რომელიც გაჩნდა... შვიდი საუკუნით უფრო გვიან, XIX საუკუნეში! ჩვენ ქვემოთ შევჩერდებით იმაზე, თუ როგორ უნდა იქნეს გაგებული ისტორიის მატერიალისტური კონცეფცია ერის გაგების საკითხში.

ახლა მივმართავთ უშუალოდ დიდ ისტორიულ ფაქტებს.

თუ დასავლეთ ევროპის ისტორიულ სინამდვილეს გავითვალისწინებთ, ადვილად შევამჩნევთ, რომ ადრეული შუასაუკუნეების (V—X სს.). მანძილზე იქ ერების არსებობის მტკიცება შეუძლებელია.

¹ იხ. კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, გვ. 450. სხვათა შორის, ფ. ენგელსის შეხედულებით შუა საუკუნეების ბოლო მოდიოდა XV საუკუნეზე, იხ. „ზუნების დიალექტიკა“, 1954, გვ. 196—198.

ლია. დასავლეთ რომის იმპერიის დაცემა გიგანტური სოციალური კატაკლიზმი იყო, რაც აისახა ეთნიკურ ევოლუციაშიც. ამ კრაზისის ქამს, როგორც ფ. ენგელსი წერდა, „ახალი ერების ელემენტები ყველგან იყო გაბნეული, მაგრამ არსად ჩანდა ძალა, რომელიც შეძლებდა ამ ელემენტების ახალ ერებად შედუღებას“¹.

იმპერიის მოწინავე ეკონომიკურ ცენტრებში ხდებოდა თავისუფალი საზოგადოებისა და თვით ყოფილი მონების ეთნიკური კონსოლიდაცია, რაც უწინ, მონათმფლობელური ფორმაციის აღმავლობის ქამს, გამოირიცხებოდა. ეს პროცესი დაჩქარდა ბარბაროსი ხალხების შემოსევების წყალობით. ესენი კი, ეთნიკური ევოლუციის თვალსაზრისით, იმყოფებოდნენ ტომთა კავშირებისა და მათი ხალხებად განვითარების ფაზაში. IX საუკუნისათვის, როგორც უკვე მიუთითებდით, ეთნიკური სიტუაციის სურათი უკვე გამოიკვეთა, ევროპის სინამდვილეში გაჩნდნენ ხალხები, რომელთა ერებად მიჩნევა შეუძლებელია. მაგალითად, მომავალი საფრანგეთის ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა ორი ხალხი: ჩრდილოელი და სამხრეთელი ფრანგები (პროვანსელები), ინგლისში (შოტლანდიისა და უელსის გამოკლებით) — ანგლო-საქსები, რომლებიც XI საუკუნეში დაიპყრეს ფრანკო-ნორმანებმა. ეთნიკური კონსოლიდაცია უფრო შორს წავიდა გერმანიაში. ამის მიზეზი იყო ამ ქვეყანაში მოსახლე ხალხთა ახლო ეთნოგენეტიკური ნათესაობა, საერთო სახელმწიფო, ეთნიკური თვითშეგნება და ა. შ.

XI საუკუნიდან მოყოლებული, დასავლეთ ევროპის სინამდვილეში ადგილი ჰქონდა ეკონომიკურ პროგრესს, ხდებოდა სოფლის მეურნეობისაგან ხელოსნობის, ხოლო ამ უკანასკნელი დარგისაგან — ვაჭრობის გამოყოფა. შესაბამისად ჩნდებოდა მრავალი ქალაქი, ვითარდებოდა კომუნიკაციები თითოეული ქვეყნის შიგნით და ქვეყნებს შორის, უკანასკნელთა შორის მნიშვნელოვან შუამავალ როლს ასრულებდა ვაჭართა ფენა. ჩამოყალიბების გზაზე მდგარი ეთნოსების ასეთი კონტაქტები ხელს უწყობდა ეროვნული თვითშეგნების განვითარებას. სწორი იყო ო. ბაუერი, რომელიც ამის თაობაზე წერდა: „ეროვნული თვითშეგნების წინამძღვარს

¹ კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, გვ. 357.

წარმოადგენს უცხო ხალხის ნაცნობობა... ამიტომაც ეროვნული თვითშეგნება ყველაზე სწრაფად უჩნდება ვაჰარს, ჯარისკაცს, მუშას, რომლებიც უცხო ქვეყნებში არიან გადატყორცნილნი; იგი განსაკუთრებით მომიჯნავე ოლქებში არის განვითარებული, სადაც ერთმანეთს ხვდება რამდენიმე ხალხი¹.

რა ფაქტორია გადაწყვეტი მიყვანებალი ერის წარმოშობის დასადასტურად?

ამა თუ იმ ერის ან ხალხისადმი ინდივიდის კუთვნილებას მრავალი ფაქტორი განსაზღვრავს — ენა, რასა, ერთიანი ისტორია, რელიგია (ცხადია, მორწმუნეობის ფართოდ. გავრცელების პირობებში), საერთოდ კულტურა, სახელმწიფო და სხვა. ყველა ეს ფაქტორი, ერთად აღებული, განსაზღვრავს ადამიანის კუთვნილებას ამა თუ იმ ეთნოსისადმი, მის ჩართულობას მოცემულ ეთნიკურ ერთობაში. მაგრამ თითოეული ამ ფაქტორთაგანი, მიუხედავად დიდი მნიშვნელობისა, საკმაოდ ხშირ შემთხვევაში მაინც ვერ მიგვითითებს ინდივიდის კუთვნილებაზე თავისი ერის ან ხალხისადმი.

საყოველთაოდ გავრცელებული შეხედულებით, თითქოს ენაა ის ფაქტორი, რომელიც უცილობლად მიგვანიშნებს ინდივიდის კუთვნილებას ამა თუ იმ ეთნოსისადმი. რა თქმა უნდა, ხშირად ასეა, მაგრამ გვხვდება სიტუაციები, როცა ენის ფაქტორით ინდივიდის ეთნიკური კუთვნილების განსაზღვრა შეუძლებელი ხდება. ინგლისურ ენაზე მეტყველებენ საკუთრივ ინგლისელები, ამერიკელები (ჩრდილოამერიკელები) ავსტრალიელები, ახალზელანდიელები. და სხვა რასის ერები და ხალხები. ასევე მრავალი ერი და ხალხი ლაპარაკობს ესპანურსა და არაბულ ენებზე. რუსული ენა ფართოდ იწერებოდა საბჭოთა კავშირის ბევრ ხალხში.

ზოგჯერ ენის მეშვეობით ძნელია დადგინდე' ეთნიკური კუთვნილება თვით ერთი ერის შიგნიდან. კი. მაგალითად, ალზასელები და ბრეტონელები ლაპარაკობენ შესაბამისად გერმანულ და ბრეტონულ ენებზე, მაგრამ, ამასთანავე, მათი სალაპარაკო ენაა აგრეთვე ფრანგულიც. რომელ ერს უნდა მივაკუთვნოთ ისინი? ავიღოთ საქართველოს მაგალითი. ცნობილია, რომ მეგრული და სვანური წარმოშობის ქართველები, შესაბამის (მეგრულ და სვანურ) ენებ-

¹ О. Бауэр, Национальный вопрос и социал-демократия, СПб., 1909, с. 142-43.

თან ერთად ლაპარაკობენ ასევე მშობლიურ ქართულზე. ეს გარემოება, როგორც ვიცით, წარსულში და აწმყოში მავანთ და მავანთ ქართველი ერისათვის შეურაცხყოფელი დასკვნების გაკეთების საბაზს აძლევდა და აძლევს.

ანდა ავიღოთ რასის ფაქტორი: უდავოა, რომ აღნიშნული ნიშან-თვისებით ერთი ერი ან ხალხი აშკარად განსხვავდება მეორისაგან და ეს განსხვავებულობა შეინიშნება, ვიმეორებთ, არა მხოლოდ დიდი რასების (ევროპეოიდულის, ნეგროიდულისა და მონღოლოიდურის) დონეზე, არამედ ქვერასების დონეზეც კი (დიდი რასების შიგნით). ეს — საერთოდ, მაგრამ გვხვდება გამონაკლისებიც, როცა რასის მეშვეობით ინდივიდის ეროვნულ კუთვნილებას ვერ ვგებულობთ. ასე მაგალითად, ჩრდილოამერიკელთა 85 პროცენტი თეთრკანიანია, 12 პროცენტი—ზანგი, 3 პროცენტი კი—სხვა რასების წარმომადგენლები არიან¹. ასევე რასობრივი სიჭრელით ხასიათდება ბრაზილიელი ერი. მექსიკელთა შორის —50 პროცენტი მეტისია, 30 პროცენტი—ინდიელი, ხოლო 15 პროცენტი კი—ევროპეოიდული რასის წარმომადგენლები². გერმანელები, რასობრივი თვალსაზრისით, დიდი ხნის მანძილზე რჩებოდნენ შედარებით წმინდა ერად. მაგრამ 80-იანი წლების შუახანებში დასავლეთ გერმანიაში უკვე 4,3 მილიონი იმიგრანტი (მუშები, ოჯახის წევრებითურთ) ცხოვრობდა: აქედან 32 პროცენტი იყო თურქი, 13 პროცენტი — იუგოსლავიელი, 12 პროცენტი—იტალიელი. ამ მასის მნიშვნელოვანი ნაწილი. ცხადია, გერმანელდება. რასობრივი სიჭრელე საგრძნობლად ჩანს აგრეთვე საფრანგეთში, ინგლისში, შვეიცარიაში, შვედეთში. ასე რომ, ამ და სხვა შემთხვევაში რასობრივი ნიშან-თვისებით ერისადმი კუთვნილების დადგენის შესაძლებლობა გამორიცხულია.

ახლა რელიგიის ფაქტორზე შევჩერდეთ. იყო დრო, როდესაც, მაგალითად, ქრისტიანული რელიგიის გავრცელების პირობებში, ერთიანი რელიგია უამრავ ხალხსა და ერს აერთიანებდა. მეთერთმეტე

¹ Ежегодник БСЭ, 1988, М., 1988, гл. 344.

² იქვე, გვ. 307.

საუკუნიდან მოყოლებული, საქრისტიანო თუმცა ორ ნაწილად — მართლმადიდებლებად და კათოლიკეებად გაიყო; მაგრამ ეს გამოჩენა მოხდა სხვადასხვა ხალხთა შორის და არა ცალკეულ ხალხთა შიგნით. XVI საუკუნიდან, ე. ი. რეფორმაციის ხანიდან, მოკიდებული კი, რელიგიურ (ქრისტიანულ) დაპირისპირებულობას ადგილი ჰქონდა უკვე ცალკეული ერების შიგნითაც. შემდგომი საუკუნეების დასავლეთ ევროპასა და ამერიკაში (აშშ-ში) ეს პროცესი კიდევ უფრო გაძლიერდა. ამჟამად დასავლეთ გერმანიაში პროტესტანტებისა და კათოლიკეების რაოდენობა მორწმუნეთა შორის თითქმის თანაბარია (46—46 პროცენტი); შვეიცარიაში შორის მორწმუნეთაგან 49 პროცენტი კათოლიკეა, ხოლო 48 — პროტესტანტი; შეერთებულ შტატებში პროტესტანტები შეადგენენ 77 მილიონს, კათოლიკენი — 53 მილიონს, იუდეველები — 6 მილიონს, ხოლო მართლმადიდებელი ქრისტიანები — 4 მილიონს; პოლანდიაში ნახევარზე მეტი კათოლიკეა, ხოლო 40 პროცენტზე მეტი პროტესტანტი; ინდოეთის მოსახლეობის 80 პროცენტს შეადგენენ ინდუსები, 10 პროცენტს — მაჰმადიანები, დანარჩენ 10 პროცენტს კი — ქრისტიანები, სიქები, ბუდისტები და სხვანი¹; იუგოსლავიის მცხოვრებნი არიან მართლმადიდებლებიც, კათოლიკეებიც და მაჰმადიანებიც². თუ ყოველივე აღნიშნულს იმასაც დავუმატებთ, რომ თანამედროვე პირობებში ერებისა და ხალხების შიგნით სულ უფრო და უფრო იზრდება ათეისტთა რაოდენობა, მაშინ რელიგიის ფაქტორით ინდივიდის მიკუთვნება ამა თუ იმ ეთნოსისადმი კიდევ უფრო გაძნელდება.

თანამედროვე ეპოქის კაცობრიობის ერთ-ერთი ძირითადი პროგრესული ტენდენცია, როგორც ცნობილია, თითოეული ერის მოწყობაა საკუთარი, დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შიგნით. მაგრამ ამ შემთხვევაშიც კი ერთი სახელმწიფოს შიგნით მკვიდრი, ძირითადი ერის გარდა, სხვა ეთნიკური ჯგუფებიც (ეროვნული უმცირესობები) ცხოვრობენ. ამ უკანასკნელთა მიკუთვნება მკვიდრი ერიისადმი, თუმცა მათ საერთო სახელმწიფოებრიობა და ეკონომიკური ცხოვრება აერთიანებთ, გამორიცხულია.

ამა თუ იმ ერის ხასიათი და საერთოდ, ფსიქოლოგია, თუმცა

¹ ზემოთ აღნიშნული ციფრები მოტანილია დასახელებული გამოცემიდან. იხ. გვ. 360, 381, 344, 316, 258.

² იგულისხმება ვითარება, როდესაც ისინი ცხოვრობდნენ ერთიან სახელმწიფოში და თიქოსდა არსებობდა ძლიერი ტენდენცია მათი გრად ჩამოყალიბებისა.

რეალობაა, მაგრამ შესაბამისი ნიშან-თვისებებით ინდივიდთა ეროვნული კუთვნილების დადგენა შეუძლებელია.

დაბოლოს, შეიძლება ესა თუ ის ინდივიდი ანდა ეთნიკური ჯგუფიც კი გვიან ჩაერთოს ამა თუ იმ ერის ჩამოყალიბების ისტორიულ პროცესში და, ამდენად, მკვიდრ ერთან საერთო ეთნოგენეტიკური წარმომავლობა ნაკლებად აკავშირებდეს, ხოლო რასობრივად კიდევ უფრო აშკარად განსხვავდებოდეს, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ადგილობრივ, მკვიდრ მოსახლეობასთან ერთიანი ერის შიგნით იგრძნოს თავი. ამ შემთხვევაში, ცხადია, საერთო წარმომავლობის ფაქტი ვერ აგვიხსნის (არარსებობის გამო) ინდივიდის ან ამ ცალკე ეთნიკური ჯგუფის ჩართულობას ახალ ერში. კულტურულადაც ამ შემთხვევაში ინდივიდი ანდა ეთნიკური ჯგუფი გაორებულია (ბიკულტურულია); გარდა იმისა, რომ მათ ამა თუ იმ ზომით შეთვისებული აქვთ მკვიდრი ერის კულტურა, ისინი ინარჩუნებენ ტრადიციული, თავიანთი კულტურის ელემენტებსაც. მაშ, რაა მიზეზი იმისა, რომ მოცემულ შემთხვევაში ინდივიდი ან ეთნიკური ჯგუფი თავს აღიარებს მკვიდრი ერის შემადგენელ წევრად და ნაწილად? რაში მდგომარეობს ეროვნების უმთავრესი მახასიათებელი, ის ნიშან-თვისება, რომელიც ყველაზე უტყუარად განსაზღვრავს ინდივიდის კუთვნილებას ერისა ან ხალხისადმი? — ეს არის ეთნიკური თვითშეგნება. ვიმეორებთ, თუ ენა, რასა, რელიგია და სხვა ფაქტორები ზოგჯერ უძლურნი არიან მიგვანიშნონ ინდივიდის კუთვნილებაზე ამა თუ იმ ეთნოსისადმი, სამაგიეროდ ეთნიკური, ეროვნული თვითშეგნების ფაქტორის შემთხვევაში ეს გამორიცხულია.

აღნიშნული ფაქტორის მნიშვნელობა, როგორც უკვე ზევითთხილეთ, სათანადოდ არ იყო გაცხადებულ-გაცნობიერებული არა თუ ჩვენს მასობრივ ცნობიერებაში, არამედ თვით საბჭოურ მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში. ეს გამორიცხა ერის თაობაზე გავრცელებულმა ი. ბ. სტალინისეულმა შეხედულებამ. კერძოდ, ერის ნიშან-თვისებათა ჩამოთვლისას ეროვნული თვითშეგნება არა თუ ცხადად არ ფიგურირებდა, არამედ მასზე ოდნავ მინიშნებასაც კი არ ჰქონდა ადგილი. ბოლოს და ბოლოს, როგორც უკვე აღვნიშნავდით, 60-იანი წლებიდან მოყოლებული, საბჭოურმა მეცნიერებამ (კერძოდ ეთნოგრაფიამ) ეროვნული თვითშეგნების მნიშვნელობას ყურადღება მიაქცია, მაგრამ მეცნიერული ცნობიერების დონეზედაც

კი ბეგრი რამ კვლავ გაურკვეველი რჩებოდა. რასაკვირველია, ვიმეორებთ, მით უფრო ითქმის ეს მასობრივი, საყოველთაო ცნობიერების დონეზე.

ცნობიერების ამ დონეზე ეთნიკური, კერძოდ ეროვნული თვითშეგნება საესებით იგნორირებულია. ყურადღება გამახვილებულია საერთო წარმომავლობაზე, აქედან გამომდინარე — რასაზე. თუ ინდივიდი ანდა ეთნიკური ჯგუფი გვიანაა ჩართული მკვიდრი ერის ისტორიაში, ამ შემთხვევაში ისინი აუცილებლად „ჩვენ ჯგუფის“ და არა „ჩვენ-ჯგუფის“ წარმომადგენლებად ითვლებიან. სხვა შემთხვევაში ხშირად მასობრივი ცნობიერება, მათ შორის ქართული, უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებს რელიგიის ფაქტორს. კერძოდ, ქართველობის შემთხვევაში ინდივიდი ანდა ეთნიკური ჯგუფი უცილობდნენ მართლმადიდებელი ქრისტიანი უნდა იყოს. გამაჰმადიანებისას ან გრიგორიანული ქრისტიანობის მიღებისას რიგით ქართველს უძნელდება, შეურიგდეს იმ აზრს, რომ ასეთი ქართველი ნაკლებ როლი ატარებს ქართველობას, ვიდრე მართლმადიდებელი ქრისტიანი ქართველი (სხვათა შორის, ამ აზრს ებრძოდა ილია. კერძოდ, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მაჰმადიანი ქართველების თაობაზე იგი შენიშნავდა, რომ ქართველთა ერთობა ისეა განვითარებული, რომ რელიგიური სხვაობა აღარ გვაშინებს). როგორც ჩანს, ამ მხრივ ჩვენი მასობრივი აზროვნება არ გასცილებია ადრეული საუკუნეების ქართულ ქრისტიანულ ცნობიერებას, როცა სიტყვა „ჩვენ“ (ანდა „ჩვენ“) იმავდროულად რელიგიაც და ეროვნებაც (ასევე სამართალი) მოიაზრებოდა. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ეროვნული კუთვნილება ჯერჯერობით არ წარმოჩნდებოდა, არ დიფერენცირდებოდა რელიგიური კუთვნილებისაგან. თუმცა ამ დროშიც კი, მაღალი, ელიტარული აზროვნებისას, რეალურად კუთვნილების გარდა, მხედველობაში მიიღებოდა პიროვნების ეროვნული („სატომო“) კუთვნილებაც. ქართულ აზროვნებაში ეს ტენდენცია განსაკუთრებით გაძლიერდა XI—XII საუკუნეებში — ჩვენი ისტორიის „ოქროს ხანაში“.

დავუბრუნდეთ ეროვნული თვითშეგნების აზრის საკითხს. ამ ფაქტორის მნიშვნელობა, ხშირ შემთხვევაში თუმცა სტიქიურად, მაგრამ მაინც ჩანს ამა თუ იმ სახელმწიფოში მცხოვრები მკვიდრი ერის მასობრივ ცნობიერებაში. კითხვაზე, თუ ვინაა, რომელი ერის წარმომადგენელია იგი, პასუხი უყოყმანო და ერთადერთია. ამდე-

ნად უკვე ამ აზროვნებით აქციაში თავს იჩენს ეროვნული თვითშეგნება, რომელიც თავისთავად კი არ ჩნდება, არამედ, როგორც სამართლიანად მიუთითებდა ზოგიერთი საბჭოთა ეთნოგრაფოსი, წარმოადგენს ისეთი ფაქტორების ერთობლივ შედეგს, როგორიცაა ენა, ეკონომიკური თანაცხოვრება, რასა, საერთო ისტორიული ბედ-იღბალი, კულტურა და ა. შ.

მაგრამ ეროვნულ თვითშეგნებაში, როგორც უკვე ვამბობდით, მეტი შინაარსი იგულისხმება. მასში, გარდა ზემოაღნიშნულისა, მოიაზრება ინდივიდის და, საერთოდ, ერის შემადგენელ წევრთა დამოკიდებულება (მიმართება) თავისი ეროვნული ფასეულობებისადმი—ენის, საკუთარი ისტორიის, კერძოდ, დიდი ისტორიული პიროვნებების, კულტურის, ეროვნული ხასიათის, ტრადიციებისადმი და ა. შ. როგორ განიცდის იგი ამ ფასეულობებს—დიდად ეამყება თუ ინდიფერენტულია მათ მიმართ, როგორია მისი დამოკიდებულება სხვა ერების ფასეულობათა მიმართ. ყოველივე აქედან კი იკვეთება, თუ როგორია ერის შემადგენელ ინდივიდთა მოვალეობის გრძნობა ერის წინაშე, როგორია მათი როლი ერის სამომავლო ცხოვრებაში.

ამრიგად, მივუთითებთ, რომ ინდივიდის ეროვნული კუთვნილების დადგენაში ყველაზე მეტი მნიშვნელობა აქვს, სახლდობრ, ეროვნული თვითშეგნების ფაქტორს. როცა ენის, წარმომავლობის, კულტურის (ბიკულტურალიზმისას) და სხვათა მეშვეობით ძნელდება ინდივიდის ეთნიკური კუთვნილების დადგენა, ასეთ შემთხვევაში მნიშვნელოვანი ფაქტორია მოცემული ინდივიდის ეთნიკური თუ ეროვნული თვითშეგნება, რომელშიც ყველაზე ნათლად და კონდენსირებული სახით მქლავნდება ინდივიდის ეთნიკური (ეროვნული) ორიენტაცია.

იდეალისტური შეხედულებისაგან განსხვავებით, ეთნიკური და, ცხადია, ეროვნული თვითშეგნებაც ჩვენ არ წარმოგვიდგენია ისეთ ავტონომიურ, თვითკმარ ფენომენად, რომელიც ვითარდება თითქმის აბსოლუტურად დამოუკიდებლად, სხვა მატერიალური თუ სულიერი ფაქტორებისაგან იზოლირებულად. მისი საფუძვლებია: საერთო ენა, ეთნიკური და მითუმეტეს პოლიტიკური ტერიტორია, ეკონომიკური განვითარების განსაზღვრული საფეხური, რასა, ე. ი. მსგავსი ანთროპოლოგიური ტიპი, საერთო ისტორიული ბედ-იღბალი, კულტურა, სახელმწიფო; ეთნიკური ფსიქოლოგია, ტრადიციები და სხვა.

აბღუნად, ყოველი ფორმის ეთნოსის, მათ შორის, რასაკვირველია, ერის დადგინება-ჩამოყალიბებაში მნიშვნელოვანი ფაქტორია ეთნიკური, ეროვნული თვითშეგნება. ამ ფაქტორის როლი, როგორც ცნობილია, საბჭოთერ მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში დიდხანს იყო იგნორირებული. იგი, როგორც უკვე დავინახეთ, 60-იანი წლების მეორე ნახევარში წამოსწიეს წინ. მისი მნიშვნელობის თაობაზე ეთნოგრაფოსი ვ. ი. კოზლოვი წერდა: „მთლიანობაში ერი, როგორც ადამიანთა ერთობის განსაკუთრებული ფორმა, საკმაოდ რეალურად ავლენს თავს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მის წევრებს განვითარებული აქვთ თვითშეგნება“¹. დაღისტნელი ფილოსოფოსის ა. გ. აღაევის აზრით, „ერი... იქცევა ნამდვილ ერად მხოლოდ მაშინ, როდესაც სოციალურ-ეკონომიკური პროცესების ზემოქმედებით ადამიანს უყალიბდება აქტიური მიმართება ერისადმი, ე. ი. ეროვნული თვითშეგნება“².

იგივე ფაქტორი მიგვანიშნებს, ერის ჩამოყალიბებას. ერი როგორც უმაღლესი ეთნიკური ფორმა, რომელიც ამასთანავე უფრო ფართო გაერთიანებაა, ვიდრე ხალხი, რასაკვირველია, ჩნდება მაშინ, როდესაც ჩნდება შესაბამისი თვითშეგნება, ე. ი. როდესაც მისი შემადგენელი წევრები (ცხადია, მეტ-ნაკლებად, სოციალურ სტრუქტურაში მათი ადგილის შესაბამისად) აცნობიერებენ თავიანთ ეთნიკურ კუთვნილებას ერისადმი, მითუმეტეს როდესაც მათ გააჩნიათ უფრო ღრმა შინაარსის ეთნიკური (ეროვნული) თვითშეგნება.

ერის ნიშან-თვისებათაგან სპეციალურად მხოლოდ ეკონომიკური ცხოვრების ფაქტორზე შევჩერდებით. განსაკუთრებით გავამახვილებთ ყურადღებას იმაზე იყო და არის თუ არა კაპიტალისტური წარმოების წესი ერის, ჩამოყალიბების უმთავრესი პირობა, როგორც ამას ფიქრობდნენ და ფიქრობენ ე. წ. მარქსიზმ-ლენინიზმისა თუ საბჭოური მარქსიზმის მიმდევრები.

¹ В. И. Козлов, Некоторые проблемы теории нации, „Вопросы истории“, 1967, № 1, с. 92.

² А. Г. Агаев, Нация, ее сущность и самосознание, «ВИ», 1967, № 7, с. 104.

ბ. პოლნოჰინიშვიდი ფაქტორის როლი მთენიშვიდი ფორმების მონაცვლეობაში

ეთნიკური ერთობის ესა თუ ის ფორმა, საერთოდ, უეჭველია დაკავშირებულია წარმოების განსაზღვრულ დონესთან. ასე მაგალითად, პირველყოფილი კომუნისტური წარმოების წესი, მისთვის დამახასიათებელი პრიმიტიულობის გამო, გამოირიცხავდა ისეთი ეთნიკური ფორმის არსებობას, როგორცაა ხალხი და მითუმეტეს, ერი (ცდებოდა ო. ბაუერი, როცა ძველ გერმანელებში იგი ერს ხედავდა). წარმოების აღნიშნული წესის დომინანტობის პირობებში საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი ეთნიკური ფორმა იყო ტომი ან უკეთეს შემთხვევაში ტომთა კავშირი, ტომობრივი ჯგუფი. მაგრამ ზემოაღნიშნული დებულება სულაც არ უნდა გავიგოთ ისე, რომ თითოეული წარმოების წესი განაპირობებს მხოლოდ საეციფიკურ, მისთვის დამახასიათებელ ეთნიკურ ფორმას. ეს რომ ასე არაა, ჩანს თუნდაც იქიდანაც, რომ მაშინ, როცა განვლილი (წინაკაპიტალისტური) ფორმაციების რაოდენობას ოთხს მოითვლიან (ჩვენი თვალსაზრისით კი არსებობდა ხუთი ფორმაცია), ეთნიკური ერთობის ფორმა მხოლოდ და მხოლოდ სამი სახისაა; ტომი, ხალხი და ერი. აქედან წარმოადგება ეთნიკური ერთობის ფორმების მონაცვლეობის დიდი სიძნელე თითოეული ეთნოსის ისტორიაში. ამ პრობლემის თაობაზე კი გაცხზოვებულები დისკუსია გვიანი ხანის საბჭოურ მეცნიერებაში, როგორც იქნა დაიწყო.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ შედარებით განვითარებული წარმოების წესი ერის წარმოშობისათვის წარმოადგენს *conditio sine qua non*-ს. უფრო კონკრეტულად დიდი ხნის ბინადარი ცხოვრება, სოფლის მეურნეობის ინტენსიური დარგები, კომუნიკაციები, გარკვეული სახით შრომის ტერიტორიული დანაწილება ეთნოსის მიერ დაკავებულ ტერიტორიაზე, შესაბამისად განსაზღვრული ეკონომიკური კავშირ-ურთიერთობანი, ქალაქების განვითარება და ა. შ. ჰქმნის იმ აუცილებელ საფუძველს, რომლის გარეშეც ხალხი ან ხალხები

1 უწინ საბჭოურ მეცნიერებაში ძალზე გავრცელებული იყო შეხედულება, რომლის თანახმადაც პირველი ეთნიკური ფორმა იყო გვარი, შემდეგ გაჩნდა ტომი. ეს აშკარა ლაფსუსია; გვარი, როგორც ცნობილია, ეგზოგამიური ერთეული იყო და, ამდენად, საზოგადოების ნორმალური ფუნქციონირებისათვის საჭირო იყო ორი გვარი მაინც, რომლებიც ტომს შეადგენდა. ამჟამად ჩვენში ეს მცდარი მოსაზრება უკუგდებულია.

ერად ვერ ჩამოყალიბდება. მაგრამ იმისათვის, რომ შესაძლებლობა სინამდვილედ იქცეს, საჭიროა მთელი რიგი სხვა ისეთი ფაქტორების ამოძრავება, როგორცაა ენა (სალიტერატურო), ცენტრალიზებული სახელმწიფო, ერთიანი კულტურის განვითარება, ეროვნული თვითშეგნება და საერთო ეთნოფსიქოლოგიის შემუშავება, ყოფითი ტრადიციები და ა. შ. ვიმეორებთ, მხოლოდ ასეთი ისტორიული პროცესების განვითარებისას ხდება ერის ჩამოყალიბება. ეს კი ბევრი ეთნოსისათვის ჯერ კიდევ მიუღწეველი მიჯნაა (ვიმეორებთ, რომ ამჟამად მთელს მსოფლიოში მოითვლიან 1500—2000-მდე მსხვილ ეთნოსს (საერთოდ 2500-მდე) და მათ შორის—მხოლოდ ორასიოდე ერს). ამაშიც, ისევე, როგორც ბევრ სხვა რამეში, ჩანს კაცობრიობის განვითარების უთანაბრობა. დაწინაურებული, კულტურული ეთნოსები ერებად ყალიბდებიან უფრო ადრე და, შესაბამისად ამისა, მათი ეთნიკური კონსოლიდაციაც ბევრად უფრო მყარია. ვიდრე იმ ეთნოსებისა, რომლებიც ერებად გადაქცევის სტადიაში უფრო გვიან შედიან ანუ ასეთ გეტამორფოზას მხოლოდ ახლა განიცდიან.

როცა ერების წარმოშობას მხოლოდ და მხოლოდ კაპიტალიზმის ეპოქას უკავშირებენ, ამ სოციალურ-ეკონომიკური ფორმაციისათვის დამახასიათებელი ეკონომიკის ტიპის საპირისპიროდ ფეოდალური ფორმაციის ეკონომიკას განიხილავენ, როგორც ნატურალურს, ე. ი. გამოდის იმ მოსაზრებიდან, თითქოს ნატურალური მეურნეობა სავესებით ღომინირებდა ფეოდალური ფორმაციის არსებობის მთელს მანძილზე და, ამდენად, ეროვნული კავშირ-ურთიერთობანი ეკონომიკის სფეროში გამოირიცხებოდა. ასეთი თვალსაზრისი დასავლეთ ევროპის მიმართ მხოლოდ V—X საუკუნეების ვითარებას თუ ასახავს, XI საუკუნიდან მოყოლებული კი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ამ ისტორიულ რეგიონში დაიწყო სასაქონლო-ფულად ურთიერთობათა განვითარება, შესაბამისად ეკონომიკური კავშირ-ურთიერთობანი ვრცელდებოდა თითოეული ფეოდალური ქვეყნის ტერიტორიაზე.

ასე მაგალითად, ინგლისში XII საუკუნის ბოლოსა და XIII საუკუნის დასაწყისში განვითარდა საკმაოდ მყარი ეკონომიკური კავშირ-ურთიერთობანი. ამ პერიოდში საერთო ინგლისური ვაჭრობის ცენტრად დაწინაურდა ლონდონი. თავი იჩინა სასოფლო-სამეურნეო რაიონების სპეციალიზაციამ: ერთნი (სამხრეთი, ცენტრალური და აღმოსავლეთი ინგლისი) დასაპეციალდნენ პურეულის წარმო-

ებაზე, მეორენი (დასავლეთი, ჩრდილო-დასავლეთი და ჩრდილო-აღმოსავლეთი ინგლისი) — ხორცის, რძისა და მატყლის წარმოებაზე. XIII საუკუნის ბოლოს ინგლისის სამეფოში ქალაქების რაოდენობა 280-ს აღწევდა¹. ამ პერიოდისათვის საბჭოთა ისტორიკოსთა ერთი ნაწილის აზრითაც კი, ინგლისში არსებობდა ერთიანი ეროვნული ბაზარი². XV საუკუნის მეორე ნახევრის პერიოდის საფრანგეთში გაჩნდა საერთო ფრანგული, პროვინციული და ადგილობრივი ბაზრობები, რომლებიც დიდ როლს ასრულებდნენ საერთო ეროვნული ბაზრის განვითარებაში. ქვეყანაში ადგილი ჰქონდა პროვინციების სამეურნეო სპეციალიზაციას, განვითარდა საბანკო საქმე და ა. შ.³.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, დასავლეთ ევროპის მთელ რიგ ქვეყნებში ფეოდალური წარმოების წესი მნიშვნელოვნად დაწინაურდა, რის საფუძველზედაც განვითარდა ინტენსიური კავშირ-ურთიერთობანი, სალიტერატურო ენა, ცენტრალიზებული სახელმწიფო, სამართალი, კულტურა და ა. შ. სწორედ ასეთ პირობებში შესძლო სამეფო ხელისუფლებამ ფეოდალური ანარქიის დაძლევა. ყოველივე ამის შედეგად კი მთელი რიგი დასავლეთევროპელი ეთნოსები კაპიტალიზმის საწყის ეტაპს შეხვდნენ უკვე ერებად ჩამოყალიბებულნი და ეროვნული სახელმწიფოების მქონენი (საბჭოთა მეცნიერთა ერთი ნაწილის აზრით, ეროვნული სახელმწიფოები მხოლოდ კაპიტალიზმ-ის განვითარების შედეგს წარმოადგენს, რაც ამკარად მცდარია. ეს უმეცრება მოდის ვ. ი. ლენინის შეხედულებიდან).

უფრო კონკრეტულად თუ ვიმსჯელებთ, ფეოდალიზმის მეოთხედი პერიოდის მანძილზე (XI—XV საუკუნეები) მოხდა ანგლო-საქსებისა და ფრანკო-ნორმანების შერწყმა ერთიან ინგლისელ ერად, ჩრდილოელი და სამხრეთელი ფრანგებისა — ფრანგ ერად, კასტილიელებისა და არაგონელებისა — ესპანელებად და ა. შ. რუსეთში ამავე პერიოდის ერთი ნაწილი წარმოშობას, ადგილი ჰქონდა განსხვავებულ სოციალურ-ეკონომიკურ ბაზაზე დამყარებით, მაგრამ ძლიერი საგარეო გამოწვევის პირობებში (მონღოლთა შემოსევები, ოქროს ურდო).

² იხ. История средних веков, т. I, М., 1966, с. 320.

³ იქვე, გვ. 347.

³ იქვე, გვ. 393.

ბევრი ერი (ამერიკის მატერიკზე და ა. შ.) კაპიტალიზმის ეპოქაში წარმოიშვა. თანამედროვე პირობებში ეს ხდება ე. წ. მესამე სამყაროს თვალსაჩინო ნაწილში¹. 60-იანი წლებიდან მოყოლებული საბჭოურ მეცნიერებაში ამ პროცესისა და, საერთოდ, ერების წარმოშობის შესწავლა ინტენსიური კვლევა-ძიების საგანს წარმოადგენდა. კარგად იქნა გაცნობიერებული ის გარემოება, რომ ერის ნიშან-თვისებათა და კერძოდ წარმოშობის საკითხი გაღრმავებულ კვლევა-ძიებას საჭიროებს. ამის თაობაზე გაიშალა დისკუსია, როპელთაგანაც, როგორც ვიცით, ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო „Вопросы истории“-ს ფურცლებზე გამართული დისკუსია 1966—70 წლებში. დისკუსია გრძელდებოდა შემდეგაც, რაშიც განსაკუთრებით აქტიურობდნენ ეთნოგრაფოსები. ჩვენება ამ დისკუსიების შედეგებისა (როგორც პოზიტიურის, ისე უარყოფითის) შორს წაგვიყვანდა. აქ მხოლოდ ერის წარმოშობის საკითხს შეეხეთ. ზოგი სწავლულის აზრით (ს. ა. ტოკარევი, დ. ს. ფიოდოროვი, ა. მნაცაქიანი), ერის წარმოშობა ყოველთვის როდია დაკავშირებული კაპიტალიზმის ეპოქასთან, კერძოდ, ერის წარმოშობას ადგილი აქვს ფეოდალიზმის პირობებშიც². ვ. ი. კოზლოვს მიაჩნია, რომ კაპიტალისტური ეკონომიკა არ უნდა იქნეს განხილული ერის ჩამოყალიბების არათუ უმთავრეს ნიშან-თვისებად, არამედ ერთ-ერთ უმთავრეს წინაპირობადაც კი.

¹ მესამე სამყაროს ხალხთა ნაწილი დიდი ხანია რაც ერად ჩამოყალიბდა და მის უარყოფა მიუტყევებელია. სხვათა შორის თვითონ ვ. ი. ლენინი წერდა: „ევროპელებს ხშირად ავიწყლებათ, რომ კოლონიური ხალხებიც აგრეთვე ერები არის, მაგრამ ასეთი „გულმავიწყობის“ მოთმენა შოვინიზმის მოთმენას ნიშნავს“. ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 23, გვ. 72.

² ცნობილი საბჭოთა გეოგრაფოსის ვ. ა. ანუჩინის მიხედვით, რუსული სახელმწიფოს ჩამოყალიბების ისტორია ამავე დროს იყო რუსი ერის ჩამოყალიბების ისტორიაც (იხ. „Географический фактор в развитии общества“, М., 1922, с. 191). აქედან ადვილად შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ რუსების ერად ჩამოყალიბებას ავტორი უკავშირებს XV საუკუნეს.

მეორე თავი

ერის ავტოკრატიული საკითხები საქართველოს ისტორიის მაგალითზე

„უველა ერს, რომელსაც მართლა ერო-
ბა ეთქმის, აქვს ისტორია, აქვს წარსუ-
ლი“.

ვაჟა-ფშაველა.

§ 1. ქართველთა ეთნიკური თვითშეგნება უძველესი პერიოდიდან „ოპროს ხანის“ ჩათვლით

ეთნიკური, კერძოდ, ეროვნული თვითშეგნების ფენომენის გაცნობიერება ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებაში საკმაოდ ხანგრძლივი და ინტენსიური ისტორიის მქონეა. ეს განაპირობა ჩვენი ისტორიის სპეციფიკამ, ე. ი. იმ გარემოებამ, რომ, ჩვენი ქვეყნის ხშირი დაპყრობების გამო, საჭირო ხდებოდა ეროვნული თვითშეგნების გაღვივება-გაღრმავება სახალხო და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის საწარმოებლად. ობიექტურად ასეთ მიზანს ისახავდა ჯერ კიდევ იაკობ ზუცესი ახ. წ. მეხუთე საუკუნის ბოლო მეოთხედში, ასევე „ეგესტათი მცხეთელის მარტვილობის“ ავტორი მეექვსე საუკუნეში¹.

მაგრამ ამჟერად იოანე საბანისძეზე შევჩერდებით. თუ რა ეროვნულ-ისტორიულმა სიტუაციამ განაპირობა იოანე საბანისძის ეროვნული სულისკვეთება, ამაზე ძალიან კარგად არის ნათქვამი „ჰაბოს წამებაში“: „მიერითგან და ვიდრე აქამომდე ნაშობნი ქრისტეანეთანი გარდაგვლარძნეს: რომელნიმე მძლავრებით, რომელნიმე შეტყუვილით, რომელნიმე სიყრმესა შინა უმეცრებით, რომელნიმე მზაკვარებით. და სხუანი, რომელნი — ესე ვართ მორწმუნენი, მძლავრებასა ქვეშე დამონებულნი და ნაკლულევანებითა და სიგლახაკითა შეკრულნი, ვითარცა რკინითა ხარკსა ქუეშე მათსა გვემულნი და ქენჯილნი, ძვირ-ძვირად ზღვეულნი, შიშითა განილევან და ირყევიან, ვითარცა ლერწამნი ქართაგან ძლიერთა“². ასეთი ვითარება მოითხოვდა ქართველთა (ძველი ქართლის მცხოვ-

¹ თუმცა უშუალოდ ამ თხზულებებში არ ჩანს რაიმე განსაკუთრებული მიმართება „ამქვეყნიური“ ფასეულობებისადმი, მათ შორის ეთნოსისა და ენისადმი.

² ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები, ი. ლოლაშვილისეული გამოცემა, 1978, გვ. 51.

რებთა მნიშვნელობით) გამხსნევენას, შემართებას არაბთა წინააღმდეგ საბრძოლველად. ამ ამოცანის შესრულებას კარგად ეხმაურებოდა მაჰმადიანყოფილი აბოს მიერ ქრისტიანობაზე მოქცევა. ეს ფაქტი გამოიყენა ქართლის კათოლიკოსმა სამოელმა, რომლის დავითთანაც, როგორც ცნობილია, იოანე საბანისძემ დაწერა თავისი ცნობილი თხზულება. ავტორის მიხედვით, მოწამე აბომ „სწავლულნი უფროჲს გულისხმაერ ჰყო, შერყეულნი უფროჲს განამტკიცა, განმტკიცებულნი განამხიარულა“¹. მეორე მხრივ, იგივე შეიძლება ითქვას იოანე საბანისძის თხზულებაზეც.

ანალოგიურსავე სიტუაციაში ილია ჭავჭავაძე წერდა: „როგორც კაცად არ იხსენება ის მაწანწალა, რომელსაც აღარ ახსოვს, ვინ არის, საიღამ მოდის და სად მიდის, ესევე ერად სახსენებელი არ არის იგი, რომელსაც თავისი... ისტორია არ ახსოვს“²; „ერის დაცემა და გათახსირება მაშინ იწყება, როცა ერი, თავის საუბედუროდ, თავის ისტორიას ივიწყებს“³. ნათელია, რომ ილია ამ სიტყვებში გულისხმობდა ქართველი ერის ეროვნული თვითშეგნების გაღვივება-გაცხოველებას, რომ ამ საქმეში ჩვენი ისტორიის შესწავლასა და პოპულარიზაციას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამასვე აკეთებდა ილიას, აკაკის, გოგებაშვილისა და სხვათა ისტორიული პოემები; ლექსები და მოთხრობები. მაგრამ ისევ ილიას მოვუსმინოთ: „სამოციან წლებში ყველაზე უწინარეს გამობრწყინდა დავიწყებული სიტყვა „მამული“ მთელის თავის გულთ-მიმზიდველ და დიდებულ მნიშვნელობითა. ვისაც—კირაიმე ნიშან-წყალი ჰქონდა ღმრთის მიერ მინიჭებული მადლისა და კალამი ხელთ ეპყრა, თითქმის ყველანი იმ გზას დაადგნენ, რომ ქართველს გულში ჩაუსახონ მამული... აღდგენილმა მამულმა დაჰბადა მამულის სიყვარული, მამულის-შვილობა, და საკვირველი არ არის, რომ მისი წარსული, მისი აწმყო და მერმისი, კვლევისა და გამოძიების საგნად შეიქმნა. „ვინა ვართ და რანი ვართ“ ამ ზღვაებრ ფართო საკითხს შემოეჯარა გარს ჩვენი მწერლობა, გვერდ ამაუდგა სხვადასხვა მხარიდამ და ერთიანის ძალ-ღონით ფეხზე წამოაყენა გონების თვალის გულ-ღვიძლამ-

¹ ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები, 1978, გვ. 85.

² ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, პ. ინგოროყვასეული გამოცემა, ტ. III, გვ. 75—76.

³ იქვე.

დე გასაბნევად¹. თუმცა არც აქ და არც სხვაგან ილია არ ხმარობდა ტერმინს „ეროვნული შეგნება“, მაგრამ არსებითად იმასვე გულისხმობდა, რაც ზემოთ ვიგულისხმეთ „ეთნიკური თვითშეგნების“ ქვეშ. ილიასაგან განსხვავებით, ვაჟა-ფშაველა აღნიშნული ცნების გამოსახატავად უკვე ხმარობდა სიტყვებს: „ეროვნული თვითცნობა“, „ეროვნული თავისცნობა“. ამ უკანასკნელის შემოქმედებაში ლაპარაკია ხოლმე ეროვნულ გრძნობებზეც.

ზემოთ ჩვენ მიერ მოტანილი ილიას აზრი ივანე ჯავახიშვილს ასე ჰქონდა გამოთქმული: „ყოველ განათლებულ ეროვნებისათვის, რომელსაც თვითშემეცნება მოეპოვება, აუცილებლად საჭიროა იცოდეს თავისი წარსული საზოგადოებრივი ცხოვრების ისტორია“. ამასთანავე იგი უმატებდა, რომ „უნდა იცოდეს, რასაკვირველია, უტყუარი, ჭეშმარიტი ისტორია და არა გაზვიადებული, ყალბი“². „ეროვნული თვითშემეცნების“ გაქდა, ივანე ჯავახიშვილი ლაპარაკობდა ეროვნულ გრძნობაზე. ერთ ადგილას იგი წერდა: „ადამიანის სულიერი ბუნება იმგვარია, რომ ეროვნული გრძნობა უცხოობაში უფრო ცხოველდება ხოლმე; ხოლო საღს ეროვნულ ბუნებას ისეთი თვისება აქვს, რომ, რაც უფრო ბევრი ბრძოლა მოუხდება სხვათა ეროვნულ მძლავრ გრძნობასთან, ეროვნული გრძნობა უფრო და უფრო გააქედება ხოლმე და თვითშემეცნება უფრო გარკვეული და მკაფიო ხდება“³. ასეთი მაგალითების მოტანა ივანე ჯავახიშვილის შემოქმედებიდან მრავლისა შეიძლებოდა. მაგრამ აქ მხოლოდ დავასკვნით, რომ 1) ჩვენს დიდ მემკვიდრესთან „ეროვნული თვითშემეცნება“ ეპიზოდურად კი არ ფიგურირებს, არამედ სისტემატურად, სხვადასხვა ისტორიული ეპოქების გადმოცემის პარალელურად და რომ 2) „თვითშემეცნება“ გაიგებოდა იმ ფართო მნიშვნელობით, რაზედაც ზემოთ უკვე გვქონდა საუბარი⁴.

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. III, გვ. 225—226.

² ივ. ჯავახიშვილი, მამულიშვილობა და მეცნიერება, 1904, გვ. 9.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი მეორე, 1965, გვ. 171.

⁴ ნ. ჟორდანიას მიხედვით, „ეროვნული შეგნება“, ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორთაგანია, რომელიც აყალიბებს „ეროვნებას“. „ეროვნული შეგნების“ წყალობით „ხალხი გრძნობს თავის თავს ერთ ერად ქირაში და ლხინში განუყრელად. აქვს წარმოდგენა თავის ეროვნულ „მე“-ზე და ამას შეგნებულად იცავს“, ნ. ჟორდანიას, ეროვნული კითხვა, 1922, გვ. 10. იხ. აგრეთვე გვ. 84. მაგრამ იგი ვერ ხელავდა ეროვნული შეგნების ობიექტურ საფუძველს.

ასევე ფართო შინაარსით გაიაზრებოდა ქართული ეროვნული თვითშეგნება კორნელი კეკელიძის მიერ. ეს უკანასკნელი რელიეფურად აჩვენებდა ჩვენი ეროვნული თვითშეგნების გამოღვიძება-განვითარებას საკუთრივ ქართული ლიტერატურის ისტორიის გადმოცემისას, განსაკუთრებით ბიზანტიუთან და მაჰმადიანურ კულტურებთან ჩვენი კულტურის დაპირისპირების ფონზე. ქართულ პუბლიცისტიკაში აღნიშნულ იდეას კარგად ავითარებდა გერონტი ქიქოძე¹.

ივანე ჯავახიშვილის შემდგომ, სამწუხაროდ, ჩვენს ისტორიოგრაფიაში ეროვნული თვითშეგნების საკითხს დიდი ადგილი აღარ დათმობია. „საქართველოს ისტორიის“ მაკეტში და ასევე პირველ გამოცემაში მხოლოდ ერთგან არის აღნიშნული „ეროვნული სიამაყის შეგნება“², ხოლო მეორეგან — „სახალხო თვითშეგნება“³ 1944 წლის დეკემბერში სიმონ ჯანაშიას მიერ ქართველი ერის წარმუშაობის თაობაზე წაკითხულ მოხსენებაში⁴ ყოველთვის (სულ რვაჯერ) მოიხსენიება „ერთობის შეგნება“, ხოლო ტერმინი „ეროვნული შეგნება“ — მხოლოდ ერთხელ და იქვე დაკონკრეტებული სიტყვებით „ეროვნული კავშირების დამყარება“⁵. ერთი სიტყვით „ერთობის შეგნებაში“ სიმონ ჯანაშია გულისხმობდა ეთნიკურ თვითშეგნებას ვიწრო მნიშვნელობით, ანუ სხვანაირად — ეთნიკური (ეროვნული) კუთვნილების თვითშეგნებას. იგივე ითქმის „საქართველოს ისტორიის“ მეორე გამოცემის იმ ნაწილზე, რომელიც ქართველი ერის ჩამოყალიბების საკითხს შეეხება⁶.

თუმცა, როგორც უკვე მივუთითებდით, 60—70-იანი წლები საბჭოურ მეცნიერებაში ეთნიკური (ეროვნული) თვითშეგნების პრობლემა საკმაოდ ინტენსიურად განიხილებოდა, მაგრამ ასეთ

ლებს წინააპიტილისტურ საზოგადოებებში და ამიტომაც მას უარყოფდა.

¹ იხ. განსაკუთრებით კ. კეკელიძის ნაშრომი „კულტურული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ანარეკლი ძველ ქართულ ლიტერატურაში“ და ქიქოძის ეტიუდი „ძველი იბერიელების ფსიქოლოგიიდან“.

² საქართველოს ისტორია, 1940, გვ. 101.

³ იქვე, გვ. 101.

⁴ ამ მოხსენების ტექსტი გაუსწორებელი სტენოგრაფის მიხედვით პირველად დაიბეჭდა ი. კაპარავას წიგნში „ისტორიოგრაფიული ეტიუდები“, 1971 გვ. 245—65. იგი შესულია ს. ჯანაშიას „შრომების“ VI ტომში (1988).

⁵ ს. ჯანაშია, „შრომები“, VI, გვ. 185.

⁶ საქართველოს ისტორია, 1946, გვ. 10.

რამ ქართულ ისტორიოგრაფიაში და საერთოდ მეცნიერებაში მაინცდამაინც არ შეიმჩნეოდა. 1966 წელს ი. კაპარავას მიერ გამოქვეყნებულ ბროშურაში „ქართველი ხალხის ეროვნული კონსოლიდაციის ეტაპები“ ლაპარაკია მხოლოდ ქართველურ ტომებში ეროვნული ერთიანობის იდეაზე, ანუ საერთო ეთნიკური კუთვნილების შეგნებაზე¹. მომდევნო წელს გამოქვეყნებულ ა. აფაქიძის ნაშრომში მხოლოდ ერთგან ფიგურირებს „ერთობის შეგნება“². ამავე წელს დაბეჭდილ სტატიაში გრ. ბრეგაძე ლაპარაკობდა ეთნიკური კუთვნილების თვითშეგნებაზე, როგორც ფსიქიკური წყობის ერთობის შემადგენელ ნაწილზე³. თუმცა ამავე სტატიაში ავტორი აღნიშნავდა, რომ ქართველი ხალხის ეროვნული თვითშეგნების განვითარებას ღრმა კვალი დაამჩნიეს იოანე პეტრიწმა, არსენ იყალთოელმა, იოანე შავთელმა, ჩახრუხაძემ და სხვებმა, მაგრამ ავტორის მიერ არ იყო კონკრეტულად ნაჩვენები ამ თვითშეგნების შინაარსი, ასევე ქართული კულტურის აღნიშნულ მოღვაწეთა ღვაწლი ამ მოვლენის ჩამოყალიბებაში.

ამავე წელს გამოქვეყნებულ სტატიაში „ქართველი ერის ჩამოყალიბების შესახებ“⁴ ა. სურგულაძე მოიხსენიებდა „ეთნიკური კუთვნილების შეგნებას“⁵, „ეროვნულ გათვითცნობიერებას“⁶, „ერის თვითშეგნებას“⁷, მაგრამ არ წარმოაჩენდა ამ ცნებების შინაარსს. იგივე ითქმის ავტორის მიერ 1970 წელს დაბეჭდილ ნაშრომზე „ერის ცნებისა და რევოლუციამდელ საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ეტაპების შესახებ“⁸. ქართული ფეოდალიზმის ისტორიაზე დაწერილ ნაშრომში გ. მელიქიშვილი

¹ ი. კაპარავა, ქართული ხალხის ეროვნული კონსოლიდაციის ეტაპები, თბ., 1966, გვ. 11, 12.

² იხ. ა. აფაქიძე, მოსახლეობის ერთეულების აღმნიშვნელი ტერმინები ძველ ქართულში, კრებული „ორიონი“, 1967, გვ. 96.

³ იხ. გრ. ბრეგაძე, ერის ცნება და ერების ტიპები, „მაცნე“, 1967, № 5, გვ. 386. 1959 წელს გამოქვეყნებულ წიგნში „ქართველი სოციალისტური ერის ისტორიისათვის“ ავტორი მხოლოდ ერთგან მოიხსენიებდა „ეროვნულ ერთობას“ (გვ. 229).

⁴ იხ. „მაცნე“, 1967, № 5.

⁵ იქვე, გვ. 348.

⁶ იქვე, გვ. 365.

⁷ იქვე, გვ. 367.

⁸ აღნიშნულ ნაშრომში ვკითხულობთ: „ეთნიკური კუთვნილების შეგნება აღმანიშნებს გვაროვნული წყობილების დაშლიდანვე მოსდგამს — ზგი სტატისტიკურ-7. გ. ყორანაშვილი

ლაპარაკობდა მხოლოდ ეთნიკური კუთვნილების შესახებ, ერთიანობის შეგნებაზე¹.

მიუხედავად ზემოაღნიშნულისა, საერთოდ უნდა ითქვას, რომ ქართველთმცოდნეობის სხვა დარგების წარმომადგენლებისაგან განსხვავებით, ძირითადად მხოლოდ ისტორიკოსები (ს. ჯანაშია, ნ. ბერძენიშვილი, ა. აფაქიძე, ი. კაჭარავა, გ. მელიქიშვილი) გადმოსცემენ ხოლმე იმ საფუძვლებს, რაზედაც დაყრდნობით წარმოიშობოდა ქართული ეთნიკური, ეროვნული თვითშეგნება.

ამავე საკითხს თავიანთი სპეციალობის პოზიციებიდან (ლიტერატურისმცოდნეობა, ქართული ფილოსოფიური და საზოგადოებრივი აზროვნება) შეეხნენ რ. ბარამიძე, ნ. ნათაძე, ჯ. აფციაური, შ. ხიდაშელი². ამათგან ნ. ნათაძე თავის 1980 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში სავსებით explicité, თეორიულ პლანში, წარმოაჩენდა ეროვნული თვითშეგნების შინაარსს, როგორც სისხლის, ფსიქოლოგიათა სისტემისა და ისტორიული მიზნების ერთიანობას³.

რი, ცივილიზაციის ეპოქისათვის შეუფერებელი, ერის, როგორც მაღალი სოციალური კატეგორიის დამამდაბლებელი ტერმინია“, გვ. 25. რომ ეს შეგნება სულაც არ იყო სტატიკური და ობიექტური ფაქტორების წყალობით განვითარებას განიცდიდა (სხვათა შორის, ჯერ კიდევ გვარკვეული წყობილების დაშლამდე), ეს ბევრი ისტორიკოსისათვის კარგად არის ცნობილი; რომ იგი სულაც არაა „ცივილიზაციის ეპოქისათვის შეუფერებელი“, ამას მრავალ, ზემოთ განხილულ მეცნიერთა გარდა, კარგად ადასტურებს მოსახლეობის აღწერებში მოქალაქეთა ეროვნული კუთვნილების განსაზღვრისას ეროვნების ჩვენება. მკითხველმა შეიძლება იფიქროს, რომ ეთნიკური კუთვნილების შეგნების ნაცვლად ავტორს სურდა ეთნოსის, ერის ნიშან-თვისებად წარმოეჩინა ეთნიკური, ეროვნული თვითშეგნება ფართო, ღრმა აზრით, მაგრამ ამის შესახებ ა. სურგულაძე არას ამბობდა.

¹ იხ. გ. მელიქიშვილი, ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება და საქართველოში ფეოდალურ ურთიერთობათა განვითარების ზოგიერთი საკითხი, 1973, გვ. 111, 114.

² 1976 წელს გამოსულ პ. შარიას ნაშრომში „შოთა რუსთაველის მსოფლმხედველობისა და შემოქმედების ზოგიერთი ძირითადი საკითხი“ მცირე (ორი, ოდესე გაერდის მოცულობისა) პარაგრაფი მიძღვნილია საკითხისადმი „ეპოსი როგორც ეროვნული თვითცნობიერების განსახიერება“, მაგრამ თვით პარაგრაფში ლაპარაკია მხოლოდ ეპოსის ეროვნულობაზე, ეროვნულ ხასიათზე. იხ. დასახ. ნაშრომი, გვ. 9—11.

³ იხ. ავტორის სტატია «Шалва Нуцубидзе и проблема Ренессанса» შალვა ნუცუბიძისადმი მიძღვნილ კრებულში, 1980, გვ. 119.

ახლა გადავალთ უშუალოდ ქართული ეთნიკური თვითშეგნების წარსულზე.



ქართული ეთნიკური თვითშეგნების ძირები მიდის ჩვენი წინაპრების გვაროვნულ-ტომობრივი ყოფიერებისაკენ. უკვე ამ უძველეს პერიოდში გამოიკვეთა ცნობიერება „ჩვენ — ჯგუფი“-სა (we—group), რომელიც მოიცავდა ტომს (ხოლო ტომის შიგნით გვარებს) და „არა ჩვენ — ჯგუფი“-სა (they — group), რომელიც მოიცავდა სხვა ტომებს. ხშირად, განსაკუთრებით არქაული კომუნიკური საზოგადოების დამლის პერიოდში, „ჩვენ—ჯგუფის“ ცნობიერებას საფუძვლად ედო საერთო წარმომავლობის, სისხლისმეორი ნათესაობის, საერთო თავგადასავლის (ისტორიის) შეგნება, გვარის შიგნით საერთო მეურნეობის არსებობა, გვარისათვის ყოველთვის, ხოლო ტომისათვის ზოგჯერ — საერთო ტოტემის ქონა. ტომთა კავშირების პერიოდი, რომელიც ე. წ. ნეოლითური რევოლუციის გაშლისა და ენეოლითისა და ადრე ბრინჯაოს ხანებს მოიცავდა, წარმოადგენდა წინარექართველური ერთობის ეპოქას. შემდგომში, წინარექართველური ტომების ფართო ტერიტორიებზე განსახლების შედეგად, ერთობის ეს შეგნება, ცხადია, ძალზე შესუსტდა.

დღიაუხისა და კულხას „წინა“—თუ „ადრე სახელმწიფოებრივ“ წარმონაქმნების არსებობისას ჩვენი წინაპრების ეთნიკურ თვითშეგნებას გარკვეული იმპულსი მიეცა განვითარებისათვის, რაც (ეს იმპულსი) საგარეო ფაქტორის წყალობით (კიმერიელებისა და სკვითების შემოსევანი), ჩაქრა. (ჩვენთვის უცნობია „დღიაუხი“ და „კულხა“ თვითსახელები იყო, თუ სხვა ეთნოსთაგან შერქმეული).

ჩვენი წინაპრების ეთნიკურმა თვითშეგნებამ კოლხეთისა და ძველი ქართლის სახელმწიფოების წარმოქმნის საფუძველზე საგრძნობი ნაბიჯი გადადგა წინ. ამიერიდან ეს შეგნება, ტომთა კავშირებთან შედარებით, მოიცავდა ადამიანთა ბევრად უფრო დიდ ჯგუფს, გაერთიანებულს სახელმწიფოებრივი ერთობით. საერთოდ, ჩვენი იმდროინდელი თვითშეგნება ეფუძნებოდა საერთო ტერიტორიას, ენას, წარმოშობას, გარკვეულ ეკონომიკურ კავშირ-ურთიერთობებს, ყოფას, კულტურას (ძირითადად, ზალხურს) და, როგორც

უკვე მივუღიეთ, საერთო სახელმწიფოს¹. ამ ფაქტორების ერთობლიობამ გამოხატულება ჰპოვა ქვეყნისა და ხალხის თვითწოდებაში „ქართლი“, „ქართველები“. ამდენად, ქართული (ქართლის, იბერიის აზრით) ეთნიკური თვითშეგნება, ეყრდნობოდა რა აღნიშნულ საფუძვლებს, წარმოადგენდა ჩვენი ისტორიული ღირსების ასახვას. იგი, ეს ეთნიკური თვითშეგნება, დაჩქარებული იყო ჩვენ წინაპართა საზოგადოებების ჩართულობით სხვა ეთნოსების სისტემაში (ლეონტი მროველის მიერ ჩამოთვლილი: სომხები, რანნი, მოვაკენი, ჰერნი, ლეკნი, კავკასიანნი, „ნებროთიანნი“, ხაზარნი, ბერძენნი, ასურნი, ურიანი (ებრაელები), პრომნი, ქალდეველნი, ეგვიპტელები, არაბნი, გუთები და სხვ.). ამ უკანასკნელებთან ხშირი მტრული ურთიერთობანი ჩვენი წინაპრების ეთნიკურ თვითშეგნებას ცხადია, ამძაფრებდა.

ეს დაპირისპირებულობანი „ჩვენ — ჯგუფსა“, „შიდა — ჯგუფსა“ (we — group, in — group) და „არა — ჩვენ — ჯგუფს“, „გარე — ჯგუფს“ (they — group, out — group) შორის საკმაოდ ხშირად გვხვდება „ქართლის ცხოვრების“ უკვე იმ ნაწილში, რომელიც საკუთრივ ძველი ქართლის (იბერიის) ისტორიას გადმოსცემს. თვითონ ქართლის ქვეყანა, ლეონტი მროველის აზრით, თუმცა ჩამორჩებოდა სომხეთისას ტერიტორიის სიდიდითა და ბუნებრივი პირობებით (?!), მაგრამ აღემატებოდა დანარჩენი ექვსი ძმის წილზედომილ ქვეყანას („ბოლო შუდთა ამათ მისცა ხუედრი მათი არძანგებისაებრ მათისა. წარმოიყვანნა შუდნი იგი ჩრდილოთკერძო და განუყვნა ქუეყანანი ღირსებისაებრ მათისა“)². რვავე ძმა, მათ შორის, რასაკვირველია, ქართველთა (დღევანდელი აზრით) წინაპრები ქართლოსი და ეგროსი იყვნენ გმირები. ამასთანავე აღნიშნულია „ჩვენ — ჯგუფის“, „შიდა — ჯგუფის“ გარკვეული ფა-

¹ ნიკო ბერძენიშვილის მიხედვით, ქართველობის, ე. ი. ამ პერიოდის ქართლის მცხოვრებთა, ეთნიკური კუთვნილების საფუძვლებს შეადგენდა: საზღვარი (ტერიტორია), სქული, ენა, გარკვეული სოციალურ-პოლიტიკური წყობილება (ზედა ფენებისათვის). იხ. „საქართველოს ისტორიის საკითხები“, II, 1965, გვ. 15. სხვათა შორის, „ქართლის ცხოვრებაში“ ქართლის მოსახლეობის აღსანიშნავად იხმარება სიტყვა „ქართველები“, სიტყვა „ქართლები“ დამკვიდრდა XIX საუკუნეში „ქართველებისაგან“ შეფარდებითი გამოყენებისათვის.

² ქართლის ცხოვრება, ტექსტი, დადგენილი ყველა ზედწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ, I, 1955; გვ. 4;

სეულობანი. ჯერ კიდევ ფარნავაზის გამეფების პერიოდისათვის გამოყენებულია გამოთქმანი: „ნათესავნი მამათა ჩუენთა“ და „უცხო ნათესავნი“¹. ლეონტისავე მიხედვით, ქართველობა დიდად გახარებული იყო იმით, რომ ფარნავაზის სახით ქვეყნის სათავეში ქართლის მამასახლისთა შთამომავალი აღმოჩნდა („იყო განსუენება და სიხარული ყოველსა ქართლსა ზედა მეფობისათვის ფარნავაზისა“. ქართველები ამბობდნენ: „ეპმადლობთ სუესა ჩუენსა, რამეთუ მოგუცა ჩუენ მეფე ნათესავთაგან მამათა ჩუენთასა“). ფარსმან ქველის სიკვდილის გამოც ჩვენს საისტორიო მატრიანეში იხსენებიან „ქართველნი“ და „ნათესავნი უცხონი“². ფარნაჯომის მეფობის პერიოდის გადმოცემისას კი უკვე დაპირისპირებულია ადგილობრივი რელიგია — კერპთაყვანისმცემლობა და მაზდეანობა³. თუმცა ლეონტი მროველისათვის, როგორც მართლმორწმუნე ქრისტიანისათვის, რელიგიის ეს ორივე ფორმა ერთნაირად მიუღებელი და არაფასეული უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ეს ასე არ არის, მისი სიმპათიები აქ აშკარად ჩვენი ძველი, ტრადიციული რელიგიის მხარეზეა.

ლეონტი მროველი ასევე დიდი სიამაყის გრძნობით აღნიშნავდა ფარნავაზის შესახებ, რომ „ამან განავრცო ენა ქართული, და არღარა იზრახებოდა სხვა ენა ქართლსა შინა თვნიერ ქართულისა და ამან შექმნა მწიგნობრობა ქართული“⁴.

მეფე მირიანზე, რომელიც ტომით სპარსი (ხოზროიანი) იყო, ჩვენს საისტორიო მატრიანეში აღნიშნულია: „ხოლო შეიყუარნა ქართველნი და დაივიწყა ენა სპარსული და ისწავლა ენა ქართული. და ჰმატა შემკობა კერპთა და ბომონთა, კეთილად იბყრა ქურუმნი კერპთანი, და ყოველთა მეფეთა ქართლისათა უმეტეს აღასრულებდა მსახურებასა მათ კერპთასა, და შეამკო საფლავჲ ფარნავაზისი“⁵. უძველესი ქართველების მიმართ აღნიშნულია, რომ ისინი თაყვანს სცემდნენ მზეს, მთვარესა და ხუთ ვარსკვლავს, ე. ი. ცთომილებს, და „მტკიცე და უფროის საფიცარი მათი იყო საფლავი ქართლოსისი“⁶.

1 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 261.

2 იქვე, გვ. 53.

3 იქვე, გვ. 29.

4 იქვე, გვ. 26.

5 იქვე, გვ. 65.

6 იქვე, გვ. 11.

ამრიგად, ლეონტი მროველთან შემონახული ტრადიციის თანახმად, ძველ ქართველებს ერთ ეთნიკურ ჯგუფად ჰქრავდა რელიგია („ჩული“), ენა, საზღუარი (ტერიტორია), საერთო წარმომავლობა (ქართლოსისაგან), სამეფო დინასტია — ფარნავაზიანნი („რამეთუ ქართველთა დიდი სათნოება აქუნდა ფარნავაზიანთა მიმართ, და არა უნდოდა სხუი ნათესავისა მეფობა, რომელს არა შესდგმიდა ფარნავაზიანობა“), საერთო მაკროტოპონიმი („ქართლი“). ეს შეგნება უეჭველად იარსებებდა თვითონ ძველ ქართველებშიც.

ყოველივე ზემოთქმული გამომდინარეობს ჩვენი ადგილობრივი საისტორიო ტრადიციიდან. ახლა მივმართოთ უცხოურ წყაროებს. ცნობილ რომელ ისტორიკოს ტაციტუსთან მოთხრობილია იმის შესახებ, რომ ქართლის მეფე ფარსმანი ახ. წ. 35 წელს პართელების წინააღმდეგ ომის წინ თავის მოლაშქრეებს მოაგონებდა: აქ ვაჟკაცებია, იქ კი, ე. ი. პართელთა მხრივ, ნადავლიო¹. ე. ი. ქართველთა მეფე ხაზს უსვამდა იმ გარემოებას, რომ ქართველები ნაკლებად არიან ფუფუნებაში ჩაფლულნი, სხვანაირად, ფუფუნება მათთვის რაიმე არსებით ფასეულობას არ წარმოადგენს, მაშინ როდესაც სპარსელების მხრივ ომი მხოლოდ ამ მიზნისათვის წარმოებს. თუ გავითვალისწინებთ იმდროინდელი ზედაფენების ყოფას ქართლსა და პართიაში, აქედან გამომდინარე სოციალურ-ფსიქოლოგიურ სიტუაციას ამ ქვეყნებში, ყოველივე ეს სულაც არ მოგვეჩვენება უსაფუძვლოდ.

ახლა კოლხებისა და მათი მემკვიდრე ლაზების შესახებ. მათი ერთიანობა რომ საკმაოდ დიდი ხნის ისტორიისა იყო, ეს ჩანს ქვეყნისა და ხალხის საერთო სახელდებაში „ეგრისი“, „მარგალები“. ბაზანტიელი ისტორიკოსი აგათია სქოლასტიკოსი წერს, რომ ლაზები ამჟამებზე კოლხთა ძველი სახელით და ზომაზე მეტად ქედმაღლობენო. ლაზების ასეთ ეთნიკურ თვითშეგნებასა და ქცევას აგათია იმით ასაბუთებს, რომ ისინი ძლიერსა და მამაც ტომს წარმოადგენენ და სხვა ძლიერ ტომებზედაც მბრძანებლობენ, რომ იმ ტომებს შორის, რომლებიც სხვა სახელმწიფოს ექვემდებარებიან, მას არ ეგულება

¹ „ქართლის ცხოვრებაში“ ვკითხულობთ, რომ ასევე სპარსელებთან გამარჯვებულმა ფარსმან ქუელმა (ეს სხვა ფარსმანი გახლავთ) თავის ლაშქარს შესძახა: „აჰა, ლომო მძნეარენო, ცხოვარი დასეტყვლნი“ იხ. ტ. I, გვ. 52.

არც ერთი სხვა ესოდენ სახელგანთქმული და მორკმული¹. მეორე-
გან ბიზანტიელი ისტორიკოსი ამბობს, რომ ლაზები უკვე არც ბარ-
ბაროსები არიან და არც ბარბაროსულ ცხოვრებას ეწევიან, არამედ
რომაელებთან კავშირის წყალობით (sic) თავიანთი ცხოვრებისათ-
ვის სახელმწიფოებრივი და კანონიერი სახე მიუციათ. ყოველივე ამის
გამო იყო, შენიშნავს აგათია სქოლასტიკოსი, რომ ლაზებმა შეუწ-
ყნარებლად მიიჩნიეს მოეთმინათ მეფე გუბაზის ვერაგული მოკ-
ელა². ლაზთა ეროვნული (ხალხის აზრით) სიამაყე კარგად გამოჩნდა
მათი მასობრივი ქცევითაც ბიზანტიელთა მიმართ.

მანამდე მეფე გუბაზი დიდი შთაგონებით ლაპარაკობდა ლაზ-
თა სახელის შენარჩუნებაზე, სპარსელებზე, როგორც ლაზებისათვის
არცთუ ისე დიდ დაუძლეველ მოწინააღმდეგეზე (სხვათა შორის,
ჩამოთვლის რა იმ დიდ ფასეულობებს, რომელთაც დიდი საფრთხე
ემუქრებოდათ, გუბაზი პირველ რიგში ასახელებდა ოჯახებს, მშობ-
ლიურ ქვეყანას, ლაზთა სახელს (τὸ λαζῶν ἔθνος) და არა ქრის-
ტიანულ რელიგიას!³.

ლაზიკაში შემდგარი ცნობილი სახალხო კრების დროს აიეტი
ამბობდა: გაჰქრა კოლხთა ძველი ღირსება (ἀξίωμα) და ამიერიდან
ველარ ველირსებით რომ სხვებს ვმბრძანებლობდეთ, ისიც უნდა
ვიკმაროთ თუ იმას მივალწევთ, რომ ძალიან არ დაგვჩაგრონ ჩვენმა
უწინდელმა ქვეშევრდომებმა⁴. აიეტი განაგრძობდა: „მე ვინატ-
რიდი, კოლხეთის სახელმწიფოს ჰქონდეს მისი ძველი ძლიერება“⁵.
იგი ლაზიკაზე ლაპარაკობდა როგორც უაღრესად გამოსადეგ ქვე-
ყანაზე, რომელსაც მნიშვნელოვანი ჯარი ჰყავს⁶, რომ კოლხები, ე. ი.
ლაზები უდიდეს სახელს მოიხვეჭენ სპარსელთა მხარეზე გადასვ-
ლითა და ბიზანტიელების წინააღმდეგ ბრძოლით⁷.

ამავე კრებაზე ფარტაზი რამდენჯერმე მოიხსენიებდა მშობლი-
ურ, მამაბაპურ წესებს, მოითხოვდა, რომ მსმენელნი აღკუთრებულნი

1 იხ. გეორგიკა, სიმონ ყაუხჩიშვილისეული გამოცემა, ტ. 3, 1936, გვ. 50—51.

2 იქვე, გვ. 51.

3 გეორგიკა, ტ. 2, 1965, გვ. 148.

4 გეორგიკა, ტ. 3, გვ. 68.

5 იქვე, გვ. 70.

6 იქვე.

7 იქვე.

ყოფილიყვნენ კოლხის თავისუფალი შეგნებით¹. როგორც აიეტი, ისე ფარტაზი ხაზს უსვამდნენ გუბაზ მეფის სახელოვნობას. ესეც, რა თქმა უნდა, აგრეთვე ნიშანდობლივია ეთნიკური თვითშეგნების თვალსაზრისით.

განსაკუთრებით აიეტის სიტყვაში ნაგულისხმევი კოლხთა, ლაზთა ეთნოფსიქოლოგიური ავტოსტერეოტიპი მნიშვნელოვანწილად უნდა ყოფილიყო დაფუძნებული ბერძნულ მითზე არგონავტების შესახებ. ძველი დიაუხისა და კოლხას სინამდვილე, ჰიპერბოლიზებულიად აისახა რა ბერძნულ მითში, თავის მხრივ საფუძვლად დაედო კოლხთა და ლაზთა ეთნიკურ წარმოდგენებს თავიანთი თავის შესახებ.

აიეტი ამასთანავე ბერძნებისა და სპარსელების უარყოფით დახასიათებას იძლეოდა², აღნიშნავდა ბერძნებისათვის ცუდი თვისებების თანდაყოლილობას³. და ეს გასაგებია, რადგან ეს ორივე ეთნოსი ლაზებისათვის მტრებს წარმოადგენდნენ, ხოლო „ჩვენ — ჯგუფის“ (უ. სამნერის გაგებით) მიმართ „არა — ჩვენ — ჯგუფის“ დახასიათება, როგორც მტრებისა, ჩვეულებრივ, უარყოფითი ნიშან-თვისებებით გადმოიცემა ხოლმე.

შემდგომში ძველ ქართველთა (იბერიელთა) და კოლხებისა და ლაზების ეთნიკური თვითშეგნება სულ სხვანაირად წარმართა. ეს ითქმის არა მარტო ამ შეგნების ვერგალრმავებაზე, არამედ იმაზე, რომ ამ ორი უახლოესად ურთიერთმონათესავე ეთნოსის გაერთიანება ვერ მოხერხდა ერთიანი სახელმწიფოს ფარგლებში (ამას ხელი შეუშალა დასავლეთ საქართველოში პონტოს სამეფოსა და შემდეგ რომის ბატონობამ). ამის მიზეზი იყო ჩვენში ქრისტიანული რელიგიის გავრცელება.

ქრისტიანული რელიგია, როგორც ცნობილია, კოსმოპოლიტური, ზეეროვნული ხასიათისაა. ეს კი მის, როგორც მსოფლიო რელიგიის, რაობასთან ერთად აიხსნება მისი წარმოშობის თვისებურებებით რომის იმპერიის კრიზისის ბირობებში. მან (ამ რელიგიამ)

¹ გეორგიკა, ტ. 2, გვ. 80.

² გეორგიკა, ტ. 3, გვ. 65—66, 67, 68.

³ იქვე, გვ. 67. იმავე აგათიას მიხედვით, მისიმიელთა ეთნიკური ავტოსტერეოტიპის შტრიხებია: ომში მნიშვნელოვანი გამოცდილების ქონა, „ბარბაროსული უგუნურება“ (ამ უკანასკნელის აღიარება ძლიერი მტრის წინააღმდეგ თავის მოკატუნება იყო). იხ. გეორგიკა, ტ. 3, გვ. 155, 174.

აცის ქრისტიანულად მორწმუნენი, მათი კრებული, რომელიც ეკლესიის მეშვეობით კავშირს ამყარებს ღმერთთან. მისი მიზანია მორწმუნეთა მიერ მარადიული „სასუფევლის“ მიღება. მაგრამ ეს ყველაფერი თეორიულად. თავისი ფართო გავრცელებისას ეს რელიგია რომისა და ბიზანტიის ხელში იდეოლოგიურ იარაღს წარმოადგენდა სხვა ხალხების იმპერიის შემადგენლობაში შესანარჩუნებლად. ცნობილი ფაქტია, რომ იმპერატორ კონსტანტინეს მიერ რომში ამ რელიგიის ოფიციალურად ცნობის ნამდვილი მოტივი იყო იმპერიის ერთიანობის, იმპერიაში რომისადმი დაქვემდებარებული ხალხების შენარჩუნება. ბიზანტია ამასაც არ სჯერდებოდა და ამ რელიგიის მეშვეობით შემდგომი ექსპანსიისაკენ მისწრაფოდა.

ამრიგად, თავდაპირველად ტომი (ფართო მნიშვნელობით), კერძოდ ერი, ნაცია ქრისტიანობისათვის ზედმეტი იყო. ასევე თეორიულად, თორემ რომელი და ბიზანტიელი მორწმუნენი სულაც არ თვლიდნენ ასე. ადვილი წარმოსადგენია, რომ ასეთი კოსმოპოლიტური, ზეეროვნული რელიგიის გავრცელება ყველგან, — მათ შორის ჩვენს წინაპრებშიც, — ეთნიკური თვითშეგნების აზრით უკუსვლა იქნებოდა¹. მაგრამ ეს ღრრებითი უკუსვლა ნიადაგს ამზადებდა ეთნიკური თვითშეგნების უფრო მაღალ საფეხურზე ასვლისათვის, ამდენად, ამ შემთხვევაში საკმე გვაქვს დიალექტიკურ, სპირალისტურ განვითარებასთან.

წარმართობისდროინდელ ქართლსა და კოლხეთში ადგილქმონდა, როგორც ცნობილია, ეთნოსის, ხალხის რელიგიური ცნობიერების დისპერსიულობას, გაფანტულობას მრავალი ღმერთის გარშემო. „ქართლის ცხოვრებაში“ ჩამოთვლილია ქართლის მთავარი ღმერთები. ქვეყანაში, კერძოდ მესხეთში, ჩანს ბერძენთა ღმერთების — არტემიდესა და აპოლონის კულტიც. ახალი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეებიდან მოყოლებული, ეს, ასე ვთქვათ, რელიგიური პლურალიზმი კიდევ უფრო გამრავალფეროვნდა ახალი რელიგიის, ქრისტიანობის შეღწევისა და, განსაკუთრებით აღ-

¹ ეს ნათლად ჩანს „შუშანიკის წამებასა“ და განსაკუთრებით „ვესტათი მესეტელის წამებაში“. ერთი შეხედვით, თუ ამ თხზულებათა გმირების უცხოურ წარმოშობას გაითვალისწინებთ, ეს თითქმის სავსებით ბუნებრივია. მაგრამ თხზულებათა ავტორები სომ ქართველები იყვნენ და ისინი გაამჟღავნებდნენ თავიანთ სხვაგვარ პოზიციას, თვით რელიგიის სულისკვეთება რომ კოსმოპოლიტური არ ყოფილიყო.

მოსავლეთ საქართველოში, მაზდეანობის ხარჯზე. ქრისტიანული რელიგიის ოფიციალურად ცნობის შემდეგ კი ჩვენში მოხდა რელიგიური ცნობიერების კონსოლიდაცია. მართალია, ამის შემდეგ ჩვენ ჩავერთეთ ქრისტიანულ სამყაროში, მაგრამ, მეორე მხრივ, მონათესავე წარმოშობის ქართველი ეთნოსები გაერთიანდნენ საერთო რელიგიური ცნობიერებით. გარდა ამისა, ახალი რელიგია ნიადაგს ამზადებდა კულტურის შემდგომი აღმავლობისათვის, რაც თავის მხრივ მომავალში ქართული ეთნოსის მთლიანობად ჩამოყალიბებას შეუწყობდა ხელს.

თუ რამდენად ორგანულად იქცა ჩვენი წინაპრებისათვის ახალი რელიგია, ეს წერილობით ძეგლებში პირველად გამოჩნდა ფარტაზის სიტყვაში, რომელიც შემონახულია აგათია სქოლასტიკოსთან, სახელდობრ, ქრისტიანული რელიგიის შებღალვა სპარსთაგან ფარტაზს მიაჩნია უდიდეს უბედურებად. იგი ამბობდა: „თუ ისინი (ე. ი. სპარსელები — გ. ყ.) აგვიკრძალავენ ჩვენი საღმრთო წესების შესრულებას და თავიანთ წესებზე (ე. ი. მაზდეანობაზე — გ. ყ.) გადაგვიყვანენ, ამაზე უფრო სამძიმო რა უნდა განვიცადოთ ჩვენ, რომლებიც ცოცხლებიც ვიქნებით და ამავე დროს მკვდრებიც“¹.

უფრო მოგვიანებით ქართლის უზენაესი მღვდელთმთავარი კირიონი სიამაყით აცხადებდა: „რადგან, რაც ცა და ღედამიწა არსებობს, არ ყოფილა არც ერთი უფალი („უფალში“ იგულისხმება სპარსეთის შაჰი — გ. ყ.), რომელსაც ყოველი ტომისათვის თავისი კანონები მიენდოს, როგორც ამ უფალმა მიანდო, მეტადრე ჩვენი, ქრისტიანული სარწმუნოება; ხოლო ჩვენ თავისუფალ ქვეყანას უფრო მეტად მიანდო, ვიდრე ყველა სხვა ქვეყანას“². სიამაყე ახალი რელიგიის გამო კიდევ უფრო მეტი ძალით ჩანს კირიონის შემდგომ სიტყვებში სომეხთა კათალიკოსის აბრაამის მიმართ: „... თქვენ ისე გვწერთ ჩვენ, როგორც ახალ ნერგსა და ახალმორწმუნეს და ისე არ გვწერთ, როგორც შეპყდერის პატიოსანს და მარად მართლმადიდებელს, რადგან ღღეს. ღმერთის მოწყალებით, მთელ ქვეყანაზე უფრო მოწინავე ვართ და მართლმადიდებელი, ვიდრე ცოტა ვინმე“³. ანდა როგორი ეთნიკური მეობა, სიამაყის

¹ გეორგიკა, ტ. 3, გვ. 76—77.

² იხ. ეპისტოლეთა წიგნი, ზ. ალექსიძისეული გამოცემა, 1968, გვ. 71.

³ იხ. კირიონის III ეპისტოლე.

⁴ იქვე, გვ. 100—101.

გრძნობა, თუმცა რელიგიური საფარველით, ჩანს კირიონის სიტყვებში აბრაამისადმი: „უნდა თუ არა ვისმეს, ჩვენი სარწმუნოება ეს არის“¹. ქართლის კათალიკოსი არათუ თავს იცავს, არამედ, პირიქით — შეტევაზეც კი გადადის და ურჩევს სომეხთა მღვდელმთავარს: „თქვენ ქეშმარიტებით ირწმუნეთ ეს მართალი სარწმუნოება და მერყეობით ნუ დავარდებით აქა-იქ“²-ო. ამ მიმართვის საზრისი კიდევ უფრო მეტ მნიშვნელობას იძენს, თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ სომეხთა ზედაფენები, განსაკუთრებით კი სამღვდელოება, ქართველებს ზემოდან უყურებდნენ, სარწმუნოებრივი მოტივებიდან გამომდინარე (მოვიგონოთ აგრეთვე ძველ სომეხ ისტორიკოსთა პოზიცია ამ საკითხში).

გარდა კირიონის ღრმა დარწმუნებულობისა ქალკედონიტობის უპირატესობაში მონოფიზიტობასთან შედარებით, ქართლის კათალიკოსის ასეთ ეთნიკურ შეგნებას, სიამაყის გრძნობას, განაპირობებდა ეროვნული სახელმწიფოებრიობის არსებობაც ქართლში, რასაც, როგორც ვიცით, ამ დროს სომხეთი მოკლებული იყო.

ასეა თუ ისე, ქართველ-სომეხთა განხეთქილებამ რელიგიურ ნიადაგზე, თვით ქრისტიანული რელიგიის შიგნით, ხელი შეუწყო ქართველთა ეთნიკური ემანსიპაციის გაღრმავებას სომეხთაგან. ამაში კი გადამწყვეტი ფაქტორი იყო ქართლის მიერ ქალკედონიტობის აღიარება.

თუ როგორი კრიზისი დასდგომია ქართველთა (აღმოსავლელთა) ეთნიკურ თვითშეგნებას არაბთა ბატონობის ხანაში, ამაზე ჩვენ უკვე შევჩერდეთ. ძნელი არაა წარმოვიდგინოთ ჩვენი ტრადიციული, ქრისტიანული რელიგიის დიდი მნიშვნელობა ქართველთა ეთნიკური მეობის შენარჩუნებაში ამ უალრესი ძნელბედობის ქამს. იოანე საბანისძის მიხედვით, ქრისტიანული რელიგიისაგან, როგორც „ქეშმარიტი“ რჯულისაგან, განსხვავებით, მაჰმადიანობა „მახვილთა პყრობილი შჯული“ არის, ხოლო ამ უკანასკნელის მიმდევრები — „ნათესავი საწუთროისა ამის მოყვარე“³. ხოლო საკუთრივ ქრისტიანული რელიგიის თაობაზე არაბობის პერიოდის ჩვენი დიდი ეროვნული იდეოლოგოსი კირიონის მსგავსი პათოსით აცხადებდა: „რა-

¹ იხ. ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 102.

² იქვე, გვ. 111.

³ ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები, გვ. 83—84.

მეთუ არა ხოლო თუ ბერძენთა სარწმუნოება ესე ღმრთისამიერი მოიპოვეს, არამედ ჩვენცა, შორიელთა ამათ მკვიდრთა... აჰა, ესერა ქართლისაცა მკვიდრთა აქვს სარწმუნოება და წოდებულ არს დედად წმიდათა, რომელთამე თვით აქა მკვიდრთა და რომელთამე უცხოთა და სხვით მოსრულთა ჩვენ შორის ჟამად-ჟამად¹; „რამეთუ უეჭველი სარწმუნოება საუნჯე დიდ არს მორწმუნეთათვის, მამაო ზეცითაო, ღმერთო და უფალო ცხოვრების მომცემელო, შენ მიერ მიღებითა მადლისაჲთა, რამეთუ ქრისტიანეთა სარწმუნოება დიდ მოძღვრება არს“². მოტიანილი აღგილები რელიგიასთან ეთნიკური თვითიდენტიფიკაციის საუკეთესო ნიმუშებია.

საერთოდ, იოანე საბანისძის ცნობიერებაში ქართველთა ეთნიკური მეობა, ქართველობა, იდენტიფიცირებულია ძირითადად ქრისტიანულ რელიგიასთან. ასე რომ, საბანისძესთან ქართველთა ქვეყნისა და ცხოვრების ყაიდის უბრატესობა³ ჩვენება მაჰმადიანებთან, კერძოდ არაბებთან, შედარებით არ ჩანს⁴. ამასთან დაკავშირებით შეგვინშნავთ, რომ სამოელ კათალიკოსის წერილში იოანე საბანისძისადმი აშკარადაა გახსზული, რომ აბომ „იმარტვილა მეოხად ქრისტეს მიმართ ჩვენდა და ყოვლისა ამის სოფლისა ჩვენისა ქართლისათვის“⁵. უფრო ადრინდელი ხანის ნაწარმოებში — „აბიბოს ნეკრესელის მარტვილობა“ — უკვე ჩანს სამშობლოს, როგორც გარკვეული ფასეულობის, აღიარება ქრისტიანულ მსოფლმხედველობრივ სისტემაში. მასში ვკითხულობთ: „რამეთუ დაეპყრა ქართლი მეფესა სპარსთასა და იგინი კელმწიფე იყვნეს ჩუენსა ამას სოფელსა“⁵.

რამდენიმე ათეული წლის შემდეგი ხანის დოკუმენტის (864 წლის ხელნაწერის შინაწერის) მიხედვით, სინას მთაზე მცხოვრები ქართველი ბერები ლოცულობდნენ ყოველთა ძმათათვის და ყოველი ქრისტიანისათვის, ყველაზე მეტად კი — ყველა ქართველისათვის, აგრეთვე ქვეყნის დაწყნარებისათვის, საზღვართა განმტკიცებისათ-

¹ ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები, გვ. 66.

² იქვე, გვ. 65.

³ კერძოდ, ეს დადებითი აზრით აღნიშნულია საქართველოს ისტორიის ძველ სახელმძღვანელოში, იხ. საქართველოს ისტორია, 1946, გვ. 144.

⁴ ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები, გვ. 57.

⁵ ძველი ქართული ავთოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I, თ. აბულაძის რედ., 1963, გვ. 241.

ვის, მეფეთა და მთავართა დაწყნარებისათვის, მტერთა უკუმიქცევისათვის და ტყვეთა დაბრუნებისათვის. აქედან ცხადია, თუ როგორი საერო ინტერესების ნაკადი შეჰქრილა ქართველი ბერების ცნობიერებაში, რომელსაც წინა საუკუნეებში ასე თვალსაჩინოდ ავსებდა რელიგია.

ჩვენთვის საინტერესო ასპექტში თვალსაჩინო მომენტი იყო ადგილობრივ წმინდანთა კულტის გაჩენა, დღესასწაულების წარმოქმნა (აღმოსავლეთ საქართველოში). როგორც ეს საყოველთაოდ არის ცნობილი, ბევრი სხვა ქვეყნის წმინდანთაგან განსხვავებით, ჩვენი წმინდანები პატრიოტი მოღვაწეების როლშიც გამოდიოდნენ (სხვათა შორის, დასავლეთ საქართველოში მრავალი საუკუნის მანძილზე არ გაჩენილა ადგილობრივი წმინდანი¹. ეს ფაქტი, უეჭველია, განაპირობა ბერძნების ეკლესიურ-იდეოლოგიურმა მძლავრობამ ამ რეგიონში).

VIII—IX საუკუნეების განმავლობაში ბიზანტიის იმპერიაში წარმოებული რელიგიური ბრძოლები (ხატმებრძოლობა, ხატთაყვანისმცემლობა, პავლიკიანობა) ქართველთათვის საფუძველი გახდა იმის მტკიცებისათვის, რომ ბიზანტიელთა რელიგია ნაკულუოვანია, ხოლო სრულფასოვანია ადგილობრივი, ქართული ქრისტიანობა, რომლისთვისაც მწვალებლობა უცხო რამ იყო. ამის თაობაზე ჩვენი იმდროინდელი დიდი ეროვნული მოღვაწე გიორგი მთაწმინდელი აცხადებდა: მას შემდგომ, რაც ჩვენ, ქართველებს „ერთი ღმერთი გვიცნობიეს, არლარა უარ-გვიყოფიეს და არცა ოდეს წვალებისა მიმართ მიდრეკილ არს ნათესავი ჩვენი“²; „რაჟამს ერთგზის გვიცნობიეს, არლარა მიდრეკილ ვართ მარცხულ, გინა მარჯულ და არცა მიდრეკებით“³. ბიზანტიელთა რელიგიისაგან ეს გამიჯვნა იყო ის

¹ თუმცა დასავლეთ საქართველოს ამ ეპოქაში უცხოელთა იმდენი შემოსევა არ განუცდია, როგორც ამას ჰქონდა ადგილი აღმოსავლეთ საქართველოში, მაგრამ ბიზანტია-სპარსეთის ომების დროს ადგილობრივ წმინდანთა გაჩენა ადვილი შესაძლებელი იყო (თუნდაც, მაგალითად, ტრაგიკულად აღსრულებული გუბაზ მეფისა).

² ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები, გვ. 310.

³ იქვე, გვ. 228—29. მოვიგონოთ აგრეთვე რუის-ურბნისის კრების ძეგლის-წერის სიტყვები: „არცა განგცემთ შენ, სასიქადულო ჩუენო მართლმადიდებლობაო, რომელსა არცა განმცემელ ქმნილ ვართ, ვინათგან შემეცნებასა შენსა ქმნილ ვართ“.

უკიდურესი ზღვარი, რომელსაც ჩვენმა წინაპრებმა მიაღწიეს საზოგადოებრივი ცნობიერების ამ სფეროს საფუძველზე (ეროვნული თვითშეგნების განვითარებაში), ამით ეროვნულ თვითდამკვიდრების გზაზე.

მეორე მნიშვნელოვანი მომენტი, რაც ქართული ეროვნული თვითშეგნების განვითარებაში იქნა მიღწეული, იყო ქართული ენის დიდი მნიშვნელობის აღიარება. თავდაპირველად, გიორგი მერჩულესთან, ქართული ენა მნიშვნელობს იმდენად, რამდენადაც მასზე ღვთისმსახურება წარმოებს. კლასიკური სახით ეს გარემოება, როგორც ცნობილია, გაცხადებულია ჭაჭორედ ამ ავტორთან. მოვიგონოთ გიორგი მერჩულეს ცნობილი სიტყვები: „ქართლად ფრიადი ქუეყანაა აღირიცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამნი შეიწირვის და ლოცვაა ყოველი აღესრულების“-ო. ამდენად, გიორგი მერჩულესთან „ქართლი“ მხოლოდ გეოგრაფიული და პოლიტიკური ცნება კი არ იყო, არამედ კულტურული შინაარსისაც. იგივე ითქმის ტერმინ „საქართველოს“ შესახებაც, რომელიც მეთუ საუკუნეში გაჩნდა¹.

ქართული ენის დიდი მნიშვნელობის აღიარება კიდევ უფრო ნათლად არის გამოხატული ამავე პერიოდში მცხოვრები იოანე-ზოსიმეს მიერ დაწერილი ჰიმნში „ქებაა და დიდებაა ქართულისა ენისაა“. ქართველთა ეროვნული თვითშეგნებისათვის ფრიად ნიშანდობლივია ჰიმნის ავტორის სიტყვები:

დამარხულ არს ენაა ქართული

დღედმდე მეორედ მოსლვისა მესიისა საწამებლად,

რათა ყოველსა ენასა

ღმერთმან ამხილოს ამით ენითა“;

„და მეგობრობაა

ამისთვის თქვა მახარებელმან,

რამეთუ ყოველი საიდუმლოა

ამას ენასა შინა დამარხულ არს“².

¹ შესაბამისად გაჩნდა ახალი ტერმინიც „ნათესავი ქართველთა“, როგორც ახალი ფართო ეთნიკური სინამდვილის მომცველი. იხ. ა. აფაქიძის ნაშრომი. მანამდე ქართლის მოსახლეობის აღსანიშნავად გამოიყენებოდა ტერმინი „ერო ქართლისა“.

² იხ. ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები, გვ. 457. შევნიშნავთ, რომ

ქართველთა ეროვნული თვითშეგნების შემდგომი გაღრმავება მოხდა პოლიტიკური პროცესების საფუძველზე, რომლებიც გაიშალა IX საუკუნის დასაწყისიდან. ეს პროცესები უკავშირდება ტოკლარაჯეთის სამთავროს (ქართველთა სამეფოს) წარმოქმნას. ბაგრატიონთა დინასტიამ თავისი წარმოშობა დაუკავშირა ებრაელთა მეფე დავითს¹. ამით ეს დინასტია ცდილობდა ამაღლებულიყო არა მარტო მის (საგვარეულოს) წევრთა თვალში, არამედ ქვეყნის შიგნით (საკუთარი ხალხის თვალში) და გარეთაც (სხვა ხალხების თვალში). კიდევ მეტი, ბიზანტიელი იმპერატორის კონსტანტინე პორფიროგენეტის მიხედვით ირკვევა, რომ დავით ებრაელთა მეფისაგან წარმომავლობით ამაყობდნენ მთლიანად ქართველებიც (იბერები) კი². თუ გავითვალისწინებთ ისტორიის ბიბლიურ გაგებას, კერძოდ პატრიარქალური, მამამთავრული ოჯახის გამრავლების შედეგად ხალხების წარმოშობას, შესაძლებელი ხდება ვივარაუდოთ, რომ ბიზანტიელი იმპერატორის ეს ცნობა არ უნდა იყოს გადაქარბებული; მთლიანად ქართველებსაც შეეძლოთ დაეჭვებინათ ლეგენდა თავიანთი წარმოშობის შესახებ დავით ებრაელთა მეფისაგან, ხოლო X საუკუნეში ბაგრატიონებს ალბათ ჯერ კიდევ შეეძლოთ შეეწყნარებინათ მითის ასეთი, ასე ვთქვათ, დემოკრატიული განმარტება.

სიამაყე ქართული ენისა და კულტურის (თარგმნითი ლიტერატურის) განვითარების გამო აშკარად, გამოკვეთილად ჩანს „იოანესა და ექვთიმეს ცხოვრებაში“, სადაც ავტორი (გიორგი მთაწმინდელი) აცხადებს: „და შეამკვეს და ადაყვავეს ენა ჩვენი და ქუყანა თარგმანითა წმინდათა წერილთათა“³. ამ გარემოების აზრი კარგად

ფრანგული კულტურის ისტორიაში მსგავს ფაქტს ადგილი ჰქონდა მხოლოდ XVI საუკუნეში (ეგულისხმობთ რონსარისა და დიუ ბელეს მიერ 1519 წელს დაწერილ ტრაქტატს „ფრანგული ენის დაცვა და შექება“), ხოლო ჩეხური ენის დასაცავად მსგავსი ტრაქტატი ბ. ბალბინმა დაწერა დაახლ. 1672 წელს.

¹ პაულე ინგოროყვას შეხედულებით, ეს იდეა ჩამოყალიბდა მეცხრე საუკუნის დასაწყისში და „ისახადა მიზნად ქართველთა სამეფოს დამოუკიდებლობისა და თვითმყოფლობის იდეის განმტკიცებას“. იხ. მისი სტატია „გიორგი შერაულე, ქართული მწერალი ზეათე საუკუნისა“, „მნათობი“, 1950, № 1, გვ. 114, 122.

² იხ. გეორგიკა, ტ. 4, ნაკვეთი II, ს. ყაუხჩიშვილისეული გამ., 1952, გვ. 255.

³ ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები, გვ. 224; იხ. აგრეთვე, 240.

ცნობიერდება იმის ფონზე, რომ მამა იოანე ექვთიმე ათონელს ეუბნებოდა: „შეიღო ჩემო, ქართლისა ქვეყანა დიდად ნაკლულევან არს წიგნთაგან და მრავალნი წიგნნი აკლან“¹.

ქართული ეთნიკური თვითშეგნების კიდეც უფრო გაღრმავება განპირობებული ჩვენი ეთნოსის შემდგომი კულტურული და პოლიტიკური აღმავლობით, გამოჩნდა ნინოს კულტის შექმნის ფაქტითაც. ცნობილია, რომ აქამდე ქართველთა მოქცევის თვითონ ქართველებზე უკავშირებდნენ ანდრია მოციქულს და გრიგოლ განმანათლებელს, რომელმაც, გადმოცემით, ქართველები და სომხები ერთად მოაქცია ქრისტეს რჯულზე. ამიერიდან კი ეს მნიშვნელოვანი ისტორიული აქტი ქართველთა მიერ უკავშირდება წმინდა ნინოს. ახლად გავრცელებული გადმოცემის თანახმად, წმინდა ნინო უბრალო ტყვე კი არა, არამედ დიდებულის ასულია (მამამისი რომის გამოჩენილი მხედართმთავარია, რომელმაც დიდი გამარჯვება მოიპოვა „ბრანჯებზე“ („ფრანგებზე“), რომელნიც ამის შემდეგ გააქრისტეანა კიდეც. დედა კი არის იერუსალემის პატრიარქი (და), იგი ახალ სარწმუნოებას ავრცელებს უშუალოდ იერუსალემიდან. ასე რომ, ბერძენთა მესაშუალებობა გაქრისტეანების საქმეში ქართველებმა ზედმეტად მიიჩნიეს. კიდეც მეტი: თითქოსდა ნინოსა გან მიუღიათ ნათლისღება თვით ბიზანტიის დედოფალ ელენეს, აგრეთვე რიფსიმეს, გაიანეს და მათ ორმოცდაათ თანამოღვაწეს სომხეთში.

ჩვენში გავრცელდა აგრეთვე გადმოცემა საქართველოში ქრისტეს კვართის მოტანისა მცხეთელი ებრაელების მიერ. ჩვენშიც მიეჩინა ადგილი ქრისტესთან დაკავშირებულ რელიკვიას—სამსკუალს (ლურსმანი). ამავე ეპოქაში (კერძოდ, X საუკუნეში) ქართველობაში გავრცელდა კონცეფცია, რომლის მიხედვითაც საქართველო მარიამ ღვთისმშობლის წილხედომილი ქვეყანაა. ამას უნდა და ვუმატოთ წმინდა გიორგის კულტის ფართო გავრცელება ჩვენს ქვეყანაში. ყოველივე ეს წარმოადგენდა, კორნელი კეკელიძის სიტ

¹ ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები, გვ. 239.

ყვებით რომ ვთქვათ, „ქრისტიანული რელიგიის ნაციონალიზაციას“, გაეროვნულებას ქართულ ნიადაგზე¹.

ყოველივე ზემოაღნიშნული მოხდა რელიგიური ცნობიერების, ეკლესიის სფეროში. თუ რამდენად წინ წავიდა ქართველთა ეროვნული თვითშეგნება ამ მიმართულებით, ეს კარგად ჩანს ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის გამო გიორგი მთაწმიდელის მიმართებაში ანტიოქიის პატრიარქისადმი: ძალიან სცდებითო თქვენ, ბერძნები, „რომელნი-ეგე ჩუენ უმეცრად და სუბუქად გუხედაეთ და თავნი თქუენნი ბრძენ და მძიმე გიყოფიან“, როდესაც თავმომწონებით „ესრეთ უგუნურად შეგირაცხიეს ნათესავი ქართველთა წრფელი და უმანკო“².

ქართველთა ეროვნული (ერის) თვითშეგნების შემდგომი გაღრმავება ხდებოდა ჩვენი ქვეყნის პოლიტიკური განვითარების საფუძველზედაც. საქართველოს გაერთიანება, ძლიერი ცენტრალიზებული ქართული მონარქიის წარმოქმნა მაშინ, როდესაც უნუგეშოდ ქვეითდებოდა ბიზანტიის პოლიტიკური ძლიერება, ვერ მოხერხდა

¹ 1903 წელს ივანე ჯავახიშვილი პეტერბურგის უნივერსიტეტში კითხულობდა კურსს „საეკლესიო ნაციონალიზაციის ისტორია საქართველოში VI—XII საუკუნეებში“. იხ. დ. გვრიტიშვილი, ივანე ჯავახიშვილი, 1949, გვ. 20. კონკრეტულად აღნიშნული გარემოება ძალზე კარგად ჩანს XI საუკუნის ათონელი ქართველი ბერის ეზრა მთაწმიდელის ჰიმნში (მიძღვნილია იოანე ქართველისადმი):

„ითხოვე, ღირსო, ყოელისა სოფლისათვის
მშვიდობით დაცვა და მეფესა ჩვენსა — ძლევა
და დამტკიცება მართლ-მადიდებლობისა
ქრისტეს ღმრთისაგან, წმიდაო იოანე,
და სულთა ჩვენთა უხვად დიდი წყალობა“.

(იხ. ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები, გვ. 506). მოტანილ ტექსტში ასევე შესანიშნავად ჩანს, თუ როგორი ძვრები მომხდარა რელიგიური ცნობიერების ფასეულობათა სკალაში, უფრო ზუსტად, თუ როგორ ხდებოდა რელიგიური ცნობიერების პოლიტიზაცია.

² იხ. ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები, გვ. 309—10..

8. გ. ყორანაშვილი

სომხეთის გაერთიანება¹, ხდებოდა ალვანელთა დეეთნიზაცია (დენაციონალიზაცია), საქართველოსთან შედარებით დასუსტებული იყო თურქ-სელჩუკიანთა პოლიტიკური წარმონაქმნები სპარსეთში და ა. შ., როცა მოხდა საქართველოს გადაქცევა წინა აზიის უძლიერეს სახელმწიფოდ, — ყველაფერი ეს მანამდე არნახული ეროვნული ღირსების გრძნობით აღავსებდა ქართველობას. ამან უშუალო გამოხატულება პპოვა ჩვენს მწერლობაში—საერთო ლიტერატურაში (ჩახრუხაძის, შავთელის, რუსთაველის შემოქმედება), ისტორიოგრაფიაში. თუმცა რუსთაველთან ეს გრძნობა ისე მკვეთრად, როგორც ამას ვხვდებით ჩახრუხაძესთან და შავთელთან, არ არის გამოხატული, მაგრამ მისი არსებობა მაინც აშკარაა. ის დიდი პატრიოტული, ეროვნული გრძნობა, რომლითაც ასე ძლიერად არიან დაჯილდოებულნი რუსთაველის პოემის გმირები, სწორედ ქართული სინამდვილით, კერძოდ, ქართული მაღალი ეროვნული თვითშეგნებით იყო განპირობებული². თავის მხრივ, „ვეფხისტყაოსანი“, როგორც ქართული ეროვნული გენიის ერთ-ერთი უმაღლესი გამოვლინება, შეიქმნა სწორედ ასეთი მაღალი ეროვნული თვითშეგნების ვითარებაში.

გაზრდილი ქართული ეთნიკურა, ეროვნული თვითშეგნება კარგად აისახა აგრეთვე, როგორც უკვე მივუთითებდით, ქართულ ისტორიოგრაფიაში, რომელიც ამიერიდან (XI საუკუნიდან) საკუთრივ ქართლის კი არა, მთელი საქართველოს ისტორიას გადმოსცემ-

¹ დამახასიათებელია, რომ სომეხთა ეროვნული მარცხის მიზეზი ქართველი პოეტის (იოანე შავთელის) მიერ ასეა ახსნილი:

„სონეტო მეფენი, მტერთ სისხლ-მჩქეფენი,

ღმერთმან არ ღირს-ყვნა უფლებათასა“.

(იხ. ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები, გვ. 609). „გობრონის მარტვილობაშიც“ სომხეთის აოხრება აბულ-კასიმის მიერ ამავე მიზეზითაა ახსნილი (იხ. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I, 1964, გვ. 174—75). შევნიშნავთ, რომ სომეხთა მეფეების ასეთი დახასიათება განპირობებული უნდა იყოს კონკურენციით სომხეთისა და საქართველოს სამეფო-სამთავროებს შორის X—XI საუკუნეებში.

² თუ როგორი ძლიერი იყო ეს თვითშეგნება ამ პერიოდში, ეს კარგად ჩანს იმდროინდელი კომუნიკაციების პირობებში შორეულ სვანეთში X—XI საუკუნეებში შექმნილი ხატის წარწერაში: „ადიდენ მეფენი ბარგატონიანნი, დადიანნი და დიდებულნი და ერთობლივი საქართველო და ერთობლინი სვანნი“.

და. აღნიშნული გარემოება ყველაზე ნათლად აისახა დავითისა და თამარის ისტორიკოსთა შრომებში.

აქ შევჩერდებით ჩვენს საისტორიო ტრადიციაში შექმნილ ქართველთა დახასიათების ერთ შტრიხზე, რომელიც ასე მთარუღად არის გავრცელებული და რაც, ცხადია, ჩვენს ეთნიკურ, ეროვნულ თვითშეგნებას უკავშირდება. „მატიანე ქართლისაჲ“-ში ვკითხულობთ: „ვითარ წარჴდეს ამას შინა ჟამნი რაოდენნიმე, იწყეს კუალად მდგრობა ზაქულებით, ვითარცა არს ჩვეულება ქართლისათა აზნაურთა“². ეს აზრი, როგორც ცნობილია, გაიმეორა დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსმაც. მაგრამ უკანასკნელს აქ უბრალო შეცდომა მოუვიდა, როცა ეს თვისება მთელს ქართველობაზე გაავრცელა. „მატიანე ქართლისაჲ“-ში ლაპარაკია არა ქართველებზე საერთოდ, ანდა თუნდაც მთელი საქართველოს დიდებულების მიმართ, არამედ ქართლის (ისიც შიდა ქართლის) დიდებულებზე. თუმცა დავითის ისტორიკოსი ასეთ დახასიათებას აძლევდა მის თანამედროვე მთელ ქართველობას („ვინათგან ნათესავი ქართველთა ორგულ ბუნება არს პირველითგანვე თჳსთა უფალთა“³), მაგრამ, ვიმეორებთ, იგი (ეს დახასიათება) ფაქტობრივად მთელი ქართველობას არ მიესადაგება, ისტორიკოსს არავითარი საბუთი არ გააჩნდა ასეთი ფართო განზოგადებისათვის⁴.

ბუნებრივია, რომ მთელის — ქართული ეთნოსის მაღალი თვითშეგნება განაპირობებდა ამ მთელის შემადგენელი ინდივიდების მაღალი პიროვნული ღირსების გრძნობასაც. რა თქმა უნდა, მეტნაკლებობით, იმისდა მიხედვით, თუ რომელ სოციალურ ფენას ეკუთვნოდა ესა თუ ის პირი. ყველაზე მეტად ეს ითქმის ქართველი საზოგადოების მაღალი ფენის წარმომადგენლების შესახებ. როგორც ივანე ჭავჭავაძის შენიშნავდა, ყოველი გვარის შვილი მო-

¹ ლეონტი მროველის მიხედვით, მართალია, „ქართველთა ნათესავს“ ორი ეთნარქოსი ჰყავდა — ქართლოსი და ეგროსი, მაგრამ ისტორიკოსი განსაკუთრებით ხაზს უსვამდა ფარნავაზისა და ქუჩის მკვიდრო ურთიერთობას.

² ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 274.

³ იქვე, გვ. 359.

⁴ იოანე პეტრიწი, როგორც ცნობილია, საყვედურს გამოსთქვამდა თანადროული ქართველების მიმართ მისთვის ხელშეუწყობლობის გამო, მაგრამ ეს „ხელშეუწყობლობა“ აიხსნება ჩვენი დიდი მოაზროვნის თავისებური რევოლუციური პოზიციის გამოც. მოვიგონოთ პეტრიწის დანადგოვლი ფრანგი პიერ აბელარის ბედი.

ვალე იყო თავისი გვარის კარგი სახელი არ გაეფუჭებინა და არ გაეტეხა. მან იცოდა, რომ ყოველი მისი საქმის საძირკვის საპყრობით „წარგდების გვარი მისი“¹. ასე მაგალითად, „ისტორიანი დააზმანი შარავანდედთანი“-ს მიხედვით, ზაქარია მხარგრძელს მამაცობა და ბრძოლაში გამარჯვებულობა „გვარისაგან მოვე-აქუნდა“ იმიტომ, რომ იგი თითქმის სპარსთა მეფის არტაქსერქსე მხარგრძელის ნათესავი იყო².

ზემოაღნიშნულმა ისტორიულმა და სოციალურ-ფსიქოლოგიურმა სიტუაციამ წარმოშვა ადამიანის შესაფერისი იდეალი. ეს იდეალი უპირველესად აქსიოლოგიურ პლანში უნდა იქნეს გაგებული. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ეს იდეალი გამომდინარეობდა იმ ძირითად ფასეულობათა, როგორც ადამიანთა ქცევის ორიენტირთა სისტემისაგან, რომლებიც ამ ეპოქაში იყვნენ დომინანტური. ყველაზე ნათლად ამის გარკვევა შეიძლება „ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით.

ქართული კულტურის მკვდარი აღმავლობაც XI—XII საუკუნეებში, ცხადია, აძლიერებდა ქართველთა ეთნიკური სიამაყის გრძნობას. ამის საილუსტრაციოდ ერთ ფაქტზე უკვე შევჩერდით. იგივე გრძნობა კარგად ჩანს იმ ფაქტშიც, რომ ქართველი მემკვიდრე გელათზე ამბობს: „რომელიცა აწ წინამდებარე არს ყოვლისა აღმოსავალისა მეორედ იერუსალემად, სასწავლოდ ყოვლისა კეთილისად, მოძღუარად სწავლულებისად, სხუად ათინად, ფრიად უადრეს მისსა საღმრთოთა შინა წესთა, დიაკონად ყოვლისა საეკლესიოსა შეუნიერებისად“³. ეს გარემოება, პოლიტიკური ძლიერების მომენტთან ერთად, იგულისხმება აგრეთვე იმავე გელათის მიმართ „ახალი რომის“ ეპიტეტის ხმარებაში⁴.

ამ პერიოდის ქართული საზოგადოების ყოველმხრივი აღმავლობა საქართველოს მაღალი საერთაშორისო პრესტიჟის საფუძველი გახდა, რისი ფაქტებიც არაერთი გვაქვს. ამანაც, რასაკვირველია, უადრესად გაზარდა ქართული ეთნოსის ღირსება ქართველთა თვალში. იგივე ითქმის ბაგრატიონთა დინასტიის მიმართაც (მოვიგონოთ მათი ტიტულატურა). ასეთი მაღალი ეთნიკური, ეროვნული თვითშეგნების ნათელი დადასტურებაა ის ფაქტი, რომ ჩვენს წი-

¹ იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. I, 1919, გვ. 22—23.

² ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 109—10.

³ ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 231.

⁴ იხ. აბდულმესიანი.

ნაპრებს გაუჩნდათ თავისებური მესიანიზმი (ეს ჯერ კიდევ ნ. მარ-
მა შენიშნა)¹. მათი შეხედულებით, სწორედ ქართველები წარმოად-
გენდნენ იმ ტომს, ერს, რომელსაც უდიდესი როლი უნდა შეეარუ-
ლებინა აღმოსავლეთის საქრისტიანოს ისტორიაში, მაჰმადიანთა
წინააღმდეგ ბრძოლის საქმეში. ამიტომაც, როდესაც რომის პაპმა
ჰონორიუსმა წინადადებით მიმართა გიორგი ლაშას ჯვაროსნებთან
ერთად ელაშქრა იერუსალიმის გასათავისუფლებლად, ქართველთა
მეფე დიდი სიამოვნებით დათანხმდა ამ წინადადებას და ემზადე-
ბოდა კიდევ სალაშქროდ. ეს წამოწყება, როგორც ვიცით, ჩაიშა-
ლა ჩვენს საისტორიო ასპარეზზე მონღოლთა გამოჩენის წყალო-
ბით.

კიდევ მეტი, ქართველი მეხოტბე პოეტების მიხედვით, ქართვე-
ლი მონარქების,—განსაკუთრებით დავით აღმაშენებლისა და თამარი-
სა,—არსებობა თვით ისტორიის საზრისია. ამაზე უფრო შორს წასვლა
შეუძლებელი იყო. ქართველმა ეთნოსმა არა მარტო მოახდინა ეთ-
ნოფსიქოლოგიური თვითდამკვიდრება, არამედ მტკიცედაც განსაზ-
ღვრა თავისი ეროვნული ყოფიერების საზრისი, მაღალი დანიშნუ-
ლება იმდროინდელი მსოფლიოს ხალხთა შორის.

სიმონ ჯანაშიას მტკიცებით, საქართველოს სახელმწიფოებ-
რივმა გაერთიანებამ და დიდი ქართული სამეფოს შექმნამ ძლიერ
გააფართოვა ეროვნული გაერთიანების ამ პროცესში ჩაბმული ტომე-
ბის (ხალხების) წრე და ამასთანავე საეკლესიო-სარწმუნოებრივი
ზღუდეებიც გადალახა. ეს გამოიხატა, მისი აზრით, სხვათა შორის
იმშიც, თუ როგორ განსაზღვრავდნენ ამა თუ იმ ისტორიული პი-
როვნების კუთვნილებას. მაგალითად, თამარის ზეობის პერი-
ოდის ცნობილ მხედართმთავრებს ზაქარია და ივანე მხარგრ-
ძეებს, რომელთაც ძველი ქართველი ისტორიკოსები წარმოშო-
ბით სპარსელებად თვლიდნენ, ხოლო ძველი სომეხი ისტორიკოსე-
ბი კი ქურთებად, იგივე საისტორიო წყაროები და აგრეთვე მათი თა-
ნამედროვე ევროპელი მწერლები ეროვნებით ქართველებად მიიჩ-
ნევდნენ (უნდა ვიგულისხმოდ, ქართული ტრადიციის გავლენით),
თუმცა ერთი ძმა მართლმადიდებელი იყო, მეორე კი — გრიგორია-
ნელი (ე. ი. ეს უკანასკნელი წარმოშობითაც და რელიგიითაც

¹ იხ. მისი «История Грузии», СПб., 1906.

არაქართველი იყო)¹. „საქართველო“, „ქართველობა“, უკვე გიორგი მერჩულეს ხანიდან მოყოლებული, რომ ეროვნულ-კულტურულ ტერმინად იქცა, აღნიშნული იყო ჭერ კიდევ ნ. მარის მიერ.

აქ აღსანიშნავია ქართველი ფეოდალების (თავადაზნაურობის) თვალსაჩინო როლი ქართველების ერთიან ერად ჩამოყალიბების პროცესში. ცნობილი ფაქტია, რომ შუა საუკუნეებში, განსაკუთრებით მის ადრეულ პერიოდში, მოსახლეობის უფართოესი მასების — გლეხკაცობის აზროვნება, თავიანთი შეზღუდული მატერიალური ყოფიერების გამო, შედარებით ვიწრო ფარგლებში ტრიალებდა, ასე რომ, იგი გაერთიანებული იყო ლოკალური მასშტაბით. გლეხკაცობისაგან განსხვავებით, გაბატონებული ფენები, როგორც სამღვდელოება, ისე თავად-აზნაურობა, ფართო გაერთიანებას ჰქმნიდნენ, შესაბამისად მათი ცნობიერება ბევრად უფრო ფართო იყო. ეს უკვე დიდი ხნის წინათ იქნა შემჩნეული (კერძოდ, ამას აღნიშნავდნენ ფ. ენგელსი თავის ნაშრომში „გლეხთა ომის გერმანიაში“ და ო. ბაუერი წიგნში „სოციალ-დემოკრატია და ეროვნული საკითხი“). ქართულ აზროვნებაში, კერძოდ ისტორიოგრაფიაში, ამას გახაზავდა ნ. ბერძენიშვილი. ჭერ კიდევ X საუკუნის საქართველოს ვითარების თაობაზე იგი წერდა: „ყველა აზნაური² ქართველია — ენობრივად, კულტურულად, — აფხაზია ის წარმოშობით, თუ ალბანელი, ტაოელია თუ მთიული... ამავდროს ის ქართველია სარწმუნოებით — ქალკედონიტია. კულტურული (აზნაურული წესი), ენობრივი (ქართული) და სარწმუნოებრივი (ორთოდოქსი) მომენტები ქმნიდნენ „ქართველობას“.

ამრიგად, ეს კონსოლიდაცია, საზოგადოების მაღალი ფენების გაერთიანება, „ქართველობა“ წანამძღვარი გახდა მთელი საზოგა-

¹ იხ. საქართველოს ისტორია, 1946, გვ. 11. ეს, პირველ რიგში, ითქმის, რა თქმა უნდა, მოწინავე, ელიტარული ქართული ცნობიერების მიმართ. ქართველთა ფართო მასებში „რჯული“ (რელიგია, სარწმუნოება) ნაწილობრივ ფარავდა ეროვნებას (ისევე, როგორც ყველა ქრისტიანულ და არაქრისტიანულ ქვეყანაში იმ დროს და კიდევ დიდხანს მას შემდეგ). სხვათა შორის, სპარსულშიც სიტყვა „მელლატ“, რომელიც ნიშნავს ხალხს, ერს, ამავდროს ზეპირსიტყვიერებაში გამოხატავს ერთი სარწმუნოების ადამიანებს, რელიგიურ თემს.

² შევნიშნავთ, რომ ტერმინი „აზნაური“ ამ დროს იხმრებოდა ფართო მნიშვნელობით, მისგან თავადისა და აზნაურის დიფერენცირება მოგვიანო ხანის მოვლენაა.

³ იხ. ბ. ბერძენიშვილი საქართველოს ისტორიის საკითხები, წ.

დოების კონსოლიდაციისა ერთ ეთნოსად¹. თუმცა ფეოდალური კულტურა ჩვენში, ისევე როგორც ყველა ფეოდალურ ქვეყანაში, ძირითადად ფეოდალთა კლასის (თავადაზნაურობის) მიერ იქმნებოდა, მაგრამ მას გარკვეულად ითვისებდა მოსახლეობის ფართო ფენაც—გლეხკაცობა. ამის შესახებ სწორად აღნიშნავდა რ. არსენიძე: „ქართველი მდაბიო ხალხი, საზოგადოებრივ ცხოვრებას იურიულად ჩამოცილებული ფეოდალური სისტემისაგან, ფაქტიურად მასში მხურვალე მონაწილეობას იღებდა და აზროვნებდა და იდეების სფეროშიც იმავე საზრდოთი იკვებებოდა, იმავე წყაროდან სვამდა, საიდანაც იკვებებოდნენ და სვამდნენ მაღალი ქართული წრეები, სახელმწიფოს რომ განაგებდნენ... და მის კოლექტიურ შემოქმედებას აზის უდავო ბეჭდები ამ კულტუროსნობის სიმალლისა და თავისებურებებისა“².

ჩვენი ისტორიის ამ ღიდებულ ეპოქაში გაფართოვდა ქართული საზოგადოებრივი (კერძოდ, ისტორიოგრაფიული) აზროვნების თვალსაწიერი. ჩვენი გარემომცველი ისტორიული სამყარო—„არა—ჩვენ ჯგუფები“, გაიაზრებოდა როგორც დიფერენცირებული, განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე მდგომი ხალხების ერთობლიობა. ყველაზე განვითარებულად ამათში ქართველთა მიერ ითვლებოდა ბიზანტია, მანამდე — საკუთრივ საბერძნეთი, შესაბამისად „ელინი“ ითვლებოდა განათლებულობის, კულტურულობის ეტალონად. სწორედ აქეთკენ იყო ორიენტირებული თავის სწრაფვაში იმდროინდელი მოწინავე ქართველობა. ამ დონის მიღწევის შემდეგ ამ უკანასკნელის ეროვნული სიამაყის გრძნობა არაჩვეულებრივად გაიზარდა³.

ბერძნებისაგან განსხვავებით, იოანე საბანისძის მიხედვით, ხაზარნი იყვნენ „კაც ველურ, საშინელ პირთა, მხეცის ბუნება, სის-

¹ გერმანიის ისტორიის მაგალითზე მსგავსი პროცესი კარგად აჩვენა ო. ბაუერმა თავის აქ დასახელებულ ნაშრომში.

² რ. არსენიძე, განხილვა მეფე ვახტანგ მეექვსის კანონმდებლობისა, პარიზი, 1963, გვ. 242.

³ გიორგი მცირე ექვთიმეს შექებისას სიამაყით წერდა: „და რომელნი ესე ბარბაროზ წოდებულ ვიყვენით ელენთა მიერ უსწავლელობისათვის და უმეცარებისა ჩუენისა, მათთანავე აღგვარცხნა ღმრთისა მიერ მოცემულთა მით სიბრძნითა თვისითა“. იხ. ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები, გვ. 275.

ხლის მკამელ, რომელთა შჯული არა აქვს“¹. როგორც ვხედავთ, ჩვენი დიდი ეროვნული იდეოლოგიის აღნიშნავდა ხაზართა დაბალ განვითარებას და ამასთანავე მკვეთრად უსვამდა ხაზს ამ უკანასკნელთა რასობრივ ნიშნებს. მეათე საუკუნის მწერალი სტეფანე მტბევარი არაბებს შესახებ ასე წერდა: „დამკვიდრებულ არიან კაცნი მწეცისა ბუნებისანი, მტაცებელნი, რომელთა სახლი არს და ცხოვრება აქლემისა ზურგი, ნათესავნი ურიცხვნი, რომელთათჳს ვითარცა ძაღლნი ძმობილნი არიან მპეცთა მათ ველურთა“². არაბების ასეთი ერთობლივი დახასიათებისას სტეფანე მტბევარი, რა თქმა უნდა, არაობიექტური იყო. ეს დახასიათება რამდენადმე მიახლოებით მხოლოდ V—VI საუკუნეების არაბების (ბელდუინების) მიმართ თუ გამოდგება, მომდევნო საუკუნეებში კი, როგორც ვიცით, არაბებმა თავიანთ კულტურულ ცენტრებში დიდი ნაბიჯი გადადგეს წინ კულტურის განვითარებაში. ასე რომ, სტეფანე მტბევარის მიერ აქ მოცემული დახასიათება არაბებისა უფრო ეთნოფიქოლოგიური აზრის (ეთნოცენტრიზმი) მხრივ თუ არის საინტერესო³.

მაგრამ უნდა აღინიშნოს ის გარემოება, რომ მიუხედავად ასეთი მაღალი წარმოდგენისა საკუთარი ეთნოსის შესახებ, ასევე, მიუხედავად ძლიერი სახელმწიფოს შექმნისა, საერთოდ, პრინციპულად, ქართველთა შეგნებაში არ გამჯდარა აზრი სხვა ხალხების არასრულფასოვნებისა და მათზე ბატონობის აუცილებლობის შესახებ. თვით სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური ბრძოლაც კი მათ მხოლოდ სამწუხარო აუცილებლობად და ამდენად, რელიგიური სინანულის საგნად წარმოუდგებოდათ. ჩვენი ყველაზე ფართო ექსპანსიის პერიოდის უდიდესი პოლიტიკური და სამხედრო მოღვაწე დავით აღმაშენებელი თავის ჰიმნში „გალობანი სინანულისანი“ ასე წერდა:

„ბოროტად გარდავხედ

საზღვართა: შეეპრთე სახლი სახლსა,

აგარაკი — აგარაკსა და უუძლურესთა

¹ იხ. ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები გვ. 68. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ იმავე რასის წარმომადგენლები — მონღოლები ეპითეტურულს სიმპათიურად ჰყავს გამოყვანილი.

² ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I, გვ. 179.

³ მართალია, არაბთა ნაწილი კვლავ მომთაბარეობის საფუძველზე დარჩა, მაგრამ ვეჭობთ, რომ მტბევარს არაბთა მხოლოდ ეს ნაწილი ჰქონოდა მხედველობაში.

მივჰხვევქე ნაწილი მათი

და ვიღწოდ ყოვლად უმეზობლობასა;

ვითარმცა მარტო ვმკვიდრობადი ქვეყანასა ზედა¹.

კიდევ მეტი. თამარის ისტორიკოსი — ბასილ ეზოსმოძღვარი გამობდა ექსპანსიონიზმს და ამით აღიარებდა სხვა ხალხების დამოუდებელი არსებობის უფლებას². იგი წერდა: „არა იღწოდა (თამარი — გ. ყ.) უმეზობლობასა, არცა „შერთედა სახლსა სახლსა ზედა, აგარაკსა აგარაკსა (nota bene: აქ ისტორიკოსი პოლემიკას ეწევა დავით აღმაშენებელთან—გ. ყ.) ზედა უცხოსა“, არამედ „თვის მამული ძუელი კმა იყო, რათა არა უსამართლოდ ჰგონონ და მიმხუეკელად“³. ასეთი პოლიტიკური აზროვნება და პრაქტიკა (საგარეო-პოლიტიკური), რასაკვირველია, ხელს უწყობდა ქართული საზოგადოების კონსოლიდაციას.

ქართული ეროვნული თვითშეგნების მაღალი განვითარება საფუძვლად დაედო ქართული ზოგადთეორიული ეთნოფსიქოლოგიური აზრის გაჩენას. ჭერ კიდევ გიორგი მთაწმიდელს უთარგმნია Liber generationis-ის ადგილები, სადაც სამოცდათორმეტი იმდროისათვის ცნობილი (არსებული თუ არარსებული) ხალხია ჩამოთვლილი⁴ (მოგვიანებით ეს ნაწარმოებში უთარგმნია აგრეთვე არსენ იყალთოელს). აქვე აქვს მიჩენილი ადგილი ქართველებსა (იბერიელებს) და ლაზებს. თუმცა, როგორც კ. კეკელიძე აღნიშნავს, გიორგი მთაწმიდელის თარგმანები თავიანთი იყო და მასში მთარგმნელს საკუთარი შეხედულებებიც შეჰქონდა ხოლმე, კერძოდ, ასევე მოხდა აღნიშნული ექსცერპტების თარგმანის შემთხვევაშიც; გიორგი მთაწმიდელს ამ ნაწარმოების თარგმანში არ მოუცია რაიმე ნიშანთვისება, რაც დამახასიათებელი იყო კერძოდ ჩვენი წინაპრებისათვის, თუმცა, როგორც ვიცით, ქართულ ხასიათზე მას საკმაოდ გარკვეული საკუთარი წარმოდგენა ჰქონდა (სხვათა შორის, გიორგი მთაწმიდელი უჩიოდა თანადროულ ქართველობას, ე. ი. მეთერთმეტე საუკუნისას, „სიგრილისა“ (გულგრილობისა) და სულმოკლეობის გამო).

¹ იხ. ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები, გვ. 530.

² ეს შენიშნა ნ. ბერძენიშვილმა, იხ. საქართველოს ისტორიის საკითხები, II, გვ. 40.

³ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 148.

⁴ ამის შესახებ იხ. კ. კეკელიძის სპეციალური ნაშრომი „ხალხთა კლასიფიკაციისა და გეოგრაფიული განრიგების საკითხები ძველ ქართულ მწერლობაში“.

სსვა ვითარება გვაქვს კათალიკოს ნიკოლოზ გულაბერიძის ნაშრომში „საკითხავი სუეტისა ცხოველსაჲ, კუართისა საუფლოჲსა და კათოლიკე ეკლესიისაჲ“¹. ავტორის მიხედვით, როგორც ადამიანთა შორის „მრავალნი რაჲ კელოვნებანი იპოვებიან“ და თითოეულს კაცს განსხვავებული ნიჭი და მიდრეკილება აქვს, ამნაირადვე, „ესრე სახედვე უკუე იხილვების და ნათესავთაცა შორის“, ეროვნებანი ნიჭითა და მიდრეკილებით ერთმეორისაგან განსხვავდებიან, „რამეთუ რომელნიმე ნათესავნი ესევეითარნი არიან ბუნებით, ხოლო რომელნიმე ეგვევეითარნი“ (მოვიგონოთ აიეტის აზრი). ზოგიერთი ერი, მაგალითად, „ლბილ და ღედალ არიან და ფრიად მოსწრაფე ენაჲ მჰვევრობისა და ფილასოფობისათვის და საკურველი რაჲმე გულსმოდგინებაჲ და ტრფიალობაჲ მოუგეის გამოძიებათა“ როგორც ღვთაებრივი, ისევე ქვეყნიურ-საკაცობრიო საკითხების შესახებ „რომელთათჳმე ღუთისაცა და კაცობრივთა და ყოველთავე დაბადებულთათჳსცა“, და ამ თავიანთი ნიჭითა და თვისებით „რეცა მძლეობენ ყოველთა ზედა სილაღითა გონებისაჲთა ვითარცა ზეშთა ქმნულნი და ენა მჰვევრობათა და სიბრძნეთა თუისთა მიმართ მანდობილობენ“-ო. ამგვარი თვისების მქონედ ნიკოლოზ კათალიკოსი მიიჩნევდა ბერძნებს; „ესე ვითარ სახედ არიან ელინნი ესე ბერძენი“-ო².

ზოგიერთი ერი, პირიქით, „არიან საღვანი და მარტივნი და გონებით წრფელნი, სიმართლესა ცხოვრებისასა და უღელსა უმანკოებისასა მზიდველნი და მხოლოდ ღუთისა ოდენ და მკლავისა თჳსსა მოსავნი, რომელთაცა უკუე გამოისახვის და საცნაურ იქმნე-

¹ ეს ნაშრომი სპეციალურად აღნიშნული კუთხით, ჰქონდა გაშუქებული იგანე ჭავჭავაძის. იხ. მისი, „ადამიანი ძველ ქართულ მწერლობასა და ცხოვრებაში“, კრებულში „ქართული ენისა და მწერლობის საკითხები“, 1956, გვ. 103—104; იხ. აგრეთვე კ. კეკელიძე, „ქართული ლიტერატურის ისტორია“, ტ. I, 1960, გვ. 318—22.

² საკითხავი სუეტისა ცხოველსაჲ, კუართისა საუფლოჲსა და კათოლიკე ეკლესიისაჲ, პ. კარბელაშვილის რედ., ტფილისი, 1908, გვ. 101.

ბის სიქველე ქაბუქისაჲ¹. ნიკოლოზ გულაბერიძის აზრით, სწორედ ამგვარი თვისებისა „არიან ნათესავნი ჩუენი ქართველთანი“. ავტორი არაა ბოლომდე თანმიმდევრული თავისი ძირითადი თეზისის განვითარებაში, როცა ამბობს, რომ გაქრისტეანებამდე ქართველნი „უმძენვარესნი და უველურესნი იყვნეს“. ასე რომ, ისინი „სადაგნი და მარტივნი“ ქრისტეს „რჯულზე“ მოქცევის შემდეგ გამხდარან. ამით ნიკოლოზ კათალიკოსს თავის შეხედულებაში, ასე ვთქვათ, ლეტერმინისტული გაგება შეუტანია.

ნიკოლოზ გულაბერიძისეული ეთნიკური სტერეოტიპები არ არის საფუძველს მოკლებული. ისინი შეიცავენ ჭეშმარიტების მომენტსაც და აიხსნებიან ბიზანტიური და ქართული ცივილიზაციების განვითარების დონეებით, რაც (ეს დონეები) განაპირობებდა აღმიანთა ზასიათის ამა თუ იმ თვისებებს¹.

აი, ასეთია მოკლედ, მთავარი მომენტების წარმოჩენით, ქართული ეთნიკური თვითშეგნების ევოლუციის გზა უძველესი ხანიდან XIII საუკუნის დამდეგის ჩათვლით, ე. ი. იმ პერიოდამდე, როცა ამ პროცესმა მანამდე არნახულ განვითარებას მიაღწია. ქართველთა ეთნიკური თვითშეგნების ასეთი მაღალი განვითარება მიგვაჩნია იმის ერთ-ერთ არგუმენტად, რომ ჩვენი ისტორიის „ოქროს ხანაში“ ქართველობა უკვე ერად ჩამოყალიბდა, რომ ამ მხრივ ქართველებმა რამდენიმე საუკუნით გაუსწრეს დასავლეთ ევროპის ერებს. თუ ამ უკანასკნელმა მხოლოდ რამდენიმე საუკუნის შემდეგ, პაპობისაგან ემანსიპაციის გზით, შესძლეს თავიანთი ეკლესიების გაეროვნულება, ღვთისმსახურებაში ლათინურის მაგიერ მშობლიური ენების დანერგ-

¹ იქვე. გვ. 101. როგორც უკვე აღნიშნავდით, ამასვე აღიარებდა გიორგი მთაწმიდელიც. გრიგოლ ბაქურიანის ძეც ლაპარაკობდა ქართველი ბერების (პეტრიწონის მონასტერში) გულწრფელობასა და „სიმარტივეზე“. სხვათა შორის, არც გიორგი მთაწმიდელი და არც ნიკოლოზ გულაბერიძე არ იმეორებენ ქართველთა ეთნიკურ ავტოსტერეოტიპს „ორგულობის“ თაობაზე. მივაქციოთ ყურადღება ბოლო სიტყვებს: მათგან ჩანს, რომ ნიკოლოზ გულაბერიძე საზოგადოების განვითარებას იაზრებდა მოცემული ხალხის ასაკის (სიქაბუყე და ა. შ.) მიხედვით. ქართველებს კი ვითარცა ქაბუყებს, ნიკოლოზ გულაბერიძის აზრით, ბერძნებისაგან განსხვავებით მომავალი წინ ედოთ.

² ქართული ასროვნების ისტორიისათვის საინტერესო ფაქტია, რომ ნიკოლოზ გულაბერიძის ძირითად დებულებას (როგორც ჩანს, დამოუკიდებლად) აღიარებდა სერგი დანელია 1914 წელს გამოქვეყნებულ თავის ბროშურაში «Грузия после 1905 года».

ვა, ასევე რელიგიური ლიტერატურის თარგმნა მშობლიურ ენაზე (ყველაფერი ეს მოხდა რეფორმაციის ხანაში, XVI საუკუნეში), ჩვენში ეს მიჯნები ღიდი ხნის წინათ იყო მიღწეული.



ქართული ეთნიკური, ეროვნული თვითშეგნება გულისხმობდა აგრეთვე ჩვენი ტრადიციების გაცნობიერებასაც. იყო რა შედეგი საერთოდ ქართული ისტორიული პროცესისა, აგრეთვე ქართული ეთნიკური, ეროვნული ხასიათისა, მეორე მხრივ ეს ტრადიციები ქართული ეროვნული თვითშეგნების მიერ გაიაზრებოდა, როგორც ჩვენი ეთნიკური, ეროვნული მეობის ერთ-ერთი განუყრელი, აუცილებელი საფუძველი. ისტორიოგრაფიაში ეს გამოჩნდა ჯერ კიდევ ლეონტი მროველისა და ჯუანშერის თხზულებებში. რასაკვირველია, სხვა ხალხებისა ვნე-ჩვეულებების, ტრადიციების შეფასებაში ეთნოცენტრიზმა ძლიერად ვლინდებოდა ჩვენშიც, მაგრამ, მოუხედავად ამისა, ჩვენს წინაპრებთან ადგილი არა ჰქონია იზოლაციონიზმს, პიპერტროფირებულ ეთნოცენტრიზმს (როგორც მაგალითად, ეს იყო ძველ ჩინელებში, იაპონელებში და სხვებთანაც).

ჩვენი იმ დადებითი ტრადიციების შენარჩუნება, რომლებიც გამოძინაბუდნ ჩვენი ისტორიიდან, ეროვნული ხასიათიდან, აქტუალურ ამოცანად რჩება დღესაც. მრავალ სხვა მომენტთან ერთად, ეს ტრადიციები ჩვენი ეროვნული მეობის აუცილებელ ინგრედიენტს შეადგენს. მათი, როგორც დიდი ფასეულობების აღიარება მხოლოდ წარსულისადმი ბრმა თაყვანისცემის მაჩვენებელი როდია, ისინი გაიაზრება, როგორც ჩვენი ეროვნული მეობის აუცილებელი დამახასიათებელი ნიშან-თვისება, როგორც თავისთავად, ისე სხვა ერების შესაბამისი მხარისაგან ჩვენი განსხვავებულობის აზრით და, ამდენად, დიდად ფასეული ჩვენთვის.

§ 2. ქართველთა ეროვნული თვითშეგნება „ოპროს ხანიდან“

XIX საუკუნემდე

ქართველთა ეროვნულ თვითშეგნებაზე აღნიშნულ ეპოქაში უკანასკნელად სპეციალურად შეჩერდა სიმონ ჯანაშია მოხსენებაში „ქართველი ერის წარმოშობა ი. ბ. სტალინის მოძღვრების სინათლეზე ნაციის შესახებ“, რომელაც წაკითხულ იქნა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საერთო კრებაზე 1944 წლის 23 დე-

კემბერს. მოხსენების შინაარსის ძირითადი მომენტები, კერძოდ ეროვნული თვითშეგნების თაობაზე, შეტანილ იქნა „საქართველოს ისტორიის“ მეორე (1946 წლის) გამოცემაში¹. აქ ლაპარაკი იყო „მთლიანობის, ერთობის შეგნებაზე“. ეს უკანასკნელი კი, როგორც ვამბობდით, გაიაზრებოდა ვიწრო მნიშვნელობით, ე. ი. ეთნოსისადმი კუთვნილების გაცნობიერების აზრით. სიმ. ჯანაშია შეეხო აგრეთვე ამ თვითშეგნების საკითხს XIII საუკუნიდან მოყოლებული, XVIII საუკუნის ჩათვლით. ვიმეორებთ, რომ ამის შემდეგ ჩვენი ეთნიკური თვითშეგნება აღარავის აღარ გაუხდია სპეციალური კვლევაძიების საგნად. რიგე ითქმის, რა თქმა უნდა, XIII—XVIII საუკუნეების შესახებაც. ივანე ჯავახიშვილისა და სიმ. ჯანაშიას წყალობით ჩვენს ეროვნულ ცნობიერებაში დამკვიდრდა აზრი იმის თაობაზე, რომ აღნიშნული საუკუნეების ძნელბედობის ხანაში არ გამქრალა ქართველობის ეროვნული, განსაკუთრებით მთლიანობის, შეგნება. მაგრამ ეს სათანადო სიღრმე-სიფართოვით ჩერჩერობით არაა დაფუძნებული².

**ა. პართავლთა ეროვნული თვითშეგნების პოლიტიკური
და ეკონომიკური საფუძვლები XIII—XVIII საუკუნეებში**

საყოველთაოდ აღიარებული კეშმარიტებაა ის აზრი, რომ რაკილა ისტორიაში ესა თუ ის მოვლენა წარმოიშობა — სულ ერთია განეკუთვნება საზოგადოებრივი ყოფიერებისა თუ ცნობიერების სფეროს,—იგი უკვალოდ არა ჰქრება, არამედ ზეგავლენას ახდენს შემდგომ ისტორიულ მოვლენებზე, მომდევნო ისტორიულ პროცესზე საერთოდ. აღნიშნული ისტორიული კანონზომიერება, ცხადია, თავის ძალას ინარჩუნებს მოცემულ შემთხვევაშიც. სახელდობრ, რაკი ქართველთა ეთნიკური თვითშეგნება ასე შორეტიდან მოდის, რაკი მან (ეროვნულის ფორმით) ასე დიდ განვითარებას მიაღწია XI—XII საუკუნეებში, ცხადია. ამ პროცესმა კვლავაც განაგრძო არსებობა, იგი ზეგავლენას ახდენდა შემდგომი საუკუნეების ჩვენს ისტორიულ პროცესზეც. მეორე მხრივ არ უნდა წარმოვიდგინოთ ისე, თითქოს XIII საუკუნიდან მოყოლებულმა ჩვენზე დამტყდარმა ისტორიულ-

¹ საქართველოს ისტორია, სიმ. ჯანაშიას რედაქციით, 1946, გვ. 10—11.

² მეოლოდ ნაწილობრივ ავსებს ამ ხარვეზს ედიშერ ხოშტარიათა სტატია „საქართველოს პოლიტიკური ერთიანობის იდეის ასახვა ქვეყნის დაშლილობის ხანის ქართულ დოკუმენტურ წყაროებში“, მრავალთავი, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, VI, 1978, გვ. 190—204.

მა ძნელბედობებმა ლამის სავსებით გამორიცხა საფუძველი ქართველობის ეროვნული თვითშეგნებისათვის. ასეთი დასკვნა ჩვეულებრივ იოლად კეთდება ხოლმე ორი მიზეზით: 1) ჩვენი ისტორიული პროცესი შეისწავლება ნაწილ-ნაწილ, დანაწევრებული სახით. ისე, რომ ხშირად მკვლევრებს, საისტორიო ჭინთების არარსებობის გამო, ეკარგებათ მთლიანობის სურათი და 2) ჩვეულებრივ ამ პერიოდის საქართველოს ეკონომიკური ცხოვრება წარმოუდგენიათ აბსოლუტურად ნატურალური სახით. სპეციალურად შევჩერდებით აღნიშნული მომენტის ნათელყოფაზე.

მონღოლებმა, შემდგომი ხანის სიტუაციისაგან განსხვავებით, როცა აგრესორთაგან საქართველოს მთლიანად ერთ-ერთი მათგანი ვერ ჰყოლოდა, როგორც ცნობილია, მთლიანად დაიკავეს საქართველო, ასე რომ, ჩვენი ქვეყნის ერთიანობა მნიშვნელოვანწილად კვლავ ძალაში რჩებოდა, თუმცა დამპყრობელის ხელში. 1247 წელს, როგორც ვიცით, მონღოლებმა დავით ულუ უფროს მეფედ დაამტკიცეს, ხოლო დავით ნარინი — უმცროსად. ამ აქციით ისინი ეცადნენ საქართველოს გაყოფას და ამით მის დასუსტებას. მაგრამ, როგორც ივანე ჯავახიშვილი აღნიშნავდა: „საქართველოში დაბრუნების შემდეგ დავით მეშვიდესა და დავით მეექვსეს, მათ მომხრე პოლიტიკურ ჯგუფებსაც, იმდენი სახელმწიფოებრივი შეგნება აღმოაჩნდათ, რომ საქართველო ერთმანეთში ორ ნაწილად არ გაუყვიათ, როგორც ეს მონღოლ ყაენებს ჰქონდათ განხორციელებული, არამედ ისინი საქართველოს დედაქალაქ თბილისში დასხდნენ და ერთად დაიწყეს მეფობა“¹. ამ მიმართებით ჩვენს ქვეყანას მარცხი მოუვიდა 1266 წლის შემდეგ, როცა სამცხე-საათაბაგო ხასინჯულ იქცა, ანუ უშუალოდ ყაენს დაექვემდებარა. ამავე დროს დავით ნარინი და ბექა ჯაყელი საკმაოდ აქტიურობდნენ ტრაპიზონის სამეფოს მიმართ, რაც მის ხარჯზე საქართველოს გაფართოებისაკენ იყო მიმართული. საქართველოში დამყარებულ ორმეფობას ბოლო მოუღო გიორგი V, ბრწყინვალემ 1327 წელს. შვიდი წლის შემდეგ მანვე შემოიერთა სამცხე-საათაბაგო. ამდენად, საქართველოს მთლიანობა, ამჟამად თავისუფალი სახით, კვლავ აღსდგა.

ამიერიდან, ისევე, როგორც ჩვენი ისტორიის „ოქროს ხანაში“ და შემდგომ, ნორმალური ისტორიული განვითარება გულისხმობდა

¹ საქართველოს ისტორია, სიმ, ჯანაშიას რედ., 1946, გვ. 246.

ქალაქების გაძლიერებასა და მომრავლებას, მესამე წოდების გამოსვლას საისტორიო სარბიულზე, ამით საქართველოს მთლიანობის გაღრმავებასა და გაფართოებას (ვიმეორებთ, ტრაპიზონის სამეფოს ხარჯზე). მაგრამ, როგორც ცნობილია, თემურ-ლენგის მრავალგზისი შემოსევების წყალობით, ჩვენი ისტორიული პროცესი სხვაგვარად წარიმართა. არახელსაყრელი საგარეო ფაქტორის ზემოქმედების შედეგად ცენტრალიზაციის ძალები საკმაოდ დასუსტდა. XV საუკუნის შუახანებში, როგორც ცნობილია, სამცხე-საათაბაგო კვლავ გამოეყო საქართველოს. ყვარყვარე ჯაყელი შეეცადა ეკლესიურად გამოჰყოფოდა საქართველოს, მაგრამ მცხეთის კათალიკოსმა კვლავ აღადგინა საეკლესიო მთლიანობა. აფხაზეთი და სამეგრელო ცალკე სამთავროს შეიღვენდა, რომლის სათავეში ბედიანი იყო. ასევე ცალკე სამთავროდ გამოეყო გურია. მიუხედავად ამისა, ეს მთავრები მაინც მეფის მორჩილად აცხადებდნენ თავს.

1453 წელი ტრაგიკული თარიღია არა მხოლოდ საკუთრივ ბიზანტიის, არამედ საქართველოსათვისაც. ამიერიდან კულტურით ახლობელი და თანაც სუსტი ბიზანტიის ადგილას გაჩნდა კულტურით უცხო (დაბალკულტურული) და აგრესიული, ძლიერი თურქთა იმპერია. ახალმა სახელმწიფომ, როგორც ცნობილია, ხელყო დასავლეთეევროპელთა ეკონომიკური ინტერესებიც, ვინაიდან აღმოსავლეთისაკენ მიმავალი გზა მათთვის გადაკეტა. საზღვაო გზა კი ჯერჯერობით აღმოუჩენელი იყო. თურქთა წინააღმდეგ ახალი ჯვაროსნული ლაშქრობის მისია ითავა რომის პაპმა, რომელმაც 1459 წელს დესპანი გამოგზავნა საქართველოში გაერთიანებული ლაშქრობის თაობაზე. დეცენტრალიზაციის გზაზე შემდგარ საქართველოს დიდი იმედები გაუჩნდა. ამის შესახებ ივანე ჯავახიშვილი აღნიშნავდა: „მართალია, ამ დროს საქართველოში მეფე-მთავრებს შორის შინაური უთანხმოება იყო. მაგრამ თურქ-ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლა იმდენად მნიშვნელოვან საქმეს წარმოადგენდა, რომ მთავრებმა განზე გადასდეს თავისი კერძო ინტერესები, იმავე წელს მეფეს დაეზავნენ და საომარ გეგმაზე მსჯელობა დაიწყეს“¹. მაგრამ ისტორია ამჯერად აღარ განმეორდა: დასავლეთ ევროპამ ვერ შეძლო ახალი ჯვაროსნული ლაშქრობის მოწყობა. ამდენად სეპარატისტულ ძალებს ჩვენს ქვეყანაში დიდი გასაქანი მიეცა. ასე რომ, XVI საუკუნის და-

¹ საქართველოს ისტორია, 1946, გვ. 292.

საწყისისათვის საქართველო საბოლოოდ დაიყო ქართლის, კახეთისა და იმერეთის სამეფოებად და სამცხის საათაბაგოდ. მალე იმერეთის სამეფოს გამოეყო ოდიშის, აფხაზეთისა და გურიის სამთავროები.

აქედან ეკონომიკურად და სამხედრო ძლიერებით აშკარად გამოკვეთილი არც ერთი სამეფო არ იყო. ასევე ითქმის ეს სამთავროთაგან ყველაზე დიდ სამცხე-საათაბაგოზე. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ქვეყნის გაერთიანება პოლიტიკური მიზეზებით, აგრეთვე საგარეო საფრთხის შეგნების წყალობით, შეიძლებოდა. მაგრამ ეს შესაძლებლობა სავსებით გამოირიცხა მძლავრმა საგარეო ფაქტორმა. XVI საუკუნის შუახანებიდან მოყოლებული, აღმოსავლეთი საქართველო, სამცხე-საათაბაგოს ჩათვლით, ერანის მძლავრების ქვეშ მოექცა, ხოლო დასავლეთ საქართველო — ოსმალეთისა. შემდეგში ამ უკანასკნელის მსხვერპლი გახდა სამცხე-საათაბაგოც. აგრესორთა ძალები, ყოველ შემთხვევაში საქართველოს მიმართ, ერთმანეთს ათანასწორებდა, ამიტომაც ისინი მხოლოდ ჩვენი ქვეყნის ერთ ნაწილს სჯერდებოდნენ. ამდენად, არახელსაყრელი საგარეო ფაქტორი გადულაზზე დაბრკოლებად იქცა ქართულ სამეფო-სამთავროთა გაერთიანების გზაზე. ამ გაერთიანებისათვის საჭირო იყო ერთ-ერთი აგრესორთაგანის დაძლევა მეორის, ან მესამე ძალის მეშვეობით. მესამე ძალა კი ჯერჯერობით არა ჩანდა.

მიუხედავად ზემოაღნიშნულისა, მაინც იყო ცდები ცალკეულ ქართულ სამეფო-სამთავროთა გაერთიანებისა ან ერთად გამოსვლისა საგარეო მტრის წინააღმდეგ. ასე მაგალითად, უკვე XVI საუკუნის დასაწყისში დავით X-ემ დროებით შეიერთა კახეთი, თუმცა საბოლოოდ ქართლის მეფე დამარცხდა. მან და კახეთის მეფე ლევანმა კავშირი შეჰკრეს საერთო მტრის წინააღმდეგ. ქართლის მეფეს შაჰ-ისმაილთან ბრძოლაში კახელებთან ერთად მესხებიც დაეხმარნენ. ამ პერიოდში დასავლეთ საქართველოში აქტიურობდა ბაგრატი მეფე (1510—65). მისი თაოსნობით ჯიქეთს ილაშქრეს დადიანმა და გურიელმა (1533 წელს). ამ ლაშქრობის მიზანი იყო აფხაზეთის, ოდიშისა და გურიის სანაპიროებზე ჯიქების მეკობრეობის აღკვეთა. ბაგრატი მეფემვე 1535 წელს დაამარცხა ყვარყვარე ათაბაგი და სამცხე-საათაბაგო თვითონ დაიკირა. ქარაღაქთან ომში ბაგრატი და გურიელმა ერთობლივი ლაშქრობით დაამარცხეს თურქთა ჯარი. ბაგრატს სურდა დასავლეთ საქართველოს სამთავროების გაუქმება. იგი ამას

უთუოდ მიაღწევდა, მისთვის ხელი რომ არ შეეშალა ერან-ოსმალეთის 1555 წლის ზავს, რომლის ძალითაც დადიანი და გურიელი თურქთა მფარველობაში ითვლებოდნენ.

აღნიშნული თვალსაზრისით დიდად საყურადღებოა 1545 წლის ომი სოხოისტასთან, როდესაც ქართლის, იმერეთისა და მესხეთის ლაშქარმა ერთად იბრძოლა საერთო მტრის — თურქების წინააღმდეგ. ცნობილია ლუარსაბ I-ისა და სიმონ I-ის ბრძოლების მნიშვნელობა არა მხოლოდ ქართლისათვის, არამედ მთელი საქართველოსათვის (ამას განსაკუთრებით ხაზს უსვამდა ნ. ბერძენიშვილი). 1605 წელს კონსტანტინეს წინააღმდეგ აჯანყებულ კახელებს ქართლის ჯარიც მიეშველა. შაჰ-აბასის ლაშქრობის წინახანებშიც ქართლსა და კახეთშიც ბევრნი იყვნენ საერთო მტრის წინააღმდეგ გაერთიანების მომხრენი.

ბაზალეთის ომის წინ, ქართლის, კახეთისა და იმერეთის გაერთიანების პერსპექტივა დაისახა, რაც, სამწუხაროდ, გიორგი სააკაძის დამარცხების გამო, ჩაიშალა. მაგრამ დროებით, თეიმურაზ I-ის მეფობის ქვეშ, ქართლ-კახეთი მაინც გაერთიანდა. 1648—56 წლებში, როსტომის ზეობისას, საქართველოს ეს ორი კუთხე კვლავ გაერთიანდა.

ჯერ კიდევ სიმონ მეფის დროს იყო ქართლის მიერ იმერეთის გაერთიანების მცდელობა. უფრო წარმატებული იყო ეს ცდები შაჰ-ნავაზის (1658—75) მეფობაში. იმერეთში რამდენჯერმე (1661—63, 1678—79, 1690—91, 1695—96, 1698) გამეფდა არჩილ II. 1664 წელს იგივე პიროვნება გამეფდა კახეთში, რითაც ქართლ-კახეთი ფაქტობრივად გაერთიანდა. მაგრამ ქართული სამეფოების ეს გაერთიანებანი ხელსაყრელი არ იყო თურქებისა და ერანელებისათვის და ისინი ყოველნაირად აფერხებდნენ ამ პროცესს.

ჩვენს ისტორიულ გარემოცვაში რუსეთის გამოჩენის შემდეგ დაიბადა იდეა ამ პოლიტიკური ძალის გამოყენებისა ჩვენი ტრადიციული მტრების წინააღმდეგ, ასევე დაკარგული მიწა-წყლის შემოსაერთებლად. კერძოდ, ასე ჰქონდა ჩაფიქრებული ვახტანგ VI-ს პეტრი I-თან კავშირს რომ ამყარებდა. ქართლის მეფეს რუსეთთან კავშირით უნდოდა ერანისაგან განთავისუფლება და სამცხე-საათაბაგოს თურქთაგან გამოტაცება. 1744 წელს ქართლში გამეფდა კახეთის ყოფილი მეფე თეიმურაზ II, ხოლო კახეთში — მისი ძე ერეკლე II, რითაც მნიშვნელოვანი ნაბიჯები გადაიდგა ქართლ-კახეთის

გაერთიანების გზაზე. თეიმურაზ II-ის გარდაცვალების შემდეგ, 1762 წელს, ეს გაერთიანება, როგორც ცნობილია, ფაქტი გახდა. ანალოგიურ მცდელობასვე ჰქონდა ადგილი დასავლეთ საქართველოში სოლომონ I-ის მხრივ, რომელიც მიზნად ისახავდა ჩვენი ქვეყნის ამ ნაწილის გაერთიანებას. ხრესილის ომში იმერეთის მეფეს დადიანი და გურიელიც ეხმარებოდნენ. 1758 წელს ქართ-კახეთისა და იმერეთის მეფეებმა ურთიერთშორის სამხედრო კავშირი დადეს, რაც 1770 წლამდე იყო ძალაში.

რუსეთ-თურქეთის 1768—74 წლების ომში ქართველი მეფეები დიდი ენთუზიაზმით ჩაებნენ. ერეკლე II-ს სურდა სამცხე-საათაბაგო ქართლ-კახეთის სამეფოს შეერთებოდა. იგი მიზნად ისახავდა აგრეთვე ქაზ-ბელაქნის დაბრუნებას. შესაძლოა, სოლომონ I-ის ომში ჩაბმის ერთ-ერთი მოტივი სამცხე-საათაბაგოს თავის სამეფოსთან შემოერთება იყო. ქართლ-კახეთისა და იმერეთის მეფეების ასეთი დაპირისპირება, ცხადია, მათ ურთიერთობაში დაძაბულობას წარმოშობდა. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მათ შორის კავშირი მაინც არსებობდა. როდესაც 1774 წელს ოსმალები იმერეთს შეესივნენ, ერეკლემ ხელი ააღებინა დადიანს სოლომონის საწინააღმდეგოდ გამოსვლაზე. იმავდროულად მან აღმოსავლეთ საქართველოს ჯარი შეკრიბა იმერთა მეფის დასახმარებლად. ამ აქციამ ოსმალები აიძულა უკან გაბრუნებულიყვნენ, რაც ჩხერის ომით დასრულდა.

ერეკლე II-ის სათხოვრის წიგნში ეკატერინე მეორისადმი (დაიწერა 1782 წელს) აღნიშნულია, რომ თურქებთან ომის შემთხვევაში „და მაშინ ამ მოწყალებას ვითხოვთ, რომელიც ჩვენი სამკვიდრო ქვეყნები არის: ახალციხე, ყარსი და იმის ალაგები, ჩვენ არ დაგვეკარგოს“¹, ხოლო ერანთან ომისას კი „მაშინაც ამ მოწყალებას ვითხოვთ, რომელიც ჩვენი მამულები ამ მხარეს ლეკებს უჭირავსთ, იმისი დაჭერა შეგვაძლებინონ“². ამ შემთხვევაში კი ერეკლე გულისხმობდა ქაზ-ბელაქანს.

ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთის მფარველობაში შესვლის შესახებ 1783 წელს დადებულ ტრაქტატში ერეკლე მეორის ტიტულატურაში აღნიშნულია: „მეფე ქართლისა, მეფე კახეთისა, მემკვიდრე-მფლობელი სამცხე-საათაბაგოსი“, აგრეთვე „მთავარი კაცი-

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ისიღორე დოლიძისეული გამოცემა, 1965 II, გვ. 455.

² იქვე

სა“ (იგივეა გამეორებული სეპარატული არტიკულების შესავალში). მეორე არტიკულში რუსი ხელმწიფე ერეკლეს ჰპირდებოდა: „დაწინადაჰსდებს განვრცელებასა ესევეთარისა თავსმდებობისასა ესგვარსა ზედა სამფლობელოსა, რათა, რომელნიცა წარმომდინარეობასა შინა დროასასა, გარემოებითა და განჩევითაჟთა ხატითა, შესაბამისად სამფლობელოსა მისისა იპოვებიან, პოვნილნი იგი სამფლობელოსა მისისა მიმართ დამტკიცებიან“. (რუსულად: «...предлагая распространить таковое ручательство и на такие владения, кои в течение времени по обстоятельствам приобретены и прочным образом за ним утверждены будут»). ეს მუხლი გამეორებულია მეოთხე სეპარატულ არტიკულშიც: „ხოლო დროსა მშვიდობისასა დაზავებისა მიერ უკმოქცევისათეს ქუეყანისა, და ადგილთა მტერთაგან ქონებულითა, და ძუელადვე სამეფოსა მიმართ ქართლისა და კახეთისა შერაცხილთა, ესენი უკუე დაშთებიან სამფლობელოდ მუნებურთა მეფეთა“ („А в случае мира настоящим возвращении земель и месть из давна къ царству карталинскому и кахетинскому принадлежащих, кои и останутся во владении царей тамошних“).

ყველაზე ნათლად და შთამბეჭდავად მაინც ერთიან ქართულ თვითშეგნებას ხათელჰყოფს „ტრაქტატი, ივერიელთა მეფეთა და მთავართაგან დამტკიცებული, საზოგადოსათვის შეერთებისა ქართლისა, კახეთისა, იმერეთისა, ოდიშისა და გურიისა, აღწერილი სამეფოსა ქალაქს ტფილისს 1790 წელსა“. მასში ვკითხულობთ: „ვინაიდან ყოველთავე ივერიელთა, მსახლობელთა სამეფოსა შინა ქართლისა, კახეთისა, იმერეთა, ოდიშისა და გურიისათა, აქვსთ ერთმორწმუნება, არიან ძენი ერთისა კათოლიკე ეკლესიისაგან შობილნი და და ერთისა ენისა მკონებელნი, აქვსთ მავასახელობითიცა სიყვარული ვითარცა სისხლით ნათესავთა და მოყვრობით შეკრულთა ურთიერთთა შორის...“² ამრიგად, ტრაქტატის გამფორმებელ მეფე-მთავრებს ქართველობა წარმოედგინათ როგორც რელიგიის, ეკლესიის, ენის, სისხლით ნათესაობისა და ურთიერთსიმპათიების ჯამი. თვითონ ერეკლე ამ კავშირში აშკარად ჰეგემონის როლში გამოდიოდა, როცა აცხადებდა: „ვიყო მწადნელ ბედნიერებისა თქვენისათვის და დაცვად ძეთა იმერეთისათა“ („იმერეთი“ აქ იგულისხმება ფართო

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, 1965, გვ. 463—64.

² იქვე, გვ. 501.

შწიშვებლობით—გ. ყ.), ვითარცა შამა საზოგადო მათი¹ (მუხლო მესამე). მეხუთე მუხლში კი აღნიშნულია: „უზენაესისა მიმართ მფარველობისა საიმპერატოროსა უმაღლესისა კარისადმი ვითარცა მაქენდეს შეკრულება, ვიყო მწადნელ თქვენდაცა უბედნიერესსა შინა მდგომარეობასა მოყვანებად მფარველობითა ერთბაშად ერთისა უაღლესტესისა კარისათა“². როგორც ვხედავთ, ერეკლე თავის თავზე იღებდა საგარეო პოლიტიკის გატარების ინიციატივას, სოლომონ II, დადიანი და გურიელი კი ვალდებულებას იღებდნენ მხარი დაეჭირათ ერეკლესათვის.

ყოველივე ზემოთქმულის შედეგად დავასკვნით, რომ მიუხედავად საქართველოზე თავსდამტყდარი ძნელბედობებისა, ქართველობას არ დაუკარგავს ერთიანი ეთნიკური თვითშეგნება არათუ XIII—XV საუკუნეებში, არამედ XVI—XVIII საუკუნეების მანძილზეც კი. ამ თვითშეგნებას ყველაზე მეტად ატარებდა საზოგადოების ზედაფენები: პირველ რიგში მეფე-მთავრები, შემდეგ სამღვდელოება და თავადაზნაურობა. თუმცა სამეფო-სამთავროთა ხშირ შემთხვევაში განცალკევებული არსებობა ადგილობრივ პოლიტიკურ ინტერესებს ჰბადებდა, რის გამოც მეფე-მთავრები ხშირად გამოდიოდნენ საერთო, საქვეყნო ინტერესის საწინააღმდეგოდ, ერთიანი ეთნიკური თვითშეგნება, ვიმეორებთ, მაინც განაგრძობდა არსებობას. და ეს მხოლოდ ისტორიის ინერციის ძალით არა ხდებოდა. მიუხედავად სამეფო-სამთავროების განცალკევებულობისა, ისინი ზოგჯერ მაინც ერთიანდებოდნენ და გამოდიოდნენ გარეშე მტრის წინააღმდეგ (უკანასკნელად ამას ადგილი ჰქონდა კრწანისის ბრძოლაში, როცა ქართლ-კახელ მხედრობასთან ერთად იმერლობაც იბრძოდა). შესაბამისად განაგრძობდა არსებობას ერთიანობის გამომხატველი მაკროტოპონიმი „საქართველო“, ხალხის ერთიანი სახელდება „ქართველები“, გაჩნდა სიტყვები: „ლიხთ-იმერეთი“, „ლიხთა-ამერეთი“, „ლიხთ-იმერნი“, „ლიხთ-ამერნი“, „ამერ-იმერნი“, რაშიც ერთიანი ქვეყანა და ხალხი იგულისხმებოდა. დასავლეთ-ევროპელთა და რუსთა ზეგავლენით ქართველობა თავიანთ ქვეყანას უწოდებდა „ივერიას“, „გეორგიას“, შესაბამისად თავიანთ თავს — „ივერიელებს“, „გეორგიელებს“. აქედან წარმოსდგა ტერმინები:

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, გვ. 502.

² იქვე, 507.

„ზემო ივერია“, „ქვემო ივერია“ აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს აღსანიშნავად.

დამკვიდრდა ისეთი ტრადიცია, რომლის ძალითაც ჩვენი ქვეყნის ცალკეული კუთხე „საქართველოთი“ აღიწინებოდა, ხოლო ამ კუთხეთა ერთობლიობა — „საქართველოებად“, „შვიდ საქართველოდ“. რა თქმა უნდა, საქართველოს ცალკეული თემების პოლიტიკურმა იზოლირებულობამ განაპირობა მეორე ტენდენცია, რა პირობებშიც „საქართველო“, „ქართველი“ მხოლოდ „ქართლის“, „ქართელის“ მნიშვნელობით იხმარებოდა. ასე რომ, ძალზე ვიწროვდებოდა „საქართველოსა“ და „ქართველის“ მნიშვნელობა, თითქოს ხდებოდა ისტორიის განვითარების დაბრუნება გამოსავალი პუნქტისაკენ. ამის თაობაზე ილია მოგვიანებით ამბობდა: „...აბა დაიძახე: ქართველი-თქო, თუ შავის ზღვიდამ მოყოლებული კასპიის ზღვამდე მარტო ღიბ-გადმოგდებულის ქართველის მეტმა (ე. ი. გორის მაზრაში მცხოვრებელმა) შემოგხედოს ვინმემ, და თუ გაგიჭირდა, იქნება კახელმაც თავისი სხვილი კისერი შენკენ მოიდრიჯოს, სხვანი კი ყურსაც არ გათხოვებენ, თითქო ამათ არ ეძახიო. თითქო ისინი ქართველები არ არიანო“¹. მაგრამ ჩვენი ეთნიკური ცხოვრება და შესაბამისად თვითშეგნება წინააღმდეგობრივი იყო და მხოლოდ უკანასკნელი ტენდენციის გააბსოლუტურება არაფრით არ შეიძლება. ამის პარალელურად, ვიმეორებთ, ადგილი ჰქონდა, ერთიანი ქართველობის შეგნებასაც, რაც განსაკუთრებით იჩენდა თავს სხვა საზოგადოებებთან, ხალხებთან დაპირისპირებისას. მითუმეტეს, რომ ჩვენი მეზობელი ხალხები უმეტესწილად სხვა რელიგიის განმასახიერებლები იყვნენ. ეს მომენტი კი, რელიგიური მსოფლმხედველობის ბატონობის გამო, ამძაფრებდა ჩვენს ეთნიკურ თვითშეგნებას.

ამჯერად შევეხებით ქართველთა ეროვნული შეგნების ეკონომიკურ საფუძველს. როგორც უკვე მივუთითებდით, ჩვეულებრივ XII!—XVIII საუკუნეების მანძილზე საქართველოს ეკონომიკა წარმოუდგენიათ ღრმად, აბსოლუტურად ნატურალური ხასიათისად. ეს მაშინ, როცა ჩვენი უდიდესი ისტორიკოსი ივანე ჯავახიშვილი კარგა ხანია რაც წერდა: „საზოგადოდ, ერთი ახირებული აზრი არსებობს, ვითომც მეთვრამეტე საუკუნემდე საქართველოში „საო-

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზულებანი, პავლე ინგოროვასეული გამოცემა, ტ. 3, გვ. 75.

ჯახო მეურნეობა“ ყოფილად, ვითომ ყველაფერი, რაც კი საჭირო იყო, თვითელ ოჯახში თავიანთის ეკეთებინათ. ეს აზრი დიდი შეცდომაა¹.

იმ პირობებში, როცა არსებობდა მრავალდარგოვანი სოფლის მეურნეობა, მრავალი სახის ხელოსნური დარგები, მეურნეობის აბსოლუტურად ნატურალური ხასიათი გამოირიცხებოდა. მითუმეტეს გამოირიცხებოდა ასეთი სიტუაცია ჩვენი ქვეყნის ხელსაყრელი, დიფერენცირებული ბუნებრივი პირობების გამო. აქ უპრიანია მოვიგონოთ კარლ მარქსის ცნობილი აზრი: „სხვადასხვა თემი მის გარშემო არსებულ ბუნებაში წარმოების სხვადასხვა საშუალებას და სხვადასხვა საარსებო საშუალებას პოულობს. ამიტომ მათი წარმოების წესი, ცხოვრების წესი და პროდუქტები სხვადასხვანაირია. აი ეს ბუნებრივად აღმოცენებული განსხვავება იწვევს სხვადასხვა თემის შეხვედრის დროს მათი პროდუქტების გაცვლას და, მაშასადამე, ამ პროდუქტების თანდათან საქონლად გადაქცევას. გაცვლა კი არა ქმნის განსხვავებას წარმოების სფეროებს შორის, არამედ იგი ურთიერთობას ამყარებს უკვე განსხვავებულ სფეროებს შორის“². საქართველოს დიფერენცირებული ბუნებრივი პირობები სათანადო საფუძველს ქმნიდა შრომის ტერიტორიული დანაწილებისათვის იმ პირობებშიც კი, როცა საგარეო-ისტორიული სიტუაცია არახელსაყრელი იყო. ნათელვყოფთ ამ აზრს კონკრეტულად.

თვით საქართველოს ბარში სოფლის მეურნეობის ყველა დარგი ყველგან როდი იყო განვითარებული³. ეს განაპირობებდა ნამეტო პროდუქტით აღებ-მიცემობას. ასე მაგალითად, პურეული გაჰქონდათ ქართლიდან და ჭავჭავთიდან. მეორე მხრივ, პურეულით მით უფრო მწირი იყო საქართველოს მთიანეთი, რომელიც ამ მოთხოვნილებით ძირითადად ბარზე იყო დამოკიდებული. საქართველოს ცალკეულ თემებს ერთმანეთთან აკავშირებდა მესაქონლეობაც. კახეთისა და ქართლის საქონელი ზაფხულობით თრიალეთსა და ჭავჭავთში ძოვდა. თუმი მეცხვარეები საზამთრო საძოვრებად ცხვრის ფარებისათვის იყენებდნენ კახეთის გაღმამხარს, ქიზიყსა და შირაქს. ქართლში საუკეთესო ზამთრის საძოვრები იყო დიდმის ველი, აღა-

¹ ი. ჯავახიშვილის ეკონომიკური ისტორია, 1907, გვ. 31.

² კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, 1954, გვ. 447.

³ ქვემოთ ჰოტანოვი ეკონომიკური დახასიათებისას ვსარგებლობთ „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ IV ტომით.

იანის მინდორი, მუხრანი და სხვა. იალღუჯის მთა საუკეთესო საძოვარს წარმოადგენდა როგორც ზაფხულში, ისე ზამთარში. ქართლში მცხოვრები მაჰმადიანი მომთაბარეები ზაფხულობით ყაიყულსა და პალაკაციოში მიდიოდნენ.

რკინა და მარილი ყველგან ესაჭიროებოდათ, ამიტომაც მათზე მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად თითოეული სოფელი და კუთხე აღებ-მიცემობაში იყო ჩაბმული ერთმანეთთან, ხოლო მთლიანად საქართველო—სხვა ქვეყნებთან. ასე მაგალითად, მარილი შემოჰქონდათ ყირიმიდან და სომხეთიდან. ჩვენი ქვეყნის თითქმის ყველა თემში სასაქონლო ხასიათისა იყო მშვილდ-იარაღი, რკინეული ნაკეთობანი (ნაჯახი, ცული, სახნისი, ნამგალი, ხმალი, დანები და ა. შ.), ხის საოჯახო ჭურჭლეული, მეთუნეობის ნაწარმი. მათზე დიდი მოთხოვნილების გამო ისინი მზადდებოდა არა მხოლოდ მომხმარებელთა დაკვეთით, არამედ ბაზარზე გასაყიდადაც. რკინეულის წარმოებით განსაკუთრებით განთქმული იყო რაჭა. საქართველოს ყველაზე მნიშვნელოვან ეკონომიკურ პუნქტად რჩებოდა თბილისი. აქ დამზადებული ხელოსნური ნაწარმი საქართველოს სხვა კუთხეებში და ქალაქებში გაჰქონდათ (შ. მესხია).

XVII საუკუნის 30—40-იანი წლებიდან, ქართლის შედარებით ეკონომიკური აღმავლობის შედეგად, თბილისში თავს იყრიდნენ საქართველოს ყველა კუთხის წარმომადგენლები. არქანჯელო ლამბერტის მიხედვით „ქუთაისი კარგი სავაჭრო ქალაქია, რადგან იმისთანა ადგილზე სდგას სადაც ყოველ მხრით ადვილად მოდიან ვაჭრები თავისი საქონლით. მთებიდან ჩამოდიან სევანები, რომელთაც ჩამოაქვთ თავისი შინაური ნაწარმოები, ნაბდები და მსხვილი შალები და ჩამორეკენ ხოლმე თხებს და ცხვრებს. ქართლიდან მოდიან ქართლელები (Giorgiani) და ირანელები, რომელთაც ჩამოაქვთ ძვირფასი ირანული შალები და ინდოეთის ფერადი ქსოვილები, ტყავები, დამარილებული თევზი კასპიის ზღვიდან, ხიზილალა და სანელებელი. თურქები სამცხის მხრიდან (როგორც ჩანს, მათში იგულისხმებიან ძირითად თურქეთის „ქვეშევრდომი“ მესხები—გ. ყ.) მოდიან და ბლომად მოაქვთ თავისი სავაჭრო, მაგალითად, უნაგირები და ცხენის საკაზმავები, ხალები, ხანჯლები და თურქული ზანღუკები“¹. იგივე მოგზაური აღნიშნავს, რომ „სხვებზე მეტი ვაჭრე-

¹ არქანჯელო ლამბერტი. „სამეგრელოს აღწერა“. თარგმანი იტალიურიდან ალ. კუონიასი, მეორე გამოცემა, 1938, გვ. 10.

ბი იქ სომხები არიან. სომხებს ქუთაისში თავიანთი სახლები აქვთ. ესენი დადიან თურქეთში, ირანში და ქართლში და ბლომად მოაქვთ იქიდან იშვიათი საქონელი¹. 1662 წლის დოკუმენტით გორში ან მასზე გავლით მოდიოდნენ ვაჭრები თბილისიდან, სომხით-საბარათიანოდან, თრიალეთიდან, კახეთიდან, სამცხიდან, იმერეთიდან. მიუხედავად თურქების მიერ დაპყრობისა და გამაჰმადიანებისა, სამცხე-საათაბაგოს ეკონომიკური კონტაქტები ჰქონდა საქართველოს დახარჩენ ნაწილებთან.

ჩვენს ქვეყანაში, ეკონომიკური დაქვეითების მიუხედავად, საქალაქო ცხოვრება მთლიანად არასოდეს არ ჩამკვდარა. ვახუშტი ბაგრატიონის მიხედვით, ქართლში დიდ ქალაქებს წარმოადგენდა თბილისი და გორი, დანარჩენები კი (სულ თორმეტი) მცირე ქალაქები იყო. დასავლეთ საქართველოში საშინაო ვაჭრობის მთავარი პუნქტი იყო: ხონი, ონი, ჩხარი, ჩიხორი, რუხი, ქობულეთი, ანაკლია და სხვ.; სამცხე-საათაბაგოში: ახალციხე, ახალქალაქი, აწყური, ოლთისი, არტაანი და სხვ. XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში დასავლეთ საქართველოს უმთავრეს სავაჭრო პუნქტებს წარმოადგენდა: ფოთი, ქობულეთი, სოხუმი, შეკვეთილი, გრიგოლეთი (ყველა ესენი ზღვის სანაპიროზე), ბაღდადი, ჭალატყე, ჩიხორი, საჩხერე, ჩხარი, ქუთაისი, ონი, ოზურგეთი (ქვეყნის შიგნით). იმართებოდა აგრეთვე პერიოდული ბაზრობები. არქანჯელო ლამბერტი და შარდენი მოგვითხრობენ ერთ-ერთ ასეთ ბაზრობაზე, რომელიც იმართებოდა ხოლმე სამეგრელოს სამთავროში, კერძოდ წიფურიაში (გარაუდობენ, რომ ეს უნდა ყოფილიყო გალის რაიონის სოფ. დიხაზურგის ადგილას). ამ ღროს ზოგჯერ ოცი ათასი კაცი იკრიბებოდა. აქ მოდიოდნენ სომეხი, ებრაელი და ქართველი ვაჭრები, რომლებსაც მოჰქონდათ ნაირფერად შეღებილი ტილოები, ერანულ-თურქული შალეები. იყიდებოდა ბევრი ადგილობრივი ნაწარმიც: თაფლი, ცვილი, ძაფი, ქილოფი, ხის ხონჩები, თიხის ჭურჭელი, თოხები, მატყლი, ხარ-ძროხა, ცხვრები, თხები, შინამრეწველობისა და ხელოსნობის ბევრი სხვა საგანი. დიდი ბაზრობა, თუმცა წიფურიის მასშტაბებისა არა, იმართებოდა ილორში (ამჟამინდელ ოჩამჩირის რაიონში) წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესიასთან. არქ. ლამბერტის აღიარებით, ბაზრობები იმართებოდა, აგრეთვე, ბედიში და კორცხელში.

¹ არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, გვ. 10.

გარდა სამეგრელოსი, პერიოდული ბაზრობები იმართებოდა აგრეთვე იმერეთის სამეფოში, ასევე აღმოსავლეთ საქართველოში, მაგრამ მათს შესახებ, სამწუხაროდ, მდიდარი საისტორიო მასალა არ გავაჩხია.

ადგილი ჰქონდა ხელოსნების ქირით სიარულსაც. ასევე მთიელები (სვანები და რაჭველები) სამუშაოდ ჩამოდრიოდნენ ბარში.

დასასრულ, ღდებოდა საკმაოდ გაცხოველებული მიგრაციებიც საქართველოს ერთი თემიდან მეორეში: იმერეთიდან ქართლსა და კახეთში, სამცხიდან იმერეთსა და ქართლში, ქართლიდან კახეთში, მთიდან ბარში. ამით მოსახლეობისაგან შეთხელებული ქართული კუთხეები ივსებოდა, რაც საერთოდ ხელს უწყობდა ქართული ეროვნული ორგანიზმის სიცოცხლისუნარიანობის შენარჩუნებას. აღმოსავლეთ საქართველოში საირიგაციო სისტემები ამჭიდროვებდა რიგ სოფლებს.

ზემოაღნიშნული სულაც არ ნიშნავს იმას, თითქმის ჩვენი ქვეყანა აღნიშნულ საუკუნეებში ახალი საზოგადოების გენეზისის მიჯნასთან იდგა, მაგრამ არსებული ეკონომიკური სინამდვილე ასევე შორს იდგა ნატურალური მეურნეობის აბსოლუტური ბატონობისაგან. აღებ-მიცემობას საქართველოში ამ საუკუნეების განმავლობაში გარკვეულად უცილობდ ჰქონდა ადგილი, რაც თავის მხრივ, განსაზღვრულ იმპულსებს აძლევდა ერთიანი ქართული ეთნიკური თვითშეგნების შენარჩუნებას.

ბ. ქართული ეროვნული თვითშეგნება შანაბაძის

ხანის ისტორიოგრაფიაში

ზემოთ უკვე შევეხეთ ქართულ ეროვნულ თვითშეგნებას XIII—XVIII საუკუნეების საქართველოს პოლიტიკურ ცნობიერებაში, აღვნიშნეთ, რომ საზოგადოებრივი ცნობიერების ამ ფორმაში აისახა ჩვენი ქვეყნის ერთიანობის იდეა. რა თქმა უნდა, ამ შემთხვევაში პოლიტიკური შეგნება ეფუძნებოდა ჩვენს ისტორიოგრაფიას, ე. ი. „ქართლის ცხოვრებას“.

უამთააღმწერლის საისტორიო თხზულებაში (XIV ს.) საქართველოს ერთიანობის იდეა აშკარად გამოკვეთილია. ეს კი სავსებით ბუნებრივია, თუ გავითვალისწინებთ ამ ხანის სიახლოვეს (ქრონოლოგიური აზრით) „ოქროს ხანის“ საქართველოს ისტორიასთან, აგრეთვე ქვეყნის ერთიანობას თათარ-მონღოლთა ბატონობის პერიოდში. მასთან ხშირად იხმარება ტერმინი „საქართველო“, ცხადია,

ყრველთვის ფართო მნიშვნელობით და არა ვიწრო, ოდენ „ქართ-
ლის“ აზრით¹. ასევე ითქმის ეს ტერმინ „ქართველის“ შესახებ. „ყო-
ველნი მკვიდრნი საქართველოსანი“², „ყოველნი წარჩინებულნი სა-
ქართველოსანი“ ეამთააღმწერელთან ყოველთვის მთელ ქართ-
ველობას ეხება. როცა საკუთრივ ქართლის რეგიონზე ლაპარაკობს,
ისტორიკოსი აღნიშნავს „ქართლს“, მის მცხოვრებთ — „სომხითარ-
ქართლელებად“⁴, „ქართლის ერად“⁵. მემატეანის მიხედვით, დასავ-
ლეთ საქართველო იშვიათად გამოიხატება ტერმინ „აფხაზეთით“⁶,
ძირითადად „ლიხთ-იმერით“⁷, „ლიხთ-იმერეთით“⁸, „იმერეთით“⁹.
შესაბამისად მემატეანის თხზულებაში აღმოსავლეთ საქართველო და
მისი მცხოვრებნი გადმოცემულია სიტყვებით: „ქვეყანა ამიერი“¹⁰,
„ამერი საქართველო“¹¹, „ლიხთ აქათი“¹², „ყოველნი მკვიდრნი სა-
ქართველოსანი ამერისნი“¹³.

ცნობილია, რომ გარკვეულ პერიოდში იყო ტენდენცია, რომ-
ლითაც ქართველი ეთნოსის ეთნიკური, კულტურული და პოლი-
ტიკური ერთობა გამოიხატებოდა ტერმინ „ქართლით“, რომელიც
X საუკუნიდან იცვლება უფრო მოსახერხებელი „საქართველოთი“¹⁴.
პარალელურად გაჩნდა ტენდენცია ტერმინ „აფხაზეთს“ თუ საქარ-

¹ ქართლის ცხოვრება, II, სიმ. ყაუხჩიშვილისეული გამ., გვ. 154, 155, 157, 167, 178—179, 186, 235.

² იქვე, გვ. 166.

³ იქვე, გვ. 232.

⁴ იქვე, გვ. 188.

⁵ იქვე, გვ. 310.

⁶ იქვე, გვ. 179, 217, 290.

⁷ იქვე, გვ. 229, 275.

⁸ იქვე.

⁹ იქვე, გვ. 289.

¹⁰ იქვე, გვ. 192.

¹¹ იქვე, გვ. 188, 217, 243.

¹² იქვე, გვ. 229.

¹³ იქვე, გვ. 188.

¹⁴ ჩვეულებრივ მიაჩნიათ, რომ ტერმინი „საქართველო“ პირველად ნახმარი
იყო „იოანესა და ექვთიმეს ცხოვრებაში“ (დაწერილია 1045—56 წლებში). სი-
ნამდვილეში ამას ადგილი ჰქონდა X საუკუნის ბერძნულიდან ქართულად ნა-
თარმნ ძეგლში „ცხოვრება და მოქალაქობა ნეტარისა მართამისი, წმინდისა
სვიმეონისა დედისაჲ“. ამის თაობაზე იხ. ლ. მენაბდის სტატია „რომელი საუკუ-
ნიდან იხმარება ტერმინი საქართველო“, გაზ. „ახალგაზრდა სტალინელი“, 1953
წლის 8 ოქტომბრის ნომერი.

თველო მთლიანობაში არა, დასავლეთ საქართველო მაინც მოეცემა. მაგრამ ამ უკანასკნელის საპირისპიროდ, მალე, თანდათანობით, ტერმინი „აფხაზეთი“ (დასავლეთ საქართველოს მნიშვნელობით) „ლიხთიმერეთმა“ ან „იმერეთმა“ შეცვალა. როგორც დავინახეთ, ჟამთააღმწერლის თხზულებაში დასავლეთ საქართველოს აღსანიშნავად ეს უკანასკნელი ტენდენცია სჭარბობს.

მემატიანესთან „ნათესავი ქართველთა“ დაკავშირებულია სიტყვებთან: „ნათესავი კაცთა“¹, „ყოველთა ნათესავთა“², „ნათესავ ადამისთა“³, ე. ი. მთელი იმ პერიოდში ქართველთათვის ცნობილი კაცობრიობის ცნობიერებასთან. ამასთანავე, ზოგი ნაწილი კაცობრიობისა ჟამთააღმწერლის მიხედვით „ბარბაროზებს“ წარმოადგენს⁴. აქ პირველ რიგში, იგულისხმება ეკონომიკურად და სოციალურად ჩამორჩენილი ხალხები. მაგრამ კიდევ მეტი. მემატიანის თვალსაზრისით, ქართველობას დიდი უპირატესობა გააჩნდა მაჰმადიან სამყაროსთან შედარებითაც; „რამეთუ უღმერთოსა მის მოჰმედის მოძღურება ესრეთ იყო, რომელ დაეწერა ცული სიტყუა წიგნსა მისსა ყურანსა შინა“⁵. ვახტანგ მეფე (IV) ყაენს ასე მიმართავდა: „...აროდეს გუასმიეს, თუ სჯული ქართველთა ავი არს, არამედ უწარჩინებულეს ეყოფილვართ ყოველთაგან და სპარსთა (იგულისხმება მთლიანად მაჰმადიანები—გ. ყ.) სჯული უფროს საძაგლად შეერაცხა პირველთა ყაენტა. ამისთვისცა იგინი მოსწყყდნეს, რამეთუ იყვნეს მწამლველ და მამათ-მაგალ და კაცის-მკვლელ“. როგორც ვხედავთ, აქ ქართველთა დიდი მორალური უპირატესობაც იგულისხმება, რასაც, ჟამთააღმწერლის არაერთგზის აღიარებით, მშვენივრად ხედავდნენ მონღოლები. ამას მემატიანე სიამაყის გრძნობით აღნიშნავს. ასევე სიამაყით შენიშნავს იგი ქართველობის მარიამის ერად ყოფნას⁶, რამაც თითქოსდა არაერთხელ დაიცვა ჩვენი ლაშქარი უცხოეთში. სამცხის სპასალარი ბექა ჯარს ასე მიმართავდა: „დავდვათ თავი ჩუენი სჯულისა შეუუგი-

¹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 107.

² იქვე, გვ. 170.

³ იქვე, გვ. 256.

⁴ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 310.

⁵ იქვე, გვ. 284. 320-ე გვერდზე კი ჯკითხულობთ „სარკინოზნი ცუდრჯულ-

ნი“.

⁶ იქვე, გვ. 321.

⁷ იქვე, გვ. 211.

ნებლობისათვის“¹. ასეთი დიდი რჯულის (რელიგიის) გარდა ქართველობას, ქამთაღმწერლის აზრით, ერთად ჰქრავს „თანამონათესაობაც“.

როგორც დავინახეთ, ქამთაღმწერლის შესანიშნავ თხზულებაში ქართველთა, საქართველოს ერთიანობის იდეის გარდა, გაცხადებულია ჩვენი ეთნოსის მაღალი კულტურული ღირსებაც, რაც, პირველ ყოვლისა, რელიგიაში იჩენს თავს. ეს სავესებით გასაგებია იმდროინდელ ქართულ საზოგადოებრივ ცნობიერებაში რელიგიის დომინანტობის გამო, რაც უპირველესად ქამთაღმწერელს ახასიათებდა.

ჩვენი გამოჩენილი მემკვიდრე თავის თხზულებას ასე ამთავრებდა: „და იწყო მთიებმან აღმოჭურვებად, ხოლო მე ენა ვერ მიძრავს საკვირველისა და საშინელისა თქმად“². იგი, როგორც ცნობილია, გულისხმობდა საქართველოს ხელახლა გაერთიანებას გიორგი V-ის ბრწყინვალის, ღროს, მაგრამ მომდევნო საუკუნეები საქართველოსათვის, კერძოდ მისი მთლიანობისათვის, კიდევ უფრო დიდ ძნელებდობად იქცა, ვიდრე XIII საუკუნე. ძნელებდობა აისახა ქართული ისტორიოგრაფიის ბედ-იღბალზედაც. მხოლოდ XVII საუკუნის ბოლოს გამოუჩნდა მას გამგრძელბელი ფარსადან გორგიჯანიძის სახით. ეს მემკვიდრე, როგორც ფართოდაა ცნობილი, ძირითადად ერანში ცხოვრობდა, ამიტომ ნაკლებად იცნობდა საქართველოს, განსაკუთრებით მისი დასავლეთი ნაწილის, ისტორიის უახლოესი საუკუნეების წყაროებს. მაგრამ მთავარი ამ შემთხვევაში ის არის, რომ ისტორიკოსის ცნობიერებაში, მიუხედავად კარგა ხნის დაშლილობისა, საქართველო, ქართველობა ერთ მთლიანობად აღიქმება. აი ამ მოსაზრების დამამტკიცებელი საბუთები:

„შაჰ ტამაზ ყაენმან მეფეს ღვარსაბზედ გამოილაშქრა, სულთან სულეიმან ჭონთქარსა შერიგდა და საქართველოს მეფეებთ უნებურათ და შეუკითხავათ საქართველო გაიყვეს“⁴. შემდეგ განაგრძობდა: „... საქართველო თავად ცოტა იყო და მერმე მრავლათ გაყოფი-

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 312.

² იქვე, გვ. 170.

³ იქვე, გვ. 325.

⁴ ფ. გორგიჯანიძე, საქართველოს ისტორია, ს. კაკაბაძისეული გამოცემა, „საისტორიო მოამბე“, II, 1926, გვ. 7.

ლი და ერთმანეთის ურჩი და ქიშპნი მტერნი, ერთმანეთისა მარბევენი და მაწყინარნი“¹.

ფარსადანის აზრით, ვინაიდან ქართველებს „იესოს ქრისტეს რჯული ეპირათ“, „ამისთვის იქით ურუმნი არბევდეს და აქეთ ყიზიბაშნი (sic) და ამისთანას ორს დიდ ზემწიფებს შვაში ბევრს ეცადნეს, აქეთ იქნა კმალი და იქით და მრავალი ნაენებიც ქნეს, მაგრა არ იქნა და ვერცა რას თავს გაუფიქრეს“²; „წონთქარმან და ყაენმან საქართველო შვა გაიყვეს. სამცხე და ქართლი და კახეთი ყაენსა, იმერეთი, ოდიში და აფხაზეთი, გურია და ლაზის ქვეყანა წონთქარსა“³. როგორც ვხედავთ, ისტორიკოსის მიხედვით „საქართველოში“ „ლაზის ქვეყანაც“ შედიოდა.

თუმცა „ამ გაყოფას სრულ საქართველოს ბატონები დასჯერდეს“, მაგრამ მათგან განსხვავებით ლუარსაბ I ამას ვერ შეეგუა. ამის გამო ისტორიკოსი სიამაყის გრძნობით აცხადებდა: „ლუარსაბ მეფე მამაცობაზედ ნაქებია ყოველს საქართველოს მეფეთა და თავალთ ზედან ძველით ახალბამდისინ“⁴.

ისტორიოგრაფიას რომ ოდენ შემეცნებითი კი არა, არამედ ეროვნული მნიშვნელობაც ჰქონდა ჩვენი ხალხისათვის, ეს კარგად ჩანს ვახტანგ VI-ის მიერ „სწავლულ კაცთა“ კომისიის შექმნით. „ახალი ქართლის ცხოვრებაშიც“ კარგადაა ასახული საქართველოს ერთიანობა. უკვე „ძველი ქართლის ცხოვრების“ დასასრულს ამ კომისიას ასეთი ჩანართი-შენიშვნა გაუკეთებია: „გიორგიმ (იგულისხმება გიორგი ბრწყინვალე—გ. ყ.) იმერნი და ამერნი გაიერთა და დაიყრა ნებისაებრ ყოველი საქართველო“⁵. კომისიის წევრების მიხედვით, „ქართველები“ ვიწრო მნიშვნელობის (ქართლელების) გარდა, ფართო მნიშვნელობის (ქართველობის) მომცველი ცნებაც არის⁶.

¹ ფ. გორგიჯანიძე, საქართველოს ისტორია, გვ. 7.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ იქვე, გვ. 8.

⁵ ეგნატაშვილი ბერი, ახალი ქართლის ცხოვრება, ივ. ჭავჭავაძის წინასიტყვაობითა და რედაქციით, თბ., 1940, გვ. 5.

⁶ საერთოდ XIX საუკუნემდე ტერმინი „ქართველი“ ვიწრო და ფართო მნიშვნელობით იხმარებოდა. ტერმინის ვიწრო მნიშვნელობას მხოლოდ კანტიკუნტად თუ ფარავდა „ქართლელი“. მხოლოდ ამ საუკუნიდან დამკვიდრდა „ქართველის“ ვიწრო მნიშვნელობის აღსანიშნავად სიტყვა „ქართლელი“.

...XVI საუკუნის ვითარების თაობაზე „ახალი ქართლის ცხოვრებაში“ ვკითხულობთ: „ხოლო ამას გარდა საქართველონი რომელნიმე თავისუფალ შექმნილიყვნენ, რომელნიმე სპარსთა მიეტაცნეს, რომელნიმე ხონთქარსა და რომელნიმე ხაზართა“¹. კონკრეტულად ჩამოთვლილია: კახეთი, იმერეთი, ქართლი, „დადიანის სამფლობელო“ (აფხაზეთის ჩათვლით), გურია აკართა და ჭანეთითურთ, სამცხე-საათაბაგო². ვიმეორებთ, ყველა ეს თემი, კუთხე „ახალი ქართლის ცხოვრების“ შემდგენელთა აზრით, შეადგენდა „საქართველოებს“. სხვაგან ვკითხულობთ, რომ დავით მეფის ზეობაში „ამ ეამში წარმოგზავნა ხონთქარმან სპასპეტი თჳსი ლაშქრითა თჳსითა უამრავითა საქართველოსა ზედა ქრისტეს აქათ ჩვიდ, და აოოვრეს სამცხე, ჩამოვიდეს იმერეთს“³. თუ ზემოთ მოტანილ ციტატაში „საქართველო“ ვიწრო მნიშვნელობით გაიაზრებოდა, სახელდობრ, თითოეული ქართული რეგიონის აზრით, ამ შემთხვევაში, როგორც ვხედავთ, ტერმინში მთელი ჩვენი ქვეყანა იგულისხმება.

საისტორიო თხზულებაში მოთხრობილია შემდეგი: „ხოლო ამას ეამში წარმოუგზავნა კაცი ხონთქარმან გიორგის, და მპყრობელსა იმერეთისასა ბაგრატს, და მპყრობელსა კახეთისასა ლევანს, ვითარმედ: „საფლავი ქრისტესი და ადგილნი წმიდათანი სჯულისა თქუენისანი დაიპყრეს უსჯულოთა და შეაბილწეს, მოვედით სპითა თქუენითა და განაძეთ ესენი და თქუენდა მიმიცემიარ“⁴. ქართველ მეფეებს ძლიერ გახარებიათ ეს ამბავი და თურმე გაემართნენ იერუსალიმს. „და მოსცა ღმერთმან ძლევა ქართველთა“. მათ გაუთავისუფლებიათ ქრისტეს საფლავი და ყოველნი წმიდანი ადგილნი „და მოსცა ქრისტეს საფლავი, გოლგოთა, ბეთლემი, ჯუარის მონასტერი და სხუანი მონასტერნი ყოველნივე ხონთქარმან მათ სიგლითა მტკიცითა“⁵. მთავარი ამ შემთხვევაში ისტორიული ფაქტის ნამდვილობა კი არ არის, არამედ ისტორიკოსთა წარმოდგენა ერთიანი საქართველოსი და ეროვნული სიამაყის გრძნობა, რაც გამოსჭვივის თხზულების ამ ადგილას. იგივე გრძნობა მშვენიერად ჩანს სხვა ადგილიდან, სადაც აღწერილია ლუარსაბ პირველის ბრძოლა შაჰ-ისმაილ-

¹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 349.

² იქვე, გვ. 349.

³ იქვე, გვ. 350.

⁴ იქვე, გვ. 353.

⁵ იქვე, გვ. 354.

თან თელეთის მიდამოებში: „ესევეითარად ეწყუნენ ქართველნი, რომე სიმკნე მათი სპარსთა ცხოვრებასა დიდად წერილ არს“¹.

როდესაც იმერთა მეფე ბაგრატმა (დიდმა) მოუწოდა ლუარსაბ I-ს ოსმალთა წინააღმდეგ საბრძოლველად, მემკვიდრეთა თქმით „ხოლო მეფესა ქართლისასა ლუარსაბს დაღაცათუ არავენი ეშუელე-ბოდა უსჯულოთა ზედა, არამედ თვთ რაოდენ ძალ-ედვა არა დაზო-გის თავი და წარვიდს და მიეშუელოს, რამეთუ ეძნებოდა საქარ-თველოსათვის, ვითარცა მამასა შვილთათვის, და შეიყარა სპა თვისი და წარვიდა ბაგრატთანა“². თუმცა, მიუხედავად ამისა, ოსმალებმაო „შემეცსრეს ყოველივე საქუტრველი და ჰაომარი ქართველთა, და არ-ლარა ჰქონდათ საბრძოლველი და ღამარცხდა ჯარი საქართველო-სი“³.

რა მშვენიერად მოჩანს ერთიანი საქართველოს ინტერესი და ერთიანი ეროვნული გრძნობის განცდა „ახალი ქართლის ცხოვრე-ბის“ შემდეგ სტრიქონებში, რომლებიც კვლავ ჩვენს დიდებულ მე-ფეს ეხება: „მეფემან ლუარსაბ ჟამსა თვისსა არცა ჰმონა ყაენსა და არცა ხონთქარსა ამისთვის, რომე თუცა დამორჩილებოდა, სხუანი ყოველნი მონობდნენ და, თუმცა ესეცა დამორჩილებოდა, ჟუეყანა (ოგულისხმება, რასაკვირველია, მთელი საქართველო—გ. ყ.) გათათრ-დებოდა და სახარკოდ შეიქნებოდა, ამისთავს მრავალჯერ ამოსწყვტა ხუნთქარისა და ყაენის ჯარი მეფემან ლუარსაბ“⁴; „უკეთუმცა მე-ფესა ლუარსაბს ესოდენი ბრძოლა არა ექმნა, ახლამცა საქართვე-ლო კმნილიყო სრულ სარკინოზ და, რაოდენნიცა დღეს სახელნი არიან საქართველოსანი, ყოველნივე კრძლისა მისისაგან არიან“⁵. მოტანილ სტრიქონებში, ვიმეორებთ, მხოლოდ ლუარსაბ პირველის დიდი მამულიშვილობა, ეროვნული შეგნება კი არ ჩანს, არამედ ისტორიკოსთა მაღალი ეროვნული შეგნებაც. აღსანიშნავია ისიც, რომ „სწავლულ კაცთა“ კომისია საკუთრივ ქართლის ისტორიის გარდა, სხვა ქართული რეგიონების ისტორიასაც გადმოსცემდა.

ყოველივე ზემოაღნიშნული კიდევ უფრო მეტად ითქმის დიდი ქართველი ისტორიკოსისა და გეოგრაფოსის ვახუშტი ბატონიშვი-

¹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 356.

² იქვე, გვ. 358.

³ იქვე, გვ. 358.

⁴ იქვე, გვ. 363.

⁵ იქვე, გვ. 366.

ლის შემოქმედებაზე. თვით წიგნის სათაურიც „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ ნათლად ამჟღავნებს ავტორის ეროვნული შეგნების მასშტაბებს. ვახუშტის მიხედვით საქართველო — ივერია — გიორგია ისტორიულად და გეოგრაფიულად ერთი მთლიანი ქვეყანაა. მისი აზრით, ასე იყო ძველდაც, გაერთიანების ხანამდე და ასე დარჩა თვით საქართველოს „ახალი ისტორიის“ პერიოდშიც, როცა ქვეყანა სამეფოებად და სამთავროებად (ვახუშტის მიხედვით ხუთ) დაიშალა. ამ უკანასკნელი პერიოდის მიმოხილვისას ჯერ რეგიონის გეოგრაფიული აღწერაა მოცემული, შემდეგ კი — შესაბამისი მხარის დანასიათება. საისტორიო თხრობის პარალელურად ვახუშტი ბატონიშვილი, როგორც ცნობილია, სათანადო ყურადღებას აქცევდა ქართული თემების ეთნოგრაფიული ყოფის გადმოცემასაც. ქართველთა ისტორიულ და თანადროულ (ვახუშტის) ერთობას დიდი ისტორიკოსი შემდეგი არგუმენტებით ასაბუთებს: „პირველი, უკეთესი ჰკითხო ვისმე ქართველსა ანუ იმერსა¹, მესხსა, და ჰერ-კახსა რა რჯული² ხარ, წამს მოგიგებს: „ქართველი“. მეორედ, არს ამათ ყოველთა წიგნი და ენა ერთი — იგივე ფარნაოზ პირველისა მეფისაგან ქმნილი: და ჰკითხო რა წინთქმულთა მათ კაცთა: „რა ენა და წიგნი უწყი“, მოგიგებს მყის: „ქართული“. რამეთუ არა იტყვის, არც რჯულსა, ენასა და წიგნსა იმერთასა, ანუ მესხთა და ჰერ-კახთასა, არამედ ქართულსა³. მესამედ: არასადამე ვიხილავთ დიდთა შენებულთა და ეკლესია-მონასტერთა ანუ ხატთა და ჯუართა ძვირფასთა,

1 სიმ. ჯანაშიას აზრით, „იმერში“ იგულისხმება დასავლეთ საქართველოს ყველა ტომი. იხ. შრომები, VII, გვ. 177. სხვათა შორის, ვახუშტის თანახმად „ეგრისის ქუეყანა“, „აფხაზეთი“ და „იმერეთი“ სინონიმები არიან.

2 შეენიშნავთ, რომ „რჯული“ მრავალმნიშვნელოვანი სიტყვა იყო. თავდაპირველად იგი აღნიშნავდა სარწმუნოებას, შემდეგ — სამართალსაც, მოგვიანებით კი ზისი მეშვეობით გამოიხატებოდა ერი, ეროვნება, ეთნოსი. მხოლოდ XIX საუკუნეში დამკვიდრდა ამ სიტყვის მესამე მნიშვნელობის გამოსახატავად „ერი“, „ეროვნება“. იველი თაობის უბრალო ქართველთა მეტყველებაში „რჯული“ დღესაც აღნიშნავს აგრეთვე ერს, ეროვნებას.

3 ენასთან დაკავშირებით მეგრელებზე ვახუშტი ასე წერდა: „ენით არიან — დიდნი და წარჩინებულნი ქართულის ენითა, არამედ აქუსთ თესილა ენა, გარნა წამვდარი ქართულივე. ვითარცა: ღმერთი-ლორონთი, ჩემი — ჩქიმი“. იხ. ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973, გვ. 783.

რომელთა ზედა იყოს სხუათა მეფეთა სახელნი, თუნიერ: „ჩუენ მეფემან საქართველოსამან ანუ ქართლისამან ანუ აფხაზეთისამან“, რომელთა ზედა წერილ არიან ქუათა, ხატთა და ჯუართა ზედა“¹.

ამრიგად, ვახუშტი ბატონიშვილის შეხედულებით, ქართველობას ერთად ჰკრავდა საერთო ისტორია, ენა, კულტურა (მწიგნობრობა და არქიტექტურის ძეგლები) და, რასაკვირველია, რჩული (სარწმუნოება).

ვახუშტი ბატონიშვილისათვის, წინამორბედ ისტორიკოსთაგან განსხვავებით, დიდად ფასეულია აგრეთვე, საქართველოს ბუნება, ქართველთა რასობრივი, ანთროპოლოგიური ტიპი, ზნე-ჩვეულებანი. საილუსტრაციოდ ამჟერად მხოლოდ ქართველობის ერთი ნაწილის — გურულების დახასიათებას დაეჯერდებით: „ხოლო კაცნი და ქალნი მზგავსნი იმერთა ზნითა, ქცევითა, სარწმუნოებითა, რჩულითა... შემოსილნი ეგრეთვე და შუენიერებითაცა, არამედ უმეტეს კეკელანი და რბილნი, ენა — ტკბილმოუბარენი, უმეტეს წიგნის სიტყვით (მესხთაებრ), არამედ ქართულისევე ენისანი და არა სხვსა. ბრძოლასა შინა შემმართებელნი და იმერთა თანა ვერ შემდარენი, უქურდალნი, უავაზაკონი; ვითარცა ოდიშარნი, სტუმრის მოყუარენი და კეთილად შემწყნარენი, კეთილ-მგალობელ-მწიგნობარნი, მშუდნი, არამედ მყის გულმწყრალნი“².

დაბოლოს ვახუშტისავე მაღალ ეთნიკურ თვითშეგნებას მოწმობს მისი ამადლებულობა ვიწრო კუთხური, თემობრივი თვალსაწიერიდან და ინტერესებიდან; მის დიდ ქმნილებაში არსად არაფრით არა ჩანს რაიმე მიკერძოება მშობლიური კუთხისადმი, ე. ი. ქართლისადმი.

ვახუშტი ბატონიშვილის შემოქმედება ქართული ფეოდალური ისტორიოგრაფიის მწვერვალია. მისმა მომდევნო ისტორიკოსებმა (სეხნია ჩხეიძემ, პაპუნა ორბელიანმა და ომან ხერხეულიძემ) არა თუ რაიმე ნაბიჯი გადადგეს წინ, არამედ უკანაც კი დაიხიეს. იქერძოდ, ეს ითქმის ეროვნული თვითშეგნების თაობაზედაც. ისინი ძირითადად იფარგლებოდნენ ქართლ-კახეთის ისტორიის (პოლიტიკური) გადმოცემით. ასე რომ, ამ მემკვიდრეთა ეროვნული შეგნება ძალზე ჩამორჩება ამ პერიოდის პოლიტიკოსთა შეგნებასაც კი. ამ

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 291—292.

² იქვე, გვ. 793.

თვალსაზრისით მათთან შედარებით ბევრად წინ იდგა ნიკო დადიანი, რომლის „ქართველთ ცხოვრება“ მთელი საქართველოს ისტორიასა და თანაღროულ ცხოვრებაზე მოგვითხრობს. თუმცა ეს თხზულება XIX საუკუნის დასაწყისში დაიწერა, მაგრამ ავტორის მსოფლმხედველობა ტრადიციული, ფეოდალური ხასიათისაა და, ცხადია, ამ საფუძველზეა დაწერილი „ქართველთ ცხოვრებაც“.

აქვე შევჩერდებით ზოგიერთ ფაქტზე, რომლებშიც საზოგადოებრივ აზროვნებაში ეთნიკური თვითშეგნების მომენტი აირეკლა. ამ მხრივ ძალიან საყურადღებოა სულხან-საბა ორბელიანის „მოგზაურობა ევროპაში“. მალტის აღწერისას საბა წერს: „ქართველნიც ვნახე: ზოგი აფხაზი. ზოგი იმერელი, გურული, მეგრელი, რომ თათრისათვის წაერთმიათ“¹. 1714 წელს რომის ერთ-ერთ კარდინალს იგი ასე მიმართავდა: „და თქვენს სიწმიდეს თაყვანსა ვსცემ. სრულ ქართველიანად“², ე. ი. სრულიად საქართველოს, მთელი ქართველობის სახელით. ლუდოვიკო XIV-ს იგი განუმარტავდა „თუ რაოდნად დღეილია კათოლიკედ მოქცევა მთელის ოცდა-ოთხის პროვინციისა, რომლებიც სავსე არიან ერით“³ და აღიარებდა: „აი, მხოლოდ ამ ერის ცხოვრების გამოა, რომ მე ვიკისრე ეს დიდი მგზავრობა“⁴. რომის პაპს საბა თხოვდა სამეგრელოში რვა ან ათი მისიონერის გამოგზავნას (შევნიშნავთ, რომ იგი „სამეგრელოს“ პროვინციად აცხადებს და არა ქვეყნად).

პაატა ბატონიშვილი თავის ძმას გიორგის რუსეთიდან გამოქცევის შემდეგ 1751 წელს სტამბოლიდან მოსკოვში სწერდა: «Дай бог, чтобы народ всех наших грузинских земель так освободился, как я освободился от обманного министерства»⁵ (აქ იგი გულისხმობდა რუსეთის სენატსა თუ საგარეო საქმეთა კოლეგიას). ალექსანდრე ამილახვარი „ქართლის აღწერილობაში“ აღ-

¹ სულხან-საბა ორბელიანი, მოგზაურობა ევროპაში, 1940, გვ. 129. წიგნში ავტორი რამდენიმეჯგუფის მოიხსენიებს „ბარბაროზებს“. იხ. გვ. 125, 136, 138.

² ციტირებულია მ. თამარაშვილის წიგნიდან „ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის“, ტფილისი, 1902, გვ. 315.

³ იქვე, გვ. 321.

⁴ იქვე.

⁵ იხ. А. Пирцхалайшвили. Царевич Паата, крещенный в „საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხებში“, II, 1972, გვ. 80.

წიშმავდა: „ეს მიწა (იგულისხმება საქართველო—გ. ყ.) უძველესი ხანიდან დაყოფილი იყო სხვადასხვა პროვინციებად, რომლებმაც დღემდე შეინარჩუნეს თავისი პირვანდელი საზღვრები, თუ არ ჩავთვლით სხვა ხალხებს, რომლებიც ამავე მიწას მიეკუთვნება. საკუთრივ ქართველები, რომლებიც დღესაც კი ერთ საერთო ენაზე ლაპარაკობენ, მ უდიდეს პროვინციად დაყოფილ მიწაზე ცხოვრობენ, რომელთაგან თითოეული წინათ სამეფოდ ითვლებოდა: 1) საკუთრივ ქართველები, 2) კახეთი, 3) გარდაბანი, 4) ორბელი, 5) წუნდა (ე. ი. ჭავჭავაძე—გ. ყ.) 6) ოძრახისი (ე. ი. სამცხე—გ. ყ.), 7) მარგვისი (იგულისხმება იმერეთი—გ. ყ.), 8) ეგრისი (ანუ სამეგრელო—გ. ყ.), 9) გურია“¹ (ცხადია, ჩვენ ამჟერად არ გვაინტერესებს თუ რამდენად ზუსტი გეოგრაფიული ცოდნა გააჩნდა ალექსანდრე ამილახვარს საქართველოს შესახებ).

ყველა ზემოჩამოთვლილი მაგალითიდან აშკარად ჩანს ავტორთა ერთიანი ეროვნული თვითშეგნება, მათ მიერ მთელი საქართველოს წარმოდგენა.

3. ქართველთა თვითშეგნება XIII—XVIII საუკუნეების საზოგადოებრივი ცნობიერების სხვა ფორმებში

XVI—XVIII საუკუნეები, როგორც ცნობილია, ქართული ლიტერატურის აღორძინების ხანას წარმოადგენს. სამწუხაროდ ვერ განვითარდა ხელოვნების სხვა დარგები, რასაც თავისი ობიექტური მიზეზები ჰქონდა. ასე რომ, ამ პერიოდის ქართულ ხელოვნებაში ეთნიკური თვითშეგნება უმთავრესად მხატვრულ ლიტერატურაში გამოემჟღავნა. შემოქმედების ამ სფეროში ეროვნული მიმართულება გაჩნდა, რომელიც სპარსული იდეოლოგიისა და ყოფის მძლავრებას დაუპირისპირდა. ამ პერიოდის ქართული ლიტერატურის ერთ-ერთი პირველი წარმომადგენელი, მეფე-პოეტი თეიმურაზ პირველი, თუმცა დიდ სიმბათიებს ამჟღავნებდა სპარსული ენისა და პოეზიისადმი, მთლიანობაში პატრიოტულ პოზიციაზე იდგა თავის პოეტურ შემოქმედებაში (ალარას ვამბობთ მის პოლიტიკურ და სამხედრო მოღვაწეობაზე). იგი დიდი სიძულვილით იყო განმსჭვალული ისლამისადმი, ავითარებდა ეროვნულ თემატიკას (პოემა „ქეთევან დედოფლის წამება“). უფრო შორს წავიდნენ ამ

¹ ციტირებულია მ. ბუღეიშვილის სტატიის მიხედვით „ალექსანდრე ამილახვარის „ქართლის აღწერილობა“, „ციცქარი“, 1986, № 9.

მიმართულებით არჩილ მეორე, **ოსებ თბილელი**, **თეიმურაზ მეორე** და განსაკუთრებით დავით გურამიშვილი. თქმა არ უნდა, რომ მათ შემოქმედებაში ჩანს საკუთარი ეთნოსის დიდი ღირსებანი, ძლიერი პატრიოტული გრძნობა (განსაკუთრებით დავით გურამიშვილის პოეზიაში), მაგრამ, ისტორიკოსთაგან განსხვავებით, ამ ხანის ქართველი პოეტების ნაწარმოებებში არ ჩანს ერთიანი საქართველო. თვით გურამიშვილის „ქართლის ჭირი“ მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს, ქართლ-კახეთის, ტრაგიკულ ბედ-იღბალს დასტრიალებს. ჩვენს პოეზიაში ეს ხარვეზი უკვე XIX საუკუნის პირველ ათწლეულებში შეივსო (გრიგოლ და ვახტანგ ორბელიანების შემოქმედებაში).

რელიგიურ ცნობიერებაში ეროვნული თვითშეგნება ისე ფართოდ არ ჩანს, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა XI—XII საუკუნეებში. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, საზოგადოებრივი ცნობიერების ეს ფორმა დიდ როლს ასრულებდა ქართველობის ერთიანი თვითშეგნების შენარჩუნებაში. მისი საშუალებით ხდებოდა ეფექტური დაპირისპირება უცხო რელიგიის — მაჰმადიანობის მქონე ისტორიული გარემოცვისადმი. სხვათა შორის, ბაგრატ მუხრან-ბატონს სპეციალური ნაშრომი ჰქონდა მაჰმადიანობის წინააღმდეგ, რომელიც გიორგი XI-ის დავალებით იაკობ ღუმბაძემ (შემოქმედელმა) გალექსა. საერთოდ, ქრისტიანობის პროპაგანდა ხელს უწყობდა ქართველთა ეროვნული მეობის შენარჩუნებას. ქრისტიანული მითები (ქრისტეს დაკავშირება ჩვენს ქვეყანასთან, საქართველოს მარიამ ღვთისმშობლისადმი წილხვდომილობა), წმ. გიორგის კულტი და ა. შ. ქართველობას უღვივებდა საკუთარი ეთნოსის მაღალი ღირსებების შეგნებას. ამ მითებს ტრადიციისამებრ კარგად იყენებდნენ თვითონ ბაგრატიონები, საკუთარი საგვარეულოს განსაღიღებლად. ასე მაგალითად, თეიმურაზ მეორე 1749 წლის საბუთში აღნიშნავდა: „წყალობითა ღმერთისათა, ჩვენ, ღმრთივ-აღმატებულმან და ღმრთივ-დაძყარებელმა, ღმრთივცხებით—გვირგვინოსანმან, იესიან—დავითიან-სოლომონიან—ბაგრატოვანმან...“¹.

თუმცა საქართველოს პოლიტიკური დაშლილობა ქართულ ეკლესიასაც შეეხო, მაგრამ ცენტრალიზაციის მომენტი აქ მაინც მეტი იყო. ჭერ ერთი. სამ სამეფოსა და ოთხ სამთავროდ დანაწილების

¹ ქართული საბარტოლის ძეგლები, ტ. II, გვ. 397.

საპირისპიროდ, ქართული ეკლესია დაიყო მხოლოდ ორ საკათალიკოსოდ (ცენტრით მცხეთაში და ბიჭვინთაში, შემდეგ—გელათში), მეორეც, კათალიკოსთა ტიტულატურაში ხშირად აისახებოდა პრეტენზია ერთიანი საქართველოს წინამძღვრობაზე (ეს ეხება ძირითადად აღმოსავლეთ საქართველოს კათალიკოსს). კონკრეტული სიცხადისათვის მოვიტანთ 1588 წელს შედგენილ ერთ დოკუმენტს, სადაც ვკითხულობთ: „ჩუენ, ქრისტეს ღმრთისა მიერ კურთხეულმან ყოვლისა საქართველოს მამათ-მთავართ მთავარმან, ქართლისა კათალიკოზ-პატრიარქმან ზემწიფის ლეონის ძემან პატრონმან ნიკოლოზ...“¹. ამ ტენდენციას აშკარად ამჟღავნებდნენ ანტონ პირველი და ანტონ მეორე (ერთ-ერთ დოკუმენტში ეს უკანასკნელი თავის თავს აცხადებს „ყოვლისა ივერიის კათალიკოზ-პატრიარქად“). ყოველივე ამაშიც, რასაკვირველია, აისახა ერთიანი ქართული თვითშეგნება.



ვაჯამებთ რა ამ პარაგრაფის შინაარსს, დავასკვნით, რომ მიუხედავად XIII—XVIII საუკუნეების ძნელბედობისა, ქართველობა, როგორც მთლიანი ეთნოსი, არ გამქრალა, არ დაქუცმაცებულია ცალკეულ ხალხებად. ყველაზე მეტად ამას ადასტურებს მისი თვითშეგნება, რომელშიც იგი ერთ მთლიანად გაიაზრებოდა და განიცდიდა თავის თავს. ქართველთა ერთიანი თვითშეგნება მხოლოდ „ოქროს ხანის“ ისტორიული ინერციის ძალით როდი არსებობდა. მას გარკვეულ იმპულსებს აძლევდა აგრეთვე რიგი პოლიტიკური და ეკონომიკური მოვლენებისა. თავის მხრივ, აღნიშნული მოვლენა გარკვეულ ფაქტორს წარმოადგენდა ეროვნული მეობის შენარჩუნებისა და შემდგომი წინსვლისათვის. თუმცა მას, აგრეთვე სხვა რიგ სუბიექტურ ფაქტორებს, არ შეეძლო გადაელახა არახელსაყრელი ისტორიული გარემოს მიერ შექმნილი დაბრკოლებანი.

საქართველოს გარკვეული მთლიანობა აისახა იმ ფაქტშიც, რომ ჩვენი ქვეყანა, ჩვენი ეთნოსი ამ საუკუნეების განმავლობაში უცხოელთა მიერ ძირითადად ერთ ქვეყნად, ერთ ეთნოსად აღიქმებოდა და ცნობიერდებოდა. ამის მაგალითები კი უამრავია.

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, 1970, გვ. 346.

იყო რა შედეგი წინამდევალი ისტორიისა საერთოდ, კერძოდ წინამდევალი ეთნიკური თვითშეგნებისა, XII—XVIII საუკუნეების ქართველთა ეთნიკური (ეროვნული) თვითშეგნება თავის მხრივ გარკვეულ საფეხელად იქცა XIX საუკუნის საქართველოს ისტორიისათვის—სახელდობრ ეროვნული თვითშეგნების შემდგომი გარმაგებისათვის. ამ პერიოდში გამოვლინდა ია კანონზომიერება, რომლის თაობაზედაც ილია წერდა: „თუნდა ღრთა ბრუნვას ერი განეყოს, დაერღვიოს — მაგრამ რღვეულთა შორის იდუმალი შემსკვალება, იდუმალი შიმშილველობა იმოდენად სუფევს, რომ სამყოფია ხოლმე ერთი რაიმე შექმნევა, რათა იფეთქოს, იქექოს დაძინებულმა ისტორიამ და ერთსულობამ, ერთეულობამ თავისი ძლიერი ფრთა გაშალოს“¹. ერთი სიტყვით, ქართველთა ეროვნული თვითშეგნება მხოლოდ XIX საუკუნის პროდუქტი როდია, იგი განვითარდა და ჩამოყალიბდა ბევრად უფრო ადრე. იგივე ითქმის ქართველი ერის განვითარება-დადგინების შესახებაც.

§ 8. ქართველთა ეროვნული ხასიათის შესახებ

ჩვენი ხალხის ფსიქოლოგიის, კერძოდ ეროვნული ხასიათის წარმოჩენა ერთ-ერთი აქტუალური საკითხია. მაგრამ დღევანდლამდე კი ამას მაინც ეპიზოდური, არასისტემატური ხასიათი აქვს. ბოლო ხანებში, რამდენიმე ათეული წლის (კ. კაპანელი, გ. ქიქოძე, ს. დანელია) შეჩერების შემდეგ, ჩვენი აზროვნება კვლავ დაუბრუნდა აღნიშნული საკითხის გაცნობიერებას.² მაგრამ ამ პრობლემის კვლევა-ძიება წარმოებს ძირითადად ქართული ხელოვნების, კერძოდ ლიტერატურის მასალაზე და, უფრო ნაკლებად, უცხოელთა მიერ ჩვენი ხალხის დახასიათებაზე დაყრდნობით. ეს, რასაკვირველია, მისასალმებელია, ვინაიდან ხალხის ხასიათი, ფსიქოლოგია საერთოდ, ასახვას ჰპოულობს სულიერი შემოქმედების ისეთ მხარეში, როგორიცაა ლიტერატურა (მხატვრული) (აქ. ცხადია, იგულისხმება ისეთი ხალხები, რომელთაც ლიტერატურა შეჰქმნეს). აქედან გა-

¹ ილია ჭავჭავაძე, თბზ., ტ. 4, გვ. 9.

² იმ. კ. გოგლაძე, *ერი გულადი, პურადი*, 1977; ჯ. დვინჯილია, *ხასიათი, კრებულში „ზეკარი“*, 1979; მისივე წიგნში „გიორგი სააკაძის პიროვნება“ ლაპარაკია ქართველი ხალხის ფსიქოლოგიის ისეთ თვისებაზე, როგორიცაა

მომდინარე, ლიტერატურა გარკვეული ბაზა, წყაროა შესაბამის ხალხის ფსიქოლოგიის შესასწავლად.

მაინც, მიუხედავად დადებითი მომენტისა, ასეთი მიდგომა ბევრ სიძნელეს აწვდება. მათგან აღვნიშნავთ ორს. პირველი, ლიტერატურა, ხელოვნება საერთოდ, როგორც ცნობილია, საკმაოდ დაშორებული სფეროა ბაზისური მხარიდან — ეკონომიკიდან და სოციალური სტრუქტურებიდან, სადაც არანაქლებ მკვეთრად ჩანს ეთნოფსიქიკა, და თანაც მასზედ დიდ გავლენას ახდენს სხვა მხარეებიც. მეორე, ასეთი მიდგომისას უფრო ფართო ასპარეზი ეშლება სუბიექტივიზმს; თითოეულ ავტორს შეუძლია თავისი განწყობისა და განწყობილებისდა მიხედვით ამოირჩიოს ისეთი მხატვრული სახეები, ნაწარმოების ეპიზოდები, რომელთა მიხედვითაც მას სურს ამა თუ იმ ხალხის ხასიათის დანახვა. მხატვრული ლიტერატურის გამოყენების მინუსი ამ მხრივ ისიცაა, რომ შემოქმედების აღნიშნულ დარგში უფრო მეტად ჩანს პოეტების, მწერლების პირადი „მე“, ინდივიდუალური, ფახტაზია¹.

ასე რომ, უფრო პერსპექტიულად მიგვაჩნია ჩვენი ეროვნული ხასიათი და ფსიქოლოგია გამოვიკვლიოთ იმ გზით, რაზედაც ზემოთ მივუთითებდით, ე. ი. უნდა გავაცნობიეროთ ჩვენი გეოგრაფიული გარემოს როლი ქართველთა ხასიათის, ზნე-ჩვეულებების, ტრადიციების ჩამოყალიბება-შექმნაში, უნდა გავიგოთ თუ რა მთავარი დამახასიათებელი ნიშნები გააჩნდა ქართულ ცივილიზაციას, რომელიც (ეს უკანასკნელი), თავის მხრივ, აისახა ჩვენი ხალხის ხა-

ისტორიული გმირებისადმი თავისებური მიმართება; გ. ასკათიანი, სათავეებთან, „ცისკარი“, 1980, №5, 6, 7. (ცალკე წიგნად გამოცემა 1982 წელს). აგრეთვე Г. Гачев Гроздь и гранат, „Литературная Грузия“, 1979, №7. საერთოდ, აღნიშნული ტრადიცია ქართული აზროვნებისათვის ზანგრძლივი ისტორიისაა (გიორგი მთაწმიდელი, „მატიანე ქართლისაჲ“-ს ავტორი, დავითის ისტორიკოსი, ნიკოლოზ გულაბერძნე, ვახუშტი ბაგრატიონი, ილია ჭავჭავაძე, იაკობ გოგებაშვილი და სხვები). საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ჩვენი დასავლელი წინაპარი კოლხების ფსიქოლოგია შესწავლის ობიექტი იყო მეცნიერული ეთნოფსიქოლოგიური აზრის ფუძემდებელ ჰიპოკრატესათვის.

¹ სუბიექტივიზმი ახასიათებს, აგრეთვე, პოპულარულ ლიტერატურას აღნიშნულ საკითხზე მსჯელობისას. მაგალითისათვის მოვიტანთ აკად. ა. ზურაბაშვილის აზრს: „მოვალეობის გრძნობა, ხალხისათვის თავდადება, სინდისი, სრფა-ქიზე ისტორიულად წარმოადგენდა ქართველი ხალხის ეროვნულ პოტენციალს“. იხ. ჟურნალი „საქართველოს კომუნისტი“, 1980, №4, გვ. 71.

სიათშიც. შესაბამისად, უნდა გავითვალისწინოთ ჩვენი სახელმწიფოს, რელიგიის და ა. შ. როლი ჩვენი ეროვნული ფსიქოლოგიის განვითარებაში. ყოველივე ამას დაეუმატებდით, რომ აღნიშნული პრობლემების გაღრმავებული კვლევა-ძიება უნდა მოხდეს მკაცრად მეცნიერულად, მიკერძოების გარეშე, სწორედ ისევე, როგორც უნდა ხდებოდეს ქართველი ხალხის ობიექტური ისტორიის კვლევა-ძიება.



ქართველთა ფსიქოლოგიის, ასე ვთქვათ, არქეტიპი რამდენიმე ათასწლეულის წინათ ჩამოყალიბდა. განსაკუთრებულ ფორმას იგი უეჭველად მიიღებდა 6—5 ათასი წლის წინათ, როდესაც მეურნეობის საკმაოდ მაღალ საფეხურზე, მესაქონლეობის, თოხტური მიწათმოქმედებისა და მელითონეობის საწყისი ფაზის (ენეოლითის) დონეზე საკმაოდ ფართო არეალზე გავრცელდა წინარექართველთა ერთობა საერთო წარმოშობით, ენით, ხასიათით, სულიერი შემოქმედებითა და ა. შ. ისევე, როგორც ბავშვის ხასიათი მნიშვნელოვან როლს თამაშობს მოზრდილი, მოწიფული, ქარმაგი და ა. შ. ადამიანის ხასიათის შექმნა-ჩამოყალიბებაში, ალბათ, ასეთივე როლი მიეკუთვნება ამა თუ იმ ხალხის პირველყოფილობის ფაზას მის მომავალ განვითარებაში. რასაკვირველია, ნ. ი. დანილევსკი და ო. შპენგლერი ამ მხრივ უთუოდ აჭარბებდნენ, მაგრამ რაციონალური მარცვალი ამ მოსაზრებაში უთუოდ არსებობს, რაზედაც მასზე უფრო ადრე ყურადღება გაამახვილეს კარლ მარქსმა და ფრიდრიხ ენგელსმა. ლაპარაკობდა რა პირველყოფილი, ბუნებრივი ერთობის დაშლაზე. პავის, გეოგრაფიული და ფიზიკური (ანთროპოლოგიური) პირობების შემდეგ კ. მარქსი, როგორც ვამბობდით, მიუთითებდა ადამიანთა ბუნებრივ მონაცემებს, ტომის ხასიათს, როგორც ერთ-ერთ მიზეზს ამ ერთობის შენარჩუნებასა თუ დაშლაში. ფ. ენგელსი, ვიძეორებით, წერდა, რომ არ უნდა გაგვიკვირდეს, თუ იულიუს კეისრის მიერ მოცემულ გალების დახასიათებაში გვხვდება რიგი ნიშან-თვისებებისა, რომელსაც გირალდი (XII საუკუნის ირლანდიელი ისტორიკოსი) კვლავ აღმოაჩენს ირლანდიელებში და რომლებსაც

ჩვენ ახლაც კი ვნახულობთ ირლანდიელების ეროვნულ ხასიათში, მიუხედავად გერმანული სისხლის შერევისა.

უკვე ჩვენი პირველყოფილობის ისტორიის მანძილზე, ქართველთა წინაპრების ხასიათის ფორმირებაში გარკვეულ გავლენას ახდენდა გარემომცველი გეოგრაფიული გარემო. უკანასკნელის მრავალფეროვნება — დიფერენცირებული პირობები, მოსაშინაურებლად ვარგისი ცხოველთა სახეებითა და მოსაშენებლად გამოსაყენებელი პურეულის, ბოსტნეულის, ხეხილის, ვაზის სახეებით, მრავალფეროვანი წიაღისეული (ქვის ჭიშები, სხვადასხვა ლითონის მადნეული, საშენი მასალები) და სხვ. სათანადო ობიექტურ საფუძველს ჰქმნიდა ხალხის საწარმოო ჩვევებისა და გამოცდილების, მოთხოვნილებების გამრავალფეროვნებისათვის. ამ ბაზაზე ჩვენი წინაპრების ხასიათი დინამიკური, მოძრავი და გერგილიანი გახდა. ამავე მიმართულებით მოქმედებდა კლიმატური პირობებიც. ქვეყნის ჰავის დაყოფა ზომიერად თბილ და ცივ სეზონებად იწვევდა სასიცოცხლო, ვიტალური მოთხოვნილებების გამრავლებასა და გამრავალფეროვნებას, შესაბამისად შრომის უნარის მეტად გამოვლენას. ამასვე უწყობდა ხელს ფიზიკური შრომის უფრო ნაკლები სიმძიმეც ზომიერი ჰავის პირობებში.

ყოველივე ზემოაღნიშნულიდან სულაც არ გამომდინარეობს, თითქმის ჩვენი ბუნება ადამიანს თითქმის შრომის გარეშე აძლევდეს ყველაფერს, როგორც ეს ჩვენს ყოველდღიურ ცნობიერებას წარმოუდგენია, ანდა როგორც ეს მნიშვნელოვანწილად ხდება ტროპიკულ ზონაში. სინამდვილეში, რა თქმა უნდა, ვითარება ამ მხრივ ბევრად უფრო სხვააირი იყო (იგი, როგორც ეს შენიშნულია, აისახა სიტყვა „ჭირნახულში“).

ირიგაციის ზედმეტობამ (დასავლეთ საქართველოში) ანდა შედარებით მცირე ზომებით არსებობამ (აღმოსავლეთ საქართველოში), ინტენსიურმა სასოფლო-სამეურნეო კულტურებმა განაპირობეს წარმოების ინდივიდუალიზაცია, მიწაზე კერძო საკუთრების თვალსაჩინოდ განვითარება. შესაბამისად, ჩვენში შრომითი კოოპერაციის როლიც ბევრად უფრო ნაკლები იყო, ვიდრე აღმოსავლეთის მშრალი ჰავის მქონე ქვეყნებში. იგი (კოოპერაცია) მცირე მასშტაბს თუ ღებულობდა (ნადი, მამითადი, მოღვაში, დიდი გუთნით ხვნისას).

ერთი სიტყვით, ბუნებრივი საფუძველი საქართველოში ისეთი იყო, რომ მას გვიანდელ ფაზაზე შეეძლო სასაქონლო-ფულადი მეურნეობის მაღალი განვითარება ადგილობრივ ნიადაგზე. მაგრამ ამას ხელი შეუშალა სხვა, ისტორიულმა გარემოებებმა.

კერძო საკუთრების ფართოდ გავრცელებამ ხელი შეუწყო ინდივიდუალიზმის შედარებით მაღალ განვითარებასაც საქართველოში. მართალია, ამ უკანასკნელ მოვლენას ჩვენში ისეთი მაღალი დონისათვის არ მიუღწევია, როგორც ამას დასავლეთ ევროპაში ჰქონდა ადგილი, მაგრამ ეს იმის გამო მოხდა, რომ საქართველოში ბურჟუაზიული ცივილიზაცია დამოუკიდებლად ვერ ჩაისახა და მნიშვნელოვნად ვერ განვითარდა. ჩვენი ინდივიდუალიზმი ძირითადად ფეოდალური ფორმაციის პროდუქტი იყო. მაგრამ, თუ მეორე მხრივ აღმოსავლეთს (აზიას) მივიღებთ მხედველობაში, ამ შემთხვევაში ქართულ საზოგადოებას დიდი უპირატესობა აქვს. ამაში კი, როგორც ვამბობდით, ჩვენს ბუნებრივ პირობებსაც მიუძღვის თავისი როლი. სწორად იყო ნიკო ლორთქიფანიძე, როცა წერდა: „იმერეთში რამდენი კორტოხია, იმდენი ბატონია“. (შევნიშნავთ, რომ მწერალი „ბატონში“ გლეხებსაც გულისხმობდა). მეტ-ნაკლებად იგივე ითქმის მთელი საქართველოს მიმართაც.

ცნობილია, თუ რა დიდი როლი შეასრულა ახალი ტიპის ადამიანის ჩამოყალიბებაში კაპიტალიზმის განვითარებამ ამ ხუთი-ექვსი საუკუნის განმავლობაში. ეს კი დაკავშირებული იყო მრეწველობისა და ვაჭრობის პროგრესთან, ე. ი. ეკონომიკის იმ დარგების განვითარებასთან, რომელთაღმე დამოკიდებულება ქართულ ტრადიციულ, კერძოდ ფეოდალურ საზოგადოებაში, განსაკუთრებით მის პირველ ფაზაში, ნეგატიური იყო. ის, რაც ამ მხრივ „ვეფხისტყაოსანში“ აისახა, საქართველოში უცვლელი დარჩა თითქმის XIX საუკუნის შუა ხანებამდე. მეურნეობის აღნიშნულ დარგებს ჩვენში ძირითადად სხვა ხალხთა წარმომადგენლები ავითარებდნენ, რომელთა შორისაც ქართველები მცირერიცხოვან ფენას შეადგენდნენ. რამდენადაც ჩვენში მესამე წოდება, „მოქალაქეთა“ ფენა საზოგადოების მნიშვნელოვან დამოუკიდებელ სტრატად ვერ გაფორმდა, იმდენად მისი სოციალური ფსიქოლოგიაც გამოკვეთილად ვერ ჩამოყალიბდა. შესაბამისად, პოტენციური მესამე წოდების ფსიქოლოგია, როგორც ასეთი, ვერ იქნა გაცნობიერებული საზოგადოების მიერ. კიდევ მეტი, ქართველ ხელოსანთა ნაწილი — ყარაჩოხელები თავი-

ანტი ფსიქოლოგიით ფეოდალური ჩეხობა, მისი სოციალური, ზნეობრივი იდეალები ბევრ მხრივ გაბატონებული ფეოდალური იდეოლოგიიდან გამომდინარეობდა. ყოველივე ამის შედეგად მოხდა, რომ სიტყვა „ბიუროკრატის“, „მეშჩანის“ ეკვივალენტი ქართულ ენაზე არ არსებობს და იგი ჩვენს ენაზე უცხო ენებიდან შემოვიდა. სიტყვა „მოქალაქე“ აღნიშნული ცნების გამოსახატავად ჩვენს ლექსიკაში ვერ დამკვიდრდა¹.

აქვე გავიმეორებთ შემდეგს. ცნობილია, რომ გაბატონებული კლასების იდეები, იდეოლოგია საერთოდ, გაბატონებულ იდეებად, რედოლოგიად რჩება მთელს საზოგადოებაში. იგივე ითქმის გაბატონებული კლასის ფსიქოლოგიის შესახებაც. თუ იგი საყოველთაოდ ვერ ვრცელდება მთელს საზოგადოებაში, ყოველ შემთხვევაში თვალსაჩინო ზეგავლენას ახდენს საზოგადოების დანარჩენ, საკმაოდ მნიშვნელოვან ნაწილზე. ასევე მოხდა ფეოდალურ საქართველოში; გაბატონებული ფეოდალთა კლასის იდეალები, განწყობილებანი, სოციალური გრძნობები და ა. შ. საკმაოდ ფართოდ გავრცელდა ქართული საზოგადოების დანარჩენ ნაწილშიც. ვაჟკაცობის, სიმამაცის, ქალის კულტი და სხვა, რაც თავდაპირველად გაბატონებულ ფენებში წარმოიშვა და დამკვიდრდა, შემდგომში ფართოდ გავრცელდა მთელს ქართველობაშიც. საერთოდ, ვაჟკაცობის იდეალი ისევე ღრმად გაუჭდა ქართველების შეგნებაში, როგორც ჭენტლმენობისა ინგლისელებში. იგივე ითქმის ქართული სუფრის ტრადიციაზეც.

ფეოდალური ფსიქოლოგია, ისევე როგორც იდეოლოგია, შესანიშნავად აისახა რუსთაველის შემოქმედებაში. ავტორის გენიალური ქმნილება კი მხოლოდ გაბატონებული ზედაფენის სულიერ სოციალურ-ფსიქოლოგიურ ინტერესებს როდი აკმაყოფილებდა, არამედ გლეხკაცობისასაც. ამით „ვეფხისტყაოსანში“ ეროვნული იდეოლოგიის გამომხატველ ნაწარმოებად იქცა.

ქართველების დასავლეთ ევროპის ხალხებთან შედარებისას ჩვეულებრივ მიუთითებენ ხოლმე მსგავსებას ესპანელებთან. მიგვაჩნია, რომ ეს ანალოგია საკმაო საფუძველს ემყარება. ესპანელებიც,

¹ მას შეენაცვლა „მდაბიო“, რომელიც სხვა სოციალური წარმომავლობისა. სხვათა შორის, იგივე ითქმის „ბიუროკრატის“, „ჩინოვნიკის“ მიმართ. ქართულ ეკვივალენტს „მოხელეს“ სულაც არ გააჩნია უარყოფითი ნიუანსები, რაც აიხსნება ჩვენს უწინდელ ისტორიაში ბიუროკრატის, როგორც სოციალური ფენის სუსტ განვითარებაში.

ისევე როგორც ქართველები, თავიანთი ეროვნული ფსიქოლოგიით გვიანობამდე ძირითადად ფეოდალიზმის პროდუქტს წარმოადგენდნენ, ბურჟუაზიულმა ფსიქოლოგიამ მათშიც დიდი ხნის განმავლობაში ვერ პოვა ფართოდ გავრცელება. ამის გამოისობით ესპანელებს ისევე როგორც ქართველებს, ძველი ფეოდალური ტრადიციები დიდ ხანს შემორჩათ. ამით კი ისინი ბევრის მხრივ დადებითი აზრით განსხვავდებოდნენ და განსხვავდებიან დანარჩენი ბურჟუაზიულად ცივილიზებული ერებისაგან. მაგრამ ასე იყო დიდხანს. ცხოვრების შემდგომმა წინსვლამ აქაც, ესპანელთა ფსიქიკაშიც, შეიტანა თავისი კორექტივები.

აღნიშნული მიმართებით ქართველთა ხასიათის ჩამოყალიბებაში გარკვეული როლი შეასრულა იმანაც, რომ ქართველი მთიელები, რომელთათვისაც დამახასიათებელი იყო თავისუფლებისმოყვარეობა, მეომრულობა და ბევრი სხვა დადებითი თვისება, სახლდებოდნენ რა ბარში, ამდენად დადებითად ზემოქმედებდნენ ბარის ქართველთა, განსაკუთრებით დაყმევებული გლეხკაცობის ხასიათზე.

რაკი სიტყვამ მოიტანა, აღვნიშნავთ ჩვენი ქვეყნის ბუნების როლს ქართველი მთიელების სოციალურ განვითარებაში, აქედან გამომდინარე, მათი ხასიათის ფორმირებაში. რთულმა რელიეფმა და ჰავამ, ცხადია, თავისი დალი დაასვა ჩვენი მთიელების ყოფა-ცხოვრებას საერთოდ და კერძოდ ფსიქოლოგიას¹. სოციალური წყობილების შესაბამისად, მათ დიდხანს შემორჩათ არქაული კომუნისტური საზოგადოების ფსიქოლოგიისათვის დამახასიათებელი ბევრი დადებითი ნიშან-თვისება. ეს კი კარგად აისახა ქართულ მწერლობაში (ალ. ყაზბეგისა და ვაჟა-ფშაველას შემოქმედება).

ჩვენი ეროვნული ხასიათის გადმოცემისას შევჩერდებით რამდენიმე ნიშან-თვისებაზე. ჯერ ქართველთა შორის სოლიდარობა-არასოლიდარობის გრძნობის საკითხის შესახებ. ამ შემთხვევაში საკმაოდ ხშირად გვესმის მტკიცება ქართველთა შორის ნამეტანი ინდივიდუალიზმის არსებობაზე, რაც თითქოს ძალზე ასუსტებდა სოლიდარობის გრძნობას მათ შორის. ამ აზრისა და შესაბამისად ამ მოვლენის ხანგრძლივობის დასადასტურებლად კი მიუთითებენ ხოლმე „მატი-

¹ თუ შეიძლება სწორი იყოს ფრ. რატცელის მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ კავკასიაში რაც უფრო მაღალ რელიეფთან გვაქვს საქმე, მით უფრო იზრდება შრომისმოყვარეობა, ეს ძირითადად მთიელებს მიეყენება.

ნე ქართლისაჲ“-ს ცნობილ ადგილს: „ვითარ წარკდეს ამას შინა ჟამნი რაოდენნიმე, იწყეს კუალად მედგრობად ზაყულებით, ვითარცა არს ჩვეულება ქართლისა აზნაურთა“¹. ეს აზრი, როგორც ვიცით, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსმაც გაიმეორა. მაგრამ დავითის ისტორიკოსს აქ, როგორც უკვე ვამბობდით, უბრალოდ შეცდომა მოუვიდა, როცა ეს თვისება მთელს ქართველობაზე გაავრცელა. „მატიანე ქართლისაჲ“-ში ლაპარაკია არა ქართველებზე საერთოდ ანდა მთელი საქართველოს გაბატონებულ ფენებზე, არამედ ქართლის (ისიც შიდა ქართლისა) დიდებულებზე. თუმცა ასეთ თვისებას რგი თანადროული ქართველების ხასიათშიც ამჩნევდა, მაგრამ ეს შეეხებოდა კვლავ და კვლავ დიდებულთა ფენას. საერთოდ, ამ ხანაშიც, ისევე როგორც მანამდე და ამის შემდეგაც, სოლიდარობა ერთ-ერთი ძლიერი თვისება იყო ქართველებისა.

სწორედ ეს თვისებაა ერთ-ერთი იმ მიზეზთაგანი, რომელთა წყალობითაც ქართული ეთნოსი ისტორიულ ქარტეხილებს გადაურჩა. საწინააღმდეგო თვისება, ცხადია, ქართველთა შორის უთუოდ შეიმჩნეოდა, მაგრამ მხოლოდ დაცემის, უცხო ხალხთა მიერ დაპყრობის შემთხვევაში და ისიც ძირითადად მაღალი ფენების ნაწილში. ამ პირობებში, საგარეო ფაქტორის მიზეზით, ხდებოდა ჩვენი ეროვნული ხასიათის გარკვეული დეფორმაცია, ისიც, ვიმეორებთ, ძირითადად მაღალი ფენების ნაწილში. არ ყოფილა შემთხვევა, რომ მთელი ჩვენი მაღალი ფენები ერთბაშად, ერთსულოვნად გამოსულიყვნენ ერის სასიცოცხლო ინტერესების საწინააღმდეგოდ, საზოგადოების ამ ნაწილში ყოველთვის რჩებოდა ჯანსაღი, პატრიოტულად განწყობილი ჯგუფი.

უცხო, გარეშე მტერთაგან შემოსევების წინ, ანდა დაპყრობის პირობებში, სხვა ქვეყნების ისტორიაშიც ეროვნული ღალატის უამრავ შემთხვევას ჰქონდა ადგილი ცალკეული ინდივიდებისა და ცალკეული ჯგუფების მხრივ. ძლიერი ეროვნული ორგანიზმის მქონე ფრანგების ისტორიაში ჩვენ არაერთგზის ვხვდებით ასეთ შემთხვევებს (მათგან დავასახელებთ მხოლოდ საფრანგეთ-პრუსიისა და მეორე მსოფლიო ომების დროინდელ მაგალითებს). ნორვეგიამ, რომელიც, თავისი გეოგრაფიული და ისტორიული მდგომარეობის გამო, დიდი ხნის განმავლობაში არ განიცდიდა უცხოელთა გამანად-

გურებელ¹ შესევებს, მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში ეროვნული ღალატის თვალსაჩინო ნიმუში წარმოშვა (მისი პოლიტიკური მოღვაწის ვ. კვისლინგის გვარი ხომ უაჩუფი თი მნიშვნელობის ზოგად ტერმინად იქცა).

სწორედ აღნიშნული გარემოებით აიხსნება „ქართველთა მოღალატეობის“ საკითხი. თუ ამ მხრივ ჩვენი ისტორია ეროვნული ღალატის საკმაო მაგალითებს იძლევა, უბრალოდ ეს აიხსნება საგარეო ფაქტორით და არა ჩვენი ეროვნული ხასიათის შინაგანი, გენეტიკური მანკიერებით. თანაც, ვიმეორებთ, ქართველთა უმეტესი ნაწილი სამშობლოს ღალატის საქმიდან ყოველთვის შორს იდგა. საქართველოს ისტორიამ მხოლოდ ორად-ორი მაგალითი შემოინახა იმისა, თუ როგორ უღალატა საერთო საქმეს მოსახლეობის დაბალი ფენების ერთმა ნაწილმა. პირველს აღვილი ჰქონდა V საუკუნეში, როცა სპარსელებმა თავიანთი იდეოლოგიით — მაზდეანობით ქართლის დაბალი მოსახლეობის ნაწილი მიიმხრეს და მეორე — XI საუკუნეში, როცა ბიზანტიელებმა გადაიბირეს შავშეთის „წვრილი ერის“ ნაწილი. აქ, როგორც ჩანს, ერთმანეთს გადაეხლართა სოციალური ანტაგონიზმი და საგარეო ფაქტორი. ეს არის და ეს. სწორედ აღნიშნული გარემოება, ე. ი. ქართველთა საკმაო მონოლითურობა გამოვლინდა წარსულში ქრისტიანული რელიგიის მონოლითურობაში, იმაში, რომ საქართველოში რელიგიური, საეკლესიო ცხოვრება არ იყო დაყოფილი სექტებად, მიმდინარეობებად.

ჩვენი ეროვნული ხასიათის ერთ-ერთი დამახასიათებელი თვისებაა მებრძოლი სულისკვეთება. ამის დამამტკიცებელი მაგალითიც უამრავია, როგორც ჩვენი ისტორიული პროცესის მიერ მოცემული, ისე გარეშე ობიექტურ დამკვირვებელთაგან დატოვებული. ასე რომ, მ. ი. ლერმონტოვის „*родные горы*“ მხოლოდ და მხოლოდ გაუგებრობის ნაყოფად შეიძლება ჩაითვალოს¹. სრულიადაც არა ქართველთა ასეთი ხასიათის წყალობით მოხდა, რომ ქართველობამ

¹ ა. ს. პუშკინს, მ. ი. ლერმონტოვისაგან განსხვავებით, სიმაჟაცე ქართველთა ერთ-ერთ უმთავრეს თვისებად მიაჩნდა. რაკი ამ თემაზე ჩამოვარდა საუბარი, აღვნიშნავთ, რომ ცარიზმის დიდმოხელე ს. ი. ვიტე, რომელიც მაინცდამაინც არ იყო სინჰათიურად განწყობილი ქართველებისადმი, მიუთითებდა ქართველების „განსაკუთრებულ რაინდულ ღირსებასა“ და „უზარმაზარ (громадная) სიმაჟაცეს“ (სხვათა შორის ვიტე თბილისში დაიბადა და იზრდებოდა).

როგორც ეროვნულმა ორგანიზმმა თავისი ძლიერი სიცოცხლისუნარიანობით ისტორიის უმკაცრეს გამოცდებს გაუძლო.

ქართველთა პატრიოტული გრძნობის ერთ-ერთი დიდი დამახასიათებელი ნიშან-თვისებაა მისწრაფება სამშობლოსაგან განუყრელობისაკენ, ნოსტალგიის ძლიერი გრძნობა მისგან მოშორების შემთხვევაში. შესაძლებელია ეს ჩვენი ეთნიკური ხასიათის სიღრმისეულ შრეებში მიდის. მაგრამ რამდენადაც გარეშე ფაქტორებისაგან სავსებით შეუვალი არც ჩვენი სული და კერძოდ აღნიშნული თვისება დარჩებოდა, ამდენად ეს გრძნობა შეიძლება აიხსნას ჩვენი ცხოვრების უაღრეს, სტილის ტრადიციულობითაც, მათი ფეოდალური ღასით. იმდენად, რამდენადაც ქართველი კაცის ფასეულობათა სისტემაში ფულმა და ეკონომიკური აქტიურობის სხვა, არასამიწათმოქმედო, დარგებმა ვერ ჰპოვა მნიშვნელოვანი ადგილი, რამდენადაც მის წინაშე, ინგლისელების, ფრანგების, ესპანელებისა და სხვათა საწინააღმდეგოდ, ფართო ეკონომიკური ასპარეზი არ გადაშლილა კოლონიებში, რამდენადაც ჩვენში ქაზბი მოსახლეობის ფართო მასა არ წარმოქმნილა, ამდენად სხვა ქვეყნებში ცხოვრების სურვილი ქართველებში ნაკლებად გაჩნდა, ნოსტალგიის გრძნობა სამშობლოსაგან განშორებისას ჩვენში კვლავინდებურად ძლიერი რჩება. ეს შეიძლება რამდენადმე აიხსნას ჩვენი უნიკალური ბუნებითაც (ფიზიკური), რომელიც სხვა ქვეყნებისაგან ისე მრავალფეროვანია და განსხვავებული, რომ მისგან მოწყვეტა, სხვა ქვეყნების ბუნებასთან შეგუება ქართველთათვის ძნელია.

ჩვენი წინაპრების ფეოდალურმავე ხასიათმა, მათს ფასეულობით სისტემაში ფულის, საცვლელი ღირებულების უმნიშვნელო ადგილმა განაპირობა აგრეთვე სტუმართმოყვარეობის ძლიერი ტრადიციების წარმოქმნა და დიდი ხნით შენარჩუნება. ქართველ მთიელებში ეს თვისება განსხვავებულმა სოციალურმა პირობებმა განაპირობა.

ადვილი ასახსნელია ქართველთა შორის ინტერნაციონალისტური გრძნობა, რაც ჩვენში ასე ძლიერია. უკვე ვილაპარაკეთ იმაზე, რომ ჩვენი ტრადიციული საქმიანობა სოფლის მეურნეობა იყო, რომ ეკონომიკური აქტიურობის სხვა სფეროებში დასაქმებული იყვნენ ძირითადად სხვა ხალხების წარმომადგენლები. ამდენად ისინი ქართველების მიერ, რომელთა უძირითადეს ნაწილს გლეხკაცობა შეადგენდა, არ აღიქმებოდნენ კონკურენტებად. მდგომარეობა შეიცვლე-

ბოლა იმ შემთხვევაში, თუ ხელოსნობის, ვაჭრობისა და სხვა დარგებში ქართველობა მომრავლდებოდა და თანაც ვაჭრობა და მევახშეობა უფრო ფართო მასშტაბს მიიღებდა. ასეთ პირობებში სხვა ეთნოსების წარმომადგენლები ქართველთა ცნობიერებაში აღიქმებოდნენ კონკურენტებად, მტრებად, როგორც ხელოსნობის, ვაჭრობის და ა. შ. სფეროებში, ისე ვაჭრობისა და მევახშეობის მეშვეობით ქართველი მოსახლეობის ფართო ფენების დაჩაგვრის აზრითაც. როცა ობიექტური ვითარება ამ მხრივ XIX საუკუნესა და XX საუკუნის დასაწყისში გარკვეულად შეიცვალა, ამან გარკვეული გამოხატულება ჰპოვა ჩვენს ფსიქოლოგიაშიც.

ხალხთა შორის ურთიერთობებში ქართველთა ზემოაღნიშნულ გრძნობას, ე. ი. ინტერნაციონალისტურს, ერთი მხრივ აფერხებდა გარეშე მტერთაგან თავდასხმები, მაგრამ, ამავე დროს, იგივე საგარეო ისტორიული სიტუაცია აღნიშნულ სოციალურ გრძნობას აღვივებდა. კონკრეტულად, შემოსევებისა და დაპყრობების ობიექტი ჩვენ მარტონი როდი ვიყავით, არამედ მთელ რიგ მეზობელ ხალხებთან ერთად, რომლებთანაც ჩვენ საერთო მიზნები და ამოცანები გვაკავშირებდა.

ერთი სიტყვით, ქართული ხასიათის ინტერნაციონალისტური ბუნება აიხსნება ჩვენი ისტორიით და ასეთი ტრადიცია ჩვენ ძირითადად დღევანდელამდე შემოგვყვა¹. სწორედ ამ ტრადიციის ნაყოფია ის გარემოება, რომ, მიუხედავად ჩვენი ეთნოსის უკვე დიდი ხნის არაერთგვაროვნებისა, კონკრეტულად ჩვენს ტერიტორიაზე ოთხმოცზე მეტი ეროვნების წარმომადგენლის ცხოვრებისა, ქართველთაგან მათს დარბევას არც ერთხელ არა ჰქონია ადგილი. ამ ფაქტის კომენტარის ხასიათი კი ცხადად ცხადია. იგი მრავალჯერ აღნიშნულა როგორც ქართველთაგან, ისე არაქართველთაგან და მასზე აქ შეჩე-

¹ ქართველთა ინტერნაციონალისტური გრძნობა კლასიკურად არის გამოხატული („ვეფხისტყაოსანს“ რომ თავი დავანებოთ) ხალხურ ლექსში „წუთისოფელი“, სადაც აღნიშნულია:

„ყველა ადამის შვილი ვართ,
თათარიც ჩვენი ძმა არი,
ჩვენსა და სომეხებ შუა
განყოფილება რა არი?“

ამ სტროფის განსაკუთრებით პირველ ორ ტაქტში ძალზე ნათლად ჩანს ჩვენი ხალხის მიმტევებელი, მოწყალე ხასიათი.

რება ზედმეტად გვეჩვენება. ის ფაქტი, რომ ჩვენს ფსიქოლოგიაში რასიზმის იდეოლოგია არასოდეს არ გაქდა, რასაკვირველია, დადებითად აისახა ჩვენს ინტერნაციონალისტურ გრძნობებსა და ტრადიციებზე. (თუმცა შეიძლება ვიმსჯელოთ პირიქითაც: ჩვენი ხალხის ინტერნაციონალისტურ ბუნებას გარკვეულ ფარგლებში შეეწლო გამოერიცხა და გამოორიცხა კიდევაც რასისტული იდეოლოგიის გავრცელება).

ინტერნაციონალისტურმა გრძნობამვე განაპირობა ქართველთა ერთ-ერთი საუკეთესო თვისება — სხვა ხალხების კარგი თვისებების დანახვის უნარი. ჩვენი ხალხი არასოდეს არ ჩაეკტილა თავის თავში (განსხვავებით მაგალითად ძველი ჩინელებისაგან და ა. შ.) და არ წარმოუდგენია თავისი თავი კაცობრიობის ცენტრად. იგი სიამოვნებით ითვისებდა სხვა ხალხების მიღწევებს. თუკი იგი გრძნობდა სხვა ხალხების მოწინავეობას თავისთან შედარებით, — ამის აღიარებას იგი არ გაუბოღდა¹. ძველ ხანაში, მაგალითად, ქართველებს ასეთ მოწინავე ხალხად, — და, რასაკვირველია, სავსებით სწორადაც, — მიგვაჩნდა ბერძნები. „ელონი“ ჩვენს წინაპართათვის მაღალკულტურული ადამიანის ეტალონი იყო. (სხვათა შორის, კონსტანტინე გამსახურდიას „დიდოსტატის მარჯვენაში“ გიორგი პირველის მსჯელობა ბერძნებზე მხოლოდ და მხოლოდ მწერლის სუბიექტური განწყობილების ნაყოფია. იგი სულაც არ გამომდინარეობს ჩვენი ისტორიული ტრადიციებიდან). ახალ ხანაში ჩვენმა ხალხმა ასეთივე დამოკიდებულება გამოამჟღავნა ევროპელებისადმი.

ქართული ხასიათის მნიშვნელოვანი კონსტანტაა მზიარული, უფრო ზუსტად ხალისიანი, ხასიათი, ოპტიმისტური განწყობილება, რაც კარგად შენიშნა ჯერ კიდევ ვახუშტი ბაგრატიონმა („უკეთუ ორნი თუ სამნი არიან, არარას შეიჭირვიან“). ამ მხრივ აშკარად ჩანს შეუსაბამობა ჩვენ ტრაგიკულ ისტორიასა და ეროვნული ხასიათის ასეთ ნიშან-თვისებას შორის. ყოველ შემთხვევაში ხასიათის ეს ნიშან-

¹ ჟამთაღმწერელი ჯალალედინზე წერდა: „მოიკლა კაცი იგი მაღალი და სახელოვანი ჯელმწიფე...“, „დასრულდა სრულიად კელმწიფობა მაღალი“, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, 1959, გვ. 185. მოვიგონოთ აგრეთვე ჟამთაღმწერლისავე მიერ მონღოლთა დადებითი დახასიათება. როგორც ვხედავთ, ჩვენმა ისტორიკოსმა მძევნიერე მტრების მიმართაც კი არ დაიშურა დადებითი ეპითეტები. მიგვაჩნია, რომ მსგავსი თვისება (მტრის თვისებების ობიექტურად დანახვის უნარი) გარკვეულად ახასიათებს ქართველ ხალხსაც.

თვისება ხელს უწყობდა ქართველობას გადაეტანა დიდი ისტორიული განსაცდელები.

ქართულ აზროვნებაში სწორადაა შენიშნული, რომ ჩვენს ისტორიაში არ შეინიშნება ფანატიზმის, შეუწყნარებლობის ისეთი სასტიკი გამოვლინებანი, როგორიც ახასიათებს მაგალითად დასავლეთ ევროპის რიგი ხალხების ისტორიას. ამის მიზეზად ჩვეულებრივ თვლიან ხოლმე ქართულ ხასიათს. ჩვენი აზრით, ამაში ქართული ხასიათი ძალზე ცოტა რამეს გვიხსნის. მთავარი მიზეზი მოვლენისა იყო ჩვენი ფეოდალური საზოგადოების დაჩიხულობა (XIII საუკუნიდან მოყოლებული). ამ უკანასკნელის წყალობით ბრძოლა საზოგადოების პროგრესულ (მესამე წოდება, ბურჟუაზია) და რეაქციულ ძალებს შორის გამოიჩინება. ამიტომაც ჩვენი ისტორია არ იძლევა ფანატიზმის სასტიკ მაგალითებს. ასევე ჩვენი ფეოდალური საზოგადოების კონსოლიდაცია (პერმანენტული საგარეო საფრთხის წინაშე) განაპირობებდა ერესების, მწვალებლობების. არარსებობას, ამდენად მათთან ბრძოლის არარსებობასაც.

ახლა განვიხილავთ საკითხს, თუ როგორ აისახა ჩვენი ეროვნული ხასიათი, საერთოდ ფსიქოლოგია, შესაბამისად როგორი ტრადიციები დამკვიდრდა, საზოგადოების ზედნაშენურ სისტემებში.

სავსებით უეჭველია სახელმწიფოს (პოლიტიკური წყობილების) მნიშვნელოვანი როლი ჩვენი ეროვნული ხასიათის, ფსიქოლოგიის დადგინება-ჩამოყალიბებაში. წარმოიშვა რა განსაზღვრულ ეკონომიკურ ბაზისზე, კერძოდ მაწაზე კერძო საკუთრების მაღალი განვითარების საფუძველზე, ქართულმა ფეოდალურმა სახელმწიფოებრიობამ თავისი დიდი დაასვა ჩვენს ეროვნულ ხასიათს, გრძნობებს, განწყობილებებს და ა. შ. ამ მხრივაც ჩვენი წინაპრების ფსიქოლოგია ძალზე განსხვავდებოდა ბევრი აღმოსავლელი ხალხის ფსიქოლოგიისაგან და ემსგავსებოდა დასავლეთევროპელებისას. ეს მით უფრო ადვილად მოხდა, რომ ჩვენში არც წინაფეოდალური სახელმწიფო არ ყოფილა დესპოტური ხასიათისა. ამიტომაც საქართველოს ისტორიაში არ შეინიშნება ის სიტუაცია, რომელსაც კარლ მარქსი „საყოველთაო მონობას“ უწოდებდა და რომელიც ასე დამახასიათებელი იყო მრავალი აღმოსავლელი ხალხისათვის. იაკობ გოგებაშვილი სავსებით სწორად შენიშნავდა: „საოცარია და მეტად მანუევრებაელი მამულის შვილიშათვის ის ისტორიული მოვლენა, რომ ჩვენმა ერმა, აზიის კუთხეში მცხოვრებმა, გარეშემო აზიურ ხალ-

ხებით და დაწყობილობით (იგულისხმება ურთიერთობები—გ. ყ.) შემოზღუდულმა, მეფის უფლებას მისცა ნამდვილი ევროპული თვისება, ხასიათი. ჩვენში მეფე სრულიად არა ჰგავნდა სპარსეთის, ინდოეთის და ჩინეთის დესპოტებსა, განმარტოებულებს, მიუკარებლებს, რომელთა პირის ხილვაც კი თითქმის მიუტევებელ ცოდვას შეადგენდა¹. ივანე ჯავახიშვილის ავტორიტეტული განცხადებით, საქართველოს მეფეებმა, დიდი მცდელობისდა მიუხედავად, თვითმპყრობელობა ვერ დაამყარეს მეფის ხელისუფლების ძლიერების პირობებშიც კი — XI—XII საუკუნეებში². მით უფრო ითქმის ეს შემდგომი ხანის ვითარების მიმართ.

ზემოაღნიშნული ბევრ რამეს გვიხსნის აგრეთვე ქართული სამართლის როლზეც ჩვენი ხალხის ფსიქოლოგიის ჩამოყალიბებაში. აღმოსავლეთის მრავალი ქვეყნისაგან განსხვავებით, სადაც თითქმის საყოველთაო უუფლებობა და ადამიანთა ნიველირება სუფევდა, ჩვენს ფეოდალურ სამართალში ჩამოყალიბებული იყო პიროვნების უფლებები. მათი შესრულების გარანტიას წარმოადგენდა ჩვენი ფეოდალური საზოგადოების მაღალი პოლიტიკური აქტიურობა, რაც გამორიცხავდა მეფისა და ჩვენში არსებული მცირერიცხოვანი ბიუროკრატიის თვითნებობას. ცხადია, ეს უფლებები ფეოდალთა კლასის კუთვნილება იყო და მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი — გლეხეობა მას მოკლებული იყო, მაგრამ მაინც სოციალური პროგრესის, თავისუფლების გზაზე ჩვენი ფეოდალური სამართალი წინადადგმული ნაბიჯი იყო. გარკვეული აზრით, როგორც ზემოთ მივუთითებდით, ჩვენი ფეოდალური საზოგადოების ზედაფენების პოლიტიკური და სამართლებრივი პროგრესი უთუოდ აისახა (დადებითი აზრით) ქვედა ფენების ფსიქოლოგიაშიც.

საერთოდ, სპეციალისტების აზრით, ქართული სამართალი გამოირჩევა თავისი ლმობიერი ხასიათით. ცნობილი ქართველი სამართალმცოდნე ა. ვაჩიშვილი, კერძოდ, ვახტანგ მეექვსის კანონებზე წერდა: „ვახტანგის კანონები, შედარებით ფეოდალური პერიოდის სხვა ძეგლებთან თავისი ლმობიერებით განირჩევიან. ამ აზრის დასამტკიცებლად საკმარისია გადავხედოთ იმ სასჯელთა სისტემას,

ი. გოგებაშვილი, რანი ვიყავით გუშინ?, ტფილისი, 1892, გვ. 23.

2 ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს მეფე და მისი უფლების ისტორია, 1905, გვ. 79.

რომლებიც დაწესებულია ფეოდალური პერიოდის სხვადასხვა კოდექსებით და რომლებიც უზომო, არაჩვეულებრივი სიმკაცრით არიან გამსჭვალული¹. კანონმდებლობის ასეთი ხასიათი, ცხადია, გამომდინარეობდა ხალხის შესაბამისი თვისებიდან—ლმობიერი ხასიათიდან².

მეორე მხრივ, ქართული სახელმწიფოებრიობისა და სამართლის შემდგომმა განუვითარებლობამ, ჩვენმა ისტორიულმა ძნელებლობამ თავისი დალი დაამჩნია ჩვენს სოციალურ, სამოქალაქო ცხოვრებას. ეს კი, თავის მხრივ, აისახა ჩვენს ეროვნულ ფსიქიკაში. ანარქიულობა, პირადი „მეს“ აულაგმავობა, უღისციპლინობა საკმაოდ დიდხანს შემორჩა ჩვენს ხალხს. ამდენად, მოწესრიგებული სახელმწიფოებრიობისა და სამართლის მქონე ხალხები ამ მიმართულებით ჩვენთვის მისაბამ ნიმუშებად იქცნენ.

ზემოაღნიშნული ვითარება, აისახა რა ჩვენს ეროვნულ ხასიათში, ამით გამოიხატა ჩვენს სულიერ კულტურაში, კერძოდ ხელოვნებაში³. აქ უქვეყნად ჩანს სულის ისილაღე, რომელიც ქართველებში მრავალ უცხოელს შეუშინებია. (ამას აღნიშნავდა მაგალითად ცნობილი გერმანელი მოაზროვნე ი. პერდერი). საკითხის ეს ასპექტი კარგადაა გახსნილი გურამ ასათიანის ნაშრომში „სათავეებთან“, ამიტომაც მასზე შეჩერება ჩვენ უადგილოდ მიგვაჩნია. შევეხებით სხვა მხარეს.

თუ ჩვენს პოეზიას შევადარებთ აღმოსავლურს, მაგალითად სპარსულს ან ინდურს, აქაც კონტრასტი აშკარაა, რაც თავის მხრივ კარგად წარმოაჩენს ერის ესთეტიკურ ბუნებას (ამ საკითხს, რო-

¹ აღ. ვ ა ჩ ე შ ვ ი ლ ი, ნარკვევები ქართული სამართლის ისტორიიდან, I, 1946, გვ. 125—26.

² რ. არსენიძე წერდა: „უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ლმობიერება არის ერთი იმ ძირითადი თვისებათაგანი, რომელიც ქართველ ერს ძველადვე შეუსისხლობდა და რომელიც, მაშასადამე, ერის საერთო კულტურულ განძად უნდა ჩაითვალოს“. განილვა მეფე ვახტანგ მეექვსის კანონმდებლობისა, პარიზი, 1961, გვ. 76.

³ ეროვნული ზასიათის (სახელობრ, ფრანგული, ინგლისური) მიერ სულიერი შემოქმედების (ფილოსოფია, მეცნიერება, კერძოდ პოლიტეკონომია) გარკვეულწილად განპირობებულობას, კვლავ გავიმეორებთ, აღნიშნავდნენ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი. ნოველიანები ამავე აზრს აფიქსებდა რუსი ისტორიოსოფოსი ნ. ი. დანილევსკი.

გორც ცნობილია, სპეციალურად შეეხო კ. კაპანელი რიგ შრომებში). ძნელად თუ ვინმეს შეეპარება ეკვი სპარსელი პოეტების მაღალნიჭიერებაში, როგორც ლექსთწყობის ხელოვნებაში, ისე წარმოსახვისა და ფანტაზიის აზრით. მაგრამ მეორე მხრივ, ფირდოუსის, ნიზამისა და სხვათა ქმნილებების ანდა ინდური ეპიკური ქმნილებების თხრობა ძალზე გაჭიანურებულია, მთელი რიგი უზარმაზარი პასაჟებისა სულაც არაა მკაცრი საჭიროებით ნაკარნახევი. მათი მოცილებით აღნიშნული ნაწარმოებები ბევრს არ ჰკარგავენ. მაგრამ ავილოთ „ვეფხისტყაოსანი“, მასში ყოველი ეპიზოდი, ყოველი სტროფი და ტაეპი თავის ადგილზეა. რომელიმე მათგანის მოშორებით ირდევია ნაწარმოები, როგორც მკიდროდ შეკრული მხატვრული მთლიანობა, სისტემა. ასევე ითქმის ჩვენი არქიტექტურის შესახებ ინდურთან და ა. შ. მიმართებაში. თავისი სიმარტივით, ჰარმონიულობით ჩვენი არქიტექტურა ჰგავს ბერძნულს და მკვეთრად განსხვავდება ინდური და ა. შ. ხუროთმოძღვრებისაგან. ერთი სიტყვით, ყოველივე ზემოაღნიშნული მიგვანიშნებს ჩვენი ეროვნული ხასიათის გარკვეულ მხარეზე, რომელიც აისახა ხელოვნების აღნიშნულ დარგებზე.

ჩვენი ეროვნული ხასიათის, ესთეტიკური ბუნების აღმოსავლურისაგან განსხვავებულობის მაჩვენებელია ისიც, რომ, მიუხედავად ეკონომიკური და სოციალური სტრუქტურების სხვაობასა, რაც არსებობდა XIX საუკუნის დასავლეთ ევროპასა და საქართველოს შორის, ჩვენში რომანტიზმი თითქმის დასავლეთ ევროპის თანადროულად განვითარდა. ასევე ფეხდაფეხ მიჰყვებოდა ჩვენი ლიტერატურა ევროპის ლიტერატურის განვითარების მთავარ საფეხურებს შემდეგშიც. ამის თქმა კი ალბათ გაჭირდებოდა აღმოსავლეთის მრავალი ხალხის ლიტერატურული პროცესების შესახებ.

ქართული ეროვნული ხასიათი აისახა აგრეთვე ჩვენს ენაში და ეს საგნებით კანონზომიერია. მოვიგონოთ რუსი პოეტის პ. ა. ვიაზემსკის ცნობილი ტაეპები:

«Язык есть исповедь народа,
В нем слышится его природа,
Его душа и быт родной».

ჩვენში საყოველთაოდ არის ცნობილი, თუ როგორი ფასეულობანი აისახება ქართულ მისაღმებასა და გამოშვებებში (გამარჯება, მშვიდობა), ასევე დედის მნიშვნელობის წარმოჩენა მთელ

რიგ სიტყვებში: „დედა-ენა“, „დედა-ბოძი“, „დედა-სამშობლო“, „გუთნის დედა“, „დედამიწა“, „დედაქალაქი“ და სხვ. მაგრამ ამ მიმართებით ჭერ კიდევ ძალზე ცოტა რამ არის გაკეთებული. და ეს მაშინ, როცა აღნიშნული თვალსაზრისით ბევრი რამ „საიდუმლო ამას ენასა შინა დამარხულ არს“.

როცა ქართულ ხასიათზე და საერთოდ ეთნოფსიქოლოგიაზე ვლაპარაკობთ, არ შეგვიძლია გვერდი ავუაროთ განსხვავებულობას ჩვენი ისტორიული თემების, კუთხეების მცხოვრებთა შორის. ერთი მხრივ დავსძენთ რომ ქართული ხასიათი, მისი გამოვლინება ჩვენს სულიერ კულტურაში საერთო იყო. ბევრი რამ საერთო შეინიშნებოდა როგორც ეთნიკური ხასიათის, ისე სულიერი შემოქმედების მხრივ უკვე პირველყოფილობის დონეზე. მით უფრო ითქმის კულტურის შემდგომი საფეხურების მიმართ. რელიგიით დაწყებული და სულიერი შემოქმედების სხვადასხვა მხარეებით დამთავრებული, ეს კულტურა, რომელიც ქართლსა (ვიწრო მნიშვნელობით) და ტაო-კლარჯეთში განვითარდა და მაღალ საფეხურზე ავიდა ერთიანობის „ოქროს ხანაში“, საერთო გახდა მთელი საქართველოს მოსახლეობისათვის. ფეოდალური კულტურის შექმნით საფუძველი ჩაეყარა ჩვენი ხალხის სულიერი ერთობის განმტკიცებას.

შემდგომშიც, ისტორიული ძნელბედობის მიუხედავად, კულტურა კვლავ საერთო რჩებოდა. კულტურისა და ეროვნული ხასიათის ერთობას აძლიერებდა განუწყვეტელი მიგრაციები ქვეყნის შიგნით, ერთი კუთხიდან მეორეში, რაც ქვეყნის ტერიტორიის სიმცირის გამო ადვილად ხდებოდა. ამიტომ იყო და არის, რომ ქართველი კაცის გადასახლებით საქართველოს ერთი კუთხიდან მეორეში ის სპეციფიკური, რაც მას თავდაპირველად გააჩნდა და გააჩნია, ახალ კუთხეში სწრაფად ჰქრებოდა და ჰქრება; უკვე მეორე თაობაში ახალმოსული არაფრით არ განსხვავდებოდა და არ განსხვავდება ადგილობრივთაგან. ეს კი იმიტომ ხდება, რომ ქართველები დიდი ხანია რაც კულტურისა და ფსიქოლოგიის ერთიანობით ხასიათდებიან.

მაგრამ ეს საკითხის ერთი მხარის შესახებ. მეორე მხრივ შეუძლებელია ყურადღების არის მიღმა დავტოვოთ ჩვენი ისტორიული კუთხეების მცხოვრებთა შედარებითი განსხვავებულობანი. საკითხის შესახებ, როგორც ცნობილია, საკმაოდ დაწვრილებით წერდნენ ვახუშტი ბატონიშვილი და იაკობ გოგებაშვილი. ამ დიდ პატრიოტებს კი ამ მხრივ ტაქტი სრულიადაც არ შეშლიათ. აღნიშნულ სა-

კითხზე წერა ახლაც საჭიროა როგორც ეთნოლოგის, ისე ისტორიკოსის, ლიტერატურისმცოდნისა და სხვათა მიერ.

განსხვავებულობებს ჩვენს ისტორიულ კუთხეებს (ანდა „თემებს“, როგორც ამას ივანე ჯავახიშვილთან ვხვდებით) შორის თავისი მიზეზები ჰქონდა. ჯერ ჩვენი ბუნების მრავალფეროვნების თაობაზე. მაგალითად, ზემო იმერეთის ბუნება განსხვავებულია ქვემო ქართლის ან შიდაკახეთის ბუნებისაგან და ა. შ. ამას კი არ შეეძლო გარკვეული დალი არ დაესვა შესაბამისი კუთხის მცხოვრებთა ზნე-ჩვეულებებზე. ასევე ითქმის ცალკეული ისტორიული პროვინციების ისტორიულ ბედ-იღბალზედაც; ბევრ მხრივ ერთობის მიუხედავად, თითოეული კუთხის პოლიტიკური ისტორია (ძირითადად შემოსევების თვალსაზრისით) ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდა. ის, რაც ამ მხრივ ქართლმა და კახეთმა განიცადა, უფრო ნაკლებად შეეხო დასავლეთ საქართველოს. ეს ძნელბედობა მითუმეტეს ითქმის სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს მიმართ. სხვა სახის გაჩეხე ზეგავლენებიც აგრეთვე მთლად ერთნაირი არ ყოფილა საქართველოს ორი დიდი რეგიონისათვის. როგორც ბევრ სხვა ეთნოსს, ქართველებსაც.—ქვეყნის ცალკეულ რეგიონებში მეტ-ნაკლებად,—შეერია სხვა ეთნოსის გარკვეული ნაკადებიც. აღნიშნულმა ფაქტორებმაც, როგორც ჩანს, თავისებური გავლენა იქონია ჩვენი ისტორიული პროვინციების მცხოვრებთა ხასიათის ცალკეულ მხარეებზე.

ზედმეტად მიგვაჩნია შეეჩერდეთ საქართველოს თითოეული კუთხის მცხოვრებთა ხასიათის ცალკეულ ნიშან-თვისებებსა და ზნე-ჩვეულებებზე. ვახუშტი ბატონიშვილისა და იაკობ გოგებაშვილის მიერ, ვიმეორებთ, მათს შესახებ საკმაოდ არის მოთხრობილი. აზროვნების სისხარტე, ქცევის სიმარდე, მეტყველების სწრაფი ტემპი და ა. შ. ახასიათებს დასავლელ ქართველობას. მაგრამ ამ და სხვა თვისებების ჩამოთვლას ჩვეულებრივ ერიდებიან ხოლმე ალბათ იმ მოტივიტ, რომ ეს თითქმის ხელს უშლიდეს ქართველი ერის ერთიანობის იდეას. ეს კი ჩვენ მიუღებლად მიგვაჩნია. ჯერ ერთი, ეს ერთიანობა საკმაოდ მყარია და დროის დიდ მონაკვეთს მოითვლის, ისე რომ ამის აღნიშვნა არავითარი ზიანის მომტანი არაა. და მეორეც, ამ ერთიანობის შიგნით შედარებითი მრავალგვარობა და არა ერთგვარობა უფრო საინტერესოსა და მიმზიდველს ხდის ჩვენს ეროვნულ ორგანიზმს, ეროვნულ ცხოვრებას. რუსი ისტორიოსოფოსი ნ. ი. დანილევსკი მრავალგვარობას მიზანშეწონილად და სასურველად

თვლიდა ერთი „კულტურულ-ისტორიული ტიპის“ ფარგლებში. მაგრამ, ჩვენი აზრით, ეს უკანასკნელი არანაყლებ მიზანშეწონილია თვით ერთი ხალხის, ერის შიგნითაც. შედარებით დიფერენცირებულობა ერთიანობის შიგნით სულაც არაა ერის სისუსტის ნიშანი, მით უფრო, რომ იგი გამართლებულია (მიზეზების არსებობის აზრით) განვლილი ბუნებრივი, სოციალური და პოლიტიკური ევოლუციით. ამასაც რომ თავი დავანებოთ, სწორედ ასეთივე ერთობებს წარმოადგენენ თვით კაპიტალიზმის ხანგრძლივი ტრადიციების მქონე ფრანგები, ესპანელები, იტალიელები, გერმანელები, შვედები და ა. შ.

ჩვენი ისტორიული კუთხეების, თემების განსხვავებულობანი, მათი მცხოვრებთა ხასიათების შედარებით მრავალფეროვნება აისახა ერთიანი კულტურის მრავალფეროვნებაშიც. გურული სიმღერების წარმოშობის ადგილი შეიძლებოდა გამხდარიყო და გახდა კიდევ გურია და არა ქართლი ანდა კახეთი. და ეს მხოლოდ ამ კუთხის მცხოვრებთა შესაბამისი ტემპერამენტის წყალობით კი არა. ის დიდი ნაღველი, სევდა, რაც აისახა ქართლ-კახურ სიმღერებში¹, არ ჩანს გურულ სიმღერებში. ასეთი მაგალითების მოტანა კიდევ მრავლად შეიძლებოდა. ყველაფერ ამას კი წარმოჩენა და გაგება სჭირდება და არ მიჩქმალვა-მიჩუმათება.

როგორც ყოველივე სხვა მოვლენა, არც ქართველთა ხასიათი, ფსიქოლოგია (ფსიქიკა) იყო ერთხელ და საბოლოოდ ჩამოყალიბებულ—დადგინებული, შეუვალი და უცვლელი. ისტორიული სიტუაციების რადიკალურ ცვლილებებს საგრძნობი კორექტივები შეჰქონდა ჩვენს ფსიქოლოგიაში. ამავე მიმართულებით მოქმედებდა აგრეთვე საგარეო-ისტორიული გარემოც. ჩვენი ისტორიის უდიდესი ლაქაა ტყვის სყიდვა, რომელიც ასე გავრცელდა XVII—XVIII საუკუნეებში. იშვიათი მოვლენაა მსოფლიო ისტორიაში, რომ ქრისტეან ხალხს შორის გავრცელებულიყო თანამემამულეების მონებად გაყიდვა უცხოელებზე. ამ მოვლენის მთავარი მიზეზი თურქთაგან მოდიოდა, მაგრამ ქართველთა მხრივ ამ ცდუნების ეკონომიკური

¹ იგივე ითქმის მეგრული სიმღერების მიმართაც. შესაძლოა ამათში გარეშე ბტერთაგან (თურქთაგან და სხვ.) შექმნილი ძნელბედობის (ტყვის სყიდვა) გარდა, აისახა მკაცრი ბუნებრივი პირობებიც — დაჰაობებულობა, ჰაერის სინოტივე, მათგან ფართოდ გავრცელებული სნეულებები.

საფუძველი ის იყო, რომ თურქ ვაჭართაგან შემოტანილი ფუფუნების საგნების სყიდვა მათ ნორმალური გზით არ შეეძლოთ. ამიტომაც ხელი მიჰყვეს თავისებურ „ბიზნესს“. მართალია ჩვენს სიარულის გრძნობას ანელებს ის გარემოება, რომ ამგვარ „ბიზნესში“ მონაწილეობდა ძირითადად გაბატონებული ფენა, ისიც უკანასკნელის ნაწილი, მაგრამ ფაქტი ფაქტად რჩება! ამასთანავე იგი (ეს ფაქტი) ცნობილი გახდა უკვე იმ ხანის ევროპელთათვისაც.

ბევრად უფრო ღრმა ცვლილებები განიცადა ჩვენმა ეროვნულმა ფსიქიკამ XIX საუკუნეში. გლეხთა და თავად-აზნაურთა აჯანყებების ჩახშობის შემდეგ ჩვენი ეროვნული ნებისყოფა გატყდა, ეროვნული ენერგია უკიდურესად გამოიფიტა და მოდუნდა. და ეს მოხდა მთელი ერის მასშტაბით. სწორედ ეს ვითარება გახდა საფუძველი ახალგაზრდა ილიას განწყობილებისათვის, კერძოდ მის მიერ შესანიშნავი ლექსების — „ბედნიერი ერი“, „რა ვაკეთეთ, რას ვშვრებოდით“, აგრეთვე „კაცია-ადამიანი?!“¹-ს დაწერისათვის. შექმნილმა პოლიტიკურმა ძნელბედობამ, ეროვნული იდეალების დევალვაციამ და გაქრობამ გამოიწვია უარყოფითი ძვრები ჩვენს ეროვნულ ფსიქიკაში. ამ მხრივ მნიშვნელოვანი გარდატეხა დაიწყო გასული საუკუნის სამოციანი წლებიდან, მოწინავე პატრიოტული, ენერგიული ინტელიგენციის გამოჩენით.

ტრადიციული ფეოდალური ფსიქოლოგია, ქცევის შესაბამისი ნორმები, ფასეულობათა სისტემა, თავიი მიმზიდველობის მიუხედავად, დრომოკმული აღმოჩნდა. ახალ ეპოქას, ბურჟუაზიულ ცივილიზაციას სხვაგვარი ფსიქოლოგია ესაჭიროებოდა. ეს კი ქართველებს გვიძნელდებოდა. ბროკჰაუზ-ეფრონის ენციკლოპედიურ ლექსიკონში (ტ. IX) ვკითხულობთ: „ქართველთა ხასიათის უარყოფითი ნიშან-თვისებას წარმოადგენს ენერგიისა და ინიციატივიანობის უკმარისობა, სიზარმაცე და ნაწილობრივ უძრავობა, რითაც მნიშვნელოვანწილად აიხსნება მათი ეკონომიკური დამოკიდებულება უფრო შემპარტებელ და ინიციატივიან სომხეთაგან“². ეს გასაგებიცაა, ვი-

¹ მიგვაჩნია, რომ ლუარსაბ თათქარიძის მხატვრულ სახეში ისეთ თვისებებს, როგორიცაა ინერტულობა, უღარდებლობა, გულარჩეინობა და ა. შ., ილია დამახასიათებლად თვლიდა არა მხოლოდ ამ პერიოდის თავდაზნაურობისათვის, არამედ საერთოდ ქართველთა ფართო მასებისათვისაც.

² საერთოდ, სპეციალური სტატია ქართველების შესახებ კეთილმოსურნელ არის დაწერილი. ავტორს (ვ. მასალსკი) აღნიშნული აქვს ქართველთა მხიარული

წილიდან მრავალი საუკუნის მანძილზე შემუშავებული ფსიქოლოგია ერთბაშად, რამდენიმე ათეული წლის მანძილზე, ვერ შეიცვლებოდა. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მაინც XIX საუკუნის ბოლოსა და ახალი, XX საუკუნის დასაწყისში ქართველთა ფსიქიკაში საგრძნობი ძვრები მოხდა, რაც თავის მხრივ ერთ-ერთ მნიშვნელოვან წინამძღვარს წარმოადგენდა ბურჟუაზიული საზოგადოების განვითარებისათვის. ამ მხრივაც კონტრასტი ჩვენსა და აღმოსავლეთის ბევრ ხალხს შორის აშკარაა.

ჩვენს ეროვნულ ფსიქიკაში მნიშვნელოვანი ძვრები მოხდა 1921 წლიდან მოყოლებული, რაც განპირობებული იყო სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ცვლილებებით. ამასთანავე, ეს ცვლილებები ხშირად უარყოფითი ხასიათისა გახლდათ, განსაკუთრებით 50-იან—60-იან წლებში, რაც ახლა ჩვენში საყოველთაოდ აღიარებულია. ასე რომ, მომავალში ჩვენს ხალხს ბევრი რამ დასჭირდება მათს გამოსასწორებლად.

აი ასე წარმოგვიდგება ჩვენ მოკლედ, მთავარ ხაზებში ქართველთა ეროვნული ხასიათის, ფსიქიკის ზოგიერთი მხარე, მათი გამოწვევი მიზეზები. წარმოადგენდა და წარმოადგენს რა ისტორიული, ეკონომიკური, სოციალური (ვიწრო, სოციალური სტრუქტურის აზრით), პოლიტიკური და კულტურული ევოლუციის, აგრეთვე ჩვენი ქვეყნის ბუნების პროლუქტს, თავის მხრივ ეს ხასიათი, ფსიქიკა ჩვენი ისტორიული პროცესის ერთ-ერთი აქტიური, — ცხადია, არა გადამწყვეტი, — ფაქტორი გახდა. იგი გარკვეულ ზეგავლენას ახდენდა ჩვენს ისტორიაში ისტორიული აუცილებლობის გამოვლენაზე. მეორე მხრივ, ჩვენი ეროვნული ხასიათი, საერთოდ ფსიქოლოგია აისახა ჩვენს სხვადასხვა სახის ტრადიციებში, რომელთაგან ბევრმა ისტორიულ გამოცდას გაუძლო. ეს ხასიათი და ტრადიციები, — ცხადია, ბევრი მათგანი ახალ ვითარებაში მოდიფიცირებული — არის და იქნება ის ძალა, რომელიც ქმნის და კვლავაც დიდხანს წარმოქმნის ჩვენს ინდივიდუალურ, განუმეორებელ ეროვნულ იერ-სახეს.

თვისება, წარუსლისადმი, ჩვეულებებისადმი და ა. შ. ერთგულება, კომუნიკაბელური, თანაზიარი და სიმპათიური ხასიათი, მათი განუყრელობა სავშობლოსან მიმდობლობა და გულადობა, მალემრწმნობა (თავქარიანობამდე), გულკეთილობა, შთაბეჭდილებიანობა, სტუმართმოყვარეობა და სხვ.

1 სხვათა შორის, მოსკოვში გამოცემულ ერთ-ერთ კრებულში ქართველთა განათლების მაღალი დონე სცა „მოკავშირე“ ხალხებთან შედარებით ასწილი იყო „ძველი კულტურის ტრადიციებით“, იხ. «Трудовые ресурсы. Социально-экономический анализ», М., 1976, გვ. 61.

თანამედროვე ქართულ მეცნიერებაში ქართველი ერის ფორმირების თაობაზე ერთიანი აზრი არ არსებობს. ივანე ჯავახიშვილის თანახმად, ქართველობის ერად ჩამოყალიბება მრავალი საუკუნის წინ მოხდა. ქართველ ისტორიკოსთა ერთი ნაწილის (ა. აფაქიძე, ი. კაჭარავა) მიხედვით, ქართველობა ერად ჩამოყალიბდა XI—XII საუკუნეებში. ამასვე აღიარებდნენ ფილოსოფოსები შ. ნუცუბიძე და პ. შარია. ცამეტი წლის წინათ მსგავსი თვალსაზრისი გამოთქვა ნ. კავჭავაძემ¹. ფილოლოგოსთა ერთი ნაწილის (კ. კეკელიძე, ა. ბარამიძე, ე. ხინთიბიძე და სხვათა) აზრითაც, ჩვენი ხალხის ერად ჩამოყალიბება ამ ხანაში უკვე მომხდარი ფაქტი იყო. ისტორიკოსთა და ფილოსოფოსთა მეორე ნაწილის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ჩვენი ეთნოსი ერად იქცა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში—ჩვენში კაპიტალიზმის განვითარების შედეგად. კიდევ მეტი, ზოგიერთ მათგანს მიაჩნია, რომ ქართველი ერის ჩამოყალიბების პროცესის დასაწყისს ადგილი ჰქონდა მხოლოდ XIX საუკუნეში — კაპიტალიზმის გენეზისთან ერთად.

აღნიშნულის საწინააღმდეგოდ ს. ჯანაშიამ წამოაყენა თვალსაზრისი, რომლის თანახმადაც ქართველი ერის წარმოშობის პროცესის დასაწყისი ათასწლეულების სიღრმეებში მიდის, როცა თავი იჩინა ენის, ტერიტორიის, კულტურის ერთობამ, ერთიანმა ეროვნულმა თვითშეგნებამ, ხოლო თვით წარმოშობის პროცესი კი თითქმის დასრულდა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, კაპიტალისტური ეკონომიკური ურთიერთობების საფუძველზე². (სიმონ ჯანაშიას თვალსაზრისზე დაწვრილებით მომდევნო პარაგრაფში ვილაპარაკებთ). დავსძენთ, რომ საერთოდ ერის წარმოშობის საკითხის დაზუსტებისას ანალოგიური აზრი გამოთქვა ი. ბ. სტალინმა თავის ნაშრომში „ეროვნული სა-

¹ იხ. ავტორის «Культура и ценности», Тб., 1984.

² ვიმეორებთ, რომ მიუღებლად მიგვაჩნია ი. კაჭარავას აზრი იმის შესახებ, თითქმის ს. ჯანაშია ქართველების ერად ჩამოყალიბებას უკავშირებდა ფეოდალურ ხანას, კერძოდ, XI—XII საუკუნეებს.

კითხი და ლენინიზმი“ (დაწერილია 1929 წელს, პირველად გამოქვეყნდა 1949 წელს, ე. ი. ს. ჯანაშიას გარდაცვალებიდან ორი წლის შემდეგ). სხვათა შორის, კიდევ გავიმეორებთ, რომ ი. ბ. სტალინის ამ ხაზრობაში ვკითხულობთ: „...სპარსელი და თურქი ასიმილაციურები ასეული წლების განმავლობაში ფლეთდნენ, აწამებდნენ და ჟლეტდნენ სომეხ და ქართველ ერებს, მაგრამ არათუ ვერ მიაღწიეს ამ ერების მოსპობას, არამედ — პირიქით — იძულებული გახდნენ აგრეთვე კაპიტულაცია მოეხდინათ“¹. აქედან ლოგიკურად ადვილად შეიძლება დავასკვნათ, რომ XVI—XVII საუკუნეებში ქართველობა და სომხობა, ასევე ამ პერიოდის ბალკანელი ხალხები² უკვე ერებად იყვნენ ჩამოყალიბებულნი, რა დასკვნასაც ი. ბ. სტალინი, ცხადია, ყოველთვის გაუბრუნდა.

ჩვენ ვიზიარებთ იმ თვალსაზრისს, რომელიც ქართველი ეთნოსის ერად ჩამოყალიბებას მიიჩნევს ჩვენი ისტორიის „ოქროს ხანაში“—ე. ი. XI—XII საუკუნეებში.



როგორც ცნობილია, ქართული, მეგრულ-ჭანური (ზანური) და სვანური ენები ქართველურ ენათა ჯგუფს შეადგენენ. ეს კი უცილობოდ გულისხმობს საერთო ქართველური წინაპრების არსებობას. ცხადია, არსებობდა ამ ენის მატარებელი ქართველური ეთნოსი, რომელიც განსაზღვრულ, დღევანდელ ჩვენს ეთნიკურ ტერიტორიაზე ბევრად მცირე მონაკვეთზე ცხოვრობდა. ეს ეთნოსი მოიცავდა თავდაპირველად ერთ ტომს, ხოლო შემდეგ ტომობრივ ჯგუფს, რომელთაგანაც თითოეული ტომი და ტომთა გაერთიანება საერთო ენის საკუთარ დიალექტზე ლაპარაკობდა. სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების თვალსაზრისით ეს საფეხური იყო არქაული კომუნიზმის შუა და ბოლო საფეხური. ეკონომიკის საფუძველს შეადგენდა პრიმიტიული მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა. შედარებით უმნიშვნელო როლს ასრულებდა მეურნეობის ძველი ფორმები: ნადირობა, შემგროვებლობა და თევზჭერა. ეკონომიკის განვითარების ამგვარმა დონემ განაპირობა შესაბამისი ეთნიკური ეუ-

¹ ი. ბ. სტალინი, თხზ., ტ. 2, გვ. 385.

² იქვე, გვ. 384—385.

ლუციაც. გაზრდილი მოსახლეობის მასა იმავე ადგილზე, დანარჩენ მოსახლეობასთან ერთად, ველარ ეტეოდა და იგი იძულებულ იყო ახალ ტერიტორიებზე განსახლებულიყო¹. განვითარების აღნიშნულ საფეხურზე ძალიან სუსტი იყო აღებ-მიცემობაც, შესაბამისად — მიმოსვლის საშუალებანი. ამდენად, თაობების ცვლის შემდგომ ჰქრებოდა რამდენადმე მნიშვნელოვანი კავშირ-ურთიერთობანი თავ-დაპირველ ეთნოსთან, ასევე — საერთო წარმოშობის შეგნებაც: უაღიბდებოდა ახალი ეთნოსი თავისი ენითა და მასში შემავალი დიალექტებით.

თუ წერილობითი ისტორიით (განსაკუთრებით ძველბერძნული წყაროებით) ვიმსჯელებთ, ქართველური მოდგმის ხალხები ძვ. წ. I ათასწლეულის შუა ხანებში დასახლებული იყვნენ ფართო ტერიტორიაზე, რომლის სამხრეთ-დასავლეთი და დასავლეთი ნაწილი ეკავათ კოლხებს (მეგრელ-ჭანებს), ჩრდილოეთი — სვანებს, ხოლო სამხრეთი და აღმოსავლეთი მესხებსა და ქართვეს.

ჩვენი ეთნიკური კონსოლიდაციის გზაზე მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადაიდგა დიაუხისა და კულხას გაერთიანებებით (ძვ. წ. XII—VIII სს.), რომლებიც როგორც ჩანს, „წინასახელმწიფოებრივ“ ფაზაზე იმყოფებოდნენ, მაგრამ ამ გაერთიანებებს არ გააჩნდა მყარი, ეკონომიკური და სოციალური ბაზა. ამიტომაც ისინი ძალზე სუსტი სოციალური და პოლიტიკური ორგანიზმები აღმოჩნდნენ და ადვილად დაიშალნენ საგარეო ფაქტორის (კიმერიელებისა და სკვითების შემოსევების) წყალობით. აღმავალი ხაზი განახლდა კოლხეთისა და ქართლის სამეფოების წარმოქმნით (შესაბამისად ძვ. წ. VI ს. და IV ს. ბოლოს). მათი სახელმწიფოებრიობა იქცა ახალ ფაქტორად, რომელიც აძლიერებდა ეთნიკურ კონსოლიდაციას. მაგრამ კოლხეთი დაპყრობილ იქნა ჯერ პონტოს სამეფოს (ძვ. წ. II ს.), ხოლო შემდეგ — რომის მიერ. მიუხედავად ამისა, დასავლურ-ქართული ეთნოსი პოლიტიკურად კვლავ გაერთიანებული რჩებოდა, თუმცა ამკერად უცხო ძალის უღელქევეშ.

კოლხეთთან შედარებით მოვლენები უფრო სასიკეთოდ წარ-

¹ შევნიშნავთ, რომ ქართველთა ეთნოგენეზისის პრობლემა ქართულ ისტორიოგრაფიაში ძალიან სუსტად არის დამუშავებული. ამ საკითხის თანამედროვე ავტორიტეტის გ. მელიქიშვილის თანახმად ქართველობა ავტოქტონები ვართ დღევანდელ მიწა-წყალზე, მაგრამ ამავე დროს... უწინ აქ სულ სხვა მოდგმის ხალხები სახლობდნენ!

მართა ძველ ქართლში (იბერიაში). ამაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა უფრო ხელსაყრელმა ბუნებრივმა პირობებმა (ნაყოფიერი ნიადაგები, შედარებით მშრალი ჰავა). დაწინაურებული სოფლის მეურნეობისა და მოსახლეობის მეტი სიმჭიდროვის გამო აღმოსავლურ-ქართული სახელმწიფო ძლიერი რჩებოდა. მან დამოუკიდებლობა (თუმცა შეზღუდული სახით) თვით ძლიერი რომის ექსპანსიის პირობებშიც კი შეინარჩუნა და რიგ შემთხვევებში წარმატებით უწყევდა მეტოქეობას პართიისა და სომხეთის სახელმწიფოებს. მისი ასეთი გაძლიერების შედეგი იყო აღმოსავლურ-ქართული ეთნიკური ტერიტორიის არა თუ შენარჩუნება, არამედ განვრცობაც კი (აღმოსავლეთის მიმართულებით), აგრეთვე ის გარემოება, რომ მან თავისი ჰეგემონობა გააგრძელა დასავლეთ საქართველოს ნაწილზეც; დღევანდელი ზემო იმერეთი აითვისეს ქართლიდან წასულმა მიგრანტებმა, ხოლო ეგრისის ნაწილი (ვასალური ფორმით) ქართლის სამეფოს დაემორჩილა (უნდა ვივარაუდოთ, რომ „ქართლის ცხოვრებაში“ მოთხრობილი ეპიზოდი ფარნავაზისა და ქუჯის ურთიერთობის შესახებ გარკვეულად არეკლავს ისტორიულ სინამდვილეს).

კიდევ მეტი, ძველ ქართლის სამეფოს თავისი ძლიერების ხანაში მთლიანი კოლხეთის შემოერთებაც შეეძლო, რითაც გადაიდგმებოდა მნიშვნელოვანი ნაბიჯი აღმოსავლურ-ქართული და დასავლურ-ქართული მოსახლეობის ეთნიკური კონსოლიდაციის გაძლიერების პროცესში. მაგრამ ამას ხელი შეუშალა საგარეო ფაქტორმა — ჯერ პონტოს სამეფოსა და შემდეგ რომის სახით. ამ დაბრკოლების გადალახვა კი დამოუკიდებლად, საკუთარი ძალებით, ცხადია, ქართლის სამეფოს არ შეეძლო.

ერთიანი ქართული ეთნოსის ჩამოყალიბების პროცესში თვალსაჩინო როლი შეასრულა ქრისტიანული რელიგიის გავრცელებამ. ახალი ფაქტორის წყალობით, საქართველოს მოსახლეობამ სოლიდური იდეოლოგიური საყრდენი ჰპოვა გაერთიანებისათვის. მისი მეშვეობით ხდებოდა „ჩვენ-ჯგუფის“ როგორც ერთიანი კოლექტივის, ცნობიერების თანდათანობით გამომუშავება „სხვა-ჯგუფების“ მიმართ. მაგრამ ეს მაინც როდღი იყო საკმარისი ერთიან ეთნოსის ჩამოყალიბებისათვის.

მეორე მნიშვნელოვანი ფაქტორი გახდა ქართული ენის ფართოდ გავრცელება დასავლეთ საქართველოში. ეს მოხდა ახლანდ-

ლი ქვემო იმერეთისა და გურიის კოლონიზაციით აღმოსავლეთი და სამხრეთი საქართველოდან, შემდეგში კი დაჩქარდა დასავლეთ საქართველოში საეკლესიო და მწიგნობრულ ენად ქართული ენის გამოყენებით. ამდენად, ამ რეგიონში ქართული ენა წარმატებით დაუპირისპირდა ბერძნულს. დასასრულს, იქმნებოდა წანამძღვრები კულტურის ერთობისათვის ჩვენს ორ დიდ ისტორიულ რეგიონში (თარგმნილი ლიტერატურა და ჰაგიოგრაფია, არქიტექტურა, საეკლესიო ფერწერა).

თუ აღნიშნული თვალსაზრისით პროცესები ქართული მოსახლეობის სასიკეთოდ ვითარდებოდა, ამას ვერ ვიტყვით ქართული სახელმწიფოებრიობის განვითარების თაობაზე. რომის იმპერიის დასუსტება დასავლეთ საქართველოში მნიშვნელოვანი წანამძღვარი გახდა ლაზიკის დამოუკიდებელი სახელმწიფოს წარმოშობისა და გაძლიერებასათვის. მაგრამ შემდეგში ეს პროცესი შეფერხდა მეზობლად ძლიერი ბიზანტიის გამოჩენით, ამ უკანასკნელისა და ერანის გაუთავებელი ომებით, თანაც ლაზიკის (ეგრისის) ტერიტორიაზე. ლაზიკის სამეფოზე მნიშვნელოვანწილად სწორედ ბიზანტიის უარყოფითმა ზემოქმედებამ (VIII საუკუნე) საბოლოო შედეგად გამოიღო ამ უკანასკნელის დაცემა, დასავლეთ საქართველოს დიდ ნაწილში პოლიტიკური ენერგიის გამოფიტვა. წარმოქმნილი პოლიტიკური ვაკუუმი აანაზღაურა და შეავსო აფხაზთა სამთავრომ (შემდეგ სამეფომ). აღნიშნულ ეპოქაში უკეთესი ისტორიული სვე-ბედი არც ქართლის სამეფოს ჰქონია. IV საუკუნის მეორე ნახევრიდან დაიწყო გაძლიერებული ერანის მძლავრობა მის მიმართ. იგი, ისევე როგორც ლაზიკა, მნიშვნელოვან სტრატეგიულ ტერიტორიას წარმოადგენდა ერანისა და ბიზანტიის მეტოქეობაში. ქართლის სამეფოს თავგანწირული წინააღმდეგობის მიუხედავად (გავისენოთ ვახტანგ გორგასლის გმირული ეპოპეა), ძლიერმა სამხრეთელმა სახელმწიფომ მოახერხა ქართლში მეფობის გაუქმება (VI საუკუნის დასაწყისში).

შემდეგში ჩვენი გარეისტორიული სიტუაცია საგრძნობლად შეიცვალა, რაშიც გადამწყვეტი როლი ახალმა ფაქტორმა — არაბთა სახელმწიფომ—შეასრულა. მასთან ბრძოლაში დაეცა ერანი, დასუსტდა ბიზანტია. გაუქმდა აღდგენილი აღმოსავლურ-ქართული სახელმწიფოებრიობაც, მაგრამ აქ წარმოქმნილი პოლიტიკური ვაკუუმი შეავსო ტაო-კლარჯეთის სამთავრომ („ქართველთა სამეფომ“),

ამ მოვლენის განმაპირობებელი იყო ტაო-კლარჯეთის პერიფერიული მდებარეობა, მიგრაცია ქართლიდან და ბიზანტიის მფარველობა არაბებთან ბრძოლაში.

ამასობაში (უკვე IX საუკუნისათვის) მუჰამედის მოძღვრების ბაზაზე აღზევებულმა არაბთა სახალიფომ დასუსტება დაიწყო. წელში ველარ იმართებოდა ერანიც. მაგრამ საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანებისა და ერთიანი ქართველი ეთნოსის ჩამოყალიბების საქმეში მთავარ საგარეო დაბრკოლებად რჩებოდა ბიზანტია, თუმცა არც ეს უკანასკნელი იყო გადაულახავი წინააღმდეგობა აღმავლობის გზაზე დამდგარი საქართველოსათვის, მითუმეტეს რომ მალე ბიზანტიას ახალი მტერი გამოუჩნდა თურქ-სელჩუკთა სახით. აი, ასეთ საგარეო ისტორიულ სიტუაციაში, მთელი რიგშინაგანი ფაქტორების წყალობით, რაზედაც აქ არ შეეჩერდებით, ჩვენი ხალხის ისტორიაში მოხდა დიადი მოვლენა: ერთიანი ქართული ეროვნული სახელმწიფოს წარმოქმნა. ამაში გადამწყვეტი სიტუაცია თქვეს ტაო-კლარჯეთისა და აფხაზთა სამეფოებმა. აღნიშნული პროცესი დაიწყო X საუკუნის ბოლო მეოთხედიდან და გრძელდებოდა 1122 წლამდე, ე. ი. იმ ქრონოლოგიურ მიჯნამდე, როდესაც დავით აღმაშენებელმა მტერთაგან თბილისი გაათავისუფლა. მაგრამ არც ეს პროცესი ყოფილა სულ აღმავალი ხასიათისა და აქაც იყო თვალსაჩინო ზიგზაგები. ამაში მთავარი როლი შეასრულეს თურქ-სელჩუკებმა. მაგრამ ჩვენი ქვეყნის გაერთიანების ისტორიული პროცესისათვის არსებული ეს დაბრკოლება გაწონასწორდა დასავლეთევროპელთა მიერ მახლობელ აღმოსავლეთში გაჩაღებული ჯვაროსნული ომებით.

ჩვენ აქ თხრობის ძირითად საგანს დავუბრუნდებით და შევეცდებით პასუხი გავცეთ კითხვას: წარმოდგენდა თუ არა XI—XII საუკუნეების ქართველობა ერს. ქართველ ისტორიკოსთა ნაწილის მიხედვით, ამ ხანაში მიღწეული ჩვენი ეთნო-სოციალური ერთობა აღინიშნება ტერმინებით: „ხალხი“, „ეროვნება“. გ. მელაქიშვილმა, როგორც ვიცით, მეცნიერულ სიტყვათხმარებაში დაამკვიდრა „ერთიანი ქართველი ხალხი (ეროვნება)“.¹ ჩვენ კი, ისევე,

¹ აღნიშნული ტერმინი, ისევე როგორც საერთოდ „ერთიანი ხალხი“ ეთნოკური ფორმების მონაცვლეობაში არაფრის მქმნელია.

როგორც ზოგიერთ სხვა ავტორს, მიგვაჩნია, რომ აღნიშნული პერიოდის ქართველობა უკვე ერს წარმოადგენდა.

უპირველეს ყოვლისა, უნდა ითქვას, რომ ამ პერიოდის ქართველობას ჰქონდა საერთო ქართული ენა. ამ ენაზე ლაპარაკობდა არა მარტო ქართველთაგან წარმომდგარი მოსახლეობა („ქართველები“), არამედ დანარჩენი ქართველური მოსახლეობის გაბატონებული ფენებიც — საერო და საეკლესიო დიდებულები, აგრეთვე სამღვდლოების მასა და მსახურთა ფენა. არაჩვეულებრივად გაიზარდა ქართული ენის გამოყენების სფეროები; იგი იქცა ცენტრალური ადმინისტრაციის, სასამართლოს, საეკლესიო და კულტურული შემოქმედების ენად. კიდევ მეტი, იგი თავისებურ საერთაშორისო დიპლომატიის ენადაც კი იქცა (ოღონდ კავკასიის ფარგლებში). ერთი სიტყვით, ამ პერიოდში მნიშვნელოვანწილად ახდა იოანე—ზოსიმეს წინასწარმეტყველება ქართული ენის არაჩვეულებრივი აღზევების თაობაზე.

აღნიშნულ გარემოებას უნდა დაემატოს ტერიტორიის ერთობა. ეთნიკური ტერიტორია გააერთიანა სახელმწიფომ და, ამდენად, იგი პოლიტიკურ ტერიტორიადაც იქცა. ჩვენი ეთნოსის პოლიტიკური ორგანიზაციის მიღმა რჩებოდა მხოლოდ ჭანეთი, რომლის შემოერთებისათვის მნიშვნელოვანი პოლიტიკური აქციები განახორციელა თამარ მეფემ, შემდეგ კი, 1340-იან წლებში, გიორგი მეხუთე ბრწყინვალემ.

ამ ეპოქის ქართველობას ჰქონდა კულტურის ერთობაც. ეს უკანასკნელი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, წინა საუკუნეებში დაიწყო და თვალსაჩინო განვითარებას სწორედ ჩვენი ისტორიული პროცესის „ოქროს ხანაში“ მიაღწია. საქართველო ამ დროს მხოლოდ გეოგრაფიული მნიშვნელობის შემცველი ტერმინი კი არ იყო, არამედ, როგორც ჯერ კიდევ ნ. მარი მიუთითებდა, უპირველესად ეროვნულ-კულტურულისა. შესაბამისად „ქართველი“ მხოლოდ ეთნიკურ წარმომავლობას კი არ აღნიშნავდა, არამედ თანაზიარობას შესაბამის კულტურასთან (ნ. ბერძენიშვილი).

ცხადია, ჩვენ ანგარიშს ვუწევთ იმ გარემოებას, რომ ამ ხანის ქართველობის კულტურის ერთიანობა აბსოლუტური მნიშვნელობით როდი უნდა გავიგოთ. მკვეთრი სოციალური დიფერენციაციის შესატყვისად, კულტურაც თანაბრად არ ვრცელდებოდა XI—XII საუკუნეების ქართულ საზოგადოებაში. იგი იქმნებოდა და უფრო

მეტად ვრცელდებოდა მაღალ ფენებში, დაბალი ფენები (ძირითადად გლეხკაცობა) კი მას ნაკლებად ეზიარებოდა. ეს კლასობრივი საზოგადოების საერთო კანონზომიერებაა და მისგან გამონაკლისს არც აღნიშნული ხანის საქართველო წარმოადგენდა. აქ ერთხელ კიდევ გავიხსენოთ ფ. ენგელსის აზრი, გამოთქმული ფეოდალიზმის თაობაზე: „სოფლის მოსახლეობიდან მხოლოდ თავადაზნაურობა ჰქონდა ურთიერთობა უფრო ფართო წრეებთან და მხოლოდ აგავითარებდა ახალ მოთხოვნილებებს: გლეხთა მასავერსცილდებოდა ადგილობრივ ურთიერთობას და მასთან დაკავშირებულ ვიწრო ადგილობრივ ჰორიზონტს“.¹ მაგრამ მიუხედავად ამისა, ფეოდალურ საქართველოს XI—XII საუკუნეების მანძილზე მაინც ჰქონდა კულტურის ერთობა, შესაბამისად ქართული კულტურა მხოლოდ ზედაფენებს კი არ აერთიანებდა (როგორც ამას ო. ბაუერი ამტკიცებდა გერმანიის მიმართ), არამედ—მეტ-ნაკლებად მთელს ქართულ მოსახლეობას, რასაკვირველია, გლეხკაცობის ჩათვლით.

„ოქროს ხანის“ ქართველობას, როგორც აღვნიშნავდით, ჰქონდა მაღალი ეთნიკური და კიდევ მეტი—ეროვნული თვითშეგნება და ეს მხოლოდ ქართული ეთნოსისადმი (ქართველი ერისადმი) კუთვნილების აზრით კი არა (ფრიად გავრცელებული მოსაზრებაა), არამედ საკუთარი ეთნოსის ღირსებების, მისი ენის, კულტურული ფასეულობების, ტრადიციების გაცნობიერება-შეფასების აზრითაც. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ეროვნულ თვითშეგნებაში ჩვენ ეროვნულ იდეოლოგიასაც ვგულისხმობთ როგორც საერთოდ, ისე კერძოდ, აღნიშნული ეპოქის საქართველოს მიმართ. საქართველოს პოლიტიკურმა და კულტურულმა გაძლიერებამ (ორივემ ერთად, როგორც ცნობილია, თავიანთ ზენიტს თამარის მეფობისას მიაღწია) და მისმა გადაქცევამ წინა აზიის უძლიერეს სახელმწიფოდ, გამოიწვია ეროვნული გრძნობის არნახული მოზღვაება. ამან წარმოშვა ფენომენი, რომელიც „ქართული მესიანიზმის“ სახელით არის ცნობილი (ქართველებში პოპულარული გახდა აზრი იმის თაობაზე, რომ მათ დიდი მისია აკისრიათ „ურჯულოთაგან“ ქრისტეს საფლავის გათავისუფლების საქმეში). საერთო ეროვნული თვითშეგნების მაღალმა დონემ განაპირობა საზოგადოების თითოეული წევრის, განსაკუთრებით

¹ ფ. ენგელსი, გლეხთა ომი გერმანიაში, 1956, გვ. 24.

კი ზედაფენების წარმომადგენლების მაღალი თვითშეგნებაც. (ეს გარემოება აღნიშნული ჰქონდა ივანე ჯავახიშვილს).

ახლა ერის „ფსიქიკური წყობის“ ერთობის შესახებ. ეს ტერმინი, როგორც უკვე მიუთითებდით, საკმაოდ ბუნდოვანია და მას ვამჩნობინებდით ეროვნულ ფსიქოლოგიას, რომელიც მოიცავს ეროვნულ ხასიათს, განწყობებს, განწყობილებებს, სხვა გრძნობებს და ა. შ. ეს სოციალურ-ფსიქოლოგიური ფენომენიც უკვე გამოკვეთილი იყო. ამ ეპოქის ქართველთა ეროვნულ ხასიათზე უკვე არაერთგზის აღნიშნავდნენ („მატიანე ქართლისაჲ“-ს ავტორი, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, გიორგი მთაწმიდელი, გრიგოლ ბაკურიანისძე, ნიკოლოზ გულაბერიძე და სხვები). ჩვენს ეროვნულ ხასიათზე საკმაოდ მყარი წარმოდგენები (სტერეოტიპები), (ასეთა შორის, მხოლოდ დადებითი სახისა) გააჩნდათ მეზობელ ხალხებს. ეროვნული ფსიქოლოგიის დანარჩენი მომენტები გამომდინარეობდა ეროვნული თვითშეგნებიდან, რაზედაც ზემოთ უკვე გვქონდა ლაპარაკი.

მხედველობიდან არ უნდა გამოგვრჩეს აგრეთვე საერთო ტრადიციები და მნიშვნელოვანწილად ერთიანი ისტორიული ბედ-იღბლის ცნობიერებაც.

ყველა, ვინც უარყოფს ქართველების ერთად არსებობას XI—XII საუკუნეებში, თითქმის ყოველივე ზემოთქმულს აღიარებს, მაგრამ, მათი შეხედულებით, ამ პერიოდის ქართველობას აქვდა ეკონომიკური ცხოვრების ერთობის ნიშან-თვისება—ინტენსიური აღებ-მიცემობა საზოგადოების შიგნით, შრომის ტერიტორიული დანაწილების საფუძველზე. ეს კი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თითქმის მხოლოდ კაპიტალიზმის პირობებში არის შესაძლებელი. ამდენად, ამ ავტორთა მიხედვით, ერის არსებობის შესაძლებლობის მტკიცება ფეოდალიზმის ხანაში აბსოლუტურად გამოირიცხება. ასე რომ, ქართულ ფეოდალურ საზოგადოებას მშვიდობიანობის ხანა რომც ჰქონოდა XII საუკუნეს შემდეგაც დიდი ხნის განმავლობაში და განეცადა შემდგომი ეკონომიკური პროგრესი (რაც ფეოდალური ფორმაციის შიგნით კვლავ შესაძლებელი იყო), ჰქონოდა ცენტრალიზებული სახელმწიფო, საერთო სამართალი, უფრო მძლავრ ეკლესია, უფრო გაღრმავებული ეთნიკური თვითშეგნება, მათი აზრით, ერის არსებობას ამ ხანაში ჩვენთან, მაინც არ ექნებოდა ადგილი. მაგრამ უფრო ღრმად ჩავიხედოთ საკითხის არსში.

ერის ოთხ ფართოდ აღიარებულ ნიშან-თვისებათა შორის ეკონომიკური ერთობა როდია უმთავრესი: უმთავრესია ენისა და ტერიტორიის ერთობა. (ამჯერად არ ვლაპარაკობთ ეროვნულ თვით-შეგნებაზე). სხვათა შორის, იგულისხმობენ ოთხი ნიშან-თვისების ჩამოთვლისას, რომელსაც ჩვეულებრივად ენიდან და ტერიტორიიდან იწყებენ. თუ ამა თუ იმ ეთნოსს გააჩნია ენის, ტერიტორიის ერთობა, ამავე დროს განპირობებული სახელმწიფოს მიერ და ა. შ., მაგრამ აკლია ეკონომიკურ კავშირ-ურთიერთობათა ინტენსიური განვითარება, იგი (ეს ეთნოსი), ჩვენი აზრით, მაინც უნდა ჩაითვალოს ერთად.

თუ რაში მდგომარეობს ამ შემთხვევაში ეკონომიკის, წარმოების წესის გადამწყვეტი როლი, ამას უკვე შევხებით. სხვა მხრივ, ეთნოსს, ერის ჩამოყალიბების შემთხვევაში, აერთიანებს ენა, რელიგია, საერთოდ, კულტურა, მსგავსი ფსიქიკური ხასიათი, სახელმწიფო და სხვ. ეკონომიკა კი ძალიან ხშირ შემთხვევაში ახალ ეთნოსს კი არ ქმნის როგორც ახალ თვისებრიობას, არამედ მოქმედებს ეთნოსის კონსოლიდაციის ხარისხზე.

შევვხებით უშუალოდ ეკონომიურ ავშირ-ურთიერთობათა საკითხსაც XI—XII საუკუნეების საქართველოში. კვლავ მოვიტანთ უახლოესი ხანის ქართული ისტორიოგრაფიის მეტრის — ივ. ჯავახიშვილის აზრს: „საზოგადოდ ერთი ახირებული აზრი არსებობს, ვითომც მეთვრამეტე საუკუნემდე საქართველოში „საოჯახო პე-ურნეობა“ ყოფილიყოს. ვითომ ყველაფერი, რაც კი ადამიანისათვის საჭირო იყო, ოჯახში თავიანთთვის ეკეთებინათ. ეს აზრი დიდი შეცდომაა“¹. ეს ხარვეზი ქართულ ისტორიოგრაფიაში თითქმის უკვე გამოსწორებულია. თვითონ ისინი კი, ვინც უარყოფენ ქართველი ერის არსებობას XI—XII საუკუნეებში, საკმაოდ შორს მიდიან ამ პერიოდის საქართველოში შრომის ეკონომიკური და ტერიტორიული დანაწილების, ქალაქების, კომუნიკაციების და ა. შ. განვითარების მტკიცებაში. თუმცა სათანადო დასკვნას ეროვნული კონსოლიდაციის ხაზით, ცხადია, არ აკეთებენ.

მართლაც, საქართველო არც უწინ, არც XI—XII საუკუნეების მანძილზე და არც შემდეგ არ ყოფილა ნატურალური, კარჩა-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, 1907, გვ. 31.

კეტილი მეურნეობის განუსაზღვრელი ბატონობის ქვეყანა. მრავალფეროვანი ბუნებრივი პირობები ხელს უწყობდა ადებ-მიცემობის განვითარებას¹; მთა ეკონომიკურად დაკავშირებული იყო ბართან, ბარის ერთი ნაწილი—დანარჩენებთან, ქალაქი — სოფელთან, შედარებით დიდი საირიგაციო ნაგებობანი ერთმანეთთან აკავშირებდა მოსახლეობის თვალსაჩინო მასას (სოფლებს) აღმოსავლეთ საქართველოში. მნიშვნელოვნად იყო განვითარებული გზებიც². ხდებოდა გამუდმებული მიგრაციებიც ბარის ერთი მხარეიდან მეორეში, მთიდან—ბარში. ეს ქომენტიც გარკვეულად ჰკრავდა ჩვენს ეთნოსს ერთად.

ყოველივე ზემოაღნიშნულმა თავისი გამოხატულება ჰპოვა იმაში, რომ სწორედ ამ პერიოდში გაჩნდა ტერმინი „საქართველო“ (პირველად X საუკუნის ნათარგმნ ძეგლში), ხოლო ტერმინი „ნათესავით ქართველი“, რომელიც, უნდა ვიგულისხმოთ, ადრეც არსებობდა (განსაკუთრებით ძველი ქართლის მოსახლეობის აღსანიშნავად), ამიერიდან ხშირად იხმარებოდა ფართო აზრით, მთელი საქართველოს მოსახლეობის მნიშვნელობით (შევნიშნავთ, რომ იგი ამ ეპოქაში ძირითადად მონონაციონალური (ერთეროვნული) იყო).

ამრიგად, ქართველობას „ოქროს ხანაში“ უკვე გააჩნდა საერთო ეთნობიძი (შესაბამისად ქვეყნის სახელდება) და განვითარებული ეთნიკური თვითშეგნება, რაშიც აღსაწებოდა მთელი რიცხვითერაქალური, პოლიტიკური და კულტურული პირობებისა. ამ ეთნოსოციალური ერთობის გამოცხადება ხალხად ჩვენ იმთავითვე მიუღებლად მიგვაჩნია. შეუფერებლად ვთვლით აგრეთვე მოკრძალებულ ტერმინს „ერთიანი ქართველი ხალხი“ და მივიჩნევთ, რომ ადეკვატური ტერმინი შესაბამისი სინამდვილის გამოსახატავად არის ერი. ამ უკანასკნელის წარმოქმნაში, ვიმეორებთ, დიდი როლი შეასრულეს ფეოდალური საქართველოს ზედაფენებმა³.

¹ სხვათა შორის, გვიანი შუასაუკუნეების ბაზრობების (წიფურიისა და ხონისა) შესახებ ცნობები მოცემული აქვთ უცხოელ მოგზაურებს ე. შარდენსა და ი. გიულდენშტედტს.

² ამის შესახებ იხ. განსაკუთრებით ნ. ბერძენიშვილის ნაშრომი „გზები რუსთაველის ხანის საქართველოში“, 1966.

³ შევნიშნავთ, რომ ეთნოსოციალური ერთობის უძალესი ფორმის გამოხატავად ტერმინი „ერი“ ქართულ აზროვნებაში ფართოდ დამკვიდრდა XIX საუკუნეებში. მანამდე ეს ტერმინი ძირითადად აღნიშნავდა ქარს, ადამიანთა გარკვეულ სიმრავლეს. მაგრამ გვაქვს გამონაკლისებიც. მაგალითად, ერთ-ერთი

XII საუკუნიდან მოყოლებული, ჩვენზე თავსდამტყდარი ძნელბედობა უარყოფითად აისახა ქართველობის ეთნიკურ ევოლუციაშიც. (ამ მხრივ ჩვენი ისტორიული ბედ-იღბალი ძალიან ჰგავს გერმანელებისას XVII—XVIII საუკუნეებში). მაგრამ, მიუხედავად ამისა, არ გამქრალა ქართველობის საერთო ეროვნული თვითშეგნება (ეს, კვლავ გავიმეორებთ, შენიშნული აქვთ ივ. ჯავახიშვილს, ს. ჯანაშიასა და ნ. ბერძენიშვილს), რასაც მხოლოდ ცნობიერების შიგნით კი არ ჰქონდა ადგილი, არამედ პრაქტიკულ, პოლიტიკურ ქცევაშიც. ყველაზე შთამბეჭდავი ამ თვალსაზრისით არის 1790 წლის ხელშეკრულება — „საუკუნის პირობა“ საქართველოს სამ სამეფოსა და ორ სამთავროს (სამეგრელოსა და გურიას შორის). თუ არა მტრული საგარეო გარემოცვა თურქეთისა და ერანის სახით, ქართველ ერს შეეძლო საკუთარი ძალებით გაერთიანება. ჩვენში მკვეთრად შეფერხებული ეროვნული კონსოლიდაციის პროცესი მთელი ძალით განახლდა XIX საუკუნეში. ამ დროს ჩვენი ერის განვითარებაში რაღაც თვისებრივ ნახტომს კი არა ჰქონდა ადგილი, არამედ ეს პროცესი ევოლუციური, თანდათანობითი გაგრძელება იყო იმისა, რაც XI—XII საუკუნეებში გამოიკვეთა. აღნიშნული მომენტი მშვენივრად იცოდნენ გასული საუკუნის დიდმა ეროვნულმა მოღვაწეებმა. დროა ეს კარგად გააცნობიეროს თანამედროვე ქართულმა მეცნიერებამ და ფილოსოფიამ და მათი მეშვეობით საერთოდ მასობრივმა ცნობიერებამ.

§ 5. სიმონ ჯანაშია ქართველი ერის ჩამოუპალიწავის შესახებ

უკვე 30-იან წლებში ქართულ მეცნიერებაში საკმაოდ მოიკიდა ფეხი შეხედულებამ, რომლის თანახმადაც ქართველი ერის წარმოშობა-ჩამოყალიბება მოხდა ჩვენს ქვეყანაში კაპიტალიზმის განვითარების პარალელურად და შედეგად. ასეთი მტკიცებისას მკვლევართა ნაწილი გაშოდიოდა ი. ბ. სტალინის ნაშრომის — „მარქსიზმი

დაკავშირებულია ჩვენი ისტორიის უაღრესად ტრაგიკულ და, ამასთანავე, ამაღლებულ ეპიზოდთან, როცა სამეფო დარბაზის წინაშე ჩვენმა სახელოვანმა მეფემ დემეტრე ზეორემ განაცხადა: „...მეწყალვის უბრალო ერი, ვითარცა ცხოვარნი კლვად უღონო არიან და არასადა აქვნ ნუგეშინისცემა, ზე დავსდებ სულსა ჩელსა ერისთვის ჩემისა და არ დავიშლი ურდოსა წასვლას“-ო (იხ. „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, გვ. 287—288). აქ, აშკარაა, „ერი“ ნახშირია ქართულ ენაში დღეს ფართოდ გავრცელებული მნიშვნელობით.

და ნაციონალური საკითხი“ რამდენიმე ადგილიდან. ამგვარმა მოსაზრებამ, ცხადია, ქართველ საზოგადოებრიობაში უარყოფითი რეაქცია გამოიწვია. საკითხის გარკვევას მეცნიერული და პატრიოტული პოზიციიდან შეეცადა სიმონ ჯანაშია. ინტერესს არაა მოკლებული თვალი გავადევნოთ ამ უკანასკნელის შეხედულებების განვითარებას აღნიშნული პრობლემის თაობაზე.

1940 წელს სსრ კავშირის ისტორიკოსთა ცენტრალური ჟურნალ «Вопросы истории»-ს ფურცლებზე სიმ. ჯანაშიამ გამოაქვეყნა რეცენზია „სსრკ ისტორიის“ II ტომის შესახებ, სადაც (ამ ნაშრომში) აღნიშნული იყო, რომ ქართველობა ერად ჩამოყალიბდა მხოლოდ XIX საუკუნის მეორე ნახევარში. რეცენზიის ავტორი მიუთითებდა იმას, რომ „სსრკ ისტორიის“ მეორე ტომში არასწორად იყო ციტირებული ი. ბ. სტალინის შესაბამისი აზრი ქართველობის ერად ფორმირების შესახებ. კერძოდ, ციტატადან გამოტოვებული იყო სიტყვები „არსებითად რომ ვთქვათ“ (строго говоря)¹. მართლაც, ამ სიტყვების გათვალისწინებით ცხადი ხდება, რომ ქართველობის ერად არსებობას ი. ბ. სტალინი გარკვეულწილად გულისხმობდა წინაკაპიტალისტურ ეპოქაშიც, როდესაც ქართველებს ჰქონდათ საერთო ენა, ტერიტორია და ფსიქიკური წყობა. თავის პოზიციას ს. ჯანაშია განამტკიცებდა ი. ბ. სტალინის მეორე ციტატითაც: „ერი ყალიბდება მხოლოდ ხანგრძლივი და რეგულარული ურთიერთობის შედეგად, თაობიდან თაობამდე აღამიანთა ერთად ცხოვრების შედეგად“².

ამავე რეცენზიაში ავტორი სავსებით სწორად მიუთითებდა იმ გარემოებასაც, რომ ი. ბ. სტალინის აზრი ერის წარმოშობის თაობაზე მხოლოდ ქართველობას კი არ შეეხებოდა (როგორც ესაა აღნიშნული წიგნში), არამედ სხვა ეთნოსებსაც, რომელთაც თავიანთ ეთნიკურ განვითარებაში მიაღწიეს ერის სტადიას.

1944 წლის 23 დეკემბერს სიმ. ჯანაშიამ საქართველოს სსრ

¹ И. В. Сталин, Соч., т. 2, с. 295.

² ი. ბ. სტალინი ი. თხზ., ტ. 2, გვ. 317. ვიმეორებთ, რომ ი. ბ. სტალინს 1929 წელს დაწერილი ჰქონდა სტატია „ნაციონალური საკითხი და ლენინიზმი“ (ამჟამად „ლენინიზმი“¹), სადაც ერის ჩამოყალიბება ხანგრძლივ პროცესად არის წარმოდგენილი. ეს ნაშრომი მხოლოდ 20 წლის შემდგომ იქნა გამოქვეყნებული.

მეცნიერებათა აკადემიის საერთო კრებაზე წაიკითხა მოხსენება: „ქართველი ერის წარმოშობა ი. ბ. სტალინის მოძღვრების სინათლეზე ნაციის შესახებ“. ეს იშვიათი შემთხვევა იყო ქართულ აზროვნებაში, როცა ქართველობის ერად დადგინება — ჩამოყალიბების ხანგრძლივი პროცესი სპეციალური განხილვის საგნად იქცა. ერის აღიარებულ ნიშან-თვისებებში სიმ. ჯანაშია უყოყმანოდ გულისხმობდა კულტურის ერთობას, მისი გამომუშავების ისტორიას. აგრეთვე ეროვნულ თვითშეგნებას (ინდივიდუების ეთნოსისადმი, ერისადმი კუთვნილების მნიშვნელობით), რაც მეცნიერების განვითარების იმ დონეზე აშკარა სიახლეს წარმოადგენდა. აქ არაა ადგილი დაწვრილებით წარმოვაჩინოთ მოხსენებლის მთელი რიგი დადებითი მომენტებისა. შევეცებით სხვა მხარეს.

ჩვენ არ მიგვაჩნია სწორად მოსაზრება (ყერძოდ, განსვენებულ ი. კაჭარავასი), რომ ს. ჯანაშია პირდაპირ აღიარებდა ქართველობის ერად ჩამოყალიბების დასრულებას უკვე ფეოდალიზმის ხანაში. ეს პროცესი, ს. ჯანაშიას შეხედულებით, ჩვენში მხოლოდ XIX საუკუნის მეორე ნახევარში დასრულდა. ამდენად, ჩვენი აზრით, ს. ჯანაშიას მიერ ფეოდალური ერის მტკიცება მოკლებულია საფუძველს. ვერ გავიზიარებთ ი. კაჭარავას მეორე დასკვნასაც: „ამრიგად, ს. ჯანაშია „ნაციის“ ცნებას იყენებდა „ბურჟუაზიული ერის“ აღსანიშნავად, ხოლო „ერის“ ცნებას იყენებდა უფრო ხნიერი ისტორიული ერთობის, ან შეიძლება საერთოდ, ზოგად ცნებად ადამიანთა ყოველგვარი ისტორიული ერთობის აღსანიშნავად“¹. აქ, ჩვენი აზრით, საკმაოდ უფასურდება ცნობილი მკვლევარის პოზიცია. გამოდის, რომ ეთნიკური ევოლუციის უმაღლესი ფორმა „ნაცია“ ყოფილა, რომელიც ჩნდება კაპიტალისტურ ეპოქაში, ხოლო „ერი“ ს. ჯანაშიას მიხედვით კი — მხოლოდ ზოგადი, ეთნოსის მნიშვნელობის ცნება. შესაბამისად, როდესაც ს. ჯანაშია XI—XII საუკუნეების ქართველობის ეთნიკური განვითარების საფეხურს ერის ცნებით იაზრებდა, „ერში“ თითქოს იგივე მნიშვნელობა იგულისხმებოდა, რაც „ეროვნებაში“, „ხალხში“. ეს, ვიმეორებთ, ს. ჯანაშიას შეხედულების გაუფასურებაა. მოხსენებაში უბრალოდ

¹ იხ. ი. კაჭარავა, ისტორიოგრაფიული ეტიუდები, 1977, გვ. 234—235.

ტერმინები „ერა“ და „ნაცია“ იხმარება ერთნაირი მნიშვნელობით, ე. ი. როგორც სინონიმები.

მომდევნო წლ-ს 17 მარტს იგივე მოხსენება ს. ჯანაშიამ წააკითხა საქართველოს მწერალთა კავშირში. მოხსენებების ანგარიშები გამოქვეყნდა პრესაშიც (გაზეთები „ზარია ეოსტოკა“ და „ლიტერატურა და ხელოვნება“).

თავისი თვალსაზრისი ქართველი ერის წარმოშობის შესახებ სიმ. ჯანაშიამ შეაჯამა 1946 წელს, „საქართველოს ისტორიის“ სახელმძღვანელოს მეორე გამოცემაში. ამჯერად ბევრად უფრო ფართო აუდიტორიისათვის შეიქმნა ნათელი ქართველობის ერად ჩამოყალიბების ხანგრძლივი პროცესი. საერთო წარმოშობა, ენის, ტერიტორიისა და კულტურის ერთობა, ეთნიკური თვითშეგნება ის ფაქტორები იყო, რომელნიც ს. ჯანაშიას აზრით, ერთ ეროვნულ ორგანიზმად ჰკრავდნენ ჩვენს ეთნოსს. ეს პროცესი კი, როგორც ეს აღნიშნულია წიგნში, დასრულდა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, საქართველოში კაპიტალიზმის განვითარებისდა კვალად.

საყურადღებოა შემდეგი გარემოება. თუმცა ქართველობის ერად ჩამოყალიბება-დასრულება უწინ, მათ შორის XI—XII საუკუნეების მანძილზე, ს. ჯანაშიას აშკარად, პირდაპირ არ უმტკიცებია (ისევე როგორც დიდ ხანს ამას გაუჩნდებოდა ნიკო ბერძენიშვილიც), მაგრამ, რომ ამ თვალსაზრისს რაღაცნაირად იზიარებდა, ეს ჩანს შემდეგი გარემოებიდან. სახელმძღვანელოს ი. ჯავახიშვილისეულ ნაწილში (§ 55—111) ტერმინი „ერა“ უწინდელი ქართველობის მიმართ რამდენჯერმე გვხვდება. ასე მაგალითად, 182—3 გვერდებზე ვკითხულობთ: „მაგრამ ამ ბრძოლაში (იგულისხმება დავით აღმაშენებლის ბრძოლა თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ — გ. ყ.) სრული გამარჯვებისათვის კიდევ უფრო მნიშვნელოვან პირობას წარმოადგენდა ქართველი ერის ყველა ძალთა გაერთიანება ერის ცენტრალიზებულ სახელმწიფოში“. 226-ე გვერდზე კი აღნიშნულია: „ქართველი ერი მისთვის ამ დაშორებულსა და თითქმის უცხო კულტურას (არაბულ-სპარსულს — გ. ყ.) როგორც ცხოველმყოფელ წყაროს, დაეწაფა, შეითვისა იგი და ამით თავისი მწერლობა და ხელოვნება გაამდიდრა“. ქართველობა ერად მოიხსენიება აგრეთვე სახელმძღვანელოს 189-ე გვერდზეც. ხოლო ერთი გვერდის წინ ამ ტერმინით აღნიშნულია XII საუკუნის სომხობაც.

ს. ჯანაშიას რომ ქართველობა, როგორც ერი, მხოლოდ და მხოლოდ XIX საუკუნის პროდუქტად მიეჩნია, ვეჭვობთ, რომ მას, როგორც „საქართველოს ისტორიის“ ძველი სახელმძღვანელოს რედაქტორს, არ გაესწორებინა ი. ჯავახიშვილისეული შესაბამისი ადგილები. ამრიგად, ქართველობის ერად მოხსენიება XI—XII საუკუნეების მანძილზე სახელმძღვანელოს ფურცლებზე მოწმობს იმას, რომ ს. ჯანაშია ასე თუ ისე იზიარებდა ქართველობის ერად არსებობას ჩვენი ისტორიის „ოქროს ხანაში“, მაგრამ ამას პირდაპირ არ აღიარებდა.

60-იანი წლების მეორე ნახევარში, როგორც ვამბობდით, ყოფილ საბჭოთა კავშირში მთელი რიგი ჟურნალების, განსაკუთრებით „ვოპროსი ისტორიის“, ფურცლებზე გაცხოველებული დისკუსიები იყო გამართული ერის რაობისა და ნიშან-თვისებათა შესახებ. ეს დისკუსიები გრძელდებოდა შეწყვეტაც. განსაკუთრებით ზუს ეთნოგრაფოსებს შორის. ასე რომ, ერისა და მისი წარმოშობის შესახებ შეხედულებებში ამჟამად ბევრი რამ ცვლილებებს განიცდის. ის, რაც ამ ორმოციოდე წლის წინათ ს. ჯანაშიამ გააკეთა ქართველი ერის წარმოშობის პრობლემის კვლევა-ძიებაში, საინტერესო და ნაყოფიერი ცდა იყო. ამ მცდელობისას ერთმანეთს დაემთხვა მეცნიერული და პატრიოტული პოზიცია, რამაც არ გამორიცხა ობიექტურობა და რაც საერთოდ იდეალია საისტორიო მეცნიერებისათვის.

მესამე თავი

ეროვნული საკითხის ასპექტები ახალი და უახლესი ხანის ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებაში

არც ერთი ჩაგრული ერის მწერლობაში არ დაწერილა. ვგონებ
იმდენი ეროვნულ საკითხზე, რამდენიც ჩვენში“.

აპაპი ჩხენაძე.

1. ზოგიერთი ზოგადი მოსაზრებანი ეპოქის ისტორიის შესახებ

ქართველი ერი თავისი ხანგრძლივი ისტორიის მანძილზე, თავისი გეოპოლიტიკური მდგომარეობის გამოისობით, არაერთგზის დამდგარა ეროვნული გადაგვარება-მოსპობის წინაშე. რატომღაც, კომუნისტ (მარქსისტ-ლენინელ) ქართველ ისტორიკოსთა და, საერთოდ, იდეოლოგოსთა დიდ ნაწილს გულუბრყვილოდ სჯეროდა, რომ რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში საქართველოს მოქცევის შემდგომ მდგომარეობა აღნიშნული თვალსაზრისით რადიკალურად განსხვავებული აღმოჩნდა; ჩვენმა ქვეყანამ, ცარიტული რუსეთის სახით თითქმის საიმედო მფარველი ჰპოვა, რომელმაც იგი დაიცვა თურქეთისა და ერანის მხრივ ასიმილაციის საფრთხისაგან. ჩამოთვლიდნენ რა რუსეთთან საქართველოს „შეერთების“ დადებით მომენტებს (რომლებიც უთუოდ მოჰყვა ამ აქტს), ხშირად იგიწყებდნენ იმ უარყოფით მოვლენებს, რაც ამ „შეერთებაში“ მოიტანა. ერთ-ერთი ასეთთაგანი იყო ქართველობის ეროვნული იერსახის დაკარგვის საფრთხე. ახალ ისტორიულ სიტუაციაში საქართველომ, როგორც ცნობილია, დაჰკარგა თავისი სახელმწიფოებრიობა, ამით კი მას გამოეცალა საიმედო დასაყრდენი თავისი ეროვნული ცხოვრებისათვის. სახელმწიფოებრივი მართვა-გამგეობიდან გამოიღვენა ქართული ენა. იგივე მოხდა განათლების სფეროშიც. გაუქმდა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალია, რომელიც უშუალოდ რუსეთის სინოდს დაექვემდებარა. ეროვნულმა ნიპილიზმმა მოიცვა გაბატონებული ფენა — თავადაზნაურობა. სწორედ ამ სოციალურ ფენაში მიმდინარეობდა ყველაზე სწრაფად რუსიფიკაციის პროცესი. ამდენად, ეროვნულ ცხოვრებას თავადაზნაურობის დიდი ნაწილი ჩამოშორდა. ახალი სოციალური ფენა კი, რომელიც ელიტად მოგვლინებოდა ქართულ საზოგადოებას, არ ჩანდა.

რუსეთის იმპერიამ თავისი მზავრული მიზნის მიზიდწევად კიდევ ერთ გზას მიმართა; პროპაგანდა-აგიტაციის მეშვეობით ცდილობდა ისე წარმოედგინა თითქმის ქართველი ერი მხოლოდ

ქართლ-კახეთის მკვიდრთაგან შედგებოდა. 1897 წლის საიმპერიო აღწერის დროსაც კი იმერლობა (რაჭა-ლეჩხუმის მოსახლეობითურთ) ცალკე, ქართველებისაგან განცალკევებულად იქნა წარმოდგენილი. აღარას ვამბობთ საზეგრელოსა და სვანეთის ან აჭარის ქართულ მოსახლეობაზე. როცა რუსეთმა ქართლ-კახეთი დაიპყრო, საქართველოს ამ რეგიონებს საქართველოს გუბერნია უწოდეს, ხოლო იმერეთის ყოფილ სამეფოს — იმერეთის ოლქი (1811 წლიდან). 1840 წელს კი საქართველო-იმერეთის ოლქი შეიქმნა რომელიც ექვსი წლის შემდეგ ორ (თბილისისა და ქუთაისის) გუბერნიად დაიყო. საიმპერიო ხელისუფლება საქართველოსაგან აფხაზეთისა და საინგილოს (ცალკე ოკრუგების შექმნით) ჩამოშორებას ცდილობდა. ასევე ცდილობდნენ პოლიტიკური ლექსიკონიდან აღმოეფხვრათ სიტყვა „საქართველო“ (ამ მხრივ, რა თქმა უნდა, ქართველობა, გამონაკლისი არ ყოფილვართ). ჩვენს მიმართ იმპერიის მძლავრობას დაემატა სომხური პლუტოკრატის გამოხდომებიც. შექმნილი მძიმე ვითარება ჯანსაღი ეროვნული ძალების დიდ ძალისხმევას მოითხოვდა. მართლაც, საბედნიეროდ, ჩვენმა წინაპრებმა საკმაოდ თვალსაჩინო ეროვნული ენერგია გამოაჩინეს. ამ მცდელობათა ჯაჭვში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მომენტს წარმოადგენდა ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოსული თაობა „სამოციანელებისა“ და „თერგდალეულების“ სახელწოდებით. ამ დიდებული ჯგუფისათვის „ერი“, „საქართველო“, „ეროვნული ინტერესი“ და ა. შ. ფუჭი სიტყვები არა ყოფილა. მათ კარგად დაინახეს ის დიდი საფრთხე, რაშიც ქართველი ერი აღმოჩნდა. შესაბამისად, დაისახა გარკვეული სამოქმედო პროგრამაც.

აქ კვლავ ერთ გარემოებაზე შევჩერდებით. ჩვეულებრივ, საბჭოურ იდეოლოგიაში გავრცელებული მოსაზრება იყო კლასობრივ საზოგადოებაში მხოლოდ კლასობრივი ინტერესებისა და კლასობრივი იდეოლოგიების დომინანტობა. გამოდიოდა, რომ ეროვნული ინტერესი და ეროვნული იდეოლოგია თითქმის არაფერს არ წარმოადგენდნენ. მაგრამ შესაბამისი საზოგადოება, კლასებისა და სოციალური ფენების გაქცევა, ერთ მთლიანობას. ურსაც შეაჯგუფა ამდენადვე რეალობა ეროვნული ინტერესი და ეროვნული იდეოლოგია. აქედან გამომდინარე, საფუძვლიანია შესაბამისი პოზიციის დაკავება, რომელიც, შესაძლოა, არც ერთი კლასის ან ფენის უშუალო ინტერესებს არ დაეშთხვეს. ჩვენ ოდენ განყენებულ საკითხზე როდღ

ვსჯელობით, მან თავი იჩინა ქართულ სინამდვილეში. ჯერ კიდევ 70-იან—80-იან წლებში „თერგდალეულებს“ დაუპირისპირდნენ ხალხოსნები, რომელთათვისაც მთავარი იყო აგრარული საკითხის გადაწყვეტა, ე. ი. გლეხკაცობის ინტერესები, ხოლო ამის მისაღწევად კი საჭიროდ თვლიდნენ პოლიტიკურ განვითარებას მთელი რუსეთის იმპერიის მასშტაბით. ერთი სიტყვით, ერი, ეროვნული თავისუფლება ქართველი ხალხოსნებისათვის დიდს არაფერს არ წარმოადგენდა. მეტიც, მათი მნიშვნელოვანი ნაწილისათვის დამახასიათებელი იყო ეროვნული ნიპილიზმი, რომელიც ყველაზე თვალსაჩინოდ გამოხატა ივანე ჯავახიშვილი «Северный вестник»-ში 1889 წელს დაბეჭდილ წერილების სერიაში. ხალხოსნები, სამწუხაროდ, ერთადერთი შემთხვევა არ ყოფილა. 1892—94 წლებში ჩვენს საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოვიდნენ სოციალ-დემოკრატები, რომლებიც იმავე პოზიციაზე იდგნენ, იმ განსხვავებით, რომ პირველნი გლეხკაცობის, მეორენი კი მუშათა კლასის სახელით ლაპარაკობდნენ.

პარადოქსული მოვლენაა: თითქოსდა გლეხობისა და მუშათა კლასის საუკეთესო წარმომადგენლებს სათანადოდ უნდა გამოეყვანათ პატრიოტული პოზიცია. მაგრამ, სამწუხაროდ, ასე როდი მოხდა, მაშინ რაღა ვთქვათ მომავლადი თავდაზნაურობის წარმომადგენლებზე, რომელთაც თავისი უნიათობისა და სოციალური ინტერესების (იმპერიის სამსახურში დგომა) გამო გაყიდეს ქართველი ერის ინტერესები. კერძოდ, რა იქმნის ვთქვათ გიორგი მუხრან-ბატონიშვილი (მუხრანსკიზე, 1821—1877), რომელმაც 1872 წელს თბილისში გამოსცა ბროშურა სათაურით: «О существе национальной индивидуальности и об образовательном значении крупных народных единиц»¹, რომელშიც ამტკიცებდა, რომ ე. წ. მცირე ერები და მათი ენები უნდა გამჭრალყო, რადგან ისინი ფეხს ვერ უწყობდნენ ისტორიის პროგრესს, სრულყოფილი სახელმწიფოს ჩამოყალიბებას. ერთი სიტყვით, დიდი „სახალხო ორგანიზმების“ შესაქმნელად მცირე ერები მხოლოდ ეთნოგრაფიულ თუ ეთნიკურ მასალად უნდა ქცეულიყვნენ.

გასაგებია გიორგი მუხრანსკის შეხედულება: იგი წარმოადგენდა თავდაზნაურობის დიდ ნაწილს, რომელმაც ეროვნული ორგა-

¹ მალე ეს ბროშურა ფრანგულადაც იქნა გამოცემული.

ნიშმის ფუნქციონირებაში თავისი როლი დაჰკარგა და საკუთარ მომავალს რუსეთის იმპერიასთან განუყრელობაში ხედავდა. ყოველივე აღნიშნული გასაგებია ინდივიდუალურ პლანშიც: 1853 წლიდან გიორგი მუხრანსკი იყო მრჩეველი კავკასიის მეფისნაცვლის სამმართველოში, 1855 წლიდან — მეფისნაცვლის საბჭოს წევრი, 1858—68 წლებში — მეფისნაცვლის მთავარი სამმართველოს სასამართლო საქმეთა დეპარტამენტის დირექტორი, 1864 წლიდან — ინსპექტორი, ხოლო 1872 წლიდან კი — სტატს-ინსპექტორი. ვიმეორებთ, აღნიშნული მაგალითი თითქოს მაინც რაღაც ლოგიკას ექვემდებარება, მაგრამ ძნელია ავხსნათ ი. ჭაბადარის, ფ. მახარაძის, ნ. ჟორდანიას, ი. ბ. სტალინის (ჯულაშვილის) და სხვათა ეროვნულ-ნიპილიზმი და შესაბამისი ქცევები. ქართველი გლეხკაცობა ხომ უხსოვარი დროიდანვე შესისხლხორცებული იყო და არის მშობლიური მიწა-წყალს, სამშობლოს, იგი იყო საფუძველი ერისა და მისი სახელით ასპარეზზე გამოვადნენ ლიდერები და იდეოლოგოსები, რომლებიც უარყოფდნენ ეროვნულობას, საერთოდ ეროვნულ საკითხს. თითქოს უფრო ნაკლებად პარადოქსული უნდა იყოს ქართველ სოციალ-დემოკრატთა შეხედულებანი, რომლებიც ინტერნაციონალისტური იდეოლოგიიდან გამოდიოდნენ. შეიძლება ზოგიერთმა მიზეზად სწორედ ასეთი იდეოლოგია — მარქსიზმი დაასახელონ. მაგრამ დიდად ვეჭვობთ, რომ დასახელებული მიზეზი მართებული იყოს.

საერთოდ, ისტორიულ მატერიალიზმში ანბანური კეშმარიტებაა ის აზრი, რომ კლასობრივად დიფერენცირებულ საზოგადოებაში ადგილი აქვს ბრძოლას ამ კლასებს შორის, შესაბამისად — საზოგადოებრივი ცნობიერების გათიშულობას. მაგრამ, ვიმეორებთ არის ერთი მომენტი, რომელიც საგრძნობლად ამოდიფიცირებს, ასხვაფერებს აღნიშნულ კანონზომიერებას. საქმე ეხება ვითარებას, როდესაც ესა თუ ის საზოგადოება, ხალხი დაპყრობის საკითხის წინაშე დგას ან უკვე დაპყრობილია. ასეთ შემთხვევაში, ბუნებრივია, რომ მოცემულ საზოგადოებას, ეთნოსს უჩნდება საერთო ინტერესები, რის გამოც ხდება საზოგადოების შემადგენელი კლასებისა და ფენების დროებითი (მეტ ხანგრძლივობას ადგილი აქვს სიტუაციისა და მიხედვით) გაერთიანება. ეს ისტორიის ელემენტარული ფაქტებია და მათი იგნორირება რომელიმე სოციოლოგიური მიმართულება

ან სერიოზული პოლიტიკური პარტიის მხრივ მიუტევებელია. უნდა აღინიშნოს რომ თვით ისტორიის მატერიალისტურ გაგებაში ამ მომენტს სათანადო ყურადღება მიექცა, მაგრამ ქართველი სოციალ-დემოკრატებისათვის ამის გაცნობიერება შეუძლებელი აღმოჩნდა. მით უფრო ითქმის ეს კერძოდ, ქართველი ბოლშევიკ-კომუნისტების მიმართ.

ყოველივე აღნიშნულიდან გამომდინარე, ამა თუ იმ ხალხის დაპყრობის საფრთხის ან თვით დაპყრობის შემთხვევაში დიდ როლს ასრულებს ეროვნული, კერძოდ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეოლოგია. იგი თეორიულად, მეცნიერულად უხსნის დაბეჩავებულ-დამცირებულ ერს თავის მდგომარეობას, საერთო ინტერესებსა და იდეალებს, რითაც აორგანიზებს, რაზმავს ჩაგრულ ხალხს ეროვნული განთავისუფლებისათვის. თავის მხრივ, ამ შემთხვევაშიც მარქსიზმის კლასიკოსებისა არ იყოს, თეორია იქცევა მატერიალურ ძალად, როგორც კი იგი მასებს (ერს) დაეუფლება. თუ დაპყრობილ ხალხში არ განვითარდა ასეთი იდეოლოგია, რასაკვირველია, მასში ვერც ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა ვერ განვითარდება. ამგვარ სიტუაციაში იწყება ეთნოსის, ერის დეგრადაცია, მის მიერ ეროვნულ ფასეულობებზე უარის თქმა, მისი შემადგენელი წევრების მიერ ორიენტაციის გადატანა დამპყრობელი ხალხის კულტურაზე, მის ფასეულობებზე. ამიერიდან მსგავსი განწყობილების ხალხი ისტორიის არენიდან ჰქრება... მაგრამ როგორც ისტორიული გამოცდილება გვიჩვენებს, ამას ადგილი აქვს ეთნოსის დაბალი ფორმების არსებობისას, შენაბამისად, ეთნიკური თვითშეგნების დაბალ დონეზე. ეთნოსის, მითუმეტეს ერის მაღალი განვითარების არსებობისას, ზემოაღწერილი სიტუაცია გამორიცხულია. ამ შემთხვევაში ერს ძალუძს გაუძლოს ისტორიის მკაცრ გამოცდებს და ეროვნული ენერგიის მობრლიზაციით მიაღწიოს გათავისუფლებას. XIX—XX საუკუნეებმა ამის უამრავი მაგალითი მოგვცა. (განსაკუთრებით შთაბეჭდავია ამ მხრივ ებრაელობის აღორძინებაში სიონისტური იდეოლოგიის მნიშვნელობა).

ეროვნული იდეოლოგიის ასეთ მნიშვნელოვან როლს კარგად ამჩ-

ნევინ ყველა ჯურის იმპერიალისტები. ამიტომაც ისინი ყოველნაირად ცდილობენ დააჩუქონ დაპყრობილი ხალხის ეროვნული თვითშეგნება, ხელი შეუშალონ მის გამომუშავებასა და ფართოდ დანერგვას. ამის მაგალითებიც სავსებით გასაგებია. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, გაუგებარია მსგავსი შეხედულებების (ეროვნულ-ნიჰილისტური) შემუშავება თვით დაპყრობილ ერში.

საბედნიეროდ, ჩვენმა ისტორიამ სხვა ტენდენციაც წარმოშვა, რასაც ანსახიერებდნენ „სამოციანელთა“ სახელოვანი წარმომადგენლები. მძიმე ეროვნული განსაცდელის ქამს მათ სწორი ეროვნული ალლო აღმოაჩნდათ და ერის დაცვის სადარაჯოზე დადგნენ. მავანთაგან განსხვავებით ილიას, აკაკი წერეთლის, იაკობ გოგებაშვილის, ვაჟა-ფშაველასა და სხვათათვის ეროვნული საკითხი ყველა სხვა საკითხზე პტიკონეული აღმოჩნდა. მათ სწორად აუღეს ალლო დროის გამოწვევას და სათანადო პასუხიც გასცეს. მათი პოეტური და საერთოდ მწერალური მემკვიდრეობა, პუბლიცისტიკა, მთელი პრაქტიკული ძალისხმევა სწორედ ეროვნული საკითხის გადაწყვეტისაკენ იყო მიმართული. მთელი მათი ცხოვრება (განსაკუთრებით ილიას მოწამეობრივი აღსრულება) სწორედ რომ ეროვნული მრწამსის რეალიზაციას მიეძღვნა.

ბ. ცოტა რამ თარგმალაულთა ნაზრების წინა რე ტრადიციის თაოგაზე

ერის სხვებთან დაპირისპირებისას, განსაკუთრებით დაპყრობის (დამორჩილების) შემთხვევაში, მძაფრდება ეროვნული გრძნობა, ღრმავდება ეროვნული თვითშეგნება. ცხადია, თუ მაღალია ამა თუ იმ ერის საერთო კულტურა, საზოგადოებრივი აზროვნების დონე, ასეთ შემთხვევაში მით უფრო მაღალია ეროვნული თვითშეგნება, ეროვნული საკითხის თეორიული დამუშავების დონე. უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ რაკი ეროვნული თვითშეგნება არსებობდა, მას გააჩნია ისტორია, ამდენად იგი თავის მხრივ საფუძვლად ედება ერის თვითშეგნების გაღრმავებას მომავალში.

საკმაოდ გავრცელებული შეხედულებაა თითქოს 1801 წლიდან მოყოლებული, ამ საუკუნის 60-იან წლებამდე, ე. ი. საზოგადოებრივ ასპარეზზე თერგდალეულთა გამოსვლამდე, ქართული საზოგადოება მთლად მთვლემარე მდგომარეობაში იყო და ამდენად ეროვნული თვითშეგნება უკიდურესად იყო დაკნინებული. ამგვარი შეხედულება საფუძვლიანად ეწინააღმდეგება მეფის რუსეთის წინა-

აღმდეგ ქართველი ერის გამოსვლებს, განსაკუთრებით 1832 წლის შეთქმულების ფაქტს. თვით ამ უკანასკნელი გამოსვლის შემდეგაც, მთელი სამი ათეული წლის მანძილზე, ჩვენი წინაპრების ეროვნული თვითშეგნება არ ჩამკვდარა. ამ ხნის განმავლობაში მას ანსახიერებდა უპირველესად საზოგადოების განათლებული ფენა. ამჯერად ჩვენ მხოლოდ რამდენიმე მაგალითით დავკმაყოფილდებით.

ქართველი რომანტიკოსების შემოქმედების ერთ-ერთ მთავარ მოტივად იქცა საქართველოს ისტორიის წარსულისა და აწმყოს დაპირისპირება. წარსული მათ ვარდისფერ ფერებში წარმოდგინათ, რისგან განსხვავებითაც აწმყოს უფერულად და უბადრუკად წარმოსახავდნენ. მიჯნა ამ ორ ეპოქას შორის თითქოს ერეკლე მეორის მეფობის ბოლო წლებში იყო. გრიგოლ ორბელიანი „საღლეგრძელოში“ წერდა:

„მამული! ველარ იხილავს ირაკლის ხმალსა მღელვარეს,
დიდება ივერიისა მასთან მარხია სამარეს!“;

„წახდა თბილისი და მასთან დაემხო ძველი ივერი!“²
(იგულისხმება ალა-მაჰმად-ხანის მიერ თბილისის აოხრება).

პატრიოტული გრძნობა და შეგნება პოეტის შემოქმედების უმთავრესი მოტივი გახლდათ. აი მშვენიერი სტრიქონები მისი პოეტური მემკვიდრეობიდან:

„ჰე, მამულო, სასურველო, ვინ გახსენოს, რომ მის გული
არ ათრთოლდეს სიხარულის აღტაცებითა აღვსილი?

ვინ გიხილოს დროსა საშიშს, არ დაჰსთხიოს თვისი სისხლი,
არ დააქლას თავი თვისი, შენ დიდებად, ვითა მსხვერპლი!“;

„მამულისათვის ფიალა სავსე ვჰსვათ სიამოვნებით,
და იქმნეს აღყვავებული კეთილ-დღეობით, დიდებით;

იქმნეს მის ქედი აღყვანილ ცათამდის ძეთა მხნეობით,
და სიყვარულის მისდამი ვჰხარობდეთ გულსა აღგზნებით!“;

„სოფელი იმად არა ღირს, კაცი ნატრობდეს ჟამს გრძელსა
თუ ფუჭი მისი სიცოცხლე ვერა რას არგებს მამულსა!

¹ „მამულში“ ცხადია იგულისხმება სამშობლო, საქართველო და არა კერძო საკუთრებაში არსებული მიწა. სიტყვა „მამულის“ აღნიშნული მნიშვნელობით ხმარება საკმაოდ ხშირია იმ ხანის მოღვაწეთა ნააზრევსა და შემოქმედებაში.

² ქართული მწერლობა ოცდაათ ტომად, ტომი მეცხრე, 1992, გვ. 360, 362.

მის სადიდებლად ჩვენც შევჰხედეთ უშიშრად ათასს მახვილსა,
და მოვჰკვდეთ, თუკი სიკვდილით ვადიდებთ მისსა სახელსა!“¹.

გრიგოლ ორბელიანის თვალში დიდად ფასეული იყო ჩვენ-
ქვეყნის ბუნება:

„სად მთანი ყინვის გვირგვინით არიან ცაღმდე ასულნი
და მდინარენი ზახილით ზვირთის ზვირთებზე მსროლელნი;
უფსკრულნი — ჩაბნელებულნი, კლდენი —

თვალ-გაღუწვდენელნი“;

„სად ველნი, ფერით ზურმუხტნი, ნაზადა აღმწვანდებიან,
მათზე კასკასით წყარონი, გახარებულნი მორბიან;

მათ სიკამკამეს ყვავილნი თავ-დახრით განცვიფრდებიან;

გულს მათი ხილვა უხარის, თვალთ კვალად ენატრებიან“².

ქართული ენის და საერთოდ ენის მნიშვნელობა პოეტის მიერ
ასეა წარმოჩენილი:

„ენა მდიდარი,

ენა მაღალი,

მის ძალი მაღლი“;

„ერის ცხოვრება,

მისი დიდება,

მის ისტორია დაცულ არს ენით;

რა ენა წახდეს,

ერიც დაეცეს...

წაეცხოს ჩირქი ტაძარსა წმინდას!“³.

(ლექსი ქრონოლოგიურად უფრო მოგვიანებით არის დაწერილი).

ჩვენი ისტორიის, ენის, ბუნებისა და ზნე-ჩვეულებების ერ-
თობლიობა იყო საფუძველი, რომელიც პოეტს დიდეს პათოსით
ათქმევინებს:

„სხვა საქართველო სად არის, რომელი კუთხე ქვეყნისა?

ერი-გულადი, პურადი, მებრძოლი შავის ბედისა?!

შავთა ღრით ვერა შესცვალეს მის გული ანდამატისა,

იგივ მხნე, იგივ მღერალი, მოყვარე თავის მიწისა!“⁴.

¹ ქართული მწერლობა, ტომი მეცხრე, გვ. 364—65.

² იქვე, გვ. 365.

³ იქვე, გვ. 341.

⁴ იქვე, გვ. 365.

ახლა ნიკოლოზ ბარათაშვილზე შეეჩერდებით. „ბედი ქართლისა“-ში იგი სოლომონ ლეონიძეს ასე ათქმევინებს:

„სახელმწიფოსა სჯულის ერთობა
არარას არგებს, ოდეს თვისება,
ერთა მის შორის სხვადასხვაობდეს“.¹

ამ სტრიქონებში, როგორც ვხედავთ, ერთმანეთისაგან გამიჯნულია რელიგიისა და ეროვნული ხასიათის მნიშვნელობა. პოეტის აზრით, რელიგიის (მართლმადიდებელი ქრისტიანობის) ერთობა ქართველებსა და რუსებს შორის გადამწყვეტი როდია, მთავარია ამ ორი ერის განსხვავებულობა ეროვნული ხასიათის მიხედვით. პოეტის აზრით, ეს უდავო ფაქტია, მაგრამ კონკრეტულად ამის თაობაზე არაფერი არ აქვს ნათქვამი. მხოლოდ ერთგან არის წარმოჩენილი ქართველთა ხასიათის ერთი ნიშან-თვისება, კერძოდ ამ უკანასკნელთ „არად მიაჩნით უბედურება, თუ აქვთ თვისთა ჰეროიკუმი თავისუფლება“; „თავის მამულში მას გაჰყრება სხვადასხვა რიგად ენუგეშება“.

მაგრამ, გრიგოლ ორბელიანისაგან განსხვავებით, ნიკოლოზ ბარათაშვილი ხაზს უსვამს ქართველთა ხასიათის ცვლილებას 1801 წლის შემდეგ, სოლომონ ლეონიძის მეუღლის სოფიოს ხასიათის საპირისპიროდ ქართველი ქალების ხასიათი ძალიან შეიცვალა:

„ქარმან ჩრდილოსმან ყველაზედ პირველ
გარდაუცვალა მათ გული ცხოველ!“
ისინი, პოეტის აზრით, ასე ფიქრობენ:
„ჯანი გავარდეს აწ შეილსაც, მამულს,²
ოღონდ ვაამოთ ჩვენს საკუთარ გულს;
რის ქართველობა, რა ქართველობა!
ძითომ რას გვავენებს უცხო ტომობა?“³

მაიკო ორბელიანისადმი მიწერილ წერილში პოეტი ნაღვლიანად შენიშნავდა: „განა ქართველებში არის მეგობრული და ნათესაეობრივი გრძნობა?“

ამჯერად მხოლოდ ამ ორი მაგალითით (გრიგოლ ორბელიანისა

¹ ქართული მწერლობა, ტომი მეცხრე, გვ. 602.

² შევნიშნავთ, რომ „მამულს“ ფართო მნიშვნელობით, გრიგოლ ორბელიანისდარად, ხმარება არაერთგზის გვხვდება ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქმედებასა და ეპისტოლარულ მემკვიდრეობაში.

³ იქვე, გვ. 607—608.

და წიკოლოზ ბარათაშვილის) დავკმაყოფილდებით და მათი მეშვეობით ხაზს გავუსვამთ ეროვნული თვითშეგნების აშკარა სახით არსებობას თერგდალეულამდელ წინა ორ თაობაში. გარდა ამისა, უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ გასული საუკუნის პირველ ნახევარში მომხდარ აჯანყებებში ეროვნული იდეა უდავოდ მელაგნდებოდა. როგორც ჩანს, ეს გარემოება ილიას სათანადოდ არ ჰქონდა გათვალისწინებული. ამიტომ ჩვენ ვიზიარებთ ნიკო ბერძენიშვილის შენიშვნას ილიას ერთი ცნობილი აზრის თაობაზე: „შეგვიძლია არც იმაში დავეთანხმოთ მას (იგულისხმება ილია — გ. ყ.), რომ „მამული“ როგორც „სამშობლოს“ აღმნიშვნელი სიტყვა 30—40-იან წლებში საესეებით დავიწყებული რყო (ამის საწინააღმდეგო მაგალითი არაერთი მოიპოვება და არც შეიძლება, რომ ილიას ეს არ სცოდნოდა). მაგრამ ეს ამ შემთხვევაში წვრილმანია და ჩვენი დიდი მოაზროვნე იმ მთავარსა და არსებითში უთუოდ მართალია, რომ მთელი თავისი სიღრმით, მთელი თავის მრავალსახეობით და ყოვლისშემცველობით „მამული“ მხოლოდ სამოციან წლებში „გამობრწყინდა“¹.

3. ილიას ნააზრევო ერის შესახებ

ილიას ერის თაობაზე, კერძოდ, მის ნიშან-თვისებებსა და წარმოშობაზე, სპეციალური ნაშრომი, თუნდაც სტატიის სახით, არ დაუწერია. მაგრამ მის ცალკეულ ნაწარმოებებში, განსაკუთრებით კი პუბლიცისტიკაში, გვხვდება რიგი აზრებისა, რომლებიც საკმაოდ ნათელჰყოფენ აღნიშნულ საკითხს. ეს უკანასკნელი კი ილიას თანახმად, უძნელეს პრობლემათაგანია, ვინაიდან „ერის გული ზღვაზე უფრო ღრმაა და დიდი საქმეა, ვისაც ღონე შესწევნია და თავის საკუთარი გული და თვალი იქამდინ ჩაუწვდენია“²; „გული ერისა

1 იხ. ნ. ბერძენიშვილის რეცენზია ა. კიკვიძის ნაშრომზე „საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა საქართველოში XIX საუკუნეში (ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა)“, ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. I, 1955, გვ. 485.

2 ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, პ. ინგოროყვას რედაქტორობით, ტ. III, გვ. 161.

ზესკნელი და ქვესკნელია და ამიტომაც თვალისა, ყურის და ხელის იქამდინ მიწვდენა — ხვედრია მარტო რჩეულის კაცისა“¹.

ერის ნიშან-თვისებათა შორის ილია უპირველესად გამოჰყოფდა ენას „პირველი ასეთი ნიშანი ერის ვინაობისა—ენაა“²; „არსებითი ნიშანი ეროვნებისა, მისი გული და სული ენაა“³—წერდა იგი. „ორ-ხმიან საახალწლო ოპერეტში“ (დაწერილია 1894 წელს) ილია იაკობ გოგებაშვილს ქართული ენის მნიშვნელობის თაობაზე ათქმევინებს:

„იგია ფუძე ქართველისა,
მაგარი ვითა ჯიქია“...⁴

ამ სტრიქონებში, რასაკვირველია, მხოლოდ „ბურჯი ეროვნებისას“ ავტორის კრედო როდია გამოხატული, არამედ თვითონ ილიასიც. მისთვის ენა მხოლოდ ერის შემადგენელ წევრთა შორის აზრობრივი კომუნიკაციის ფუნქციის შემსრულებელი როდია, არამედ „... ცხოვრება ერისა გადაშლილია, გამომხევებულია მის ენაში, რომელიც უტყუარი სარკეა ყოვლის მისის თავგადასავლისა და ყოფაცხოვრების ცვალებადობისა“⁵; „ენა ადამიანისა, მისი სიტყვიერება (მეტყველება — გ. ყ.) მთელი ხელთუქმნელი ისტორიაა ერისა ცალკე და კაცობრიობისა საზოგადოდ“⁶. საერთოდ, ილიასეული შეფასებით „ენა საღვთო რამ არის, საზოგადო საკუთრებაა, ძაგას კაცი ცოდვილის ხელით არ უნდა შეეხოს.“⁷

სავსებით კანონზომიერად ეჩვენებოდა ჩვენს დიდ ეროვნულ მოღვაწესა და მოაზროვნეს ის გარემოება, რომ გასული საუკუნის სამოციან წლებში პირველი დიდი ძვრა ქართველი ერის ცხოვრებაში სწორედ ჩვენი ენის განვითარებაში მოხდა: „სწორედ პირველმან ამან აიდგა ფეხი ჩვენში, შემდგომ კარგა ზნის ღუმელისა“⁸. ცხადია, ილიას მხედველობაში ჰქონდა ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბება, რითაც ქართველთა ენობრივი ერთობის

¹ თხზ., ტ. III, გვ. 163.

² იქვე, გვ. 161.

³ თხზ., ტ. V, გვ. 46.

⁴ ტ. I, გვ. 124.

⁵ თხზ., ტ. IV, გვ. 300.

⁶ იქვე, გვ. 29, იხ. აგრეთვე გვ. 30.

⁷ თხზ., ტ. III, გვ. 27.

⁸ იქვე, გვ. 206.

გაშლა-განვითარების პროცესს მეტი გასაქანი მიეცა. ფართოდაა ცნობილი ამ საქმეში, ახალი ქართული სალიტერატურო ენის განვითარება-გავრცელებაში, თვითონ ილიას უდიდესი ღვაწლი.

ენის ფაქტორთან ერთად ილია უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა ისტორიის ერთობას — საერთო წარმოშობასა და ისტორიულ თანაცხოვრებას, თავგადასავალს. იგი აღნიშნავდა: „ყოველი ერი თავისი ისტორიით სულდგმულობს. იგია საგანძე, საცა ერი პოულობს თავისი სულის ღონეს, თავისი სულის ბგერას, თვის ზნეობითს და გონებითს აღმატებულებას, თვის ვინაობას, თვის თვისებას. ჩვენის ფიქრით, არც ერთობა ენისა, არც ერთობა სარწმუნოებისა და გვარტომობისა ისე არ შეამსკვალეbs ხოლმე ადამიანს ერთმანეთთან, როგორც ერთობა ისტორიისა“¹, რომ „ერის პირქვე დამხობა, გათახსირება, გაწყალება იქილამ დაიწყება, როცა იგი თავის ისტორიას ივიწყებს“². ილიას მიხედვით, ისტორია მთელი ერის ისტორიული შემოქმედების პროდუქტია, მისი ხსოვნაც მთელს ერს უნდა ჰქონდეს: „ვინც უნდა იყოს, გლეხი, თავადი, ერი თუ ბერი, ისტორია ყველას ღვაწლია, საერთოდ მთელის ერის ნამოქმედარია, და იგი მამა-პაპა, რომელსაც თავისი სახელი ისტორიაში ასე თუ ისე მოუქცევია, ყველას მამა-პაპაა საერთოდ და განუყოფლად“³.

სწორედ ისტორიის ერთობის შეგნების წყალობითაცაა, რომ უცხო დამპყრობთაგან დაცალკეებული, დაქსაქსული ერი, მიუხედავად სახელმწიფოებრივი ერთობის უქონლობისა, მაინც ერთ მთლიანობად აღიქვამს და გრძნობს თავს და ისწრაფვის, იბრძვის დაკარგული მთლიანობის აღსადგენად. ილია წერდა: „ერი, ერის ღვაწლის დამდები, ერის ისტორიულ უღელში ბმული, ერთად მებრძოლი, ერთსა და იმავე ჭირსა და ლხინში გამოტარებული — ერთსულობით, ერთგულობით, ძლიერია თუნდ დროთა ბრუნვას ერი განეყოს, დაერღვიოს, — მაგრამ მაინც რღვეულთა შორის იდუმალი შემსკვალება, იდუმალი მიმზიდველობა იმოდენად სუფევს რომ სამყოფია ხოლმე ერთი რაიმე შემთხვევა, რათა იფეთქოს,

¹ ილია ქავჭავაძე, თხზ., ტ. IV, გვ. 300.

² იქვე, გვ. 200.

³ იქვე, გვ. 196.

იქეჟოს დაძინებულმა ისტორიამ და ერთსულობამ, ერთგულობამ თავისი ძლიერი ფრთა გაშალოს“.¹ კერძოდ, ილიას მხედველობაში ჰქონდა ქართველობის მაგალითი, როცა ოსმალთა მძლავრობამ მას ჩამოაცილა საგრძნობი ნაწილი. როგორც ცნობილია, ოსმალეთის ქართველობის დიდმა ნაწილმა დაჰკარგა ენა, შეიცვალა სარწმუნოება, რიგი ზნე-ჩვეულებებისა, მაგრამ, როგორც გარკვეული ეთნოსი, ქართველობა არ გამქალა. ამაში, ილიას შეხედულებით, გადამწყვეტი როლი შეასრულა საერთო წარმოშობისა და ისტორიული თავგადასავლის შეგნებამ ანუ ისტორიის ერთობამ. ამ ერთობის შეგნებამ—განსაკუთრებით აჭარაში—გაუძლო თითქმის სამსაუკუნოვან ძლიერ დაწოლას აგრესორთაგან და რუსეთ-თურქეთის 1877—78 წლების ომის შედეგად, ეს ნაწილი, როგორც ქართველობა, კვლავ დაუბრუნდა დანარჩენ, ძირითად ქართველობას.

მაგრამ ილიას ზემოაღნიშნულ აზრებში აშკარა წინააღმდეგობაა. როგორც დავინახეთ, ერის ნიშან-თვისებათა შორის იგი უპირველესად გამოჰყოფდა ენის მნიშვნელობას, შემდეგ კი ასეთად ჩათვალა ისტორიის ერთობა. მაგრამ ეს საკითხი — ე. ი. რომელია უფრო მთავარი ერისათვის: ენის ერთობა თუ თვითშეგნება, ისტორიის ერთობის ჩათვლით, ვერ გადაუწყვეტია. თანამედროვე აზროვნებასაც; ზოგიერთთა მიხედვით, ყველაზე მთავარი, რაც ადულაბებს, განმსჭვალავს ერის შემადგენელ წევრებს, არის ენა, ზოგიერთების მიხედვით კი — ეროვნული თვითშეგნება, რომელიც მოიცავს ისტორიის ერთობის გაცნობიერებასაც (ჩვენ ამ უკანასკნელ თვალსაზრისს ვიზიარებთ). თუ ამ ორ ფაქტორს შორის რომელს უნდა მიეცეს უპირატესობა, ცხადია, ძნელია გავიაზროთ იმ ერების მაგალითებზე, რომლებიც ეროვნულად დამოუკიდებელნი დარჩნენ და, ცხადია, შეინარჩუნეს თავისი ენაც. მაგრამ გვხვდება სიტუაციები, როცა ისტორიის ბედუქელმართობის წყალობით ზოგმა ერმა დაჰკარგა თავისი ენა. კერძოდ, ასე დავებართათ ებრაე-

¹ თხზ., ტ. IV, გვ. 196. ილია ამ სტრიქონებს წერდა 1877 წელს. ხუთი წლის შემდეგ ცნობილმა ფრანგმა ისტორიკოსმა და მოაზროვნემ ერნესტ რენანმა სორბონის უნივერსიტეტში წაიკითხა ლექცია „რა არის ერი?“, სადაც ერის ცხოვრებაში ისტორიის ერთობის მნიშვნელობა სათანადოდ იყო წარმოჩენილი. ეს ლექცია ჯერ გაზეთ „კაჟაზის“, შემდეგ კი „ივერიის“ მიერ იმავე წელს იქნა გადმობეჭდილი. ილიასა და რენანის აზრების თანხედვნა მოცემულ საკითხში კარგა ხანია შემჩნეულია ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებაში.

ლობასა და ირლანდიელებს. ამ ერების უმრავლესობამ დაჰკარგა საკუთარი ენა, მაგრამ როგორც ცალკე ეთნოსები არ გამჟღავნდნენ. ამაში კი გადამწყვეტი როლი შეასრულა ეროვნული თვითშეგნებმა ფაქტორმა. მაგრამ დავუბრუნდეთ ჩვენს თემას. მთავარი ის კი არაა, რომ ილიამ ვერ გადაჭრა პრობლემა, თუ რომელ ფაქტორთაგანს უნდა მიეცეს პრიორიტეტი ერის ცხოვრებაში — ენას თუ ეროვნულ თვითშეგნებას, კერძოდ ისტორიის ერთობას, — არამედ თვით საკითხის დაყენება, რომელიც, როგორც უკვე მივუთითებდით, უადრესად აქტუალურია დღესაც კი.

ილია არაერთგზის ლაპარაკობდა ეროვნული ხასიათის არსებობაზე, როგორც ფაქტზე და მის მნიშვნელობაზე. ამ ფაქტორის გაგება-გააზრებისას იგი შორს იდგა რასისტული იდეოლოგიისა და დამახასიათებელი ირაციონალიზმის, მისტიკისა და ნიჭილიზმისაგან (ე. წ. მცირე ერების მიმართ). იგი აღნიშნავდა: „...ყოველის თესლის ერს თავისი განსხვავებული ხასიათი აქვს და ზნე-ჩვეულება იმატომ რომ ხასიათის და ზნე-ჩვეულების ასე თუ ისე აგებაზედ მოქმედებს მთელი კრებული იმ გარემოებათა, რომელთ წრეშიაც სული და ზორცი დიდი ხანი უტრიალებია ერს და დღესაც უტრიალებს. შორს რომ არ წავიდეთ, ჯერ თუნდ ადგილმდებარეობა ვიქონიოთ სახვში, მიწა-წყალი, ერთობ კაცთ-გარეთი ბუნება, — ესეც კი ძლიერ მოქმედებს ადამიანის ხასიათისა და ზნე-ჩვეულების სხვადასხვაობის შესაქმნელად. ჯერ ერთისა და იმავე თესლის კაცი მთიელი და ბარელი აიღეთ და ამათშიაც, ხასიათის მიხედვით თუ ზნეს, თვალსაჩინო განსხვავებას იპოვით, და რაღა ითქმის იმ კაცებზედ, რომელნიც სულ სხვადასხვა თესლისანი არიან და სხვადასხვა საოჯახო და საზოგადოებრივს წყობილებაზედ, და ერთობ იმ რთულ და მრავალგვარათა ხილულთა და არა-ხილულთა ძალთა ყოვლად ძლიერ ზედმოქმედებაზედ, რომელნიც შიგნიდანვე ჰქმნიან ხასიათსა და ზნე-ჩვეულებასა ერთისა თუ მეორე ერისას“.¹

საკუთრივ ქართველობის მიმართ იგი შენიშნავდა: „ჩვენ, ქართველების, ხასიათი მართლა რომ ახირებული და მიუწვდომელი რამ არის. კარგი, მეტად ნიჭიერი, მეტად შორს გამჟღავნები და გამოცდილებით სახელგანთქმული კალამია საჭირო, რომ გაიკვლიოს გზა ამ ხასიათის საცნობად და გამოსახატავად და ერთი რამ

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხ., ტ. III, გვ. 124—125.

დასკვნა გამოიყვანოს იმ ერთი ძეგლის საწინააღმდეგო თვისებათაგან, რომელთაგანაც შენდგარია ეს ხასიათი, თითქო ათას ფეროვანი ჩუქურთმა არისო“¹. ილია ერთი მხრივ აღნიშნავდა ქართველობის ხელგაშლილობას, გულწრფელობას, გატაცებულობას („გატაცების ხალხი ვართ“), მეორე მხრივ ინერტულობას, გულგრილობას, განსაკუთრებით საზოგადო საქმისადმი². „კაცია-ადამიანში“ იგი წერდა: „ქარგი რამ არის ქართველი კაცი: ბედსაც და უბედობასაც თანასწორად ემორჩილება ხოლმე. არც ერთისთვის გაიხეთქს თავს და არც მეორისთვის დაიწყებს ბრძოლასა“³. სხვაგან გვითხულობთ: „თქვენგან არ გვიკვირს: სად ქართველი კაცი და სად ერთიანი გარჯა! სად ქართველი კაცი და სად საყოველთაო საქმისათვის ერტად კრებულად თავის მოყრა და ერთად უღლის წევა!“⁴ აქვე აღნიშნულია: „...ასე იცის წყეულმა დაქსაქსულობამ, ასე იცის ერთმანეთის მიუყარებლობამ და გაუტანლობამ, ასე იცის იმ საყოველთაო გრძნობის არ ქონვამ, რომელიც საკრებულო (ე. ი. სოციალური—გ. ყ.) არსებას უნდა ჰქონდეს, აზარმაცავით, რომ ამ წუთისოფლის საპალნე ადვილად ასწიოსა და ჰზიდოს“⁵. ქართველთა ხასიათის უარყოფითი მხარეები დაწვრილებით არის ჩამოთვლილი ილიას პოეტურ შედეგერში „ბედნიერი ერი“.

მაგრამ ილია კარგად ამჩნევდა, რომ ქართველთა ხასიათის ეს უარყოფითი მხარე ჩვენი თანდაყოლილი და მოუშორებელი თვისება როდი იყო. იყო დრო, როცა საერთო საქმისათვის ქართველობას გული შესტიოდა და იღვწოდა (ამის შესახებ ილია არაერთგზის წერდა „აჩრდილში“). მაგრამ ისტორიულმა ვითარებამ, ჯერ ერთიანი საქართველოს დაშლამ, შემდეგ მეფის რუსეთის კოლონიად ყოფნამ, ქართველთა ხასიათი ამ მიმართულებით აშკარად შესცვალა, ცხადია, უარყოფითი მიმართულებით. მოვიგონოთ ილიასეული „რა ვაკეთეთ, რას ეშვრებოდით?...“

კიდევ მეტი, თუმცა ილია აშკარად გახზავდა ქართველთა ეროვნული ხასიათის თავისებურებას, განსხვავებულობას სხვა ერებისაგან, მაგრამ განსხვავებულობას ხედავდა თვითონ ქართველობის შე-

¹ თხზ., ტ. IV, გვ. 351.

² იქვე.

³ თხზ., ტ. II, გვ. 192.

⁴ თხზ., ტ. VII, გვ. 181.

⁵ იქვე.

მადგენელ ნაწილებს შორისაც. სახელდობრ რაპველებზე შენიშნავდა: „რაპველი თავშენახული, შრომისმოყვარე, ფრთხილი, დამჯოგველი, გონიერად ხელმოქერილი და ხელღონიერი კაცია და ამ თვისებით ბევრს ჩვენში აღმატება“¹. ილიასავე მახვილმა გონებამ კარგად შეამჩნია ჩვენს ტრადიციულ ფსიქოლოგიაში მომხდარი ძვრები, რასაც უფრო თვალსაჩინოდ დასავლელ ქართველობაში ჰქონდა აღგილი. ამიტომაც 1903 წელს სოხუმის ქართველ საზოგადოებას იგი ასე მიმართავდა: „დასავლეთ საქართველოს ქართველობამ აღმოსავლეთ საქართველოს მოძმეებს მაგალითი უნდა უჩვენოს სიფხიზლისა, ცხოვრებაში ბრძოლის უნარის გამოჩენისა, უნდა ასწავლოთ, რომ იმათაც ამავე გზით იარონ, იმათაც თქვენ მოგბადონ“².

ილია აღნიშნავდა შოტლანდიელთა ხასიათის ისეთ თვისებებს, როგორიცაა თავმომწონეობა, გამბედაობა, თავისუფლების სიყვარული, სიმედგრე, „გულდაგულება“, ოპტიმიზმი³. სპარსელი კი, მის მიხედვით, სულ სხვანაირი ხასიათისაა: გულჩათუთქული, ილაჯგაწყვეტილი, ფრთხილი, გათელილი სასოწარკვეთილი⁴. ილია სვამს კითხვას შოტლანდიელთა და სპარსელთა ხასიათების ასეთი მკვეთრი განსხვავებულობის მიზეზის შესახებ. ამის არსებობას იგი ვერ ხედავდა შესაბამის ბუნებაში, გეოგრაფიულ გარემოში — ბუნება სპარსეთისა, ილიას შეხედულებით, უკეთესია, შოტლანდიისაზე. მთავარი მიზეზი, ილიას შეხედულებით, ის არის, რომ „ბედნიერმა“ შოტლანდიელმა იცის „ჩემი აქ თავდება და სხვისა იქ იწუებაო“, „უბედურს სპარსელს კი არც თავისი გაგება და არც სხვისა“⁵. ამდენად ამ განსხვავებულობათა მთავარ მიზეზს, ილიას ფიქრით, წარმოადგენს საკუთრების, საკუთრების ურთიერთობების მომწესრიგებელი სამართლის არსებობა-არარსებობა.

სტატიაში „საზოგადოებრივი ცხოვრების ნაკლნი და მისი ეკონომიური მიზეზები“ (დაწერილია 1897 წელს) ილია გადმოსცემდა ოსებისა და თათრების (აზერბაიჯანელების) ხასიათს.

ილია ხაზს უსვამდა ინგლისელის მხნეობაში სახელგანთქმუ-

¹ თ.ზ., ტ. VIII, გვ. 304.

² თ ე ლ ს ა ხ ო კ ი ა, ჩემი საუკუნის აღმჩინები, თბ., 1984, გვ. 26.

³ თ.ზ., ტ. VI, გვ. 7—8.

⁴ იქვე, გვ. 8.

⁵ იქვე.

ლობას.¹ პირველ რიგში ინგლისელთა სიმპათიური ეროვნული ხასიათის გამო იყო, რომ ილია ინგლისს „დიდის“ ეპითეტით მოიხსენიებდა.² ფრანგთა ეროვნულ ხასიათში იგი გამოჰყოფდა თავგამოდებას ჩაგრულ ერთათვის, ე. ი. ინტერნაციონალისტურ შეგნებასა და გრძნობას.³

მეცნიერული გაგება-ახსნის თვალსაზრისით ყველაზე საინტერესო და ღრმა მაინც ილიას აზრებია ირლანდიელთა ხასიათის თაობაზე. იმ დროისათვის ფართოდ გავრცელებული შეხედულებით, ირლანდიელები თითქოს თანდაყოლილი ლოთები, მცონარენი, წინდაუხედავნი, მფლანგველები, ბედოვლათები და უმეცარნი იყვნენ. ინგლისელი ბურჟუაზიული იდეოლოგოსები ყოველნაირად გახაზავდნენ ხოლმე ირლანდიური ხასიათის სახელდობრ ასეთ მხარეებს. ჩამოთვლილი უარყოფითი თვისებები თითქოსდა მართლაც აშკარად წარმოაჩენდა თავს. ილია დასძენდა: „იქნება ესეც იყოს, მაგრამ ამას კი ვიწყებენ, რომ ბუდე ამისთანა თვისებისა სიღარიბეა და სიღარიბე, მიწათმოქმედების ერის უმამულობაა“.⁴ ილია უფრო აკონკრეტებს მიზეზს: „გახიზნულმა (ემიგრანტმა—გ. ყ.) ირლანდიელმა ცხადად დაუმტკიცა ქვეყანას, რომ თავისი უბედურების მიზეზი თერთონ ერის ბუნება და თვისება კი არ არის, როგორც ამტკიცებენ დღესაც ზოგიერთი მომხრენი მემამულეებისა, არამედ იგი არისტოკრატიული წესი მიწათმფლობელობისა, რომელიც ინგლისმა შეიტანა ირლანდიაში და რომელმაც გლეხობას ხელიდან გამოაცალა მამული და ცარიელზე დასვა“.⁵ ე. ი. სხვა პირობებში, როდესაც ირლანდიელები გადასახლებულნი არიან ამერიკაში (შტატებში), სადაც მათ საკუთრებაში აქვთ მიწა, ისინი, ილიას მიხედვით, სულ სხვაგვარ თვისებებს ავლენენ, რის გამოც იცვლება ემიგრანტ ირლანდიელთა ქონებრივი მდგომარეობა. აქედან გამომდინარე, ილია დაასკვნია: „ის მავალითები უტყუარი საბუთია იმისი, თუ რა ძალი ქონებია ხალხს, ოდეს მამული ხელთ უპყრია, და რა უღონო,

¹ თხზ., ტ. VII, გვ. 26—27.

² თხზ., ტ. IX, გვ. 197.

³ იხ. გ. ყიფშიძის ბიოგრაფიული ნარკვევი ილიაზე. ილია ქაჯაჯაძის თხზულებანი, ტ. I, მიხ. გედევანიშვილისეული გამოცემა, 1914, გვ. XXI.

⁴ თხზ., ტ. IX, გვ. 35.

⁵ თხზ., ტ. VII, გვ. 34.

უძლური, მშვიერ-მწყურვალე ყოფილა, როცა ეს სიკეთე ხელიდან გამოსცლია“¹.

ირლანდიელთა ხასიათის ილიასმიერ გაგება-ახსნაში აშკარად წარმოჩინდება დიდი ჰუმანიზმი, რასაც ილია ავლენს დაჩაგრული ერის მიმართ და აზროვნების სიღრმე. ამ ორივე თვისებისაგან კი შორის იდგნენ ილიას თანადროული და თანამედროვე რასისტი იდეოლოგიები. ერებსა და საერთოდ ეთნოსებს შორის განსხვავებულობანი, მათ შორის ცივილიზაციისა და კულტურის გზაზე, აშკარა ფაქტია; როგორც ილია იტყოდა „ზნე-ჩვეულების განწმენდითა და განათლებით ყველა ერი როდია ერთნაირი“². კერძოდ ამ საველ გზაზე ჩამორჩა ქართველობაც. მაგრამ ეს აიხსნება არა რაღაც მისტიკური რასობრივი გონით ანდა სულით, არამედ ისტორიული, ობიექტური პირობებით. შეცვლილ სათანადო პირობებში ამ ჩამორჩენილობის დაძლევა სავსებით შესაძლებელია. ილიას აზრით „როგორც ცალკე ადამიანი, ისე მთელი საზოგადოება სწრაფად გაივლის ხოლმე იმ სივრცეს ცხოვრების და მეცნიერების გზისას, რომელიც უკვე გამოუვლია სხვა საზოგადოებასა და სხვა ერსა, თუნდ რომ უკანასკნელთ ამ სვლაში მოენდომებინოს მთელი საუკუნოებიცა“³.

ილიას თანახმად, ეროვნული ხასიათი და საერთოდ ფსიქოლოგია აისახება ერის სულიერი შემოქმედების სხვადასხვა სფეროში. მაგალითად, ამ უკანასკნელის ზეგავლენის შესახებ ხელოვნებაზე, კერძოდ მხატვრულ ლიტერატურაზე, იგი ამბობდა: „თქმა არ უნდა, რომ ერი, რომელსაც ეკუთვნის ამისთანა მწერალი (იგულისხმება რუსთაფელი — გ. ყ.) თავისის სამკაულით, აკაზმინებს. თავის საფერავით აფერვინებს პოეტს ყოველს ხატს, ყოველს ნამოქმედარს შემოქმედობისას“⁴. ილიას სხვა ნაწარმოებში ვკითხულობთ: „პოეტის სიტყვა იგი ხელთუქმნელი საგანძურია, საცა ერი ჰპოვებს ხოლმე თვისს უკეთესს ნაზრს, და ნაგრძნობს, თვისს უკეთესს სულთა სწრაფვას, თვისს იმედს და სასოებას, თვისს თავმოსაწონებელს გულთა-ძვრას, თვისს ჭირსა და ლხინსა, თვისის ენის და მე-

¹ თხზ., ტ. VII, გვ. 35.

² იქვე, გვ. 259.

³ იქვე, გვ. 373.

⁴ თხზ., ტ. III, გვ. 168.

ტყველების სიკეკლუცე-მშვენიერებას და ერთობ თვის სულიერს საუნჯეს, იმ საუნჯესა, რომელითაც ერი ერობს, ადამიანი ადამიანობს¹. უფრო კონკრეტულად, ი. დავითაშვილის პოეზიის თაობაზე ილია დასძენდა: „ეს მარგალიტები იმ ზღვიდამ არის ამოღებული, რომელსაც ერის გულს ეძახიან. აქ არაფერია ნათხოვარი; არაფერია განგებ ჩაძახილი და მერე ამოძახილი. აქ თავის დიდებას, თავის დიდ-ბუნებოვანებას, სულგრძელობას თითონ ერი მტყველებს, თითონ ერი ჰღალადებს ერთის თავის ჭეშმარიტის შვილის ბაგითა“².

ეროვნული ხასიათი, ფსიქოლოგია ასახვას ჰპოულობს მუსიკალურ შემოქმედებაში: „როგორც ცალკე კაცის გული, ისე გული ერისა ბევრში სხვა ცალკე ერის გულს არა ჰგავს... ამის გამო გულის-თქმაც, გულის გამომეტყველებაც სულ სხვა არის ხოლმე და ყოველს ერს თავისი კილო, თავისი ჰანგი აქვს ამ სხვადასხვაობისათვის... ეს კენესა, ეს ძახილი ქართველისა სულ სხვაა, სხვა ერისა სულ სხვა, როგორც სხვადასხვა ენამეტყველობა. ქართველი, როცა ჰკენესის, სხვა-რიგად, სხვა ხმით, სხვა კილოთი ჰკენესის, ვიდრე ფრანგი, ანუ გერმანელი; ქართველი, როცა ჰხარობს სხვა-რიგად ჰხარობს და სიხარულის გამოთქმაც სულ სხვა-რიგია“³.

ქართველთა ეროვნული ხასიათი და ფსიქოლოგია სამართლებრივ ცნობიერებაში, ილიას აზრით, მშვენივრად გამოვლინდა რუსთაველის ცნობილ აფორიზმში „ქმნა მართლისა სამართლისა ზესა ხველსა შეიქმს ნედლადა“, რომელიც ანდაზის სახით ფართოდ გავრცელდა ქართველთა მასობრივ ცნობიერებაში და სენტენციაში „სიმართლით მოჰკრილი ზელი არ მეტყინებაო“. აქედან გაკეთებულია შორსმიმავალი და ოპტიმისტური დასკვნა: „ნუთუ ის ხალხი, რომელიც სამართალს ამისთანა სასწაულთ-მოქმედების ძალას აძლევს, რომ ხმელს ზესაც გაანედლებს, ხელს მოსჭრის და არატყენსო, — ნუთუ ხალხი, რომელსაც ამისთანა ძალა სამართლისა სწამს, რაჟულად აქვს მიღებული და ეგრე ცხადად აღიარებული, — ნუთუ ის ხალხი-მეტყი მოუმზადებელი უნდა იყოს წესიერად აგებულის სამართლის კეთილად წარმართვისათვის!“⁴. ეს შორსმიმავალი დასკვნა-

¹ თხზ., ტ. V, გვ. 344.

² თხზ., ტ. V, გვ. 160.

³ თხზ., გვ. 146—147.

⁴ თხზ., ტ. VI, გვ. 34.

ნა იყო ქართველთა მიერ საკუთარი სამართალშემოქმედების უფლება და საჭიროება ორგანოსი საკუთარი კანონდებლობის შესაქმნელად.

ილიას არაერთხელ აღუნიშნავს ეროვნული გრძნობაც, პატრიოტიზმი, მისი მნიშვნელობა ერის ცხოვრებაში. მხოლოდ ერთი აზრის მოტანით დავკმაყოფილდებით: „ძლიერია ერი, რაც უნდა პატარა იყოს, როცა მამულიშვილობა, თავის ქვეყნის სიყვარული ასე ამხნევებს, ასე ამოქმედებს, როცა უბედურება რამ, განსაცდელი რამ, გულზე ხელს კი არ აკრებინებს, როგორც იმედგადაწყვეტილს, სასოებადაკარგულს, არამედ იმოდენად ძლიერ აღვიძებს, ძლიერ მისძრავ-მოსძრავს, რამდენადაც ძლიერია თვით მის თავზე მოსული უბედურება და განსაცდელი“.¹ როგორც ცნობილია, ჩვენი უდიდესი ეროვნული მოღვაწე არა მარტო აზროვნებით, არამედ პრაქტიკული შემოქმედებითაც ამ გრძნობის გაღრმავება-გაფართოვებისათვის წარმართავდა მთელს თავის ძალისხმევას.

ილიას შეხედულებით ერის ერთ-ერთ მაკონსოლიდირებელ, შემაკავშირებელ ფაქტორს წარმოადგენდა რელიგია. კერძოდ „ქრისტეს რჯული ქართველებისათვის მარტო სარწმუნოებითი აღსარება კი არ იყო, იგი ამასთან ერთად პოლიტიკური ქვითკირიც იყო საქართველოს მრავალ ნაწილების გასაერთიანებლად და შემოსაკრებად. ერთობა სარწმუნოებისა ე-თობას ერისას მოასწავებდა“². სწორედ ამიტომ იყო, შენიშნავდა ილია, რომ „ქართველი ერი ამისათვის უფრთხილდებოდა თავის რჯულს, რომელიც, თავის შინაგან ღირსების გარდა, დუღაბობას უწევდა ერთობასა“³. ასევე ირლანდიის ისტორიის თხრობისას ილია მკვეთრად გამოკვეთავდა ხოლმე სარწმუნოების მნიშვნელობასაც. ამ ერებისაგან განსხვავებით, რელიგია, ილიას შეხედულებით, კიდევ უფრო დიდ როლს ასრულებდა მაჰმადიან ერებში, რომელნიც ჩვეულნი იყვნენ რომ „სახელმწიფო წყობილება, პოლიტიკა, და ერთობ ყველაფერი ქვეყნიერებაზედ, მარტო სარწმუნოებას დაუმორჩილოს, ქვეშ დაუყენოს და ანაცვალოს“.⁴

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. VII, გვ. 59—60.

² თხზ., IV, გვ. 65—66.

³ იქვე, გვ. 66.

⁴ თხზ., ტ. IX, გვ. 126.

საერთოდ, ილიას მიხედვით, ისტორიის მსვლელობაში რელიგიის როლი ყოველთვის ერთნაირი როლი იყო. ერის ისტორიის დასაწყისში ამ ფაქტორის მაკონსოლიდირებელი მნიშვნელობა გაცილებით მეტი იყო. ქართველობის ერთად ჩამოყალიბების პერიოდის მიმართ იგი შენიშნავდა: „დრო იყო ამისთანა და სხვა არა-რა ელემენტი მაშინ შემძლებელ არ იყო ეს ჩვენის ისტორიის დასაბამიდან სასურველი ერთობა დაედგანა“.¹ მაგრამ შემდეგში ვითარება ამ მხრივ შეიცვალა. მაგალითად, რეფორმაციის ხანიდან მოყოლებული, დასავლეთეუროპელი ერების რელიგიურ ცნობიერებაში გათიშვა მოხდა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ერის ერთობა მაინც განაგრძობდა მტკიცე არსებობას. ასევე საქართველოს ისტორიაში აგრესორთა მძლავრობით ქართველობის ნაწილს, როგორც უკვე აღვნიშნავდით, თავს მოეხვია უცხო, მაჰმადიანური რელიგია. მაგრამ გასული საუკუნის 60—70-იან წლებიდან ასე თუ ისე ფიზიკურად დამდგარი ქართველობისათვის ეს გათიშულობა იმდენად საშიში აღარ იყო. ამიერიდან, ილიას ოპტიმისტური განცხადებით, „სარწმუნოების სხვადასხვაობა ჩვენ არ გვაშინებს“².

ილიას შენიშნული ჰქონდა კულტურის ერთობის მნიშვნელობაც, რომელიც გამოხატულება იყო ერის ერთობისა. იგი წერდა: „უფრო ერის შემთხვევაში ერთობა ენისა მოასწავებს ერთობას კულტურისას“.³ გამონაკლისს იგი უშვებდა იმ ერების მიმართ, რომლებსაც კი გააჩნიათ საკუთარი კულტურა, მაგრამ ენა სხვა ხალხებთან ერთად საერთო ჰქონდათ (მაგალითად ინგლისურ ან ესპანურ ენაზე მოლაპარაკე ერებს). სამწუხაროდ, ილიას ნააზრევში სათანადოდ არაა გაშლილი საკითხი იმის თაობაზე, რელიგია და კულტურა ერთიან ნიშან-თვისებად უნდა ჩაითვალოს თუ ცალკე ნიშნებად.

ილიას მოსაზრებით, ერის არსებობის ერთ-ერთი ნიშან-თვისება ტერიტორიაა, როგორც „ღვთაებრივი საუნჯე“.⁴ იგი წერდა: „სამი ღვთაებრივი საუნჯე დაგვრჩა ჩვენ მამა-პაპათაგან: მამული, ენა და სარწმუნოება“⁴. მის მიერ სხვაგანაც ხაზგასმულია ერისათვის მიწა-

¹ თხზ., ტ. IV, გვ. 66.

² იქვე, გვ. 13.

³ იქვე, გვ. 30.

⁴ თხზ., ტ. III, გვ. 27.

წყლის მნიშვნელობა.¹ ამიტომაც, როცა რუსეთის იმპერიის დაშლადეზინტეგრაციის ძლიერი პროცესის დაწყებასთან ერთად საქართველოს დამოუკიდებლობის იდეა უტოპიიდან რეალურ შესაძლებლობად იქცა (თუმცა ჯერ ავტონომიის შესაძლებლობის სახით), ილიამ „პროგრესისტთა ქართულ ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის პროგრამაში“ ჩაწერა ბათომის ოლქის, სოხუმისა და ზაქათალის ოკრუგების ერთიან საქართველოში გაერთიანების, უფრო სწორად ხელახლა გაერთიანების, აუცილებლობა, როგორც დამოუკიდებლობის გზაზე დამდგარი ქართველობის არსებობის აუცილებელი პირობა.

ილიას არ გამოორჩენია რასობრივი, ანთროპოლოგიური ერთობის ფაქტორიც. მაგალითად, იგი აღნიშნავდა, რომ ქართველები „ერთხორციანი“ არიან.² კიდევ მეტი, ერის აღნიშნულმა ნიშან-თვისებამ თავი იჩინა, ერის ილიასეულ დეფინიციაში — „ერი, როგორც კრებული ისტორიით შედუღებულ — ერთ-სულ და ერთ-ხორც მკვიდრთა“.³

როდის და როგორ წარმოიქმნა ერი? ილიას ნააზრევში ამაზედაც ვპოულობთ პასუხს. ერთი მხრივ, ეს ფენომენი უშორეს ისტორიულ წარსულში წარმოიშვა, ჯერ კიდევ ველურობის ეპოქაში⁴. მაგრამ სხვაგან ერის წარმოშობის დრო უფრო აქეთ არის გადმოტანილი. ილია წერდა: „თავდაპირველი შემოქმედი ეროვნებისა და ერის სიმდიდრისა მარტო გუთანი და მიწა ყოფილა“⁵; „სხვა ყოველივე ფუჭია და წარმავალი, ვერც ერის ვინაობას დაედება საძირკველად, და ვერც ერთი ჯიშის, ერთი სისხლისა და ხორცის ადამიანთ თავს ერთად მოუყრის და ვერც ერად შეჰქმნის“⁶. როგორც ვხედავთ, ილიას ერის წარმოშობის მოვლენისათვის მატერიალური საფუძველიც მოუძებნია.

ყოველივე ზემოაღნიშნულის შემდეგ დავძენთ, რომ ილია ერისათვის დამახასიათებელ ნიშან-თვისებებად გულისხმობდა ენის, ისტორიის და საერთოდ ეროვნული თვითშეგნებებს, რელიგიის, ტერიტორიის, რასობრივი და ეკონომიკური თანაცხოვრების ერთობას.

¹ თხზ., ტ. IV, გვ. 97.

² თხზ., ტ. VII, გვ. 478.

³ თხზ., ტ. VIII, გვ. 97.

⁴ თხზ., ტ. IV, გვ. 25.

⁵ თხზ., ტ. V, გვ. 176.

⁶ იქვე, გვ. 174.

ქს ერთობა, ჩვენი დიდი მწერლისა და მოაზროვნის თანახმად, ფაქ-
ტია ანდა აბსტრაქცია კი არ არის, არამედ სავსებით რეალური, ეპ-
პირიული რამ თვით კლასებად, წოდებებად დიფერენცირებულ სა-
ზოგადოებაშიც კი. შესაბამისად იგი (ეს ერთობა) მეტ-ნაკლებად
გაცნობიერებულია ერის მთელი შემადგენელი წევრების მიერ.
აღნიშნული მითუმეტეს ეხება დაპყრობილ, დამონებულ ერს. აქე-
ლან გამომდინარეობს საერთო ეროვნული მიზნის არსებობაც. ილი-
ა პათეტიკურად აცხადებდა: „ვთა იმ ხალხს, რომელმაც არ იცის რის-
თვის ცხოვრობს, რომელიც ხავს იკიდებს ერის დამპალს გუბეში
და არ იცის, რომ გუბეს გარეთ მინდვრებია ამწვანებული და პა-
ერი ცხოვრების მიმნიჭებელი, უფრო ვაი იმ საზოგადოებას, რომ-
ელმაც არამც თუ ეს, ისიც არ იცის, რომ უნდა ცხოვრობდეს
უთუოდ რისთვისამე!“¹ ამ ილიასეულ იერემიადში უპირველესად
სოციალურად და კულტურულად ჩამორჩენილი და ეროვნულად და-
ჩაგრული ქართველი ერი იგულისხმებოდა. იგი კითხვას ასე სვამდა
და პასუხობდა: „ჩვენმა საზოგადოებამ რომ თითონვე იცოდეს ამის
პასუხის გაცემა, ხომ ჭრიანტელი აღარ იქნებოდა, არამედ იქნებო-
და გონიერი მწყობრი, რომელმაც იცის, რისთვის არის, ე. რ. ერთი
აზრი აქვს თვალწინ, ერთი საგანი, ერთი იდეალი, რომლის მისაწე-
დომელად საზოგადოდ იბრძვიან“² აღნიშნულ კონტექსტში სავსე-
ბით გაცხადდება ილიასეული აზრი, რომ „სათითოდ ყველას ერთ-
ნაირი დანიშნულება არა აქვს, სათითოდ ყველას რაიმე დანიშნუ-
ლება კი უსათუოდ აქვს“.³

ილია სასტიკად აკრიტიკებდა დრეპერის იმხანაუ ფართოდ
გავრცელებულ თვალსაზრისს, რომლის მიხედვითაც ერი, ერთეუ-
ლი ადამიანისდარად, გადის ბავშვობის, ყრმობის, სიჭაბუკის, დავაჟ-
კაცებისა და სიბერის ასაკებს, რომლებიც აუცილებლად სიკვდილთ
მთავრდება. ამ თვალსაზრისს იგი „უკვე დაძველებულ და ბევრთა-
გან გამტყუნებულ აზრად“ თვლიდა. ამ ყაიდისა და ფასეულობისად
მიიჩნევდა ჩვენი დიდი მოაზროვნე სლავოფილთა მოძღვრებასაც.
„ან რა აზრი აქვს ერის სიბერეს? რას გვიქვია ერის სიბერე?“ —
კითხულობდა იგი და აქვე პასუხობდა: „სიბერე ერისა არამც თუ
ბუნებრივი მოვლენაა, არამედ თუ არსებობს, წარმოდგენითაც კი

¹ თხზ., ტ. III, გვ. 452.

² იქვე.

³ თხზ., ტ. IV, გვ. 246.

ყოვლად შეუძლებელია“¹. და თუ რომელიმე ერი აღგვიღა ისტორიიდან, ამის მიზეზი, ილიას თანახმად, არის „შინაურ საქმეთა მოუწყობლობა, ურიგობა“ და გარეშე მიზეზი — შემოსევანი.

ერი, ილიას შეხედულებით, უდიდესი ფასეულობაა კაცობრიობის საერთო ცხოვრებაში. იგი აღნიშნავდა: „არ არის ქვეყანაზე იმისთანა ერი, რომელიც, თუ ცოტაოდენად მაინც გონებად მოსულია, ცოტაოდენი ისტორია ჰქონია და კულტურაში ცოტაოდენად ფეხი მოუკიდებია, რითიმე გამოსადეგი არ იყოს“². „ამიტომაც — განაგრძობდა ილია, — დიდი ცოდვაა ადამიანს, თუნდ ცალკე პატარა ერს, ნიჭი შეუკრა, შეუბოჭო, სიკეთის ღონე შეუხუთო“³. უფრო კონკრეტულად ჩვენი ერის შესახებ ილიამ აღნიშნული აზრი ასეთი მხატვრული ფორმით გადმოსცა: „ძლიერაა და მტკიცე მუხა, ფართოდ ფოთოლგაშლილი, თავ-კარავიანი, ამტანი ყოველგვარის ქარტახილისა, მაგრამ განა რას დაუშლის მის ძლიერებას, რომ მის მასლობლად პატარა იაცა ჰყვოდეს. ჩვენი ქვეყანა პატარაა, მაგრამ ტურფაა, როგორც ია, როგორც გაზაფხულის ყვავილი და ჩვენი ნატერა მხოლოდ ის არის, რომ იცოცხლოს დიდის მუხის მახლობლად უვნებლად, თავისუფლად“⁴. ილიასეული აზრი კიდევ უფრო აქტუალურია დღევანდლობისათვის, დიდი და მცირე ერების ინტენსიური ურთიერთზემოქმედების ეპოქაში.

დ. ილია ჯართული ხასიათის შესახებ

„ჩვენი, ქართველების, ხასიათი მართლა ახირებულ და წიუწვდომელი რამ არის“.

ილია.

ამ ქვეპარაგრაფში უფრო დაწვრილებით შევჩერდებით ქართული ხასიათის ილიასეულ გაგებაზე.

ჩვეულებრივ, ამ საკითხის გააზრებისას, ჯერდებიან ხოლმე ილიას სატირულ ლექსებს: „ბედნიერი ერი“ და „რა ვაკეთეთ, რას

¹ თსუ., ტ. IV, გვ. 20.

² ტ. VII, გვ. 158—159.

³ იქვე, გვ. 159.

⁴ ილია ჯავახიშვილის თსულებანი, ტ. I, მიხ. გედევანიშვილისეული გამოცემა, 1914, გვ. XXI. იხ. გ. ყიფშიძის ბიოგრაფიული ნარკვევი ილიაზე, იქვე. ცნობილია, თუ როგორი მწვავე რეაქცია გამოიწვია ილიას მხრივ გ. მუხრანსკისა და ი. ჯაბადარის ეროვნულმა ნიპილიზმმა, კერძოდ ქართველი ერის მიმართ.

ვშვრებოდით ანუ საქართველოს ისტორია მეცხრამეტე საუკუნე-სა“,
საიდანაც შესაბამისი დასკვნები თავისთავად იგულისხმება. თუნდაც
პირველი ლექსის ერთ პასაჟზე შევიჩერდეთ:

„ჩვენისთანა ბედნიერი
განა არის სადმე ერი?!
ყველა უნჯი,
ყველა მუნჯი,
გულჩვილი და ღმობიერი;
თვალაბმული,
თავაკრული,
პირს ლაგამი ზომიერი;
ყველა ყრუი,
ყველა ცრუი
ჰკვადამჯდარი, გულხმბიერი;
მცირე, დიდი,
ყველა ფლიდი,
ცულლუტი და მანკიერი“.¹

ეყრდნობიან აგრეთვე „კაცია-ადამიანსა?!“, რომლის მთავარ
პერსონაჟებს ქართული ხასიათის ტიპურ გამოვლინებად მიიჩნევენ.
მაშინ კითხვა დაისმის: თუ ქართველი ერი იმხანად (ლექსები და-
წერილია 1871 წელს) ასეთი მანკიერი თვისებებით ხასიათდებოდა,
მოკლებული იყო რაიმე დადებით ნიშან-თვისებას, მაშინ ხომ სულ
წასული ყოფილა საქმე და თვითონ ილიას მიზანი — ფეხზე დაე-
ყენებინა ქართველობა, მთლად სიზიფეს შრომას დამსგავსებულა.
მაგრამ აღნიშნულ ლექსებში აშკარა გაზვიადებაა. იმჟამინდელი
ქართული საზოგადოება, ცხადია, ერთგვაროვანი არ ყოფილა და
ყველა ფენა როდი იყო თანაბრად გადაგვარებული. მსგავს დახა-
სიათებას იმსახურებდა ძირითადად თავადაზნაურობა. რომელსაც
საქართველოს დამოუკიდებლობის მოსპობამ და ფეოდალიზმის
სისტემის მოშლამ (ჯერ კიდევ კაპიტალისტური წყობის გაჩენამდე)
სოციალური ფუნქცია დაუკარგა. თუ უწინ სახელმწიფოს მართვა-
გამგეობა, სამხედრო საქმე და მართლმსაჯულება თავად-აზნაურთა
ხელში იყო, 1801 წლიდან, ვიმეორებთ, მათ ეს ფუნქციები დაე-
კარგა. დაჩა საში გამოსავალი: უქმად ყოფნა ლუარსაბსა და და-
რეჯანსავეთ, კარიერის კეთება სამხედრო საქმესა და სამოქალაქო

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, პაე-
ლე ინგოროყვას რედაქციით. ტ. I. გვ. 83.

ბიუროკრატიაში და აქტიურობა სოფლის მეურნეობის ბურჟუაზიულ ყაიდაზე გარდასაქმნელად (ინგლისელი ჯენტრისა და პრუსიელი იუნკრობის მსგავსად). თავადაზნაურობამ ძირითადად პირველი ორი გზა არჩია. აი ამ საფუძველზე და ამგვარ სარბიელზე ჩამოყალიბდა ლუარსაბისა და დარეჯანის ტიპები, ილიასეულ ორ აღნიშნულ ლექსში გაცხადებული უარყოფითი თვისებები.

თავადაზნაურობის ასეთმა გადაგვარებამ, რა თქმა უნდა, გარკვეული დალი დაასვა მთლიანად ქართველი ერის იერსახეს, კერძოდ გლეხკაცობასაც, მაგრამ ეს უკანასკნელი მაინც ჯანსაღი რჩებოდა. ამ აზრზე ილია ურყევად იდგა. მოვიგონოთ როგორი ტიპები დახატა ილიამ ჯერ კიდევ აღზრდილ ნაწარმოებებში კაკოს, ზაქროს, გაბროს, ლელთ ღუნისა, მოგვიანებით კი ოთარაანთ ქვრივისა და გიორგის სახით. ეს კი წარმოუდგენელია იმ შემთხვევაში, თუ ილია ქართველ გლეხკაცობას „ბედნიერ ერში“ გადმოცემული უარყოფითი თვისებებით წარმოიდგენდა.

ილიას შემოქმედებაში გვხვდება აგრეთვე განზოგადებული ხასიათის მსჯელობა გლეხობის შესახებ. „ოთარაანთ ქვრივი“¹ არჩილი, თავადაზნაურობისაგან განსხვავებით, გლეხკაცობას ასე ახასიათებს: „ჩვენ რაცა ვართ, გაკეთებულნი ვართ, ისინი კი — შექმნილნი. ჩვენ დაბლანდულნი ვართ, ისინი კი გვირისტით შეკერილნი, იმ გვირისტით, რომელიც მარტო ბუნებამ იცის და ბუნება — ზომიერი, რა ოსტატია. ისინი ჩაკირულნი არიან, ჩვენ — დონდლონი, ღუნენი“;¹ „იმათი ცოცხალი ნახევარი, ავად თუ კარგად, მაინც ჰსაქმობს, და ჩვენი კი უქმია. საქმეა სიცოცხლე... ეს არის იმათი კარგი და ამითი გვჯობნიან...“;² „ცხოვრება მაინც იმათშია: ექვალღს ძარღვებში მოარული სისხლი, იქა სცემს თითონ სიცოცხლის ძარღვიცა... მაშ რა სწნავს ამისთანა კაცურ-კაცს, როგორც გიორგი იყო, ან იმისთანა დედაკაცს, როგორც ოთარაანთ ქვრივია? მაგისთანა პური მარტო იმათს თონეში-ლა ჰცხვება, ჩვენი თონე კ

მარტო ჩვენისთანა კუტ-პურს აცხობს“.¹ ცოტა ამოგვიანებით სან-დალას (ზ. ჭიჭინაძის) კრიტიკისას ილია წერდა: „ნუთუ ჩვენი პატიოსანი და ნამუსიანი გლეხობა იგი ხეა, რომელიც ამისთანა ხილს ისხამს! ვაი გლეხის შვილობავ, თუ შენს სისხლ-ზორცს ამისთანა კაცი უჩინია! ჩვენ არ გვჯერა ეს და ღმერთმაც ნუ ჰქმნას“². გლეხკაცობას იგი ასე მიმართავდა: „ბევრს რასმე მოკლებული ხარ, ბევრი რამ წართმეული გქონდა და მარტო ერთი პატიოსანი და ნამუსიანი სახელი-ლა შეგრაჩა“.³ არტურ ლაისტი იფონებს: „თქმა არ უნდა, ილია დიდი მეგობარი იყო გლეხობისა, რომელთაღმე უნგარო, გადაჭარბებული სიყვარული მას ხშირად ხდიდა გლეხის მიკერძოებულ მეგობრად; ილია თავგამოდებით იცავდა გლეხკაცის ღირსებას“; „საზოგადოდ, ყველა ის მოვლენა, რაც გლეხკაცის დადებით მხარეს მოწმობდა, დიდ სიხარულსა და სიამაყეს ჰგვრიდა (ილიას — გ. ყ.)“⁴.

გაზვიადება ილიასეულ მეორე ლექსშიც „რა ვაქეთო, რას ეშვებოდით...“ ერეკლეს გარდაცვალებიდან მოყოლებული ჩვენი ისტორია მთლად ასეთი როდი იყო, როგორც სატირულ ლექსშია გადმოცემული. ამ პერიოდს ავსებს თავად-აზნაურთა და გლეხთა გამოსვლები, 1832 წლის გამოსვლა (შეთქმულება) თავდაზნაურობისა, რომლის თაობაზეც ლექსში ვკითხულობთ:

„მერე როცა ამ წვა-დაგვამ
დღენი ჩვენი მოგვაწბილა,

¹ თხზ., ტ. II, გვ. 316. „ოთარაანთ ქვირივის“ შესახებ მშვენიერად შენიშნა სამსონ ფირცხალავამ: „ამ მოთხრობაში ილია ჰაეჰავაძე მისწვდა ჩვენი ხალხის სიღრმეს ისე, როგორც არ მისწვდომია არავინ. ამ უბრალო გლეხის ქვირევში პოეტმა აღმოაჩინა ის გარდაუვალი თვისებები, რომლებიც საუცხოოდ ახასიათებენ როგორც ქართველს გლეხს, ისე მთელს ქართველს ერს. ოთარაანთ ქვირივი პირ-შეოილია საქართველოს გავლილი ისტორიისა, სხვანაირი არ შეეძლო წარმოეშვა ჩვენს წარსულს“. იხ. სიტყვა (ს. ფირცხალავა), დღიური — ოთარაანთ ქვირევი, როგორც ეროვნული სახე, „სახალხო გაზეთი“. 1914, 16 III, №1141.

² თხზ., ტ. IV, გვ. 196.

³ იქვე, გვ. 197.

⁴ არტურ ლაისტი, საქართველოს გული, 1963, გვ. 21. მოვიგონოთ აგრეთვე იაკობ მანსვეტაშვილის სიტყვები: „საზოგადოდ ილიას დიდად მოსწონდა გლეხების დარბაისლობა, ნამუსიანობა, კვიანური, ზრდილობიანი სიტყვა-პასუხი. მეტადრე აკვირვებდა ილიას გლეხების ფილოსოფიური სიმბავრე, გულგანტეხელობა, როდესაც რაიმე უბედურება ეწვეოდათ“. იხ. ნიკი „წიგნებები“, 1936, გვ. 134.

ტანჯვა ველარ ავითანეთ,
 სინიდისმაც გაგვამხილა, —
 რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდი?
 — შერცხვენილნი და დამწვარნი
 აქა-იქა ვჩურჩულებდით.
 მერე, როცა ეგ ჩურჩული
 შეგვიტყვეს, თუ შეგვამცნიეს,
 როცა ცხვრისა ფარასავით
 მოგვკრიბეს და შეგვამწყდიეს,
 რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდი?
 — ფერმიხდილნი ბეზლობაში
 ერთმანეთს ვეჭიბრებოდით“.¹

როგორც არ უნდა იყოს, ილიას მიხედვით ამდენი უარყოფი-
 თვისება ჩვენი ერისა ისტორიის ცვალებადობამ, კერძოდ სახელ-
 მწიფოს დამოუკიდებლობის დაკარგვამ მოიტანა. ამ გარემოებებმა
 მნიშვნელოვნად ჩააღეს ჩვენში გმირული, თავისუფლებისმოყვარუ-
 ლი სული, განავითარა მონის ფსიქოლოგია. ლექსში „ქართველის
 დედას“ (1858) ილია აღნიშნავდა დამოუკიდებლობის დროინდელ
 ქართველობის ისეთ თვისებას, როგორიცაა:

„მამაპაპური
 მხნეობა, ხმალი, მკლავი ქველური,
 სახელისათვის ამაყი თრთოლა,
 მამულის მტერთან მელგარი ბრძოლა“.²

„აჩრდილში“ ვკითხულობთ:

„შენთა შვილთ გული შენთა მტერთა შეაკლეს ზედა,
 ორი-ათასის წლის ბრძოლაში მათ სისხლი ჰღვარეს,
 მაგრამ ამაყი თვისი თავი ქვეყანაზედა
 არავის წინა სამუდამოდ არ მოიხარეს“.³
 „იყო ღრო, როცა შენის გულისთვის

(იგულისხმება საქართველო—გ. ყ.)

თითონ სიკვდილსაც ღზინად ჰხადოდნენ
 და თავდადებას მამულისათვის
 ერთმანეთს ომში ეცილებოდნენ“.⁴

¹ ილია ქავკავაძე, თბზ., ტ. I. გვ. 80.

² იქვე, გვ. 30.

³ იქვე, გვ. 144.

⁴ იქვე, გვ. 146.

იგივენაირი აზრია გადმოცემული მოხუცი მეჩონგურის მიერ პოემაში „მეფე დიმიტრი თავდადებულა“.¹

წინაპართაგან განსხვავებით, ახლანდელი (ილიასდროინდელი) ქართველობა მოქალაქეობრივი, პატრიოტული შეგნებითა და გრძნობებით სულ დაჩიაგებულა. ამის შესახებ „აჩრდილში“ ვკითხულობთ:

„ეხლა რაღაა... გაჰქრნენ ის ღღენი,
გაჰქრა იგიცა ძალ-გულოვნება,
და საკვირველნი მამათ საქმენი
ეხლანდელ შენს შვილს არც აგონდება“².

კონტრასტი ორ მდგომარეობას შორის „მგზავრის წერილებში“ ლელთ ღუნიას პირით ასეა გადმოცემული: „აღრდა ერი ერბდის, გული გულბდის, ვაჟი ვაჟბდის, ქალი ქალბდის. აღრდა?! ერთ-ურთს დავეყუნით, ერთ-ურთს ვიხვეწებდნით... აწინა ერობა დაიშალის, მეძაგ-მჭუშობაი ჩამოვარდნის, ხარბობაი, ანგარი გვერგნის, ერთ-სულობაი დავარდნის, მტრობა-ბძარვანი გახშვარდნის“³. მოხუცი მეჩონგურე „მეფე დიმიტრი თავდადებულში“ აცხადებს:

„ეხლა რა ვართ? საწველ ფურად
თავი ჩვენი გადვიქციეთ.
ის სახელი, ის დიდება,
ის ოჯახი დავაქციეთ...
რაც ვყოფილვართ, ის აღარ ვართ,
რაც ვართ, ის ხუღარ ვიქნებით...“⁴.

მაგრამ, მიუხედავად ყველაფრისა, ილია მაინც ოპტიმისტურად უყურებდა მომავალს. იგი ამჩნევდა ტენდენციებს, რაც სასიკეთოდ წაადგებოდა ქართულ ხასიათს. კერძოდ, მსგავსი ტენდენცია მელანდებოდა ქართველ სტუდენტობაში. ლექსში „ქართველი სტუდენტების სიმღერა“ (1860) ილია წერდა:

„მამულისა შვილნი ჩვენც ვართ
და მიტომ ვზრდით ჭაბუკს სულსა,
რომ ოდესმე გამოვადგეთ

¹ თხზ., ტ. I, 178—179.

² იქვე, გვ. 147.

³ ტ. II, გვ. 28.

⁴ ტ. I, გვ. 180.

დაოშლებულს ჩვენს მამულსა.
მაგრამ ეხლაც საქმით, სიმზნით
სხვას არც ჩვენ დაუუვარდებით;
ბრძოლად რომ მამულმა გვიხმოს,
ეხლაც კი გამოვადგებით“.¹

ლექსში „ჩემო კარგო ქვეყანავ...“ (1872) ძველი და ახალი
თაობის კონტრასტი ასეა წარმოჩენილი:

„თუმცა ძველნი დაგშორდნენ, ახალნი ხომ შენია...

მათ ახალთ აღგიდგინონ შენ დიდების დღენია“.

„წერილ-შვილნი წამოგესწრნენ ნაზარდნი, გულმტკიცები,
მათის ზრუნვის საგანი შენ ხარ და შენ იქნები,
არ გიმტყუნებენ შენა, თუკი მათ მიენდები.

მათის ღვაწლით შეგექმნეს სახე ბედით მთენია,

ჩემო კარგო ქვეყანავ, რაზედ მოგიწყენია?...“²

ახალი, მებრძოლი ტიპის ქართველების აღზრდაში ილია დიდ
ძმედებს ამყარებდა ქართველ დედაზე. ლექსში „ნანა“ (1859) ილია
დედას შვილის მიმართ ასე ათქმევინებს:

„აინთე ცეცხლით გული,

მტერსა დაეცი მეხად,

ან, ვით შვილი ერთგული,

დააკვდი ძაძულს მსხვერპლად!“³

ერთი წლით ადრე დაწერილ ლექსში „ქართველის დედას“ ილია
ქართველ დედას ასე მოძღვრავდა:

„აღზარდე შვილი, მიეც ძალა სულს,
საზრდოდ ხმარობდე ქრისტესა მცნებას, —

შთააგონებდე კაცთა სიყვარულს,

ძმობას, ერთობას, თავისუფლებას, —

რომ სიკეთისთვის გული უთრთოდეს

და მოძავლისთვის ბედთანა ბრძოდეს...“⁴

„ქართველის დედაში“ (პოემაში), რომელიც 1860 წელს არის
დაწერილი, წარმოდგენილია საქართველოს და საერთოდ მთელი
კავკასიის განთავისუფლების მომავალი სურათი, რომელიც (განთავი-
სუფლება) სწორედ ახალი სულისკვეთების ადამიანებით უნდა გამ-

¹ ილია კ ა ვ ქ ა ე ა ძ ე, თბზ., ტ. I, გვ. 64.

² იქვე, გვ. 101.

³ იქვე, გვ. 44.

⁴ იქვე, გვ. 30—31.

ხდარიყო 'შესაძლებელი და რეალიზებული. ამ გზით მოხდებოდა ქართველი ერის აღორძინება, ამიერიდან მის არსებობას საზრისი მიეცე-
მოდა. ამ დღეს ილია, სამწუხაროდ, ვერ მოესწრო. საბედნიეროდ, ვერ
მოესწო დამოუკიდებელი საქართველოს დალუპვასაც. რის შემდ-
გომაც ქართულ ხასიათში ბევრი რამ კვლავ გადაგვარდა და დაუბ-
რუნდა 1801 წლის შემდგომ მდგომარეობას. დღეს გვმართებს ამ
ხასიათის კრიტიკული ხედვა და არა ღითირამბულად წარმოჩენა.
უპრიანი ამის თაობაზე მოვიგონოთ სიტყვები, რომლებიც „კაცია-
ადამიანის?!“ ბოლოსიტყვაობაში გვხვდება: „მე თუ შენ მიყვარხარ,
მკითხველო, იმისთვის მიყვარხარ, რომ იმედი მაქვს ეგ გასწორების
(ე. ი. გამოსწორების — გ. ყ.) განზრახვა, დღესა თუ ხვალე, შენში
გაიღვიძებს. ამ იმედს ნუ წაგვართმევ, ნუ იფიქრებ, რომ ამ მო-
თხრობას შენი გაჯავრება უნდა. ამას მარტო ის უნდა, რომ შენ
დაგანახვოს — რამოდენადაც შეძლება აქვს — შენი ცული, შენი
ავი, რომ იცოდე, რა გაისწორო. მინამ სარკეში არ ჩაიხედავ, ან
სხვა არ გეტყვის, ხომ ვერ გაიგებ, რომ პირზედ ურიგობა რამ გა-
ტყვია? ეს მოთხრობა სარკე იყოს და მე — თუ გინდა — მთქმელი
ვიქნები. დააკვირდი, იქნება გენიშნოს რამე“.¹

დასასრულს, ქართველი ერის ხასიათზე ჩვენი ღიდი მოაზროვ-
ნისა და მამულიშვილის შეხედულებას დავაზუსტებთ მეშუაჩრდი-
ლი ლიტერატურით. არტურ ლაისტი გვამცნობს: „ილიასა და
დავით სარაჯიშვილს შორის მეგობრული განწყობილება მუდამ სუ-
ფევდა: თუმცა ბევრ რამეში ერთმანეთს არ ეთანხმებოდნენ და
ხშირადაც დავობდნენ. სარაჯიშვილს, როგორც მრეწველს, თავდა-
პირველად უნდოდა, რომ ქართველთ შორის ხელოსნობა, მრეწვე-
ლობა, ვაჭრობა და სოფლის მეურნეობა განვითარებულიყო. რად-
გან ყველა ეს ძლიერ ნელა მიიწევდა წინ, ხშირად პესნიმისტურ
გუნებაზე დგებოდა ხოლმე. ამის გამო ილიასა და დავით სარაჯი-
შვილს ხშირად კამათი მოსდიოდათ“.² ამასთან დაკავშირებით უფ-
რო კონკრეტულია ექვთიმე თაყაიშვილი, რომელიც იგონებდა:
„დავითი, მართალია, კარგი ქართველი იყო და ღიდი პატრიოტიც,
მაგრამ ჩვეულებად ჰქონდა ქართველების საზოგადოდ დაწუნება,
მათი ნაკლის გაზვიადება და, პირიქით, სამაგალითოდ ჩვენს პეზოპ-

¹ ილია ქავეკავეაძე, თბ., ტ. 11, გვ. 222—23.

² არტურ ლაისტი, საქართველოს გული, თბილისი, 1963, გვ. 24—25.

ლებს (იგულისხმება სომხები—გ. ყ.) ასხამდა ხოლმე ქებას. ქართველების მიმართ ძალიან გულგატეხილად მოქმენდა თავი და თითონ იტყოდა ხოლმე, მე, ბატონებო, პესიმისტი ვარო! ნიკო ლოლობერიძე მას დაცინვით «великий пессимист»-ს ეძახდა. რა საგანზედაც არ უნდა ყოფილიყო საუბარი, დავითი მაშინვე მეზობლებს დააყენებდა მალა, იტყოდა, რომ ჭკვიანი ცხოვრება იციან, ბედოვლები და მათხოვრები არ არიან, მუშა და გამრჩელი ხალხია, ყველა საქმეში გეჭობიან და მომავალიც მათია. ერთხელ, ნამეტანი რომ გადააქარბა ასეთ ლაპარაკში, ილიას გული მოუვიდა და წამოიძახა: „ამისთანა გაგონილა?! ამ ოჯახში ქართველების ძაგების მეტს ვერაფერს გაიგონებ! თუ ერთი-ორი ვილაც აწუხებს და ფულსა სთხოვს, ეს მთელ ხალხზე გადააქვსო!“ აი, მაშინ კი აუწია ხმას ილიამ, მაგრამ — მაინც ცოტა“.¹

დღეს, ქართველთა ასეთი გულგატეხილობა-აპათიის უამს არ გვმართებს ერთი უკიდურესობიდან („რა ძალიან კარგები ვართ ქართველები“) მეორე უკიდურესობაში გადავვარდეთ („რა ძალიან ცუდები ვყოფილვართ ქართველები?“) და პირველის დამადასტურებელ არგუმენტად ილიას ნააზრევოც მოვიტანოთ. ჭეშმარიტება, როგორც ყოველთვის, ამჯერადაც ორი ურთიერთსაპირისპირო თვალსაზრისს შორისაა და სწორედ ამგვარად იაზრებდა საკითხს ჩვენი დიდი მოაზროვნე და მამულიშვილი.

2. იაკობ გოგებაშვილის შეხედულებანი ერის შესახებ

დიდი ქართველი პედაგოგისა და საზოგადო მოღვაწის მიხედვით ერის ნიშან-თვისებები შემდეგნაირად წარმოჩინდება. „ბურჯი ეროვნებისა“—ში ვკითხულობთ: „პკითხეთ ჩვენს იღბლიანს მეზობლებს: რა გშურთ ქართველებისაო, და ისინი თქვენ დაგისახელებენ ჯერ გაფუჩრქენილს, განვითარებულს ქართულ ენასა და მერე გაერთიანებულს, შეკუმშულს ტერიტორიასა, მიწა-წყალსა“². ამრიგად, იაკობ გოგებაშვილის აზრით, უმთავრესი არის ენა და შემდეგ ტერიტორია (ამავე ნაშრომში სხვაგანაც ხაზგასმულია: „დედა-ენა, ეს ძირითადი ეროვნული ძალა, მთავარი ბურჯი ეროვნებისა“³). სხვა ადგილას დამატებულია ლიტერატურა და „ხალხოსნობა“: „ყველა

¹ ექვთიმე თაყაიშვილი, რჩეული ნაშრომები, ტ. I, თბილისი, 1968 გვ. 271.

² იაკობ გოგებაშვილი, ბურჯი ეროვნებისა, II გამ., ტფილისი, 1903, გვ. 78.

³ იქვე, გვ. 10.

პატარა ერი, დიდს სახელმწიფოსთან შეერთებული, სცდილობს დაამტკიცოს, რომ იგი ღირსია დაცულ იქნას თავისი ენით, ლიტერატურით, ხალხოსნობით“.¹ „ხალხოსნობაში“ ნაგულისხმევია რუსული „национальность“, რაც ალბათ მოცემულ კონტექსტში უნდა ნიშნავდეს ინდივიდის კუთვნილების შეგნებას ამა თუ იმ ერისადმი.

„ბურჯი ეროვნებისა“-ში ხაზგასმულია ისტორიის შესწავლის მნიშვნელობა ერისათვის. ავტორი წერდა: „ხშირად ამ გამოკვლევას აქვს ადვოკატური, გამოსარჩლებითი ხასიათი; ღირსებანი დიდდებიან, ნაკლულევანებანი მცირდებიან, მაგრამ მას სარჩულად უძევს უწმინდესი გრძნობა — მამულის სიყვარული — და უზენაესი მიზანი — დაცვა თავისის ერის სიცოცხლისა“.² ამისაგან განსხვავებით, ზოგიერთი ქართველი (იგულისხმება, მაგალითად, ივანე ჯავახიშვილი და ნიკო მარი) „საარაყო უკულმართობის გამო ყოველს ღონისძიებასა ხმარობს, რომ ჩვენი წარსულის ყოველი ღირსება დავმალეთ, უარყვით ყოველივე მისი თავისებურება და ღვაწლი, გავათახსიროთ, დავამცირეთ, მიწასთან გავასწოროთ, ამითი გამოვუთხაროთ ძირი ჩვენს აწმდგომსა (ე. ი. აწმყოს — გ. ყ.) და მომავალსა“.³ საისტორიო შეგნების დიდი მნიშვნელობა იმაშიც ჩანს, რომ „გაბატონებულნი ერნი სცდილობდნენ დამორჩილებულ ერათათვის დაევიწყებინათ დედა-ენა, სამშობლო, ისტორია, ლიტერატურა და გადაეგვარებინათ“.⁴ ამიტომაც დედა-ენა და მშობლიური ისტორიის შესწავლის უფლებასთან ერთად დამონებული ერები ისტორიის შესწავლის უფლებასაც მოითხოვენ“.⁵

იაკობ გოგებაშვილი მკვეთრად გამოჰყოფდა ეროვნული ხასიათის დიდ მნიშვნელობას, მის განსხვავებულობას სხვადასხვა ერებში (მაგრამ ამაზე ქვემოთ).

კითხვაზე — აუცილებელია თუ არა ჩათვლილ იქნეს სახელმწიფო ერის ერთ-ერთ ნიშან-თვისებად? — იაკობ გოგებაშვილი ასე პასუხობდა: „ძველი ბერძნები ითვლებოდნენ და ითვლებიან სამაგალითო, უნიკიერეს ერად“, თუმცა მათ ვერ შეცქმნეს ერთიანი

¹ ბურჯი ეროვნებისა, გვ. 43.

² იქვე, გვ. 49.

³ იქვე.

⁴ იქვე, გვ. 55.

⁵ იქვე, გვ. 36.

სახელმწიფო. მაგრამ „მიუხედავად ამისა, ბერძენი წარმოადგენდნენ ერთს დიდებულს ერსა. რაღა? იმატომ, რომ ერთის ჩამომავლობისანი იყვნენ, ერთს ენაზედ ლაპარაკობდნენ, ერთი ლიტერატურა ჰქონდათ, ერთი ჰომიროსი ჰყავდათ, ერთი კულტურა შეჰქმნეს და ერთ სარწმუნოებას აღიარებდნენ“.¹ ასე რომ, თუ ერს არ გააჩნია საერთო სახელმწიფო, მაგრამ აქვს სხვა ნიშან-თვისებანი, იგი უთუოდ ახერხებს ერად ყოფნას, ერობს (ილიას გამოთქმა რომ ვინმართ). აქვე, როგორც ვხედავთ, წარმოჩენილია საერთო წარმომავლობის მნიშვნელობა. ასევე, მიუხედავად იმისა, რომ გერმანია დაყოფილი იყო ცალკე სახელმწიფოებად, ხოლო სარწმუნოებრივად ორ ნაწილად არის გაყოფილი და ენითაც ძლიერ განირჩევა სამხრეთი ჩრდილოეთისაგან, გერმანელები მაინც ერთ ერს წარმოადგენდნენ (მანამდე, სანამ ბრძანების დროს გაერთიანდებოდნენ). ამ შემთხვევაშიც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საერთო წარმომავლობას. აზნაირადვე „ჰყავთ ყველა ქართველებს, იმერებსა და ამერებს, ერთი მამამთავარი ქაროლოსი, ერთის ტომისანი არიან. ერთს ენაზე უბნობენ, ერთი ლიტერატურა დაჰბადეს“, აქვთ ერთი სარწმუნოება.²

რუსი ანთროპოლოგოსები მიუთითებდნენ ფიზიკური ტიპის სხვადასხვაობას ქართველთა შორის, რითაც უნდოდათ დაემტკიცებიათ ერთიანი ქართველი ერის არარსებობა. მაგრამ, დიდი ქართველი პედაგოგის მიხედვით, განსხვავებულობანი არსებობს სხვა ერებშიც — რუსებში, ფრანგებში, გერმანელებში და სხვ. ამის მიზეზი კი შერეული ქორწინებაა მოსაზღვრე ხალხების წარმომადგენელთა შორის. იგი დასძენდა: „ეს ცვლილება ნაციონალური ტიპისა სრულიადაც არ არღვევს ერთობას, ერისასა თუ ეს ერთობა დამყარებულია იმ საერთო საუნჯეებზე, რომელნიც ჩვენ ზევით ჩამოვთვალეთ“.³ (სხვათა შორის, იაკობ გოგებაშვილის შეხედულებით. ქართველობის შემადგენელ ტომთა აღრევა მომავალში ხელს შეუწყობდა რასის გაუმჯობესებას).⁴

¹ რანი ვიყავით გუშინ? იხ. კრებული „რანი ვიყავით გუშინ“. თბ., 1990, გვ. 216.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ „ქართველთა ერის მოდგმის გაუმჯობესება“, იხ. იგივე კრებული, გვ. 239.

იაკობ გოგებაშვილი გამოკვეთავდა ეროვნული გრძნობის მნიშვნელობას, რაც, მისი აზრით, ეთანაბრებოდა მამულის სიყვარულს.¹ საკუთრივ ქართველთა ეროვნული გრძნობა სუსტია, მაგრამ მას უპირატესობაც გააჩნია, რადგან „სხვაგან ბევრგან ვხედავთ პატრიოტებსა, რომელთაც უნდათ სხვის უბედურებაზედ ააშენონ თავიანთი ქვეყნის ბედნიერება“². თვალსაჩინოებისათვის იაკობ გოგებაშვილს მოჰქონდა პრუსიელების, რუსებისა და ჩინელების მაგალითები. ქართველებში კი „პატრიოტობა სხვა თვისებებისა, სხვაგვარი ხასიათისაა: იგი იპყრობს მხოლოდ წმინდა გრძნობას მამულის სიყვარულისას. ამ გრძნობაში თავისთვის მეტი არა ურევია-რა. ვისიმე სიძულვილი, ვისამე დათრგუნვის სურვალი, ვისიმე გაუბედურების წადილი მასში სრულიად არ იპოვება“;³ „ჩვენი მამულიშვილები ნატრულობენ ჩვენის ქვეყნის ბედნიერების მიღწევას წმინდა და სწორი გზით. იმ გზით, რომელიც სხვის უბედურებაზედ არ არის გავლებული“.⁴ ქართველთა მეორე თავისებურება აღნიშნული თვალსაზრისით ის არის, რომ ქართველობას არ სურს ძველის დაბრუნება, ახლის უაჩყოფა, როგორც ეს მიაჩნიათ სლავოფილებს.⁵ იგივენაირი ნიშან-თვისება ახასიათებს, იაკობ გოგებაშვილის მიხედვით, ჩინელებს: „ეს ურიცხვი ხალხი ემონებოდა ძველ წესებს და ცოდოდ მიაჩნდა მათი შეცვლა“.⁶

აი ასეთი ნიშან-თვისებების ერთობლიობად წარმოედგინა იაკობ გოგებაშვილს ერი. კონკრეტულად ამ ნიშან-თვისებათა ერთობლიობის მატარებლად მიაჩნდა ქართველობა, გერმანელები (უკანასკნელთა მიმართ აღნიშნავდა ერთ ჩამომალბას, ვრთ ენას, ერთ კულტურასა და ლიტერატურას, „თავის ნაციონალურია ერთობის ღრმად შეგნებას“).⁷ მაგრამ იგი ზოდი ჭერდებოდა მხოლოდ ერის ნიშან-თვისებების ჩამოთვლას, აქა-იქ ხსენებას. იგი იძლეოდა მათი ცალკეული მხარეების უფრო გაღრმავებულ განხილვას.

მაგალითად, იაკობ გოგებაშვილი არ მიუთითებდა მხოლოდ

¹ შინაური მიმოხილვა. იხ. კრებული „რანი ვიყავით გუშინ“, გვ. 189, 191.

² იქვე, გვ. 192.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

⁵ იაკობ გოგებაშვილი, ბუნების კარი, 21-ე გამ., 1912, გვ. 192—193.

⁶ იქვე, გვ. 629.

⁷ იქვე, გვ. 614.

ენის საკომუნიკაციო მნიშვნელობას და ცდილობდა მის არსში ჩაწვდომას. იგი წერდა: „დიად, ქართული ენა ისეთივე მდიდარია და მრავალ-მხროვანი, როგორიც არის ბუნება კავკასიონისა“,¹ „სადაც ერთს პატარა მანძილზე პოლუსი, ტროპიკი და ზომიერა სარტყელი ერთად შეყრილან“.² ასე რომ, მოცემული ერის ენაში ააბაბება ბუნება (ფიზიკური), აგრეთვე ისტორია: „ქართული ენა ისეთივე მრავალფეროვანია, როგორიც არის ჩვენი ერის ისტორია, წარსული ცხოვრება, სავსე მრავალგვარის მოქმედებითა, თავსებითა, აზროვნებითა, გრძნობითა, დიდი სიხარულითა, ძლიერი მწუხარებითა, და რომელიც წარმოადგენს იმ გვარს ღრმას და დაუსრულებელს ღრამას, რომ ასი შექსპირიც ვერ ამოსწურავდა მას ძარამდის, ერთი რუსული მწერლისა არ იყოს“.³ დიდი პედაგოგი და მამულიშვილი წერდა: „დედა-ენა არის ძვირფასი საღარო, დაუსრულებელი რვეული, რომელშიც დაცულია მთელი სიმდიდრე ხალხის გონებისა, ფანტაზიისა და გულისა, ნაფიქრალისა, ნაგრძნობისა და ნამოქმედარისა და რომლის შესწავლა ბავშვს აკავშირებს მთელის ერის სულთან და გულთან, მის ხანგრძლივ ისტორიულს ცხოვრებასთან და ავსებს მას სულიერის ღონით და მხნეობით“;⁴ „მხოლოდ დედა-ენა არის ენა გულისა, გრძნობისა. სხვა ენა აქ ყოვლად უძლურია“.⁵

ენის დაკარგვის შემთხვევაში, იაკობ გოგებაშვილის თანახმად, ერი კნინდება, გადაგვარებას განიცდის: „ეხლა წარმოიდგინეთ, რომ უცხო ენაზე უბნობს და დედა-ენა დავიწყებია არა კერძო პირსა, არამედ მთელს ხალხსა. რას ეგვანება იგი? არსებათა ზროვას, რომელნიც მხოლოდ ნახევრობით არიან მეტყველნი და სრულ ადამიანებად არ ჩაითვლებიან. რა ბედი მოელის ამისთანა ნახევარა ხალხს? დაქვეითება, გაღატაკება, დაცემა, აღმოფხვრა, გაქრობა“;⁶ სხვა სიტყვებით, „ყოველს ერს, მეტადრე ისტორიულს, რომელმაც თავისი ენა ლიტერატურულ სიმაღლეზედ დააყენა, გადაბირება, უცხო ტომის გზაზედ დადგომა არამცთუ გადაასხვაფერებს, არამედ

¹ „კავკასიონში“, ცხადია, ნაგულისხმევია კავკასია.

² ბურჯი ეროვნებისა, გვ. 7.

³ იქვე.

⁴ იქვე, გვ. 11.

⁵ იქვე, გვ. 14.

⁶ იქვე, გვ. 30.

შინაარსს დაუჭიანებს, ორწყალშუა გააჩერებს, თავისას ყველაფერს მოაკლებს, სხვისას ხეირიანად ვერაფერს ვერ შეათვისებინებს, გონებით დაამდაბლებს, ზნეობით დასცემს, ენას გაულატაკებს, ლიტერატურას გაუფუჭებს, ღოვლათს და ღედულ-მამულს დააკარგვინებს, ბოგანოდ გადააქცევს და ბოლოს სრულიად ალგვის მას დე-დამიწის ზურგიდან შეუპოვრად“.¹

ტერიტორიაც როდია მარტო locus standi (დგომის ადგილი), რომელიც მხოლოდ გარეგანი საფუძველია და ერის შინაგან, სულიერ კონსტიტუციაში რაიმე არსებით როლს არ თამაშობს. სულაც არა! იაკობ გოგებაშვილის თქმით, „ადამიანის სხვადასხვა თესლთა შორის იმდენივე განსხვავებაა, რამდენიც სხვადასხვა ქვეყნების ბუნებათა შორის“;² „დიად, დიდი მკიდრო კავშირით არიან შეზორცებულნი ერთმანეთთან სამშობლო ქვეყანა და მისნი მკვიდრნი. ეს კავშირი მით უფრო ძლიერია და მტკიცე, რამდენიც უფრო დიდ ხანს სცხოვრობს ხალხი ერთსა და იმავე მიწა-წყალზე“.³ ნაოქვამი მშვენიერად ცხადდება ქართველობის მაგალითზე: „დედამიწაზე ძლიერ ძნელად მოიპოვება იმისთანა კუთხე, სადაც მიწა-წყალი და მისნი მცხოვრებნი ისე მკიდროდ იყვნენ ერთმანეთთან შეკავშირებულნი, როგორც ეს არის ჩვენს სამშობლო ქვეყანაში. ქართველი სავსებით იფურჩქნება სულიერად და ხორციელად მხოლოდ საქართველოში; მხოლოდ აქ მოძრაობს მისი სისხლი ჯეროვანი სისწრაფით, მხოლოდ აქ სარგებლობს იგი სრულ სისალით, მხოლოდ აქ მრავლდება იგი დაუბრკოლებლივ, მხოლოდ აქ ბედნიერდება იგი საღი ჩამომავლობით, მხოლოდ აქ ეღირსება ხოლმე სრულს სიტკბოებას, მხოლოდ აქ შეჰხარის იგი სიცოცხლეს სრულსიხარულით, იჩენს სრულს ხალისს სიცოცხლისას. უცხოეთში კი იგი საოცარი სისწრაფით იჩაგვრება სულითაც და ხორცილთაც, ჰკენება, უკან-უკან მიდის, გადაშენების და ამოფხვრის გზაზე სდგება“.⁴ აღნიშნულის მიზეზი, იაკობ გოგებაშვილის მხედვერით,

1 იხ. კრებული „რანი ვიყავით გუშინ“, გვ. 187.

2 საქართველოს დღევანდელი მდგომარეობა, იხ. კრებული „რანი ვიყავით გუშინ“, გვ. 236.

3 იქვე.

4 საქართველოს დღევანდელი მდგომარეობა, დასახ. კრებული, გვ. 236.

ისაა რომ ქართველობა უხსოვარი დროიდან ცხოვრობს საქართველოში.¹

„მშობლიური მიწა-წყალი, მამული მარტო ნივთიერი ფაქტორი არ გახლავთ, იგი ამასთან სულიერია, ცოცხალი არსებაა. თუ ერთ მხრივ იგი იპყრობს მამა-პაპათა გვამთა, მეორე მხრივ მასში ტრიალებს წინაპართა დიდებული სული და ეს სული აცოცხლებს, ასულდგმულებს, აცხოველებს თანამედროვე თაობათა“² — წერდა ჩვენი დიდი პედაგოგი. აღნიშნული გარემოებიდან გამომდინარეობს დასკვნა: „წაართვით ერს მისი მიწა-წყალი, მისი ტერიტორია და იგი დაჰკარგავს არა მარტო ნიადაგს არსებობისას, არამედ მოსწყდება იმ დიდებულს ისტორიულ სულსაც, რომელიც სამშობლოში ტრიალებს, და დაემსგავსება მუხის მოჭრილს ტოტსა, რომელსაც გახმობა ვერ ასცდება“.³ ქართველობა ამ საშიშროების წინაშე დადგა არა მხოლოდ ცარიზმის გაბატონებით, არამედ სომხური სავაჭრო და სავაზშო კაპიტალის განვითარებით, რის წყალობითაც ქართველი თავადაზნაურობა მიწას ჰკარგავდა. კითხვაზე: — „რას გვსწავებს და რა სახელმძღვანელო აზრს გვაძლევს ნათქვამი?“ იაკობ გოგებაშვილი ასე პასუხობდა: — „იმას, რომ ქართველობამ ყოველი ღონისძიება უნდა იხმაროს, რათა საგსებით შეინარჩუნოს თავისი მიწა-წყალი. და არამც თუ შეინარჩუნოს, დაიბრუნოს ის ნაწილებიც ჩვენის ქვეყნისა, რომელნიც მათ ხელიდგან გამოაცალა დროთა უკუღმართმა ტრიალმა“.⁴

ახლა ეროვნული ხასიათის თაობაზე შევჩერდებით. იაკობ გოგებაშვილი ხშირად ახასიათებდა სხვადასხვა ხალხს. დაეიწყებთ ქართველებიდან. მისი დახასიათებით ქართველობა გულჩვილი, გულწრფელი, გრძნობიარე ხალხია,⁵ ახასიათებს საბრძოლო მამაცობა, შეუპოვრობა.⁶ მას აქვს თეორიული „ჭკუა“, „რაც სხვათა შორის, მკაფიო გამოხატულებას ჰპოვებს პოეტური შემოქმედების

1 საქართველოს დღევანდელი მდგომარეობა, დასახ. კრებული, გვ. 238.

2 ქართული მიმართულება, კრებულში „რანი ვიყავით გუშინ“, გვ. 227.

3 იქვე, გვ. 277—228.

4 „საქართველოს დღევანდელი მდგომარეობა“, დასახ. კრებულში, გვ. 238.

5 რანი ვიყავით გუშინ? დასახ. კრებულში, გვ. 154.

6 იქვე, გვ. 164.

ნამდვილი დანაკლისია თვით კაცობრიობისათვისაც, რომელსაც ამით აკლდება ერთი თავისი ნაწილი ანუ წევრი, უშრება ერთი იმ წყაროთაგანი, რომელიც ავსებენ შეერთებულად კულტურის მსოფიო ზღვასა... შესწყდა რომელიმე ერის სმა? გაღარბდა კაცობრიობის ხოროს ჰარმონია, შესუსტდა მსოფლიო დაღადისი, დანაკლულდა ზღვა თავისებურებისა, მოაკლდა ერთი თავისებური ლალი კაცობრიობის კულტურის დიდებულს საღაროსა“.¹

როგორც დავინახეთ, ილიასა და იაკობ გოგებაშვილის შეხედულებანი ეროვნულ საკითხზე ფასეულია არა მხოლოდ იმ დროის თვალთახედვით, არამედ დღევანდლობისათვისაც. მათი ნააზრევი კარგად წარმოაჩენს ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ჩმდროინდელ მაღალ დონეს და თავის მხრივ სოლიდური საფუძველია ერის კონცეფციის შემდგომი (თანამედროვე პირობების შესაფერისად) კვლევა-ძიებისათვის.

3. აკაკი წერეთლის აზრები ერის შესახებ

როგორც ილიასა და იაკობ გოგებაშვილის შეხედულებების თაობაზე შევნიშნავდით, მათ არ დაუტოვებიათ სპეციალური ნაშრომები ეროვნული საკითხის შესახებ, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მათ ნაწერებში აშკარად გამოიკვეთა შესაბამისი თემატიკა. მათი ცალკეული გამონათქვამების თავმოყრით კარგად წარმოჩინდება საკითხის მათეული გაშუქება. იგივე ითქმის აკაკი წერეთლისა და ვაჟა-ფშაველას ნააზრევის შესახებაც. განსაკუთრებით უხვ მასალას იძლევა მათი პუბლიცისტური წერილები. ასე რომ, სამოციანელთა მიერ ეროვნული საკითხი ვრცლად, მონოგრაფიული სახით არ გაშუქებულა. ეს მონერხდა არჩილ ჯორჯაძისა და განსაკუთრებით მხაკო წერეთლის მიერ (მხედველობაში გვაქვს ამ უკანასკნელის „ერი და კაცობრიობა“, რომელიც 1910 წელს გამოიცა), რაც შესაბამისი აზრის კანონზომიერი ევოლუცია იყო.

აკაკის ერი წარმოედგინა შემდგომი ნიშან-თვისებებს ერთობლიობად: „სამშობლო მიწა-წყალი, ენა, ისტორია, და ერთნაირი თავგადასავალი“² და იქვე დასძენდა: „ეს დღეს საანბანო ჭეშმარი-

¹ ბურჯი ეროვნებისა, გვ. 60.

² თხზულებათა სრული კრებული თხუთმეტ ტომად, ტ. XIV, გვ. 395.

ტებაა და ვისაც ეს არ სწამს, ან გაუგებრობით მოსდის, ან კრიმან-
ჭული განზრახვით და მაშასადამე, ორივე შემთხვევაში აღარ ღირს
მასთან ამაზე საუბარი“.¹ როგორც ვხედავთ, აკაკი აშკარად გახანჯვს
რიგ ნიშან-თვისებათა ერთობლიობას და არა მხოლოდ რელიგიას,
როგორც ტრადიციულ აზროვნებაში მიაჩნდათ და რომლის რეცი-
დივები აკაკის დროსაც კი შეინიშნებოდა. ამ კონტექსტში უპრი-
ანია მისივე სიტყვები: „დღეს კი სულ სხვა თვალთა უყურებენ
ეროვნებას: შეიძლება მკვიდრი მაჰმადის სარწმუნოებისა იყოს, ან
რომის თავყანისმცემელი (იგულისხმება კათოლიციზმი — გ. ყ.),
ან გრიგორიანელი, ან სხვა რომელიმე რჯულის, მაგრამ მაინც ქარ-
თველი იყოს“.² ირკვევა რომ აკაკი ამ საკითხში (მოვიგონოთ აგ-
რეთვე ილიას მსგავსი აზრი აჭარლების მიმართ), დღევანდელ ზო-
გიერთ ქართველთაგან განსხვავებით, სავსებით სწორ და პოლიტი-
კურად გამართლებულ პოზიციაზე იდგა. რაც შეეხება ისტორიისა
და ერთნაირი თავგადასავლის ცალ-ცალკე მოხმობას, ეს, ცხადია,
არასწორია.

საქართველოს ბუნება, აკაკის აზრით, მხოლოდ ერთი, სავსე-
ბით განცალკევებული ფაქტორი კი არაა, არამედ თავის მხრივ,
განმსაზღვრელია ეროვნული ხასიათისა. იგი წერდა: „მადლი შემო-
ქმედს! საოცარია საქართველოს ბუნება და — საარაკოა იმისი ზედ-
გავლენა. აუწონელია, გაუზომელი და მიტომაც ქართველი სულ
სხვა გრძნობა-გონების მექონია“.³ საერთოდ, „ყოველ ხალხს თავი-
სი განსაკუთრებული ხასიათი აქვს, მიხრა-მოხრა, გამოთქმის კილო,
გამომეტყველება (შესაძლოა აქ რასა იგულისხმება — გ. ყ.) და
სხვანი“.⁴ თითოეული ხალხის (ერის) ხასიათი განპირობებულია
კვლავ გეოგრაფიული პირობებით. იგი წერდა: „თვითეულს ამ მხა-
რეთაგანს სხვა-დასხვა ბუნების გავლენით, თავისი საკუთარი ხასი-
ათი, ჩვეულება ზნე და საკუთარი ცხოვრების პირობები აქვს“.⁵
1909 წელს იგივენაირ აზრს ამ სიტყვებით გამოსთქვამდა: „თვით
ბუნება არაა ერთფეროვანი. ის სხვადასხვა ადგილას სხვადასხვაა“.

¹ თხზ., ტ. XIV, გვ. 393.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 542.

⁴ თხზ., ტ. XII, გვ. 71.

⁵ იქვე.

არია და ამის მიხედვით სხვადასხვა კუთხეში მცხოვრები ერებიც სხვადასხვა ხასიათის და ზნე-ჩვეულებისა“¹.

ერთი სიტყვით, ერის ხასიათის ახსნისას აკაკი გეოგრაფიულ-დეტერმინიზმის პოზიციაზე იდგა. მისი აზრით, ბუნება, გეოგრაფიული პირობები განსაზღვრავს არა მხოლოდ შესაბამისი ხალხის ხასიათს, არამედ „ცხოვრების პირობებსაც“ კი. თვითონ ბუნებასთან ხალხი მექანიკურად როდია დაკავშირებული. მაგალითად, ქართველობა „იმ თავითვე შესისხლ-ხორცებული ვართ ჩვენს მიწა-წყალთან, ნათესავური კავშირია ჩვენს შორის და ამიტომაც იბრძოდენ და იცავდნენ ჩვენი ძაძები, რომ ხელადან არ გაეშვათ“!²

საკუთრივ ქართველთა ხასიათი აკაკის შემდეგნაირად წარმოედგინა: „ქართველის ბუნება ცოტათი წააგავს ფრანგისას... — ფრანგი ქალი მდაბალი წოდებისაც რომ იყოს, მაინც შეუძლია, ხანმოკლედ შეიფეროს მედიდურობა, დარბაისლობა და პაეროვნება, რომელსაც ისინი „შიკს“ ეძახიან“.³ ეს, როგორც ვხედავთ, აკაკის მიხედვით, ქართველთა მეორე ნახევარის თვისება ყოფილა, საერთოდ მთელი ქართველობის მიმართ კი იგი აღნიშნავდა: „ჩვენ, ქართველებმა, საზოგადოთ გადაქარბება ვიცით ხოლმე“; „ღიახ, საზოგადოთ გადაჭარბება ვიცით ხოლმე და მცირე დიდად გვეჩვენება“⁴. ქართველი, აკაკის შეხედულებით: „ჭირშიაც კი ღზინის შვილია, სულ იცინის, არ სტირის და თუ სტირის, ტირილშიაც იმღერის“.⁵ დიდი ეროვნული სიამაყის გრძნობით იგი დასძენდა: „მართლა იშვიათად მოიპოვება ხალხი, რომ ისეთის მაღალი გრძნობა-გონებით იყოს დაჯილდოებული, როგორიც არიან ქართველები“;⁶ „ბევრი ქვეყნები დამივლია, გავცნობივარ სხვადასხვა ენებს, შემიდარებია ქართველობისათვის, მაგრამ ბუნებრივ გრძნობა-გონების სისპეტაკეში უპირატესობა ჩვენზე არა მინახავს რა!“⁷.

ქართული ხასიათის თვისება ხელოვნების სფეროშიც ჩანს.

1 თხზ., ტ. XIV, გვ. 344.

2 ტ. XII, გვ. 296.

3 იქვე, გვ. 219.

4 იქვე, გვ. 298.

5 ტ. XIV, გვ. 542.

6 იქვე, გვ. 568.

7 იქვე, გვ. 319.

აკაკის თქმით „ქართულ ხმებსაც თავისი განსაკუთრებითი კილო აქვს, თავისი ეროვნული საიდუმლოება“ — „სულიკო“ დავაკვრე ვინოთ ჭერ უპირველეს მეფორტეპიანეს და მერე ბ-ნ ნ. ქართველიშვილს. პირველი ალტაცებაში მიგვიყვანს, მაგრამ მეორე, ქართველიშვილი, გულში გწვდებათ და გზიბლავს“;¹ „აი, სწორედ ამ მარხია ეროვნული საიდუმლოება და მისი ხელში დაჭერა შეუძლია მხოლოდ იმავე ერის შვილს“². იგივეს თქმა შეიძლება მხატვრული ლიტერატურის თაობაზე: „ბ-ნი სუმბათაშვილი რომ ქართველი არ იყოს, „ლალატს“ ვერ დასწერდა“.³

მაგრამ არ უნდა წარმოვიდგინოთ, რომ აკაკის ქართული ეროვნული ხასიათი ყოველმხრივ უზადოდ მიაჩნდა, იგი ამასთანავე კრიტიკულიც იყო: „ქართველი, ისტორიულად მებრძოლი ხალხი, ხელდახელ პირდაპირობას არის ჩვეული და პირველი ბიჭი, სახვალისო, სამერმისო საქმეზე ფიქრი კი ეჩოთიერება“.⁴ „ჩვენ, ქართველებს, ყოლიფერი გარეული მოგვწონს. სიტყვა „უცხო“, კარგს ნიშნავს „საუცხოვო“ საქმებს. შინაური კი ცამდინაც რომ მაღალი იყოს, არაფრად მიგვჩნია“.⁵ ზემოთ ჩვენ მოვიტანეთ აკაკისეული აზრი ქართველთა მაღალ გრძნობა-გონებაზე, მაგრამ შემდეგ გკითხულობთ: „მაგრამ ვაი, რომ ეს მათი (ე. ი. ჩვენი, ქართველების — გ. ყ.) უმაღლესი გრძნობა-გონება დღეს უკუღმართობაში გამოიხატება. ამ უქანასკნელ ხანებში არ გვეგულება სხვა ვინმე. ხალხი, რომ ასე დაკნინებული იყოს და გადაუკუღმართებული, როგორც ქართველი“.⁶ თუმცა „ჩვენში თითქმის ყველა ნიჭიერია, უნიჭო ახალგაზრდას იშვიათად შეხვდებით, მაგრამ რა გამოვიდა“.⁷ ე. ი. აკაკის სწორი შეხედულებით, მხოლოდ ნიჭიერება ცალკეული ადა-

¹ თხზ., ტ. XIV, გვ. 454.

² იქვე.

³ თხზ., ტ. XIV, გვ. 454.

⁴ იქვე, გვ. 463.

⁵ იქვე, გვ. 468. ჩვენ ამ აზრს ვერ დავეთანხმებით. თუ ქართველობა ყველაფერ უცხოურს ამჯობინებდა საკუთარს, მაშინ სულ მთლად ეროვნული ნიჭილიზმით ყოფილან ჩვენი წინაპრები შეპყრობილნი. სიტყვა „საუცხოო“, ჩვენი აზრით, იმაზე მიგვანიშნებს, რომ ქართულ ხასიათში ძვეს თავის მოწონება სხვათა თვალში, ისეთი რამის გაკეთება რომ სხვას მოეწონოს.

⁶ ტ. XIV, გვ. 568.

⁷ იქვე, გვ. 55.

დიდად ნიჭიერ ნაწარმოებებში“.¹ იგი შორსაა სხვა ხალხების ჩაგვრისაგან: „რაც მან (ქართველობამ — გ. ყ.) დედამიწის ზურგზე თავი შეისწავლა, მის დევზად თავის დღეში არ ყოფილა ქელვა, დათრგუნვა, დაბრიყვება, დამონება, მიწასთან გასწორება რომელი-სამე ერისა“.² რასობრივადაც „ქართველები სილამაზით თავის სემ-შობლოს არ დაუვარდებიან“,³ „ჩამომავლობით ქართველები უწარჩინებულესს — კავკასიის ტომს ეკუთვნიან და ნიჭიერ ხალხთა რიცხვში ურევიან“.⁴ ისტორიულად, იაკობ გოგებაშვილის დაკვირვებით, „ქართველების ნაკლულევანებათა შორის ადგილი არა ჰქონდა იმ სიბრიყვეს, რომელიც პატივსა სცემს მხოლოდ უცნობელს და შორეულს და აბუჩად იჭერს ცნობილს და დაახლოვებულს“.⁵

მაგარამ 1801 წლიდან მოყოლებული, როდესაც საქართველომ საკუთარი სახელმწიფოებრიობა დაჰკარგა, ქართველთა ეროვნულ ხასიათში ბევრი რამ შეიცვალა, ცხადია, უარყოფითი მხრივ. უპირველესად „დავტოვეთ თვითმოქმედება, მივეჩვიეთ სხვის იმედსა და მივეცენით თვლემასა და ძილსა“;⁶ „დავუძღურდით, მივსუსტდით და უწინდელი ვაჟკაცური თვისებანიც თითქმის დაგვიჰკნა და მათ მაგიერ ჩვენში ჭაობის ბალახივით ამოხეთქეს დაბალთა, წვრილმანთა თვისებათა და დაამცირეს ჩვენი არსებობა“;⁷ „დავადექით გადაბირების და გაფუქსავატების გზას“;⁸ „ზრუნვა ჩვენს ქვეყანაზე სხვის ხელში ჩაეაგდეთ“.⁹ იაკობ გოგებაშვილის ფიქრით „ქართველები დიდი ზომით არა საქმეს არ აკეთებენ. თითქმის მარტო იმაზე ზრუნავენ, რომ შიმშილისა და სიცივისაგან როგორმე დაფარულნი იყვნენ, და არა სცდილობენ ხანგრძლივი შრომით, მხნეობით და ზომიერი ცხოვრებით ქონება და სიმდიდრე ბლომად შეიძინონ“;¹⁰ „ქართველობა რომ უფრო მხნე და მომქმედი ხალხი იყოს, ეროს

¹ დასახ. კრებული, გვ. 147.

² იქვე, გვ. 183—184.

³ ბუნების კარი, 21-ე გამ., გვ. 429.

⁴ იქვე.

⁵ რანი ვიყავით გუშინ. დასახ. კრებული, გვ. 160.

⁶ იქვე, გვ. 285.

⁷ იქვე.

⁸ იქვე, გვ. 186.

⁹ იქვე.

¹⁰ ბუნების კარი, გვ. 429.

წელიწადს თავის დალოცვილს მიწას ბევრად მეტს მოსავალს მოაყვანინებდა“¹; მოქუთაშრობა და დაუდევრობა თავს იჩენს ყოფაშიც (საცხოვრებლის ტიპში)², ხოლო უცოდინარობა — მავნე ზნე-ჩვეულებებში³.

ერთი სიტყვით, ქართველთა ბევრი ნაკლი, საკუთარი სახელმწიფოებრიობის დაკარგვის გარდა, გამოწვეული იყო ტრადიციული სოციალურ-ეკონომიკური პირობებით. თავის მხრივ, მსგავსი ნაკლოვანებანი დიდი დაბრკოლება გახდა ახალი, ბურჟუაზიული საზოგადოების განვითარებისათვის. დიდი პედაგოგი და ეროვნული პოეტად წე ერთ ახსნასაც იძლეოდა: „სწვა ენაზედ სწავლა-განათლებამ, სხვა ენის ფარფაშობამ ყველა სფეროში ამართა გაუვალ კედელი ხალხსა და ინტელიგენციას შორის, მოსპო მათ შუა ორივე მხრისათვის გამაცხოველებელი ზეგავლენა და დააყენა ხალხი გაეღუტებისა და ინტელიგენცია გაფლქსავატების გზაზედა“⁴.

გარდა ზოგადად ქართველობისა, იაკობ გოგებაშვილი „ბუნების კარში“ გადმოსცემდა ცალკეული თემების (ისტორიული კუთხეების) მცხოვრებთა განმასხვავებელ ნიშან-თვისებებსაც. იგი წერდა: „თუმცა ნიჭიერებით იქითა და აქეთა ქართველები ერთმანეთს არ ჩამორჩებიან, მაგრამ განსხვავება ხასიათში კი ეტყობათ“⁵. ცალკეული თემების მცხოვრებთა დახასიათებისას „ბუნების კარში“ ნაჩვენებია როგორც დადებითი, ისე უარყოფითი თვისებები.

როგორც დავინახეთ, ჩვენი დიდი ეროვნული პოეტად წე გულმხურვალე მომხრე იყო ქართველების დადებითი ნიშან-თვისებების წარმოჩენისა, ისტორიის ამაღლებულად წარმოდგენისა (რის გამოც მან იფანე ჭავჭავიშვილის წყრომა დაიმსახურა, იხილეთ უკანასკნელის „მამულიშვილობა და მეცნიერება“), მაგრამ, ამასთანავე, იგი არ გაურბოდა ბოლო პერიოდის ქართველობის უარყოფითი თვისებების აღნიშვნასაც, რაც მისაბამია დღევანდელი მოაზროვნე, შეგნებული ქართველობისათვის. დღესაც, ისევე როგორც იაკობ გო-

¹ ბუნების კარი, გვ. 430.

² იქვე, გვ. 433.

³ იქვე, გვ. 435—436.

⁴ იქვე, გვ. 421.

⁵ განსხვავებულობანი ცალკეული თემების მცხოვრებთა ხასიათში გადმოცემულია „ბუნების კარის“ 422-ე და 423-ე გვერდებზე.

გებაშვილის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ეამს, ქართველობას გააჩნია, როგორც დადებითი, ისე უარყოფითი ნიშან-თვისებები და მხოლოდ ერთი რიგის თვისებების ხაზგასმა არასწორია.

ჩვენს მეზობელ სომხობაში იაკობ გოგებაშვილი აღნიშნავდა „კეთილგონიერულობით აღსავსე პრაქტიკულ ჭკუას“, „თანდაყოლილ ვაჰრულ სულს“, „შეუპოვრობას“.¹ მის მიერ გერმანელები კი ასეა დახასიათებული: „განთქმულნი არიან თავისი პატრონებით. ყოველს საქმეს ერთგულად ეკიდებიან, ყოველს დანაპირებს პირნათლად ასრულებენ, ყველა საქონელს მკვიდრად აკეთებენ; სიყალბეს, მოტყუებას არ კადრულობენ და ამიტომ სრული ნდობა აქვთ დამსახურებული ყველასაგან“.² ამასთანავე იაკობ გოგებაშვილი გახაზავდა „პრუსაკების“ გულქვაობასაც.³

„ბუნების კარში“ აღნიშნულია, რომ ფრანგები სიცოცხლით სავეს, მხიარული ხალხია, „რაც უნდა დიდი უბედურება ეწიოს ფრანგსა, იგი სასოწარკვეთილებაში არ ჩაეარდება, ხელებს ძირს არ ჩამოუშვებს, იმედს არ დაჰკარგავს, და შეუპოვრად ებრძვის ყოველ დაბრკოლებას, ვიდრე არ სძლევს მას“.⁴ ასევე აღნიშნულია ფრანგების ზრდილობიანობა, თავაზიანობა, რომ ისინი მოკლებული არიან შურიანობას, „პირიქით, რა სიკეთესაც თვითონ შეიძენენ, სურთ, რომ სხვებმაც იგი მოიპოვონ“.⁵ კერძოდ, „როდესაც ფრანგებმა სრული თავისუფლება დაამყარეს თავისს ქვეყანაში შეთვრამეტე საუკუნის გასულს, ყოველი ღონისძიება იხმარეს, რომ სხვა ქვეყნებშიაც გამეფებულიყო თავისუფლება“.⁶ ფრანგების ნაკლად მითითებულია თავისთავის ქება, ტრაბახი.⁷

იტალიელების მიმართ აღნიშნულია სამხრეთული სიზანტე და დაუდევრობა, რაც თავის მხრივ მიზეზი იყო, იაკობ გოგებაშვილის აზრით, იტალიის ეკონომიკური ჩამორჩენილობისა.⁸ ხაზგასმულია ამ

1 იხ. კრებული, „რანი ვიყავით გუშინ“, გვ. 146.

2 ბუნების კარი, გვ. 515.

3 იქვე.

4 იქვე, გვ. 619.

5 იქვე.

6 იქვე.

7 იქვე.

8 იქვე, გვ. 620.

ხალხის მიდრეკილება ხელოვნებისადმი.¹ ინგლისელები ფრიად ნიჭიერი და განათლებული ხალხია, ცალკეული ინგლისელი „ღრმა ბუნების პატრონია და თავისი ჩამომავლობით და სამშობლოთი ამპარტავნობს“.² ინგლისელთა შორის დიდად ფასობს „გარეგანი რიგიანობა, შინაგანი სიფაქიზე, სულის ღირსეულობა“ (ჯენტლმენობა)³. „ბუნების კარში“ აღნიშნულია ინგლისელას ერთი კონკრეტული თვისება: „მას მაგდენ არაფრად მიაჩნია ის, თუ სხვა რა აზრისაა მასზე, ამიტომ სრულიადაც არ სცდილობს სხვას თავი მოაწონოს: სამაგიეროდ, დიდად აფასებს თავისს საკუთარს აზრს თავის პიროვნებაზე და ცდილობს დაიმსახუროს თავისი საკუთარ პატივისცემა. ამიტომ ერიდება ყოველს ცუდსა, რასაც კი შეუძლიან დაამციროს იგი საკუთარს თვალში“.⁴ აქვე იკველთა (აშშ-ის მცხოვრებთა) მიმართ აღნიშნულია შემდეგი თვისებები: დაუღალავი შრომა, საარაყო გარჯილობა, მხნეობა, დროის დაფასება.⁵ წიგნში ხაზგასმულია იაპონელთა ნიჭიერება.⁶ ჩინელთა შრომისმოყვარეობა.⁷

ერის აღზევებულობა-დაცემულობაზეა დამოკიდებული თითოეული ინდივიდის თვისებებიც. იაკობ გოგებაშვილი წერდა: „ანთეოზისაგით ძლიერია მთელი ერი საზოგადოდ და ყოველი ადამიანი კერძოდ, ვიდრე იგი მტკიცედა სდგას ეროვნულს ნიადაგზედ; ხოლო მასაგით სუსტდება და ილუბება, როდესაც იგი შორდება ამ ნიადაგსა და სწყვეტს მასთან განმაცხოველებელ კავშირს“. ეროვნულ ნიადაგში კი იგულისხმება იმ პირობათა ერთობლიობა, რომელთაც უკვე მივუთითებდით.

დასასრულ, დაქვინთ იმასაც, რომ იაკობ გოგებაშვილი აშკარად გამოკვეთავდა ერის დიდ ფასეულობას როგორც თავისთავად და ასევე ცალკეული ადამიანების ცხოვრებაში, ისე მთელი კაცობრიობისათვის. იგი, გავიმეორებთ, ასე წერდა: „...ერის გადაგვარება და გაქრობა მარტო მის კერძო უბედურებას როდი შეადგენს; იგი

¹ ბუნების კარი, გვ. 620.

² იქვე, გვ. 622—623.

³ იქვე, გვ. 623—624.

⁴ იქვე, გვ. 623.

⁵ იქვე, გვ. 626.

⁶ იქვე, გვ. 628.

⁷ იქვე, გვ. 625.

ნაციო, ეროვნებაო და მეც მინდა, რომ პირდაპირ კაცობრიობას ვემსახურო!“¹; „ფერადოვანი კაცობრიობა სხვადასხვა ნაციის, ეროვნებისაგან არის შემდგარი და თვითეულმა მათგანმა თავისი საკუთარი ელფერი და საკუთარი „რამეობა“ უნდა შეიტანოს, რომ აივსოს საკაცობრიო ზღვა!“² ეს მხოლოდ განცენებული აზროვნების სფერო როდია, აქედან გამომდინარეობს თითოეული პიროვნების სამოქმედო პროგრამაც. კერძოდ „თვითეულ კაცს, თავის ნაციასთან თანშეზრდილს, უფრო ნაყოფიერად შეუძლიან იმუშაოს სამშობლოში, ვიდრე გარეთ. და მართლაც, ვისაც თავისი საკუთარი მშობელი არ უყვარს, იმას შეუძლია მშობლად სხვა შეეყვაროს? ვინც სამშობლოს არ ემსახურება, იმას შეუძლია, რომ უკეთ სადმე გარეთ იმსახუროს?“³ ამდენად კარგია ინტერნაციონალიზმი, მაგრამ არანაკლებ მიმზიდველია პატრიოტიზმი. ამის თაობაზე კი რგი წერდა: „როდესაც კაცს ქალი უყვარს, თუ მართლა ნამდვილგრძნობით არის გამსჭვალული, მისთვის ტანჯვა ნეტარებათ მიაჩნია და ნუ თუ ქალზე უფრო მაღლა სამშობლო არა დგას?“⁴

ცხადია, აკაკი შორს იდგა გაუქუდმართებული ნაციონალიზმი-საგან, რომელიც შოვინიზმს წარმოადგენს. მაგრამ არანაკლებ დასაგმობია კოსმოპოლიტიზმი. იგი წერდა: „შოვინისტობა, ესე იგი, სამშობლოს უკუდმართი სიყვარული, როცა იმას ანაცვალებენ სხვების კეთილდღეობასა და ბედნიერებას, საძაგლობაა, მაგრამ ერთი ათასად უფრო საზიზღრობაა, თავის ქვეყნისთვის სამშობლოს გარეწრობა“.⁵

აკაკის საღი ალღო უკარანახებდა მასაც. რომ დაპყრობილ

¹ თხზ., ტ. XIV, გვ. 346.

² იქვე.

³ თხზ., ტ. XIII, გვ. 346—347.

⁴ კომუნიტები, როგორც ცნობილია, ძალიან ხმაშაღლა გაჰყვიროდნენ ინტერნაციონალიზმს, რომელიც თვით სიტყვის ელემენტარულ ეტიმოლოგიიდან გამომდინარე ხალხებს, ერებს შორის ურთიერთობას გულისხმობს. მაგრამ უპირველესად რუსი კომუნიისტების მიხედვით „ინტერნაციონალიზმში“ მხოლოდ მუშათა კლასებს შორის ურთიერთობები იგულისხმება. შესაბამისად დაიწყებული იყო ერთა შორის ურთიერთობანი და მხოლოდ პროლეტარულ ინტერნაციონალიზმზე ლაპარაკობდნენ (განა რაიმე გამართლება ექნებოდა ანალოგიურად ბურჟუაზიულ, ფეოდალურ, ანტიკურ და ა. შ. ინტერნაციონალიზმზე საუბარს?).

⁵ თხზ., ტ. XIV, გვ. 523.

ქართველობას კონსოლიდაცია სჭირდებოდა. თუ „კვალის“ პუბლიკაციის მიხედვით „წარსულში ყველაფერი, და სხვათა შორის ეროვნული მოძრაობა და იდეოლოგია ბატონ-ყმობის გამტკიცება და გამოხატულება იყო“,¹ აკაკი საპირისპიროს დასძენდა: „ეროვნულ იდეაზე ვიტყვით, რომ ეს იდეა კი არ არღვევდა, ამტკიცებდა ბატონ-ყმობას, და პატარა ერის „სულის კვეთებას“ რეალურ მიზნათ ჰქონდა გააჩენე მჩაგვრელების მოშორება“.² 1908 წელს დაწერილ ლექსში კი აკაკი მჩაგვრელთა წინაშე დაჩაგრული ქართველობის გაერთიანების საპირობებაზე ასე წერდა:

„სანამ მტერი ჩვენ გარეშე
სასიკვდილოდ გვემუქრება,
შინაური ბრძოლა არის
უსუსური ღუნურება“...
„და დღევანდელ ქართველებს კი
ალარა აქვსთ ეს შეგნება
და სასკვითოდ გარდაქმნიათ
მათი გრძნობა და გონება“.³

აკაკის თქმით, ასევე უნდა ყოფილიყო მანამ, სანამ საქართველო გათავისუფლდებოდა. ამნაირადვე ფიქრობდნენ ილია, იაკობ გოგებაშვილი და სხვები, მაგრამ ქართველი სოციალ-დემოკრატებისათვის აღნიშნული აზრი, პოზიცია გაუგებარი აღმოჩნდა.

ზ. ვაჟა-ფშაველა ერის რაობის შესახებ

ვაჟასაც, ისევე როგორც მის წინამორბედებს, გაბმული, სისტემატური თხრობა არ ჰქონია ერის არსზე, მის ცალკეულ ნიშან-თვისებებზე, მაგრამ მის ნაწერებში გაბნეულია ცალკე აზრები, რომლებიც ნათელს ჰფენს მის შეხედულებას საკითხზე. ერის ნიშან-თვისებათა ერთობლიობის თაობაზე ერთგან ვკითხულობთ: „დედა-ენა, ტერიტორია, ისტორიული იდეალები საუკუნო შემა-

¹ გაზ. „კვალი“, მცირე შენიშვნა, №33, 1903.

² პირველად ეს სტატია აკაკიმ დაბეჭდა გაზ. „კვალის“ 1903 წლის მომდევნო ნომერში.

³ თხზ., ტ. III, გვ. 271.

ერთებული ელემენტია „ეროვნებისა“¹ და დასძენდა: „ნაციონალისტები ყველა ამის დაცვაში ჰხელაფენ¹ ერის ბედნიერებას და ნურას უკაცრავად, თუ სხვა იდეალებზე ჯერჯერობითსდუმან“². სხვა ადგილას აღნიშნავს დედა-ენას, ისტორიულ წარსულს, სახელოვან მოღვაწეებს, ეროვნულ ტერიტორიას, მწერლობას და სხვ.³ მიუთითებს რასის ფაქტორსაც („ანთროპოლოგია მაინც პოულობს ამ განსხვავებათა მოდგმის ერთა შორის“ და იქვე გახაზავს თავის ქალის ძოყვანილობას, ე. ი. კოანიოლოგიურ მომენტს).⁴ ვაჟას მიერ ერთგან აღნიშნულია „ეროვნული თვით შეგნება“⁴ („გამძლიერება კი ჩვენი ყოვლად შეუძლებელია, თუ ეროვნულს თვით შეგნებას დავკარგავთ“)⁵. სხვაგან ქართველობას მიმართ იგი ასე ამბობდა: „თავის თავის მცნობელი, თავის თავისა და კარგის მგრძნობელი“, ე. ი. გულისხმობს ეროვნულ თვითშეგნებას.

აღნიშნულ ნიშან-თვისებათაგან ვაჟა ყველაზე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა დედა-ენას („დედა-ენა ისეთი კუთვნილებაა ერისა, რომ თუ იმას დასთმობს ერი, სხვა ყველაფერსაც უგულვებელყოფს, ტერიტორიაზედაც ხელს აიღებს“⁶. ამ გარემოებას ერის დიდი ნაწილი, ვაჟას მიხედვით, თეორიულად ვერ აცნობიერებს, მაგრამ ინსტინქტურად კი გრძნობს — მაგალითად როცა რიგითი წარმომადგენელი ისმენს მშობლიურ ენას თუნდაც უღირსი თანამემამულისაგან⁷. ცხადია, დედა-ენის მნიშვნელობა უკეთ ესმის ინტელიგენციას⁸, ყველაზე მეტად კი მწერლებს ხელეწიფებათ „ენის სულისა და გულის შეგნება; ამ შეგნებისათვის კი საჭიროა ის ღირსება და მაღლი, რომ თვით მწერალს უტემდეც ქართულად გული და მაჯა. ამისთანეები სიტყვაკაზმულ ნაწარმოების ავტორთა შორის უნდა ვეძიოთ“⁹. თავის მხრივ ენის შემოქმედია მთელი ერი („ერი უბირ-

1 „ეროვნება“ აქ ნასმარია ერის, ხალხის მნიშვნელობით.

ვაჟა-ფშაველა. თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. IX, გვ. 455.

3 იქვე.

4 იქვე, გვ. 253.

5 იქვე, გვ. 466.

6 იქვე, გვ. 301.

7 იქვე, გვ. 455.

8 იქვე.

9 იქვე.

ველეს ყოვლისა დედაა ენისა“).¹ ყოველივე აქედან გამომდინარე, ვაჟა დასკვნითა დედა-ენის დიდ მნიშვნელობას განათლების მიღებისათვის; ეს უნდა ხდებოდეს ორ-ღამე წელაწადს მაინც.² გასაგებია, რომ 1905 წელს პოეტის მიერ შედგენილ „ფშავ-ხევსურთა დეკლარაციაში“ მეოცე მოთხოვნად ქართულ ენაზე სწავლება იყო შეტანილი.

ტერიტორიის თაობაზე ვაჟა-ფშაველა წერდა: „მართლაც, დედამიწა დიდი საუნჯეა ერისათვის, უტერიტორიოდ ერი ვერაფერი ერია, მის სიცოცხლეს მუდამ საფრთხე მოელის, საეჭვოა მისი მომავალი. როგორც უწყლოდ თევზი ვერ გასძლებს, ისე უტერიტორიოდ ერი“;³ „წვენი ძლიერება სწორედ ამაშია, დღეს ამით უნდა მოგვწონდეს თავი, რომ მიწა-წყალი შევინარჩუნეთ“.⁴ ტერიტორია მხოლოდ მასზე მოსახელე გლეხკაცობისათვის როდი არის მნიშვნელოვანი. იგი ესაჭიროება პროლეტარიატსაც, რომლის ინტერესებაც გამომხატველადც მოჰქონდათ თავი ქართველ სოციალ-დემოკრატებს. ამის თაობაზე კი ვაჟა შენიშნავდა: „ყოველ პროლეტარიატს ესაჭიროება საცხოვრებელი ბინა, სახლი, რომელიც უნდა იღვეს უსათუოდ დედამიწაზე, უნდა მიმოსვლა უეჭველად იმავე დედამიწაზე და რაც კიდეც ყველაზე უადრესია, ფაბრიკა-ქარხნებში უნდა შეიმუშავოს იმავე დედამიწის მოსავალა. მაშასადამე პროლეტარიატიც იგივე მონაწილეა ამხანაგი გლეხისა, რომელიც მიწას ამუშავებს, მონაწილეა იმ მიწისა, რომელიც მას სამუშაო მასალას აძლევს“.⁵ ამდენად, მშობლიური მიწა-წყალი, ტერიტორია ყველამ უნდა დაიცვას (ცხადია, ეს ეხება მშვიდობიანობის დროსაც). ვაჟა წერდა:

„რა ვუთხრა იმათ, ვინც უთმობს
სხვას მამა-პაპის კერასა?
ვერ არგებს კაცობრიობას
იგი თვის დღეში ვერასა“.⁶

¹ თხზ., ტ. IX, გვ. 186.

² ტ. X, გვ. 93.

³ თხზ., ტ. IX, გვ. 427.

⁴ იქვე. „ფშავ-ხევსურეთის დეკლარაციაში“ აღნიშნულია, რომ მიწა ყველას უნდა ზისცემოდა დასასახლებლად, თუ ადგილზე არ იყო, მაშინ—საქართველოს სხვა კუთხეებში.

⁵ იქვე, გვ. 466.

⁶ თხზ., ტ. I, გვ. 371.

მიანისა თუ მთელი ერისა როდია საკმარისი, ამასთანავე საჭიროა დიდი სიბეჭითე, შრომისმოყვარეობაც. აკაცისეული ეს შეგონება, ცხადია, დიდად აქტუალურია დღევანდელ ვითარებაშიც.

ჩვენი ეროვნული ხასიათი, აკაკის შეხედულებით, იცვლებოდა როგორც საკუთარი ისტორიული ცვალებადობის, ისე გარესამყაროს ზემოქმედებით. კერძოდ, „აღმოსავლეთიდან ერთი სენი შემოეპარა საქართველოს და ის თუ დააქცევს ჩვენ ქვეყანას, თვარა სხვა ვერაფერი!... ეს არის ის ყიზილბაშური მედიდურობა, რომელსაც განუწყვეტლად თან ახლავს სამი ვეზირი: შური, ჭიბრი და ბრაზი“. ¹ მაგრამ გარეისტორიული სამყაროდან ქართველობას დადებითი თვისებების შეთვისებაც შეუძლია. აკაკი წერდა: „ქართველი, საზოგადოთ, ბუნება თანაზიარია და რაც უნახავს, ან გაუგონია, უყურადღებოთ არ დაუგდია: ყოველივე შეუსწავლია და საშვილიშვილოთ გადმოუცია საზეპირობით“.²

ინგლისელების ხასიათის თაობაზე პოეტი აღნიშნავდა: „მე მომწონს იმათი ცნობის-მოყვარეობა და ხასიათი, რომ გარეშე არა ეუცხოებათ არა და ზიზლითა და დაცინვით არ უყურებენ სხვა ტომის ხალხს“.³ გერმანელები კი მისი აზრით დარბაისელი და სიმართლის მოყვარულნი არიან.⁴

კიდევ მეტი, აკაკი შენიშნავდა ხასიათის განსხვავებულობას თვით ქართველთა შორისაც, სხვადასხვა ისტორიული კუთხეების მიხედვით. ცნობილია მისი „სამი ლექცია ვეფხვის-ტყაოსანზე“, რომლებიც აკაკიმ 1881 წელს წაიკითხა. თავისთავად, ჩვენი ეროვნული ხასიათის დიფერენცირებულობის აღნიშვნა მისაღებია და მეცნიერული, მაგრამ საკითხავია თუ რამდენად მართებულია აზრი XII საუკუნეში ამგვარი დიფერენცირებულობის შესახებ. თანაც ამ საკითხში არის ზღვარი, რომლის გადალახვა უარყოფით რეაქციას იწვევს.

შეგახსენებთ, რომ პოეტის მიხედვით, ტარიელი ანსახიერებდა ქართლელთა თვისებებს, ავთანდილი — იმერლობისას, ხოლო ფრიდონი (ასევე ფატმანიც) — ზღვისპირელებს. ვიმეორებთ,

¹ თხზ., ტ. XIV, გვ. 201.

² იქვე, გვ. 255.

³ იქვე, გვ. 377.

⁴ იქვე, გვ. 141.

საკითხავია, თუ გვაქვს საიმედო საფუძველი იმისა, რომ რუსთაველის ხანაში იმერლობაზე და შესაბამის ხასიათზე ვილაპარაკოთ. ამ ხანაში ხომ, როგორც ცნობილია, „ლიხთ-იმერეთი“ არსებობდა და ამ სიტყვით მთელი დასავლეთ საქართველო მოიაზრებოდა, ხოლო „იმერეთი“, „იმერლები“ გვიანდელი და დღევანდელი გაგებით მხოლოდ გვიან გამოიკვეთა. მით უფრო მიუღებელია ზღვისპირელთა ხასიათზე ლაპარაკი, ვინაიდან საქართველოში ზღვისპირეთი, გასაგები გეოგრაფიული პირობების გამო, ვერ გამოიკვეთა. ასე რომ, „ზღვისპირეთი“ გაუგებარია იმთავითვე, მასში ხომ უნდა მოიაზრებოდეს აჭარლების, მეგრელების, გურულებისა და აფხაზების ზღვისპირა მოსახლეობა. მაგრამ ხასიათის ერთობა ანდა თუნდაც გამოკვეთილობა საქართველოს მოსახლეობის ამ ნაწილებს არ ახასიათებდათ არც მაშინ და არც ახლა.

ჩვენ სავსებით ბუნებრივად მიგვაჩნია ილიას რეაქცია აკაკისეულ ლექციებზე „ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ. აქ გადმოცემული შეხედულებანი არ იყო საფუძვლიანი და, გარდა ამისა, ხელს არ უწყობდა ქართველობაში ჯანსაღი ურთიერთობების დამკვიდრებას (სხვადასხვა კუთხის წარმომადგენლებს შორის). თავისი რეაქცია ილიამ გამოხატა წერილში „აკაკი წერეთელი და ვეფხისტყაოსანი“,¹ რაც, თავის მხრივ, უბასუხოდ არ დაუტოვებია აკაკის. საერთოდ, ილიასა და აკაკის ეს პოლემიკა დიდად საინტერესოა და მისი ანალიზი აქტუალურია დღევანდელი ჩვენი მეცნიერებისა და საზოგადოებრივი ცხოვრებისათვის.

ენის თაობაზე აკაკი შეზღუდვას აღნიშნავდა: „ქართულ ენას დიდი სიტყვისკონა აქვს, მისი ლექსიკონი (ლექსიკა—გ. ყ.) ისე ვრცელია, რომ ბევრჯელ მთელი აზრი ერთს სიტყვაში მოთავსდება ხოლმე“,² „აიღეთ უცხო ენებიდან ნათარგმნი წიგნები: საერო თუ საღმრთო-სასულიერო, და მაშინ დარწმუნდებით, თუ რამდენად შემუშავებული და სრულია ქართული ენა“.³ სხვა ადგილას ვკითხულობთ, რომ ენა „უტყუარი და ძვირფასი განძია ხალხისა. ძვირათ რომელიმე ხალხი გვეგულება, რომ ქართველებსავით მდიდარი ლექსიკონი ჰქონდეს“.⁴

¹ დაიბეჭდა „ივერიაში“ 1887 წლის 75-ე, 76-ე და 77-ე ნომრებში.

² თხზ., ტ. XIV, გვ. 36.

³ იქვე.

⁴ ტ. XII, გვ. 68.

როგორც უკვე მივუთითებდით, აკაკი წერეთელი ერის ერთ-ერთ ნიშან-თვისებად თვლიდა საერთო ისტორიულ წარსულს. ე. აზრი განსაკუთრებით აქტუალური გახდა 90-იანი წლებ-ს შემდგომ, როცა საისტორიო ასპარეზზე გამოვიდნენ სოციალ-დემოკრატები, ვისთვისაც ეროვნული ნიპილიზმი უმთავრესი დამახასიათებელი ნიშანი გახდა. სწორედ მათი მისამართით წერდა აკაკი: „სიტყვა „პატრიოტი“ დღეს ზოგიერთებისაგან საკიცხავ სიტყვად არის გადაქცეული. იმათ პატრიოტობა შოვინიზმი ჰგონიათ, როდესაც ამ ორ სიტყვას შორის დიდი ზღვარია და ერთმანეთში საერთო არა აქვსთ რა! — სასწორო-მხედველო პატრიოტობას უტყუარი ბუნება მოითხოვს და თვალ-დამდგარ შოვინისტობას კი — ეგოიზმი, უმართლო თავმოყვარეობა“;¹ „ვისაც სამშობლო არა სწამს, ვისაც მშობელი, ნაშობი, თანშობილი არ უყვარს და თავს მით მართლულობს, რომ მე გაურჩევლათ მთელი მსოფლიო მწამს და მთელი კაცობრიობა განურჩევლად მიყვარსო, ის შემცდარია!“²

ი. წერეთლის (ყვირილელის) საწინააღმდეგოდ აკაკი წერდი: „აბა, რა სათქმელია: „წარსული გველივით გვეზიზღება და აწმყო ჭირივით გვეჭავრებაო?“ მაშ, რაღა გიყვარს მამა-პაპათა საფლავის მგმობელო? და ვიღაზედ ზრუნავ თუ თანამედროვეობა გეჭავრება? საიდან გინდა გაშოახტუნო მომავალი?“³ ოთხი წლის შემდეგ კი პოეტი აღნიშნავდა: „იმ ხალხს, რომელსაც წარსული არა ჰქონია, კულტურული კვალი არა უნიშნავს:—რა და არც აწმყო უფარგა, უფლება არა აქვს, რომ მომავალზე საკუთრად იფიქროს!.. ის მომავალ-დავია, როგორც ე. ი., და უნდა სხვას შეუერთდეს, გადარჩულდეს“.⁴ მართლაც, ოდიოზური წარსულითა და აწმყოთი ნათელი მომავალი ვერ შეიქმნება. და როცა ქართველი სოციალ-დემოკრატები სხვანაირად ფიქრობდნენ, მათ ისტორიზმი (აღლოს დონეზეც კი) ძალიან ღალატობდათ.

პარადოქსულია რომ, მათი აზროვნება და ქმედება ჩვენს მიმართ მეფის რუსეთის პოლიტიკას ეზმიანებოდა. ეს უკანასკნელი, როგორც დამპყრობელი, ცდილობდა ქართველობისათვის ეროვნუ-

¹ თხზ., ტ. XIII, გვ. 351.

² იქვე.

³ თხზ., ტ. XIV, გვ. 205.

⁴ ტ. XI, გვ. 326.

ლი მეხსიერება და ხსოვნა წაერთმია. აკაკი აღნიშნავდა: „როცა ერთი რომელიმე ერი იბრძოლებს მეორეს და იპონებს, სცდილობს, რომ წარსული დაავიწყოს: უქარწყლებს ისტორიულ ნაშთებს, უნგრევს ციხე-დარბაზებს, უბღალავს ტაძრებს, კმუხსრავს ნახატებს, უკრძალავს დედა ენას და სხვანი“.¹ უფრო კონკრეტულად: „ასე მოქმედებდნენ ჩინეთის უაუნები, ლანგ-თემურები და სხვანი. ამავე გზას ადგიან დღევანდელი მპყრობელებიც. ასეთია იმათი უსამართლო, საბატონო პოლიტიკა!“² ადრესატი“!² რასაკვირველია, ძალიან ნიშანდობლივი იყო.

ამ შემთხვევაში ყველაფერი ნათელია და ლოგიკური — დამპყრობლის მხრივ სხვაგვარი შეგნება და ქცევა გამორიცხულია. მაგრამ დღემდე აუხსნელი რჩება საერთოდ ქართული სოციალ-დემოკრატიის ორივე ფრთის ეროვნული ნიჰილიზმი. კლასობრივი პოზიციიდან ანდა ოდნავ წიგნიერი მარქსიზმის მიხედვით ამის (გერმანელები რომ ჩვენს მდგომარეობაში ყოფილიყვნენ, იქაური მარქსისტები განა ქართველ სოციალ-დემოკრატებსავით მოიქცეოდნენ?) ახსნა შეუძლებელია. ისინი იმთავითვე ამოეფარნენ ინტერნაციონალიზმის დროშას, მაგრამ ინტერნაციონალიზმი ხომ ერთა, ხალხთა შორის ჯანსაღ, ურთიერთპატივისცემაზე დამყარებულ ურთიერთობას და შესაბამის შეგნებასა და ქცევას გულისხმობს. თუ კაცობრიობის თითოეულმა ნაწილმა (ხალხმა) უარყო თავისი ეთნოსი, მაშინ რა ფასეულობას უნდა წარმოადგენდეს ამგვარად გაგებული ინტერნაციონალიზმი? ამდენად, ინტერნაციონალიზმი თავის თავში აუცილებლობით გულისხმობს პატრიოტიზმს.

1908 წელს აკაკი წერდა: „ვინც თავის გვარტომობას უარყოფს, ის ველარც სხვებს გამოადგება, უვარგისი იქნება შინაც და გარეთაც. გიყვარდესთ თქვენი ქართველობა, მაგრამ შოვინისტურის გრძნობით კი არა. ესე იგი რომ სხელს დაკლებ-თ რამე შესძინოთ თქვენს ეროვნებას. არა! იმ სიყვარულით, რომელსაც სარჩულად უნდა ედვას ძმობის, ერთობის და იყვარულის სურვილი“.³ ერთი წლის შემდეგ პარიზში პოეტი ქართველ სტუდენტობას მიმართავდა: „ნურავინ იტყვის იმას, რომ არის კაცობრობა და არა

¹ თხზ., ტ. XI, გვ. 326.

² იქვე, გვ. 326—327.

³ თხზ., ტ. XIV, გვ. 242.

ილიას ზეგავლენით, ვაჟასაც მტკიცედ ჰქონდა გაცნობიერებული ისტორიის დიდი მნიშვნელობა ერისათვის. „ყველა ერს, რომელსაც მართლა ერობა ეთქმის, აქვს ისტორია, აქვს წარსული, აქვს საკუთარი ისტორიული იდეალი, სულ ერთია, — ორივე ცალკ-ცალკე კარგად აღნიშნავს თვით საგანს. წარსულის დროის სიკეთე, ქველობა თუ გმირობა აღაფრთოვანებს, ასულდგმულებს აწმყო დროის ერს, ამხნევებს და კარგი მერმისის მოპოვების წადილს უჩენს გულში. ცარიელი სიტყვა როდია, ტყუილად არ ამბობენ ჭკვიანნი: დაღუპულია ის ერი, რომელსაც ისტორია არა აქვს, რომელსაც ხატად წინ არ უდგას საკუთარის ისტორიის ანდერძი“-ო! — წერდა იგი. ამიტომაც, მისი თქმით, ევროპაში თვით ცხოვრების ვითარება, თვით საზოგადოება უწყობს ხელს ეროვნულ აღზრდას, რაშიც უპირველესად იგულისხმება საკუთარი ისტორიის სიყრმიდანვე სწავლა.² პოეტს, როგორც ვიცით, ისტორიის სახელმძღვანელო არ დაუწერია, მაგრამ წარსულის თემას მიუძღვნა ზრწყინვალე ნაწარმოებები, რითაც ხელი შეუწყო მასებში ისტორიის პოპულარიზაციას. (ამასვე აკეთებდა ილია, აკაკი და იაკობ გოგებაშვილი). პარადოქსულია რომ ის, რაც ასე მყარად გააცნობიერეს თერგდალეულთა ცნობილმა წარმომადგენლებმა (ვგულისხმობთ ისტორიის მნიშვნელობას ერის ცნების გაგებისათვის), ქართული საზოგადოებრივი აზროვნებისათვის მთელი უკანასკნელი ათწლეულების მანძილზე უცნობი დარჩა. ამაში საბედისწერო როლი ითამაშა ი. ბ. სტალინის „კლასიკურმა“ ნაშრომმა ეროვნული საკითხის შესახებ, რომელიც, ამასთანავე, ბევრს ქართული აზროვნების უდიდეს მიღწევად ეჩვენებოდა.

ვაჟაც, ზოგიერთ სამოციანელთა მსგავსად, აქტიურად ჩაება იმ კამათში, რომელიც გაიმართა ჯანსაღ პატრიოტულ ძალებსა და კომპოლიტებს (სოციალ-დემოკრატებს) შორის. თუმცა ერთ ხანს იგი თანაუგრძნობდა ხალხოსნებს, მაგრამ მალე ჩამოსცილდა, მიხვდა რა, რომ მხოლოდ საზოგადოების ერთი კლასის ან ფენის ინტერესების დაცვა არასწორია, აუცილებელი იყო მთელი ერის კონსოლიდაცია, შესაბამისად ეროვნული საკითხისადმი დიდი ყურადღების მიქცევა. იგი წერდა: „ამ პარტიის (იგულისხმება ხალხოსნე-

¹ თხზ., ტ. IX, გვ. 189—190.

² იქვე, გვ. 188—189.

ბი: — გ. ყ.) წადილი ის იყო, რომ გლეხკაცობის კეთილდღეობისათვის ეზრუნა. მისი ეკონომიური ყოფა-მდგომარეობა გაუმჯობესებინა. თითქმის მარტო გლეხკაცობისაგან შემდგარი საქართველო უნდა დაეარსებინა. დანარჩენი ეროვნული საჭიროებანი დავიწყებული ჰქონდათ, დავიწყებული იყო აგრეთვე თავადაზნაურობა, რომელსაც თითქოს არაფერი უჭირდა და იმათი დასუსტება არაფერი დანაკლასი იყო ვითომ ერივნულ საქმეთათვის. მოკლედ რომ ვსთქვათ, ეროვნული აზრი უარყოფილი იყო იმათგან. ეს პარტია, როგორც თვითონაც იგრძნო ბოლო დროს, ნაძალადევი, ხუხულასავით ნაგები, სხვისი მიზანძვით, „სხვის ჩაძახებით“ ნაკოწიწები გამოდგა; გაიგო ისიც, რომ დღეს ჩვენს მდგომარეობაზე არ შეეფერებოდა ამგვარი მოძღვრება და უკან დაიხია, თავისი თავი თვითონვე უარჰყო“.¹

ამგვარი გამოცდილებას შემდეგ მით უფრო მიუღებელი იქნებოდა ვაჟასათვის სოციალ-დემოკრატების აზროვნება და, მართლაც, იგი იმთავითვე გაემიჯნა მათ და უფრო მეტიც, დაუპირისპირდა კიდევ. სწორედ ამ უკანასკნელთა მისამართით ამბობდა იგი: „რად გიკვირსთ, მაშასადამე, რომ ჩვენში არიან ისეთები, რომელთაც თავის თავი წარმოუდგენიათ ქვეყნის ლალად, პატრონად, არა პირადი თავის ნაღვაწი, არამედ ერის საუნჯე — ტერიტორია გახადონ სამშო, საკაცობრიო ტაბლად და თვით ერსაც ააღებინონ ხელი ეროვნებაზე“.² ლექსში „განა-კაცია?!“ პოეტი წერდა:

„ტვინ-თხელაძეთა მიმყოლი
რა გზას გაიკვლევს ერია?!
ღმერთო, გვაშორე, ეს ღვარძლი
საიდან გამოგვერია?“;
„ყოფილა, არა მჯეროდა,
მტერობა თავის თავისა“.³

როგორც აკაკის, ისე ვაჟასათვის მეტად აქტუალური გახდა პატრიოტიზმისა და კოსმოპოლიტიზმის (იგი ხშირად ამ სიტყვას ინტერნაციონალიზმის შინაარსით ხმარობდა) თანაფარდობა. იგი აღნიშნავდა, რომ „ჩვენში პატრიოტიზმი და კოსმოპოლიტიზმი უმრავლესობას არ ესმის სწორედ, რადგან ეს უმრავლესობა საზარდო-

¹ თხზ., ტ. IX, გვ. 427.

² იქვე, გვ. 269.

³ ტ. I, გვ. 371.

ობს ქუჩაში მოკრებილი ფრაზებით და მეცნიერულად, სისტემატურად არ შეუსწავლია არც ერთი მოძღვრება, ამიტომ ამისთანა კოსმოპოლიტებს თავისი თავი პატრიოტებზე გონიერი, კვკიანი და მაღალზნეობიანი ჰგონია“.¹ ვაყას ფიქრით უპირველესი საზრუნავი იყო საკუთარი ერი და შემდეგ მთელი კაცობრიობა, რაც სულაც არ იყო ეროვნული ეგოიზმი. იგი წერდა: „უნდა გვახსოვდეს ყველა ადამიანს ეს ჭეშმარიტება: კოსმოპოლიტიზმის მიმყოლი ერი, იმ დროს, როცა მისი მეზობელი ერები, ანუ სახელმწიფოები, მის წინააღმდეგ კანონებს მისდევენ, დაღუპულია... კოსმოპოლიტური სწავლით ხელმძღვანელობა მხოლოდ მაშინ არის სასარგებლო ერთი ერისათვის, როცა სხვა ერებიც ამავე მოძღვრებას აღიარებენ, თუ არა და არა“.²

ასე რომ, საქმე იდეალიზმში (ეთიკური აზრით) როდია: „ჩვენ იდეალებისას ვცნ-ლა გვკითხავს, დღეს ჩვენი არსებობა სათუოდ გამხდარა და საჭიროც ისაა, რომ არსებობა შევინარჩუნოთ. ჭერ ღვინო უნდა გვქონდეს ნაშოვნი და მერე ტიკებისთვის ვიზრუნოთ. დიად, არსებობა გვესაჭიროება, როგორც ერს. უნდა გვქონდეს რამე, რომ საკაცობრიო იდეალებს ზოგი ვანაცვალოთ, ზოგი რომ გადავცვალოთ და გადავასხვაოთ, უნდა როგორც ერი კულტურულად გავღონიერდეთ, გავძლიერდეთ. გაძლიერება კი ჩვენი ყოველად შეუძლებელია, თუ ეროვნულს თვით შეგნებას დაეკარგავთ, ავითვალისწინებთ დედა-ენას და მის საშუალებით არ აღვზრდით, არ გავწვრთნით გონებრივ და ზნეობრივ ჩვენ შეილებს, ახალთაობას არ დავზოგავთ და მაგრა არ დავებლაუქებით ჩვენს მიწა-წყალს და არ მოვღონიერდებით ეკონომიურად“.³ დიდად გონივრული აზრია, რომელსაც ნორმალურ ვითარებაში თითქმის ერის დიდი ნაწილი უნდა გაჰყოლოდა, მაგრამ, სამწუხაროდ, ასე არ მოხდა, ქართველი ხალხის გამთლიანება ამ იდეის გარშემო ვერ მოხერხდა. კლასთა ბრძოლა, სოციალიზმი და ინტერნაციონალიზმი (ცხადია, ყალბად გაგებულ) ბევრისათვის სატყუარად იქცა. ბევრმა ინტერნაციონალიზმისა და პატრიოტიზმის ურთიერთმიმართებაც კი ვერ გაიცნობიერა.

¹ თსზ., ტ. IX, გვ. 467.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 455.

მშვენიერ პუბლიცისტურ ნაშრომში, რომელიც „ივერიაში“ გამოქვეყნდა 1905 წელს, ვაჟა აღნიშნავდა: „ზოგს ჰგონია, რომ ნამდვილი პატრიოტიზმი ეწინააღმდეგება კოსმოპოლიტიზმს (ე. ი. ინტერნაციონალიზმს — გ. ყ.), მაგრამ ეს შეცდომაა. ყოველი ნამდვილი პატრიოტი კოსმოპოლიტია (ე. ი. ინტერნაციონალისტი — გ. ყ.) ისე, როგორც ყოველი გონიერი კოსმოპოლიტი (და არა ჩვენებური) პატრიოტია, როგორ? ასე, — რომელი ადამიანიც თავის ერს ემსახურება კეთილგონიერად და ცდილობს თავის სამშობლო აღამაღლოს გონებრივ, ქონებრივ და ზნეობრივ, ამით ის უმზადებს მთელს კაცობრიობას საუკეთესო წევრებს, საუკეთესო მეგობარს, ხელს უწყობს მთელი კაცობრიობის განვითარებას, კეთილდღეობას“.¹ შემდეგ იგი განაგრძობდა: „თუ მთელის ერის განვითარებისათვის საჭიროა კერძო ადამიანთა აღზრდა, აგრეთვე ცალკე ერების აღზრდა საჭირო, რათა კაცობრიობა წარმოადგენდეს განვითარებულ ჯგუფს; თუ კერძო ადამიანისათვის არის სასარგებლო აღზრდა ნაციონალური, ინდივიდუალური, აგრეთვე ყოველის ერისათვისა სასარგებლო ასეთივე აღზრდა, რათა ყოველმა ერმა მომეტებული ძალა, ენერგია, თავისებურება გამოიჩინოს და საკუთარი თანხა შეიტანოს კაცობრიობის საღაჯოში...“² აქედან გამომდინარეობს თითოეული აქტიური ადამიანის, მოქალაქის სამოქმედო ამოცანაც: „ყოველი მამულიშვილი თავის სამშობლოს უნდა ემსახუროს მთელის თავის ძალღონით, თანამომეტა სარგებლობაზე უნდა ფიქრობდეს და, რამდენადაც გონიერული იქმნება მისი შრომა, რამდენადაც სასარგებლო გამოდგება მშობელი ქვეყნისათვის მისი ღვაწლი, იმდენადვე სასარგებლო იქმნება მთელი კაცობრიობისათვის“.³

ვაჟას მოჰქონდა ედისონის, შექსპირის, სერვანტესის და გოეთეს („გიოტეს“) მაგალითები, რომლებიც თუმცა თავის სამშობლოში და თავის თანამომეტათვის იღვწოდნენ, მაგრამ ახლა ისინი მთელს კაცობრიობას მიაჩნია თავის ღვიძლ შვილებად;⁴ ყველა გენიოსები ნაციონალურმა ნიადაგმა აღზარდა, აღმოაცენა და განა-

¹ თხზ., ტ. IX, გვ. 252.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

დიდა იქამდის, რომ სხვა ერებმაც კი მიიღეს ისინი საკუთარ შვილებად¹. დასკვნა ასეთია: „მეცნიერება და გენოზები გვიხსნიან გზას კოსმოპოლიტიზმისაკენ, მაგრამ მხოლოდ პატრიოტიზმის, ნაციონალიზმის მეოხებით“².

საინტერესოა პატრიოტიზმისა და ინტერნაციონალიზმის (კოსმოპოლიტიზმი) შეძევების ვაჟასეული გაგება. მის შიხედვით „პატრიოტიზმი უფრო გრძნობის საქმეა, ვიდრე ჰკუა-გონებისა, თუმცა კეთილ-გონიერება მუდამ ყოფილა და არის მისი მათაყვანებელი და პატივისმცემელი. კოსმოპოლიტიზმი მხოლოდ ჰკუის ნაყოფია, ადამიანის კეთილგონიერებისა, მას ადამიანის გულთან საქმე არა აქვს, იგი საღსარია იმ უბედურობის ასაცილებლად, რომელიც დღემდის მთელს კაცობრიობას თავს დასტრიალებს“³. განსხვავებულობაა მათი წარმოშობის დროის თვალსაზრისითაც: „პატრიოტიზმი, როგორც სიცოცხლე და სიცოცხლესთან გრძნობა, თითქო დაბადებასთან ერთად ჰყვება ადამიანს“⁴.

ერთი სიტყვით, პატრიოტიზმი და ინტერნაციონალიზმი, ვაჟას სწორი შეხედულებით, ერთმანეთისაგან განუყრელია. იგი დაასკვნიდა: „კოსმოპოლიტიზმი ასე უნდა გვესმოდეს: გაცვარდეს შენერი, შენი ქვეყანა, იღვაწე მის საკეთილდღეოდ, ნუ გძულს სხვა ერები და ნუ გშურს იმათთვის ბედნიერება, ნუ შეუშლი იმათ მისწრაფებას ხელს და ეცადე, რომ შენი სამშობლო არავინ დაჩაგროს და გაუთანასწოროდეს მოწინავე ერებს“⁵. „კოსმოპოლიტიზმი მაშინ მიაღწევს თავის მიზანს, როცა ყველა კაცობრიობის შემადგენელნი ერნი აღიზრდებიან და განვითარდებიან გონებრივ და ზნეობრივ და გაიგებენ“⁶, ასე რომ, „ცალ-ცალკე ეროვნებათა განვითარება აუცილებელი პირობაა მთელის კაცობრიობის განვითარებისა“⁷.

¹ თხზ., ტ. IX, გვ. 253.

² იქვე, როგორც ვხედავთ, ვაჟა არ გაუბოდა სიტყვა „ნაციონალიზმს“ საკუთარი თავისა და თანამოაზრეთა მიმართ, მაშინ, როდესაც ქართველი სოციალ-დემოკრატებისათვის იგი (ეს სიტყვა) ჩვეულებრივ საღანძღავად, ოდიოზური აზრით იხმარებოდა.

³ იქვე, გვ. 254.

⁴ იქვე, გვ. 253.

⁵ იქვე, გვ. 254.

⁶ იქვე.

სამწუხაროდ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ვაჟას დროინდელ საქართველოში და შემდეგაც, თვით უკანასკნელ წლებამდე, ბოლომდე იყვნენ ადამიანები, რომლებიც პატრიოტიზმისა და ინტერნაციონალიზმის ურთიერთმიმართების საკითხზე სხვაგვარი აზრისანი იყვნენ და არიან. ვაჟა მათ მხოლოდ პუბლიცისტიკის ენით კი არა, პოეზიის მეშვეობითაც ებრძოდა. ლექსში „თმა-გრძელა — ჭკუა-თხელა“ (1909) იგი წერდა:

„ჰმიეთ-ჰმოეთობ, სჯახირობ,
ამბობ რაც არი, რაც არა,
ჰმეგობრობ ალი-მუსიას,
ნამწყრალევად ხარ ძმასთანა“;
„ფილოსოფოსის სახე გაქვს
და დონ-კიხოტის კანჭები
გიწყვია ჯიბე-უბეში
ევროპიული აზრები
უმ-უმი, უღეკ-უცხონი,
მაღალი სორტის ფრაზები“.¹

ვაჟამ ყურადღება მიაქცია ერთ მნიშვნელოვან მომენტსაც — ერისა და პიროვნების თავისუფლების საკითხს. ერის ნამდვილა თავისუფლება, ვაჟას შეხედულებით, მაშინ იწყება, როცა თავისუფალი იქნება პიროვნება: „თავისუფლება პიროვნებისა და ერისა ერთმანეთთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული. სადაც არაა პიროვნება თავისუფალი, იქ ერი დამონებულია და დამონებულ ერში რა თქმა უნდა პიროვნებაც მონაა, უთავისუფლო, სხვის ხელში სათამაშო ნივთი“.² ამ აზრის ნათელსაყოფად იგი მოუთითებდა რუსეთის მაგალითზე: „დამონებულმა ერი მუდამ ბეჩავია შინაურობაში და რა თქმა უნდა ბეჩავი და სუსტი გარეშე მტერთან საბრძოლველად. ამის დამამტკიცებელი მაგალითი დღევანდელი რუსეთია, რომელიც პატარა იაპონიას დაეტაკა და რქები შემოიმტვია“.³

ვაჟას დროს, და მანამდეც, ქართულ საზოგადოებრივი აზროვნების ყურადღების არეში მოექცა ერის დაბერების პრობლემა. ეს, ცხადია, ო. კონტისა და დრეპერის ზეგავლენით არ მოხდა, თვითონ უშუალო ქართულმა სინამდვილემ ქართველობის ერთი ნაწილი

¹ თხზ., ტ. IX, გვ. 410.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 412.

ეროვნულ სასოწარკვეთილებამდე მიიყვანა. გიორგი მუხრანსკისა და ქართველი ხალხონების შესახებ უკვე ვწერდით. ვაჟსათვის, ბევრისაგან განსხვავებით, უკვე ემოციურ ღონეზე იყო მიუღებელი ერის დაბერების იდეა: „ადამიანის გონება ყველას და ყველაფრის დაბერებას შეურიგდება, ხოლო სიბერე ერისა საშინელებაა. ხოლო იცით, არიან და იყვნენ მცნეიერნი იმ აზრისანი, ვითომც შეიძლება ბოდეს ერის სიბერე და სიკვდილიც კი, როგორც სიყრმე, სიჭაბუკე, დავაყაყება და სხვა. ამტკიცებენ ისინი ამას იმის გამო, რადგან იგონებენ ყოფილ, არსებულ და აწ მოსპობილ ერებს. თუმცა ძნელია იმათ დაეთანხმოს კაცი, მაგრამ არა უშავს, ჩვენც თანახმა გაუხდეთ, ხოლო ერთი რამ უნდა შევნიშნოთ: იმათ მოძღვრებას. შეიძლება ერი დაბერდეს სხვადასხვა პირობებისა და მიზეზებისა გამო, და იგი მალე ისევ გაახალგაზრდავდება, თუ სხვა, მაცოცხლებელ პირობებში ჩააყენებ, რაც ცალკე პიროვნებას არ ძალუძს. ცალკე აღებული და დაბერებული ადამიანის ბოლო მხოლოდ და მხოლოდ სიკვდილია. რის გამო შეიძლება დაბერდეს ერი, თუმცა იგი მუდამ ახლდება — ახალგაზრდათა შემატებით?“.1 პოზიტიური პასუხი ასეთი იყო: „ერს დააბერებს მხოლოდ მონობა, ისეთი ცხოვრების პირობები, როცა მას საკუთარი ნების, ძალ-ღონის გამოჩენის საშუალება მოესპობა. ხანა საჭირო არ არი, ეს შეიძლება ერის სიჭაბუკის დროს მოხდეს. ენერგია ერისა არ უნდა იყოს შებოროტილ-შეჩაპვული, უნდა ჰქონდეს მას სარბიელი. დიად, მონობა საშინელებაა, მომაკვდინებელია, როგორც სიბერე, და იგი იწვევს ერის სიბერეს, სხვაფრივ ერის სიბერე და სიკვდილი შეუძლებელია მანამდე, სანამ მზე ანათობს დღით და ღამით მთვარე“.²

მაგრამ კაცობრიობის ისტორიამ ხომ უამრავი მაგალითი იცის ერის დაჩაჩანაკება-სიკვდილისა. თუნდაც რომის იმპერიის მაგალითი ავიდოთ. ამის თაობაზე დიდი პოეტი წერდა: „დაბერდა ოღონდაც; დააბერა და დააუძლურა. ყველა ერსაც ესევე დაემართება, უკეთუ იგი სიცოცხლის წყაროს არ ეწაფება. თავისი ცხოვრებისათვის გამოსადეგს ვითარებას არ შექმნის და, თუ აქვს, არ ინახავს, მაგრად არ უჭიღია ხელი. ეს დღესავე, მზესავე ნათელია,

1 თხზ., ტ. IX, გვ. 382—83.

2 იქვე, გვ. 381.

აშკარაა“.¹ ამდენად თუ ერი ბერდება და შეიძლება მოკვდეს კიდეც, ეს ფატალურად როდია განსაზღვრული, არამედ დამოკიდებული სუბიექტური ფაქტორისაგან. რატომ უნდა, მკაცრი მეცნიერული თვალსაზრისით ვაყას პოზიციის სისუსტე ამ საკითხში აშკარაა, მაგრამ მთავარია სწორი ალლო, რითაც იგი საერთოდ პრობლემას განიხილავდა. მისასალმებელია მისი პათოსი, რომელიც ამ სიტყვებშია გამჟღავნებული: „ინტელიგენციას ან კი რა უფლება გვაქვს — ჩვენს სიცოცხლით სავსე ერს ამისთანა შეუფერებელი განაჩენი დაუდგინოთ ასე თამამად, კადნიერებით?“²

§ 2. მიხაკო წერეთლის ნააზრავი ერის საკითხზე

XX საუკუნის ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებაში ერის საკითხის გაცნობიერებაში ყველაზე მეტი მიხაკო წერეთელმა გააყეთა. სწორედ აღნიშნული საკითხის თაობაზე ჰქონდა მას გამოქვეყნებული მოზრდილი მონოგრაფია „ერი და კაცობრიობა“. ასე რომ, მიხაკო წერეთელი საქართველოს ისტორიაში პირველი გახლდათ, ვინც ეცადა მონოგრაფიული ფორმით, სისტემატური სახით განეხილა ჩვენთვის დიდად აქტუალური საკითხი. (მანამდე, 1909 წელს, მას გაზეთ „ერში“ გამოქვეყნებული ჰქონდა დიდი სტატია „ერის უფლება“). წიგნი დაწერილი იყო თანადროული, ახალი სოციოლოგიური თეორიების საფუძველზე, რის გამოც მისადმი ინტერესი, კერძოდ სოციოლოგიური, დიდია დღესაც კი.

შევეცდებით მოკლედ გადმოვცეთ მიხაკო წერეთლის ნააზრავი ერის თაობაზე, ვცდებით ნათელვყოთ მისეული თეორიული მეგვიდრეობის დიდი უპირატესობა ი. ბ. სტალინის ანალოგიურ ნაშრომთან შედარებით.

უწინარესად უნდა გავითვალისწინოთ ის იდეოლოგიური ბრძოლის ფონი, რომელმაც განაპირობა მიხაკო წერეთლის „ერისა და კაცობრიობის“ შექმნა. ავტორის პათოსი მიმართული იყო როგორც რუსი შოვინისტების, ისე (უფრო მეტად) ქართველი სოციალ-დემოკრატების წინააღმდეგ, რომლებიც ერისადმი, კერძოდ ქართველობისადმი, უკიდურესი ხიპილიზმით იყვნენ განწყობილნი. ამათგან განსხვავებით, მიხაკო წერეთელს ყოველთვის, სიცოცხლის

¹ თხზ. ტ. IX, გვ. 383.

² იქვე.

ბოლომდე, 1965 წლამდე, ახასიათებდა გულმხურვალე, ღრმა პატრიოტიზმი, ანუ სხვანაირად რომ ვთქვათ, მის ფასეულობით სკალაში, სისტემაში ერს უპირველესი ადგილი ეკავა. აღნიშნული, ცხადია, სულაც არ გამოორიცხავდა ინტერნაციონალიზმს. იგივე უნდა ითქვას ანარქიზმის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენლის ვარლამ ჩერქეზიშვილის მიმართ, რომლის პატრიოტულმა, ეროვნულმა პოზიციამ სათანადო იმპულსი მისცა „ერისა და კაცობრიობის“ ავტორს (სხვათა შორის, წიგნი სწორედ ვარლამ ჩერქეზიშვილისადმია მიძღვნილი).

თუ ქართველი სოციალ-დემოკრატებისათვის უმთავრესი იყო ინტერნაციონალიზმი, უფრო ზუსტად კოსმოპოლიტიზმი, ისე რომ ამ ფონზე პატრიოტიზმს, საქართველოსადმი სიყვარულს, ადგილი ძალიან ცოტა რჩებოდა, მიხაკო წერეთელი სხვანაირად ფიქრობდა. მისი აზრით, ამოსავალი არის ერი, „რადგანაც ინტერნაციონალიზმი ნიშნავს ერთა შორის განწყობილებასა (ურთიერთობებს — გ. ყ.), უფლებრივ და ვალდებულებითს დამოკიდებულებასა. თვით ცნებანი ერისა და მისი უფლებებისა აუცილებელია ინტერნაციონალიზმის საცოდნელად“.¹ აზროვნებაც შესაბამისად უპირველესად ერიდან, როგორც უშუალო, პირველადი სინამდვილიდან უნდა გამოდიოდა.

კიდევ მეტი, ნაღდი ინტერნაციონალიზმისათვის სულ ერთი როდია ერები დამონებული იქნებიან თუ თავისუფალი. აი რას წერდა მიხაკო წერეთელი ამის თაობაზე: „განსაკუთრებით იმ ერთა შორის იყო ღრმად ფესვგადგმული ინტერნაციონალიზმი, სადაც ეროვნული საკითხი გადაწყვეტილი იყო, სადაც ერს, როგორც მთელს სოციალურს ორგანიზმს, საფრთხე არ მოელოდა“;² „იმ ქვეყნებში კი, რომელნიც მონებად დარჩნენ, დღესაც ინტერნაციონალიზმს ეროვნული პრობლემის მხრით დიდი დაბრკოლება აქვს და ექნება ყოველთვის თუ ერს სრულიად არ დაუკარგავს სურვილი სიცოცხლისა და დამოუკიდებლობისა“.³

თუმცა მიხაკო წერეთელი, მისივე აღიარებით, ერთ დროს თანაუგრძნობდა მარქსიზმს, მაგრამ ეს ცოტა ხანს გაგრძელდა, რადგან

1 მიხაკო წერეთელი, ერი და კაცობრიობა, 1910, წინასიტყვაობა, გვ. XI.

2 იქვე, გვ. X.

3 იქვე, გვ. X—XI.

მისთვის უფრო მიმზიდველი აღმოჩნდა ანარქისტული სოციალიზმი. თუმცა ამას, ისევე, როგორც ვარლამ ჩერქეზიშვილისათვის, მისთვის ხელი არ შეუშლია ერის უდიდეს ფასეულობად აღიარებაში. „ერისა და კაცობრიობის“ წინასიტყვაობაში აღნიშნულის თაობაზე ვკითხულობთ: „მე მხოლოდ ქართველი ანარქისტი ვარ, მაგრამ გული საგულეს არა მაქვს: ჩემთვის ეროვნული საკითხი გადაწყვეტილი არ არის, ეს საკითხი კი ჩემი ყოფნა არ ყოფნის საკითხია, ურომლისოდაც არც ანარქიზმი არსებობს“;¹ „...შეიძლება იდეურად ანარქისტი იყო ადამიანი, მაგრამ იმავე დროს იცავდეს შენს ეროვნულ საზოგადოებასა“.² თუ ასეთი იდეური პოზიცია დაიკავა ანარქიზმის იდეების მატარებელმა პიროვნებამ, მით უფრო მეტად იყო შესაძლებელი მსგავსი პოზიციის შემუშავება სოციალ-დემოკრატიის წარმომადგენელთა მხრივ, რაც, რუსეთის იმპერიის მაგალითით რომ შემოვიფარგლოთ, გააქეთეს პოლონელმა, ლიტველმა, ფინელმა და უკრაინელმა სოციალ-დემოკრატებმა. ბოლოს და ბოლოს არც რუსი სოციალ-დემოკრატები გამხდარან ეროვნული ნიპილისტები. მაგრამ „აწ პირველსა სიტყვასა მოვიდეთ“. ცნობილ მოაზროვნესა და მეცნიერს მსგავსი დასკვნა გააქვთებინა საკითხისადმი ჯანსაღმა, რეალისტურმა მიდგომამ.

ქართველი სოციალ-დემოკრატებისაგან განსხვავებით მიხაკო წერეთელი კარგად ხვდებოდა, რომ ისტორია მხოლოდ კლასთა ბრძოლის არენა როდია, არამედ არანაკლებ ერთი ხალხის მიერ სხვა ხალხისა თუ ხალხების ჩაგვრისაც, აქედან გამომდინარე, ისტორია ამ უკანასკნელთა ასიმილაციისა ან მედგარი ბრძოლისა ეროვნული დამოუკიდებლობის შენარჩუნება-აღდგენისათვის. ამის თაობაზე „ერისა და კაცობრიობაში“ ვკითხულობთ: „ევროპისა და სხვა ქვეყანათა ისტორიამ დაამტკიცა, რომ ეროვნული ჩაგვრა კიდევ უარესია, და თვით პროლეტარი არ იქმნება ნამდვილი ინტერნაციონალისტი და სოციალისტი, სანამ თავიდან არ მოიშორებს სხვა ქვეყნის ბატონობასა“;³ „უეჭველ ფაქტად შეგვიძლია აღვიაროთ რომ ერს არავითარი სერიოზული შინაგანი სოციალური პროგრესის

¹ ერი და კაცობრიობა, წინასიტყვაობა, გვ. XXXII.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. XI.

განხორციელება არ შეუძლია, თუ გარეგნულად (დამპყრობლისაგან—გ. ყ.) არ არის განთავისუფლებული“.¹

მაგრამ ქართველ მარქსისტებს ილიას, არჩილ ჯორჯაძის, მიხაკო წერეთლის შეგონებანი (თვითონ ვითომდა მათი მასწავლებლის ფ. ენგელსისა!) ყურად არ უღიათ. როგორც სამართლიანად (სწორად) წერდა „ერისა და კაცობრიობის“ ავტორი, „ისინი განიხილავენ ერს არა როგორც სოციალურ ორგანიზმსა, არამედ მხოლოდ როგორც კლასთაგან შემდგარ ქსოვილსა და ზედავენ მეტს კავშირს სხვა და სხვა ქვეყნის პროლეტართა შორის, ვიდრე ერის ყველა წევრთა შორის. ისინი ამით უარყოფენ ერს, როგორც ერთიან სოციალურ სინამდვილეს“². ასეთმა პოზიციამ, როგორც ვიცით, ჩვენი ისტორიისათვის დიდი ზიანი მოიტანა.

მიხაკო წერეთელი, ორგანიციკული სოციოლოგიური თეორიიდან გამომდინარე, დაასკვნია: „ერის ცხოვრება, როგორც კონკრეტულ სოციალურ ორგანიზმისა, ორგანიულია, მაშასადამე იგი დახასიათდება ყველა იმ ორგანოთა ფუნქციებით, რომელიც მასა აქვს, — როგორც ეკონომიურით, ისე იურიდიულით, პოლიტიკურით, რელიგიურით და სხვ.“³. „ერსა და კაცობრიობაში“ სხვაგან ვკითხულობთ: „ერი არის განსაზღვრელი, კონკრეტული სოციალური ორგანიზმი, ინდივიდუალობა, რომელსაც თავისი გრძნობა, ნება, თვითშეგნება და მიზანი აქვს“.⁴ ისევე როგორც პირველად რეალობაა ერი, ამრიგათვე, მიხაკო წერეთლის აზრით, სრულ, მ. ანუ მხრე, ორგანიზმის ბუნების სინამდვილეს წარმოადგენს იგი.

მიხაკო წერეთელი აკრიტიკებდა ოტო ბაუერისეულ შეხედულებას, რომლის მიხედვითაც ფეოდალიზმისა და კაპიტალიზმის ეპოქებში ერს მხოლოდ გაბატონებული ფენები შეადგენდნენ და, ამრიგად, მის გარეშე იმყოფებოდა გლეხკაცობა, შემდგომ—მუშათა კლასი გლეხკაცობასთან ერთად. იგი სავესებით სწორად შენიშნავდა: „როგორიც უნდა იყოს კულტურული განსხვავება კლასთა შორის, როგორიც უნდა იყოს კულტურული როლი გაბატონებულთა, ამ კლასთა და ჩაგრულთა შორის მაინც არსებობს მრავალი სოცია-

¹ ერი და კაცობრიობა, გვ. 198. იხ. აგრეთვე, მიხ. წერეთლის სტატია „ერის უფლება“, „ერი“, 1909 №7, გვ. 7.

² იხ. სტატია „ერის უფლება“, „ერი“, 1909, №1.

³ ერი და კაცობრიობა, გვ. 335.

⁴ იქვე, გვ. 132.

ლური ჯაჭვი ერთობისა, არსებობს მათ შორის საერთო სოციალური მოწესრიგება, ორგანიული ცხოვრება, — და მხოლოდ ამ პირობით არის შესაძლებელი ერის ორგანიული განვითარება, სოციალური ცხოვრების ერთი ფორმიდან მეორეში გადასვლა¹.

ერისაგან განსხვავებით, შენიშნავდა „ერისა და კაცობრიობის“ ავტორი, კაცობრიობა, როგორც ხალხთა, ერების ერებულნი, მეორადი რეალობაა და თანაც ამორფული, ორგანიზმის თვისების ნაკლებად მქონე. მართლაც, თუმცა კაპიტალიზმმა ნამდვილად დიდი როლი შეასრულა მსოფლიო ისტორიის შექმნაში, ამდენად კაცობრიობის როგორც მთლიანობის ჩამოყალიბებაში, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, კაცობრიობის, როგორც „ჩვენ-ჯგუფის“ ცნობიერება დიდ ხანს საკმაოდ სუსტი რჩებოდა. ჩვენ ამის მიზეზს იმდენად მსოფლიო მასშტაბით სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობების, შრომის საკაცობრიო დანაწილების შედარებით ნაკლებ განვითარებაში კი ვერ ვხედავთ, რამდენადაც „სხვა-ჯგუფის“ ან ჯგუფების არარსებობაში, რომელსაც დაუპირისპირდებოდა კაცობრიობა, რომლის ან რომელთა წინაშეც იგი ერთიანი ინტერესის მქონედ გააცნობიერებდა თავს. ბოლო ხანებში კაცობრიობის, როგორც „ჩვენ-ჯგუფის“ ცნობიერების შემუშავება დაჩქარდა, რის საფუძველიცაა ეკოლოგიური და ატომური ომის საფრთხე. როცა მიხაკო წერეთელი მსგავს აზრს ავითარებდა, ვიმეორებთ: კაცობრიობა საკმაოდ არაშემქიდრობებულ, დისპერსიულ რეალობას წარმოადგენდა. რა თქმა უნდა, მიხაკო წერეთელი აღიარებდა ერის დიფერენციაციას კლასებად, მაგრამ ეს უკანასკნელი ან ნიშნავდა ერის, როგორც მთლიანობის ფიქტიურობას.

მიხაკო წერეთლის მახვილგონივრული დაკვირვებით, თვით საერთაშორისო სამართალი ფაქტობრივად სახელმწიფოთაშორისოა. ეს უკანასკნელი სცნობს მხოლოდ სახელმწიფოს ინტერესებს და უფლებებს, შესაბამისად უსახელმწიფოო ერი, ე. ი. დაპყრობილი ერი ამ სამართლისათვის არ არსებობს. მხოლოდ ეროვნული თავიუფლებებს, შესაბამისად უსახელმწიფოო ერი, ე. ი. დაპყრობილი შემდეგ შედის ერი საერთაშორისო სამართლის მოქმედების არეში. ეს გარემოება „ერისა და კაცობრიობის“ ავტორის მიხედვით, აშკარად წარმოაჩენს საერთაშორისო სამართლის ნაკლოვანებას.

¹ ერი და კაცობრიობა, გვ. 336.

მიხაკო წერეთელი ერის ასეთ დეფინიციას იძლეოდა: „ერის არის ერთი სოციალური სუპერ-ორგანიზმი ანუ ჰიპერ-ორგანიზმი (გ. ტარდის სიტყვით), შემდგარი ერთგვარ ანუ მრავალგვარ ეთნურ და სოციალურ მასალისაგან, რომელსაც შეუძლია ეამთა ეთარებაში შექმნას ერთი გარეგნულად მოწესრიგებული საერთო ცხოვრება თავის შემადგენელ ერთეულთა, ერთი საზოგადოება ყველა თავისი ორგანოებითა: ენითა, სარწმუნოებითა, მეცნიერებითა, ზნეობითა, ხელოვნებითა, სამართლითა და პოლიტიკითა, — საზოგადოება განსაკუთრებული ისტორიითა, ტიპითა და თვითშეგნებითა, სრულის ინდივიდუალობითა“.¹ როგორც ვხედავთ, ეს დეფინიცია დასამახსოვრებლად მთლად იოლი როდია, მაგრამ იგი ერის შინაარსსა და არსებობის დანიშნულებას კარგად გადმოსცემს.

ახლა ერის ნიშან-თვისებათა შესახებ.

პირველ რიგში მიხაკო წერეთელი გამოჰყოფდა ენის მნიშვნელობას. იგი აღნიშნავდა: „ენა, — აი რა არის უპირველესი და უსაჩინოესი გამოხატულება გარეგნულად მოწესრიგებულ ერთად მცხოვრებ ადამიანთა შორის განწყობილებათა (ვიმეორებთ, ურთიერთობათა — გ. ყ.)“.²

დიდია ტერიტორიის მნიშვნელობა. ეს უკანასკნელი „ერისათვის ამიტომ უფლებრს ერთი საგანია, თუმცა უმთავრესი საგანი“.³ მიხაკო წერეთლის აღიარებით, „შეიძლება ეროვნული ორგანიზმი ოდნავ კიდევ ორგანიზმობდეს მით, რომ რამოდენიმე სოციალური ფუნქცია შერჩენოდეს, — რელიგია, ენა, ლიტერატურა, — ან უკეთ ვსთქვათ შეიძლება ხალხი კიდევ დარჩენილიყოს ეროვნულ ორგანიზმის დაშლის შემდეგ, მაგრამ თუ მას ტერიტორია აღარა აქვს, — მას აღარა აქვს სამშობლო, მაშასადამე საგანი ზემოხსენებულ კულტისა, სიყვარულისა და თავგანწირულებისა“.⁴ „ერისა და კაცობრიობის“ გამოსვლამდე ერთი წლით ადრე იგი წერდა: „როდესაც ხალხს ტერიტორია აქვს შერჩენილი, ან შეუძლია შეირჩინოს იგი მიუხედავად მრავალგვარ დამაბრკოლებელ მიზეზთა, მისაბედი არ არის გადაწყვეტილი, რადგანაც განსაზღვრულ ბინაზედ,

¹ „ერი და კაცობრიობა“, გვ. 130—131.

² იქვე, გვ. 56. იხ. აგრეთვე, გვ. 73.

³ იქვე, გვ. 132.

⁴ იქვე, გვ. 232.

განსაზღვრულ პირობებში მას ყოველთვის შეუძლია შექმნას საკუთარი ეროვნული ცხოვრება, საკუთარი კულტურა, — შეუძლია აღაშენოს და განაძლიეროს საკუთარი ეროვნული საზოგადოებრივი ორგანიზმი.¹ სწორედ ტერიტორია უჩენს ეთნოსს სამშობლოს გრძნობას და ხდის ერად. „ქართველი ხალხი თუ ტერიტორიას შეირჩენს, ვერავინაც ვერას დააყლებს, — თუ დაჰკარგავს — იგი მოკვდება“,² — წერდა იგი.

ერს მთლიანად ჰკრავს აგრეთვე ისტორიული წარსული.³ გარდა ამისა, „ერის ცოცხალი და თვით-შემგნები ინდივიდუალობა თავისავე ხელით საკუთარის ისტორიის წერაში უზენაესად გამოიხატება“.⁴

ერები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან ეროვნული ხასიათით, „რომელიც ისტორიული კრისტალიზაციაა ერისა“.⁵ ამ პუნქტში მიხაკო წერეთელი დიდად აფასებდა ო. ბაუერის ნააზრევს და თვლიდა, რომ ეროვნული ხასიათის ესა თუ ის ნიშანთვისებანი აიხსნება გეოგრაფიული პირობებით, რასით ან რასათა შერევით, ეკონომიკური ცხოვრების თავისებურებით.⁶

მიხაკო წერეთლის შეხედულებით, ეროვნული ხასიათი, თავისთავად აღებული, სულაც არ არის რაღაც მოუხელთებელი რამ, რომელიც შეიძლება გამომჟღავნდეს მხოლოდ კულტურის სფეროებში (როგორც ამას ფიქრობდა ი. ბ. სტალინი). ასე მაგალითად, „თუ ეს ორგანიზმი (ერი — გ. ყ.) სხვა ორგანიზმისაგან არის დამონებული, შებოჭილი, მას ინიციატივისა და შემოქმედების გამოჩენა არ შეუძლია“; „თავისუფალი ერი კი ყოველთვის უფრო შემოქმედლია, ისე როგორც მონაზედ მეტად თავისუფალი პიროვნება იჩენს ინიციატივასა და შემოქმედებას“.⁷ იგი აღნიშნავდა ერების მხრივ წაბადვის სხვადასხვა უნარს. განსაკუთრებით ახასიათებთ ეს უნარი, მიხაკო წერეთლის აზრით, იაპონელებს.⁸ ეს ხასიათი, „ნაციონალუ-

¹ იხ. გაზეთი „ერი“, 1909, № 8.

² „ერი და კაცობრიობა“, წინასიტყვაობა, გვ. XXIX.

³ იქვე, გვ. 161.

⁴ იქვე, გვ. 308.

⁵ იქვე, გვ. 337.

⁶ იქვე, გვ. 84.

⁷ იხ. სტატია „ერის უფლება“, „ერი“, 1909, №1.

⁸ ერი და კაცობრიობა, გვ. 182.

რი სული“ მაგალითად ძველი ბერძნებისა გამოვლინდა ლიტერატურაში, მეცნიერებაში, ხელოვნებაში და ფილოსოფიაში¹.

სხვაგანაც² მიხაკო წერეთელი ხაზს უსვამდა ჩასის ფაქტორს, რაც უღავოდ სწორია. შეგახსენებთ რომ საბჭოურ, კერძოდ ქართულ მეცნიერებასა (ისტორიოგრაფიაში) და ფილოსოფიაში აღნიშნული ფაქტორი ჩვეულებრივ იგნორირებული იყო; ისტორიოგრაფიული ხასიათის თხრობა და ეთნოსზე მსჯელობა ჩასის აღნიშვნის გარეშე ხდება ხოლმე. ეს მაშინ, როდესაც ამა თუ იმ ერში რასობრივი სპეციფიკა, განსხვავებულობა თავს იჩენს არა თუ დიდი რასების (ევროპეოიდური, მონღოლიდური და ნეგროიდური რასების დონეზე), არამედ თვით ერთი ჩასის (ვთქვათ, ევროპეოიდურის) შიგნითაც კი. ამას აუღიარებლობა განაპირობა, ჩვენი აზრით, ორმა გარემოებამ: ჯერ ერთი, სტალინის დებულებამ იმის თაობაზე, რომ ერი არ არის რასობრივი კატეგორია, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ ისტორიული³, მაშინ როდესაც ერი რასობრივი, ბიოლოგიური კატეგორიაცაა და ისტორიულიც, სოციალურიც, და მეორე, შაშმა რასიზმის (იგულისხმება შესაბამისი პრაქტიკაც და იდეოლოგიაც) წინაშე.

მიხაკო წერეთელი ხაზს უსვამდა აგრეთვე ერის საერთო შეგნებას, ანუ იმას, რასაც დღეს ეთნიკურ, ეროვნულ თვითშეგნებას ვუწოდებთ. ეს ფაქტორი, გარდა იმისა, რომ ერთი ერის შემადგენელ წევრებს, ცხადია, სხვა ფაქტორებთან ერთად, პირაქს ერთ მთლიან სოციალურ ორგანიზმად, ამავე დროს დიდ როლს თამაშობს სხვა ერებთან დაპირისპირებულობაში. ასე მაგალითად, ელინთა ამ შეგნების მიზეზითაც, „ერისა და კაცობრიობის“ ავტორის შეხედულებით, სპარსელები დამარცხებულ და დაპყრობილ იქნენ კიდევ⁴ წიგნში ლაპარაკია ქართველთა საერთო თვითშეგნებაზეც.⁵

მიხაკო წერეთელი ლაპარაკობდა ერის წეს-ჩვეულებებზე, ტრადიციებზე. მაგრამ გაკვირთ და არა გაშლილი, სისტემატური სახით.

1 ერი და კაცობრიობა, გვ. 78.

2 იქვე, გვ. 79. იხ. აგრეთვე გვ. 78.

3 ი. ბ. სტალინი, თხზ., ტ. 2, გვ. 315.

4 ერი და კაცობრიობა, გვ. 78.

5 იქვე, გვ. 137—138.

რაც შეეხება სახელმწიფოებრიობის ფაქტორს, „ერისა და კაცობრიობის“ ავტორს იგი არ მიაჩნდა ერის ერთ-ერთ ნიშან-თვისებად, არც ამ უკანასკნელის ერთადერთ შემქმნელად. იგი წერდა: „მუდმივი ეკონომიკური ურთიერთობანი ალებ-მცემობითა, კულტურული ზედაგავლენა, საერთო რელიგიის შემუშავება პროპაგანდითა და ქადაგებით, ცალკე ჯგუფთა ხშირი ნებაყოფლობითი კავშირი საერთო მტრის მოსაგერიებლად, ან სხვა რაიმე მიზნისათვის, და სხვა მრავალი ასეთი ხასიათის ფაქტორი, — აი რა იყო აგრეთვე მიზეზი განსაზღვრული ერის წარმოშობისა ყველა მისი სოციალური ორგანოებითა, მათ შორის სახელმწიფო ორგანოთიც“.¹ აღნიშნულის მტკიცებისას, როგორც ვხედავთ, მიხაკო წერეთელი ეკამათებოდა თანადროულ გამოჩენილ ქართველ მოაზროვნეს არჩილ ჭორჭაძეს.

მიხაკო წერეთელი მწვავედ აყენებდა ერის უფლებების პრობლემას. ისევე როგორც კერძო სამართალი სცნობს ადამიანს, როგორც სამართლის სუბიექტს, მის უფლებებს, საერთაშორისო სამართალი — სახელმწიფოს, როგორც სამართლის სუბიექტს, ასევე უნდა იქნეს აღიარებული ერის მიმართაც მანამდეც კი, ვიდრე მას ეროვნული თავისუფლება არ მოუპოვებია. ეს გამომდინარეობს წარმოდგენიდან ერზე, როგორც სოციალურ ორგანიზმზე, მისი ინდივიდუალობაზე. მაგრამ საერთაშორისო სამართლის მხრივ ასეთ აღიარებას ერი მხოლოდ მოწყალებს სახით როდი უნდა დაედლოს, არამედ თვითონაც, დამონებულობის შემთხვევაში, აქტიურად უნდა იბრძოლოს თავისუფლების მოსაპოვებლად. ქართველებმაო „თუ ერთ ხელში „მართალი სამართალი“ დავიჭირეთ და მეორე ხელში ძალა, დამცველი სამართლისა სახელმწიფოთა უსამართლობის წინააღმდეგ, რაიც ახასიათებს ერთა კეთილშობილურ მისწრაფებას თავისუფლებისადმი. შეიძლება ჩვენც გვეშველოს რამე. შეიძლება ჩვენც დავიჭიროთ ისევ ძველი საპატიო ადგილი ერთა შორის“.² უფრო უშინ, ამავე სტატიაში, მიხაკო წერეთელი ამ აზრს ასე აყალიბებდა: „მხოლოდ აუცილებლად საჭიროა უპირველეს ყოვლისა თვით ბრძოლა თავისუფლებისათვის და უფლებისათვის,

¹ ერი და კაცობრიობა, გვ. 85—86.

² იხ. სტატია „ერის უფლება“, „ერი“, 1909, №5.

რომ საერთაშორისო სამართალს აღიარებინოს ეს უფლება¹. ამის აუცილებელი პირობაა ერის მიერ მონური ფსიქოლოგიის მრტოვება, თავისუფალი ფსიქოლოგიით განმსკვალვა: „ძლიერი, მკაცრი სიძულვილი მონისა ბატონისადმი მას სულიერად თავისუფლად ჰხდის; იგი სრულიად კანონიერი, ღირსეული და ღიადი გრძნობაა, რომელიც ღიდ საქმეებს ჩაადებინებს მონასა, — ნამდვილს, ეროვნულ თავისუფლებას მიანიჭებს“².

ამდენად, თავისუფლების მოპოვება დაჩაგრული, დამონებული ერის უპირველესი უფლებათაგანია. ამასთანავე, ეს თავისუფლება უნდა იყოს სრული, დამოუკიდებელი სახელმწიფოთი და არა ავტონომიის ფორმით ღიდი სახელმწიფოს ფარგლებში³. თუ როგორი სოციალური და პოლიტიკური წყობილება, იდეოლოგია უნდა განავითაროს ერმა თავისუფლების მოპოვების შემდგომ, ეს ყველაფერი, ცხადია, თვითონ მასზეა დამოკიდებული, რაგინდ მცირერიცხოვანიც არ უნდა იყოს იგი. შესაბამისად, ნორმალურია ერის მხოლოდ ამ სახით შესვლა კაცობრიობის — ერების საკრებულოს წრეში.

ეროვნული მომენტის გარდა, უზარმაზარი ცენტრალისტური (რუსეთის იმპერიის) სახელმწიფოს არსებობას ვერ ეგუებოდა მიხაკო წერეთლის ანარქისტული იდეალიც. იგი აცხადებდა: „მეტადრე მომავალი საზოგადოება არ წარმოადგენს არც თანამედროვე საზღვრებიან სახელმწიფოთა სუმმას, არც ერთ საყოველთაო ცენტრალისტურ სახელმწიფოს, — სხვა რომ არა მივიღოთ-რა მხედველობაში, იმიტომაც კი, რომ პირველი უაყროფაა თვით სოციალიზმისა და ინტერნაციონალიზმისა, მეორე აბსურდი“⁴; „ერთი ღიდი ცენტრალისტური სახელმწიფო ტექნიკურად შეუძლებელია, არა სასურველი და თანაც აბსურდი“⁵. სამაგიეროდ, ერის უმაღლესი ინტერესისათვის — თავისუფლებისათვის იგი, მზად იყო დაეთმო იგივე ანარქისტული იდეალი და გათა-

1 იხ. „ერი“, 1909, №1.

2 ერი და კაცობრიობა, გვ. 139.

3 იქვე, გვ. 337.

4 იხ. ავტორის „არ ასალი ძველია“. გაზ. „ისარი“, 1907, 5 იანვარი.

5 იხ. იმავე სტატიის გაგრძელება, „ისარი“, 1907, 9 იანვარი.

ვისუფლებული ერისათვის სახელმწიფოს შექმნის უფლება ელარებინა.

ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი უფლებაა საკუთარი ტერიტორიისაგან განუყრელობა: „ის ნაწილი ტერიტორიისა, რომელიც ოდნავ შეიძლება სხვა ელემენტით იყოს დასახლებული, მაინც თავის კანონიერ პატრონს ეკუთვნის მართალ სამართლის თვალთახედვით“; „თუ იგი ერის ტერიტორიის ოკუპირებული ნაწილია, დარჩენილი არის ოდნავ მაინც მისი კულტურა და ისტორიული ნაშთი, თუ ერის გულში მენსიერება ამ ახლო წარსულისა კიდევ ღვივის, — ერს სრული უფლება აქვს მისი დაბრუნებისა და თავის კულტურის აყვავებისა“.¹ თუმცა ამ შემთხვევაში უნდა დაცულ იქნეს ჩამოსახლებულთა უფლებებიც.²

საერთოდ იდეა ერისა, როგორც სამართლის სუბიექტისა, შესაბამისად მისი უფლებების აღიარება, წამოყენებულ იქნა ავსტრიელი სოციალ-დემოკრატის კარლ რენერის (1918—20 წლებში იყო ავსტრიის რესპუბლიკის სახელმწიფო კანცლერი, 1945—50 წლებში კი ავსტრიის მეორე რესპუბლიკის პრეზიდენტი, წერდა რუდოლფ შპრინგერის ფსევდონიმით) წიგნებში, რომელთაც დიდად აფასებდა და იყენებდა მიხაკო წერეთელი „ერისა და კაცობრიობის“ დაწერისას. ამ მიმართებითაც, ე. ი. კ. რენერისეული იდეებისადმი დამოკიდებულებით, იგი დიდად განსხვავდებოდა ბევრი ქართველი სოციალ-დემოკრატისაგან.

ერის უდიდეს მნიშვნელობას მიხაკო წერეთელი წარმოაჩენდა პიროვნების განვითარების ასპექტშიც („გარეშე ერისა ან რომელიმე სოციალური ჯგუფისა არ არის ადამიანი პიროვნება“)³. ერის ბედ-ილბალი აუცილებლად აისახება პიროვნების სულიერი კონსტიტუციის ჩამოყალიბებაში. კერძოდ, „როდესაც ერი დამონებულია, პიროვნებაც ილახება, შეურაცხყოფილია მისი სულიერი არსება“.⁴ მოგვიანებით, 1949 წელს თავისი დაბადების სამოცდაათ წლისთავზე დაწერილ საშადლობელო ბარათში, იუბილარი აღნიშნულ იდეას ასე გამოსთქვამდა: „გარეშე ერისა არ არის არც ისტორია, არც კულტურა, არც შექმნა ნამდვილი პიროვნებისა. ამო-

¹ „ერი და კაცობრიობა“, გვ. 142.

² იქვე.

³ იქვე, წიგნის წინასიტყვაობა, გვ. XXVI.

ტომ ერის წინაშე სამსახური თავისი თავის წინაშე სამსახურია და ამასთანავე შემოქმედება, შექმნა მომავლისა“.

დასასრულს, მიხაკო წერეთლის მიხედვით, კაცობრიობის დიფერენციაცია მრავალ ერად მხოლოდ წარსული ისტორიული სინამდვილე როდია; ეს ვითარება უნდა გაგრძელდეს მომავალშიც, თავისუფალი ერების თანაარსებობის ხანაში. მისი აზრით „დაუზღუდებელი მრავალფეროვანება კაცობრიობის სოციალური შემოქმედებისა,—აი რა არის მისი სიცოცხლის კანონი. ერთფეროვანება არც შესაძლებელია და არც სასურველი. იგი სიკვდილი იქნებოდა. როგორც ისეთი საზოგადოება არ ვარგა, სადაც ორიგინალური ინდივიდუალობა არ არის, ისე კაცობრიობა არ ვარგა, სადაც საზოგადოებრივი ორიგინალური ინდივიდუალობა არ არის. ასეთი კაცობრიობა ჩლუნგი და მკვდარი იქმნებოდა. იგი ცოცხალ შემოქმედების ისტორიას ვერ შექმნიდა...“¹ (მოვიგონოთ, რომ მსგავსივე აზრი მშვენივრად გამოთქვა იაკობ გოგებაშვილმა). სტალინისა და საერთოდ ბოლშევიკ-კომუნისტებს აზრების ზეგავლენით კი, ჩვენში კაცობრიობის მომავალი დიდი ხნის მანძილზე გიგანტური ერთიანი მასის, ერების გარეშე, სახით წარმოედგინათ, მხოლოდ ნელ-ხელა, ჭერ მცირერიცხოვან მწერალთა, ისტორიკოსთა და ფილოსოფოსთა შორის, გახდა შესაძლებელი ზემოაღნიშნული იდეის სათანადოდ გაცნობიერება და დაფასება.

როგორც დავინახეთ, მიხაკო წერეთელი მართალი იყო თავის მოწინააღმდეგეებთან პაექრობაში. მისი შეხედულებანი ერის საკითხში სულაც არ იყო მხოლოდ პოლიტიკური კონიუნქტურით ნაკარნახევი და საკითხის ნამდვილად მეცნიერული, ფილოსოფიური გააზრებიდან გამომდინარეობდა, დაფუძნებული იყო თანადროული სოციოლოგიისა და ისტორიოგრაფიის (კერძოდ ქართული), ასევე ერის თეორიების კარგ ცოდნაზე. ამიტომაც მისი თეორიული მემკვიდრეობა ერის საკითხის თაობაზე წარუვალი მნიშვნელობისაა და „ერისა და კაცობრიობის“ ხელახალი (1990 წელს) გამოცემა ჩვენი საზოგადოებრივი აზროვნებისათვის სწორედ რომ ზედგამოჭრილი იყო. მით უფრო, თუ გავითვალისწინებთ ერის თემატიკის დამუშავების ჩამორჩენილობას (საერთოდ, ცალკეული, ასე თუ ისე წარ-

¹ ერი და კაცობრიობა, გვ. 306.

მატებული, ცდების მიუხედავად) უახლოესი პერიოდის ქართულ აზროვნებაში.

• • •

ჩვეულებრივად წარმოიდგენენ ხოლმე რომ გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან მოყოლებული ილიასეული სწორი ეროვნული მიმართულება უაღრესად დასუსტდა სოციალ-დემოკრატების ზემოქმედებით. მაგრამ სინამდვილეში ჯერ კიდევ ცოცხლობდნენ დიდი სამოციანელები და მათ ქართველ ერში საკმაოდ დიდი გავლენა ჰქონდათ. მითუმეტეს 90-იან და 900-იან წლებში მოვიდა „ახალი ტალღა“ ეროვნულად განწყობილი და შემართული პიროვნებებისა. ასეთები იყვნენ არჩილ ჯორჯაძე, ივანე ჯავახიშვილი, მიხაკო წერეთელი, გერონტი ქიქოძე და სხვანი, რომელთაც საიმედო ხელში აიღეს დიდ წინაპართა ესტაფეტა. ამათგან ვილაპარაკეთ მხოლოდ მიხაკო წერეთელზე, რომელმაც ღრმა კვალი დააჩნია არა მხოლოდ ერის შესახებ ქართულ თეორიულ აზროვნებას, არამედ ეროვნულ პრაქტიკულ საქმესაც. იგი სავსებით ღირსეული შთამომავალი იყო ღირსეული წინაპრებისა.

ბოლოთქმა

ბოლშევიკურ-კომუნისტური იდეოლოგიის მიხედვით ეროვნული საკითხი საბოლოოდ იყო გადაწყვეტილი პრაქტიკულად და მითუმეტეს თეორიულადაც. კერძოდ, ითვლებოდა რომ საკითხი ღრმად იყო დამუშავებული ე. წ. მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსების მიერ. მაგრამ მეორე მხრივ ოდნავ კრიტიკულად მოაზროვნე ადამიანიც კი ადვილად მიხვდებოდა, რომ ამავე მსოფლმხედველობის მიხედვითვე თითქოს ერის თაობაზე საკუთარი თეორია გამომუშავებული ჰქონდათ ჯერ კიდევ კარლ მარქსსა და ფრიდრიხ ენგელსს. ასეთივე დამსახურებას, ე. ი. შესაბამისი თეორიების შექმნას მიაწერდნენ ე. ი. ლენინსა და ი. ბ. სტალინს ცალ-ცალკე.

რასაკვირველია, ბოლშევიკურ-კომუნისტური იდეოლოგიისათვის დამახასიათებელმა დოგმატიზმმა, აზროვნების გახევება-გაქცევებულობამ თავი იჩინა დიქტატურულ-დამოხებული ხალხებისათვის, კერძოდ ქართველებისათვის საკუთარი მდგომარეობის მეცნიერულად (ასევე ფილოსოფიურად) გაუცნობიერებლობაში. რაკი ითვლებოდა, რომ ეროვნული პრობლემატიკის თეორიულ დამუშავებაში აბსოლუტური ჰეგემონიტება იქნა მიღწეული, ამდენად რიგით მოკვდავთ თითქოსდა ისლა თუ დარჩენოდათ, რომ „კლასიკოსების“ აზრების კომენტარები გაეკეთებინათ. მახვილი გონება იმასაც შეამჩნევდა, რომ აღნიშნული საკითხის გააზრებაშიც ერთი მხრივ ე. მარქსსა და ფრ. ენგელსს, ხოლო მეორე მხრივ ე. ი. ლენინსა და ი. ბ. სტალინის შეხედულებებს შორის დიდი განსხვავებულობა იყო. რა თქმა უნდა, ორთოდოქსალური ბოლშევიკურ-კომუნისტური აზროვნება ამ გარემოებას ვერ აცხადებდა. უნდა ვიფიქროთ, რომ ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებას (თუკი ასეთი რამ გვქონდა საბჭოთა სინამდვილეში) აჩლუნგებდა ის გარემოება, რომ ი. ბ. სტალინის „მარქსიზმი და ნაციონალური საკითხი“ ბევრს ქართველი კაცის დაწერილად წარმოედგინა და ამ თვალსაზრისით ქართველთა ეროვნულ იდეოლოგიად აღიქმებოდა.

ენტონის, მათ შორის ერის, არსებობაში, ცხადია, დიდ როლს თამაშობს ეკონომიკური ცხოვრებისა და ტერიტორიის ერთობა. ე. ი. ლენინისა და ი. ბ. სტალინის შეხედულებით აღნიშნული ფაქტორ-

ჩვენ შეგნებულად ვხმარობთ ამ ტერმინს, რითაც გვსურს ხანი გავუსვათ
ესენებულის მიმდინარეობის უმეტესად რუსულ წარმოშობას; ე. ი. უნდა გვინდობდნენ
ინტერნაციონალური კავშირების დამყარებას

რება ერის უმთავრეს ნიშან-თვისებებს წარმოადგენდნენ. მაგრამ ჩვენი აზრით უფრო სწორი გახლდათ ე. წ. ავსტრომარქსიზმის თეორეტიკოსის ოტო ბაუერის თვალსაზრისი, რომელიც აღნიშნულ ფაქტორებს მხოლოდ ერის არსებობის პირობებად თვლიდა, უმთავრესად კი მიიჩნევდა ხასიათის, ისტორიული ცხოვრებისა და კულტურის ერთობას.

გ. ი. ლენინისა და ი. ბ. სტალინის მიერ წარმოდგენილ ერის ნიშან-თვისებათა სისტემაში ყველაზე ბუნდოვანი რჩება „ფსიქიკური წყობის“ ერთობა. ამ ფაქტორში მოიაზრებოდა ერის ფსიქოლოგიაც (რომელიც ისტორიული ცხოვრების განვითარებისა და კვალობაზე სულაც არ გახლავთ მდგრადი და ცვალებადობას განიცდის), ეროვნული შეგნება და კულტურის საფუძველიც. შეგახსენებთ რომ ბოლშევიკურ-კომუნისტური იდეოლოგიის (მსოფლმხედველობის) მიხედვით არა თუ ერის ერთიან თვითშეგნებაზე, არამედ ერთიან კულტურაზეც კი აზრი დიდი ხნის განმავლობაში გამოირიცხებოდა. თითქოს თვითშეგნება და კულტურა მაქსიმუმ მხოლოდ სოციალური კლასისათვის იყო დამახასიათებელი, ხოლო ერის მიმართ ამაზე მსჯელობა უადგილო იყო. ამგვარი მსოფლმხედველობის აღდგენისათვის გაუგებარი რჩებოდა, რომ ისტორია ოდენ კლასთა ბრძოლის არენა როდი იყო და არის (თანამედროვე პირობებში ეს ძალზე შერბილდა), არამედ არანაკლებ ბრძოლასა და კონკურენციას აქვს ადგილი ეთნოსთა, კერძოდ ერთა შორის. ბრძოლა-კონკურენციაში ბევრი მათგანი ჰქრებოდა და რჩებოდნენ მხოლოდ სიცოცხლისუნარიანნი. მსგავს ფაქტორებს კი ახსნა-გაგება სჭირდება, რაც ჩვენი საისტორიო და ფილოსოფიური აზროვნების აქტუალურ ამოცანას უნდა წარმოადგენდეს.

ბოლშევიკურ-კომუნისტური აზროვნების ერთ-ერთი შეუპოვებელი დოგმა იყო ერის წარმოშობა მაინცდამაინც, ყოველგვარი გამონაკლისის გარეშე, კაპიტალიზმის პირობებში. აქედან გამომდინარე, ვთქვათ ქართველობა ერად თითქოს მხოლოდ XIX საუკუნეში ჩამოყალიბდა. მეტიც, მავანნი ამ პროცესის დაწყებასაც კი კაპიტალიზმს უკავშირებდნენ. სიმონ ჯანაშია შეეცადა მსგავს გახევებულ-გაქეცვებულ შეხედულებაში შედარებით ჰკუთასთან უფრო ახლოს მდგომი, ამასთანავე პატრიოტული, შესწორება შეეტანა და კერძოდ ქართველი ერის განვითარების პროცესი წარმოედგინა დიდი ხანგრძლივობის მქონედ, რომელიც მთავრდება კაპიტალიზმის პირობებში.

ასე რომ, მისეული თვალსაზრისის თანახმად ივულისხმებოდა, რომ ქართველობა მეცხრამეტე საუკუნემდე მხოლოდ ხალხის როგორც ეთნიკური ფორმის დონეზე რჩებოდა. მაგრამ ჩვენთვის გაუგებარი რჩება ცალ-ცალკე წარმოდგენა ქართველობის როგორც ხალხისა და ერისა. კიდევ უფრო გაუგებრად მიგვაჩნია შეხედულება (გიორგი მელიქიშვილისა) XI—XII საუკუნეებიდან მოყოლებული „ერთიანი ქართველი ხალხის“ არსებობის თაობაზე, რომელიც ერად იქცა თითქოს XIX საუკუნეში.

დღემდე გრძელდება კამათი იმის შესახებ თუ როდის ხდება ეთნოსის ერად ჩამოყალიბება. ორთოდოქს ბოლშევიკ-კომუნისტებისათვის, როგორც ცნობილია, ამას ადგილი აქვს განვითარებული სასაქონლო-ფულადი წარმოების პირობებში, ყოველ შემთხვევაში კაპიტალიზმის განვითარების მანუფაქტურის საფეხურზე მაინც. ჩვენი აზრით არსებობს გამოსავალი აღნიშნული სქოლასტიკური ყაიღის კამათიდან. ამისათვის კი საჭიროა ეროვნული თვითშეგნების ფაქტორის გათვალისწინება. აქედან გამომდინარე, რაკი არსებობს ერის თვითშეგნება არსებობს ერიც როგორც რეალობა (მოვიგონოთ რენე დეკარტისეული გამონათქვამი: *Cogito ergo sum*, ე. ი. ვაზროვნებ, მაშასადამე, ვარსებობ). ეს უქანასკნელი კი, ცხადია, თავისთავად როდი ჩნდება, არამედ ყალიბდება სხვადასხვა ფაქტორის (მათ შორის ეკონომიკურის) ბაზაზე.

ზემოთ ჩვენ უკვე მივუთითებდით ეროვნული იდეოლოგიის არსებობაზე, რასაც ბოლშევიკ-კომუნისტი იდეოლოგოსები პიჭმინდად უარყოფდნენ. სამწუხაროდ, მისი არსებობის საზრისი ბევრისათვის კვლავ მიუღებელი რჩება. ჯერ ერთი, რაკიდა ამჟერად ოდიოზურად აღიქმება ფაშისტური და ბოლშევიკურ-კომუნისტური იდეოლოგიები, ამდენად ადვილად დაასკვნიან საერთოდ იდეოლოგიის ზედმეტობას. მეორეც, რამდენადაც დასავლეთში ლაპარაკია უკვე დეიდეოლოგიზაციაზე (თუმცა აქ ერთი ხანობა რეიდეოლოგიზაციის საჭიროებასაც ასაბუთებდნენ), ამდენად „დროს, ისტორიას რომ არ ჩამორჩნენ“ ადვილად აიტაცეს ეს მოსაზრებაც. მაგრამ მტკიცედ გვჯერა (არა მხოლოდ რწმენის, არამედ გონების, არგუმენტაციის დონეზე), რომ ეროვნული იდეოლოგია საჭიროებას წარმოადგენს მითუმეტეს ჩვენს პირობებში მყოფი ხალხისათვის (ერისათვის). ეროვნული თვითდადგინების (თავისუფლების პირობებში) გზაზე

მისი საჭიროება კონსერვატიზმის საპირისპიროდაცაა აუცილებელი.

საბედნიეროდ, ქართველთა ეროვნული იდეოლოგია საკმაოდ მდიდარია, რაც განაპირობა ჩვენს თავზე თავდატეხილმა ძნელებდობებმა. ჩვენი ეროვნული იდეოლოგიის თვალსაჩინო წარმომადგენლებად გვესახებიან იაკობ ცურტაველი, იოანე საბანისძე, ნიკოლოზ გულაბერიძე, ვახუშტი ბატონიშვილი, სოლომონ დოდაშვილი, ილია ჭავჭავაძე, იაკობ გოგებაშვილი, აკაკი წერეთელი, ვაჟა-ფშაველა, არჩილ ჯორჯაძე, ივანე ჯავახიშვილი, მიხაკო წერეთელი, გერონტი ქიქოძე და სხვანი, რომელთა აზროვნებაც აღნიშნულ ასპექტში სათანადო წარმოჩენას საჭიროებს. შევეცადეთ რომ მონოგრაფიაში აღნიშნული ამოცანაც ნაწილობრივ მაინც აღგვესრულებინა.

პირველი თავი

საპითხის ზოგადთეორიული ასაქმებები	7—93
§ 1. ერის საკითხზე ი. ბ. სტალინის შეხედულებათა კრიტიკა	7—17
§ 2. ეთნიკური თვითშეგნება	18—45
§ 3. ეთნიკური ფსიქოლოგიის პრობლემა	45—77
§ 4. ერის ჩამოყალიბების საკითხი	77—92
ა. რა ფაქტორია გადამწყვეტი მაჩვენებელი ერის წარმოშობაში?	82—88
ბ. ეკონომიკური ფაქტორის როლი ეთნიკური ფორმების მონაცვლეობაში	89—92

მეორე თავი

ერის ავტოშალური საპითხები საქართველოს ისტორიის მავალით	93—186
§ 1. ქართველთა ეთნიკური თვითშეგნება ექველესი პერიოდიდან „ოქროს ხანის“ ჩათვლით	93—124
§ 2. ქართველთა ეროვნული თვითშეგნება „ოქროს ხანიდან“ მეცხრამეტე საუკუნემდე	124—150
ა. ქართველთა ეროვნული თვითშეგნების პოლიტიკური და ეკონომიკური საფუძვლები XIII—XVIII საუკუნეებში	125—137
ბ. ქართული ეროვნული თვითშეგნება შესაბამისი ხანის ქართულ ისტორიოგრაფიაში	137—147
გ. ქართველთა ეროვნული თვითშეგნება XIII—XVIII საუკუნეების საზოგადოებრივი ცნობიერების სხვა ფორმებში	147—150
§ 3. ქართველთა ეროვნული ხასიათის შესახებ	150—170
§ 4. ქართველი ერის ჩამოყალიბების პრობლემა	171—182
§ 5. სიმონ ჭანაშვილი ქართველი ერის ჩამოყალიბების შესახებ	182—186

მესამე თავი

ეროვნული საპითხის ასაქმებები ახალი და შახლესი ხანის ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებაში	187—260
§ 1. ეროვნული საკითხი თერგდალეულთა ნააზრევში	
ა. ზოგიერთი ზოგადი მოსაზრებანი ეპოქის შესახებ	187—192
ბ. ცოტა რამ თერგდალეულთა ნააზრევის წინაოე ტრადიციის თაობაზე	192—196

გ. ილიას ნააზრევი ერის შესახებ	196—210
დ. ილიას შეხედულებანი ქართულ ეროვნულ ხასიათზე	210—216
ე. იაკობ გოგებაშვილის შეხედულებანი ერის შესახებ	218—229
ვ. აკაკი წერეთლის აზრები ერის შესახებ	229—238
ზ. ეფთა-ფშაველა ერის რაობის შესახებ	238—248
§ 2. მისაკო წერეთლის ნააზრევი ერის საკითხზე	248—260

ბოლოტქმა	261—264
----------	---------

სარჩევი	265—266
---------	---------

რედაქტორი ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი ალექსანდრე ბენდიანიშვილი
გამომცემლობა „ნიკე“

შეკვ. № 263, ტირაჟი 500.

იწყო და დაიბეჭდა ს/ს „კეგელში“

თბილისი, ვაჟა-ფშაველას პრ. № 29ა

ფასი სახელმწიფოებრივი

გურამ შოთანაშვილი

ეროვნული საკითხი

**ზოგადთეორიული და კონკრეტულ-ისტორიული
ასპექტები**

შემჩნეული შეცდომების გასწორება

აბი-ს:

ჟნდა იყოს:

- | | |
|---------------------------------|--------------------------------|
| მე. 7. 3. აღფერძნებ | 3. აღფერძნებ |
| მე. 44 ტრადერებში, | მე. 44 ტრადერებში, |
| მე. 73. ტრადერებშია და ეთნო- | ტრადერებშია და ეთნო- |
| ნ-მე. 75. N N | N. N |
| მე. 119 იტრადერებში | იტრადერებში |
| მე. 131 მომართული | მომართული |
| მე. 128 1045- 56 წლებში | 1045-46 წლებში |
| მე. 142 წლებში | წლებში |
| მე. 164 3-ე ტრადერებში | 3-ე ტრადერებში |
| მე. 172 ი. 3. სტადინი. ტ. 2, | ი. 3. სტადინი. ტ. 11, |
| მე. 180 ავტორ-ჟურნალისტობა | ავტორ-ჟურნალისტობა |
| მე. 189. პოდლ-ბე. 189. პოდლ-ბე. | პოდლ-ბე. 189. პოდლ-ბე. |
| მე. 236 ავტორ-ტრადერებში | ავტორ-ტრადერებში |
| მე. 252 ჟურნალისტობა. შიკარბა | ჟურნალისტობა. შიკარბა |
| შიკარბა-ტრადერებში, ე. ი. დაპყ- | დაპყრობის სახელმწიფოს შემქმნის |
| მე. 255 მეტრადერებში | მეტრადერებში |